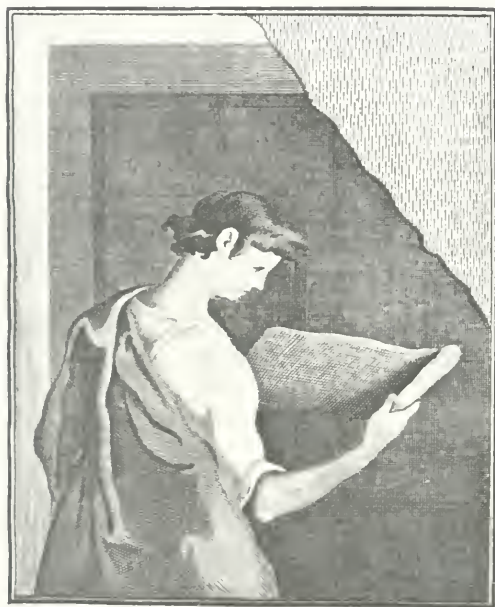




THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

BULLETIN.

LIBRARY

MAY 04 1982

J. PAUL GETTY MUSEUM

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

I.

1899—1900.

AMSTERDAM
JOHANNES MÜLLER.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Juni 1899.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Alex. Boersstraat 31, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PRT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

L. S.

Bij het verschijnen van het eerste nummer van het bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond mogen wij niet nalaten met een kort woord aan te geven wat het bestuur en de commissie van redactie zich voorstellen hierin aan de leden te bieden.

Ter voorkoming van te groote verwachtingen zij er terstond op gewezen, dat het niet in de bedoeling ligt een geregeld verschijnend tijdschrift in het leven te roepen, waartoe de redactie het leeuwenaan-deel levert. Onze opvatting is bescheidener, het zal meer een vliegend blaadje zijn, gewijd aan de belangen van den bond, op ongeregelde tijden verschijnende en grooter of kleiner van aantal bladzijden, naarmate er stof aanwezig is of spoedeischede mededeelingen het uitgeven van een bulletin wenschelijk maken.

De verschillende nummers zullen doorlopend gepagineerd worden en steeds in hetzelfde formaat verschijnen, zoodat zij later bijeengebonden kunnen worden.

De redactie stelt zich voor in het bulletin de volgende rubrieken op te nemen:

1. Officiële mededeelingen betreffende den bond;
2. Bespreking van algemeene oudheidkundige belangen en het aankweeken van den zin voor oude kunst en oudheidkunde;
3. Berichten over musea en publieke verzamelingen;

4. Het signaleeren van den staat van oude monumenten, besprekingen en kritiek van restauraties;

5. Aankondigingen en besprekingen van catalogi en werken over oudheidkunde;

6. Practische wenken over het bewaren, herstellen en tentoonstellen van oudheden;

7. Vermelding van belangrijke aanwinsten en vondsten, besprekingen van belangrijke veilingen

en verder alles wat den leden van den bond als zoodanig belang kan inboezemen of hen bij de studie of bij het bijeenbrengen en ordenen van hunne verzamelingen tot nut kan strekken.

Een vragenbus zal aan de leden gelegenheid geven tot het vragen van inlichtingen.

Niet steeds zullen alle bovengenoemde onderwerpen in het bulletin kunnen besproken worden; veel zal hierbij afhangen van den steun, die de redactie van de leden en corresponderende leden zal ondervinden. Vooral het eerste nummer is uit den aard zeer onvolledig, daar de band met de a. s. corresponderende leden nog ontbreekt.

Wij doen daarom hiermede een beroep op allen om ons mededeeling te doen van de belangrijkste gebeurtenissen op oudheidkundig gebied, den staat der monumenten, gewichtige vondsten, persoonlijke ondervindingen en alles wat tot de bovengenoemde rubrieken kan gerekend worden. Ook aan bijdragen van niet-leden zullen wij gaarne plaatsing verleen.

Het bulletin is in de eerste plaats bestemd voor de leden, die voor hunne contributie gratis een exemplaar zullen ontvangen. Voor vereenigingen, die meer exemplaren mochten wenschen te ontvangen, en voor niet-leden is de prijs bepaald voor Nederland op f 2.50 per jaar, franco per post, voor het buitenland met verhooging der meerdere verzendingskosten.

Zij die zich wenschen te abonneeren of mededeelingen voor het bulletin wenschen te verstrekken, gelieven zich te richten tot een der leden van de commissie van redactie, bestaande uit de H.H. E. W. Moes, Alex. Boersstraat 31, Amsterdam, Mr. J. C. Overvoorde, Dordrecht en A. Pit, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Besturen van oudheidkundige vereenigingen, die jaarverslagen of catalogi, en schrijvers die hun werken in dit bulletin wenschen aangekondigd te zien, worden verzocht een exemplaar bij de redactie in te zenden.

Officiële Mededeelingen.

De Koninklijke goedkeuring op de statuten van den bond is verkregen bij K. B. van 16 Mei 1899 No. 10. Een afdruk dezer statuten is met eene uitnoodiging tot toetreding aan alle bekende oudheidkundige en aanverwante vereenigingen en museumbesturen gezonden. Aan eenige bekende oudheidkundigen in binnen- en buitenland is verzocht als corresponderende leden tot den bond toetreden. Wij hopen later de namen van hen, die de benoeming hebben aanvaard, in het bulletin te vermelden. Wij vestigen de aandacht van de leden op de hun gegeven bevoegdheid om personen ter benoeming tot corresponderend lid voor te dragen; beheerders van musea en anderen, die persoonlijk lid van den bond kunnen worden, zijn uitgesloten.

De eerste algemeene ledenvergadering zal den 15^{den} Juli te Utrecht gehouden worden waar de heer Cuypers Jz. de restauratie van het kasteel Haerzuylen zal inleiden. Door de welwillendheid van de heeren Cuypers zijn wij in staat de leden na afloop der vergadering in de gelegenheid te stellen tot een bezoek aan het kasteel Haerzuylen bij Breukelen onder leiding van den bouwmeester. Na afloop hiervan zal er voor de bezoekers gelegenheid bestaan tot deelname aan een gemeenschappelijken maaltijd, welke echter geen officiëel karakter zal dragen. Zij die aan den tocht naar Haerzuylen of aan den gemeenschappelijken maaltijd (couvert f 2.50) wenschen deel te nemen, gelieven hiervan vóór 10 Juli kennis te geven aan Mr. S. Muller Fzn. rijksarchivaris te Utrecht. De plaats en het uur der bijeenkomst zullen nader worden bekend gemaakt.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Nederlandsch museum voor geschiedenis en kunst.

Het moet opgemerkt worden, dat de winter- en voorjaarsveilingen in »de Brakkegrond» nagenoeg niets merkwaardigs opleverden, zooals dat trouwens, op weinig uitzonderingen na, in de laatste jaren steeds het geval was. De verzamelingen welke verkocht werden, zoo zij al dien naam verdienden, getuigden noch van kennis van zaken

noch van keurigheid van smaak en de voorwerpen, welke voor rekening van deze en gene door den welwillenden auctionaris mede geveild werden, boden al evenmin wat wils aan voor den veeleischenden koper.

Neemt men aan dat Amsterdam onze voornaamste antiquiteitenmarkt is, dan komt men tot de conclusie, dat in ons land al lang het vet van den ketel is en de beste producten onzer oude kunstnijverheid in buitenlandsche musea en buitenlandsche verzamelingen zijn beland. Het vinden van een werkelijk mooi stuk wordt inderdaad uitzondering. Dit geeft dubbel reden tot ontevredenheid. — Vooreerst toch bewijst het, dat onze vaderen weinig goeden smaak hadden en de beste gelegenheden lieten ontsnappen, en vervolgens is er geen uitzicht, dat de verzamelaars met kleine middelen meer iets goeds kunnen bemachtigen, waardoor hun smaak veredeld kan worden; zij zullen blijven ploeteren in de middelmatigheid waarvan bovengenoemde veilingen een zoo treurig bewijs leveren.

Er is maar één geneesmiddel: veel reizen in het buitenland. Is men dan door het aanschouwen van veel moois moeilijker te bevredigen geworden, dan zal men er misschien toe komen liever ééns op een jaar de bespaarde gelden voor iets werkelijk goeds te besteden, dan in zijn binnenkamer prullen op te stapelen ten pleziere van den beambte van de belasting op het personeel.

Dat het vóórgaan in de goede richting in de eerste plaats de plicht is van beheerders van publieke verzamelingen spreekt vanzelf. Wil de Oudheidkundige Bond zich dus niet slechts tevreden stellen met het aanmoedigen van een weinig belangwekkend liefhebben in oudheden, maar ook de groote zaak onzer hedendaagsche kunstnijverheid dienen, dan zal hij in ons land de aandacht moeten vestigen op de nog overgebleven oude kunstwerken, dan zal hij tevens moeten trachten die in het buitenland op te sporen en zoo mogelijk binnen de grenzen terug te brengen. Laat dit ook het werk zijn van particulieren, van onze corresponderende leden.

Gaan wij thans na welke seriën, sedert de eerste besprekingen tot het oprichten van den bond, in het Nederlandsch museum zijn verrijkt geworden.

Vooreerst het vroeger zoo slecht vertegenwoordigde gekleurd Delftsch aardewerk. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de belangrijkste collecties van deze heerlijk mooie ceramiek, de verzameling Loudon en de kleine maar keurige verzameling Van der Burgh in den Haag uitgezonderd, zich in het buitenland bevinden. De beroemde collectie Cussac, te Rijssel, zal na den dood van de tegenwoordige eigenares in het museum der Katholieke Ambachtscholen ondergebracht worden. De collectie Evenepoel te Brussel, de rijkste en meest complete, zal wel in België blijven. De musea van Cluny en Sévres, te Parijs, de musea van Berlijn en Hamburg bezitten eveneens prachtstukken en

zoeken hun seriën aan te vullen. De prijzen welke men soms voor een werkelijk goed stuk Delftsch aardewerk moet geven, vooral voor het veelkleurige, zijn zeer hoog, ten gevolge van de zeldzaamheid en de groote navraag.

Twee buitengewoon fraaie exemplaren werden nog in het land gevonden. Een kan van Adriaan Pijnacker, naast zijn bekende tonen van blauw, rood en goud gedecoreerd met vogels en bloemen in licht paars, groen en zwart, werd te Haarlem geveild en een merkwaardig stukje, de rug van een tafelschuijer, van zoogen. zwart Delftsch, dat wil zeggen met een zwart geëmailleerden ondergrond waarop het verder decor is aangebracht, werd in de oostelijke provinciën gevonden. — Een theebusje, met de initialen van Augustijn Reygens gemerkt, rood- blauw- en goud decor met hier en daar wat groen en zwart, kwam van een antiquaire te Rijssel en een bloemenmand, stijl Lodewijk XV, brutaal bont, maar toch harmonieus van kleur, was reeds op de Parijsche markt. Een kan met planten en vogels gedecoreerd in blauw, licht geel en groen, de kleuren in het volle vuur gebakken, kwam eveneens uit Frankrijk.

De verzameling van Noord-Nederlandsche middeneeuwsche beeldhouwkunst werd verrijkt met een klein monument uit omstreeks 1450, dat zeer gunstig de karakteristieke eigenschappen der school doet uitkomen: een eikenhouten groep, de ontmoeting van Maria en Elisabeth (52 c.M. hoog bij 68 c.M. breed). Elisabeth een magere oude vrouw met groote kap over het hoofd en schouders, in nauwsluitend lijf en om de heupen opgehouden wijden rok, gaat met vooruitgestoken armen Maria te gemoet, — een meisje blootshoofds in lang, wijd kleed, die schuchter voor haar staat. Achter Elisabeth een openstaande deur, en verder als achtergrond een heuvelig landschap met een paar boomen en een heining van horden, zooals wij die op onze oude houtgravuren aantreffen. Van onze middeneeuwsche beeldhouwkunst is zóó weinig meer over, dat elke vondst ons met vreugde moet vervullen: voor het signaleeren van dergelijke monumenten beveel ik mij bij onze medeleden bijzonder aan, ten einde mij in staat te stellen het beeld, hetwelk ik getracht heb van onze oude beeldhouwers-school te schetsen, in een der vergaderingen van het laatste kunsthistorisch congres te Amsterdam, vollediger te maken. Bovengenoemde groep werd gevonden bij een particulier in Noord-Brabant.

Zeer eigenaardig komen naast deze Noord-Nederlandsche sculpture twee profeten-figuren uit, banderoldragers, eveneens in eikenhout gesneden. Zij figureerden vermoedelijk rechts en links van een Jesse (een meer uitvoerige beschrijving hiervan in »de Kroniek« van 14 Mei 1899.)

Al even weinig bestudeerd als de beeldhouwkunst der midden-eeuwen is de Noord-Nederlandsche beeldhouwkunst van de 16e eeuw. Hoe onze vaderlandsche kunst zich heeft ontwikkeld, hoe zij zich heeft

gewijzigd tengevolge van vreemde invloeden, welke die invloeden waren en hoe zij zich hebben doen gevoelen moet nog nagegaan worden.

Naast de gravure hebben de goud- en zilversmids-plaketten wegens het gemak waarmede zij van hand tot hand gingen veel tot de internationaliseering der kunst bijgedracht. In de ateliers werden die plaketten als modellen bewaard en men aarzelde niet de vindingen van anderen op eigen werk aan te brengen. Het Nederlandsch museum bezit reeds eene kleine verzameling looden zilversmidsmodellen, meest ronde platen met, in laag relief, gedreven mythologische of bijbelsche voorstellingen. — Welke hiervan Duitsch, welke Vlaamsch en welke Hollandsch zijn dient te worden uitgemaakt. Een analyseerende studie zou nuttig zijn.

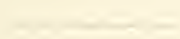
Het verrijken van dit materiaal ligt in elk geval op den weg van de directie van het museum. — Onlangs werden aangekocht: een verguld bronzen plakette door Andrea Briosco, genaamd Riccio (1470—1532) beschreven bij Molinier »les Plaquettes — I p. 175; een dito uit de school van Riccio; een plakette door Antonio Abondio (omstreeks 1550) Venus en Amor, een variant op de plakette van het South Kennington museum, (een unicum) niet beschreven bij Molinier »les Plaquettes»; een plakette van Peter Flöner, afgebeeld en beschreven bij Lange — »Peter Flötner« Taf. IX No. 41; zes looden plaketten, voorstellingen van »de deugden», naar de gravures van J. Matham, naar teekeningen van Goltzius.

Van belang, ook uit kunsthistorisch oogpunt, is een Italiaansch brons, uit het einde der 16e eeuw, een satyr zittende op den schaal van een schildpad, tusschen de beenen een schelp vastklemmende, de linkerhand gesteund op een visch. Wij raken hier aan den eigenaardigen stijl, welke ook in ons land een rol heeft gespeeld, de vormen aan het dierenrijk ontleend, ornamentaal toegepast op de meest phantastische wijze, zonder eenige logische gedachtengang, alles voortspruitende uit een hartstochtelijke liefde voor mooie dierlijke vormen. Zoo de eveneens pas aangekochte zilveren schenkan van Adam van Vianen, die nog geheel in de tradities der 16e eeuw is gedacht. In hoofdtrekken gelijkt zij het meest op de in het graveerwerk van Christiaan van Vianen afgebeelde kan op plaat *negen*. Het voorwerp, 30 c.M. hoog, is voluit geteekend »AD (gekoppelde hoofdletters) *Viana*.

Een achttiende-eeuwsch beeldhouwwerk werd aangekocht, n. l. het model voor of de kopie, in terra cotta, naar de graftombe van Johan Theodoor Baron van Friesheim in de Hervormde kerk te Heusden, aldaar bij zijn leven opgericht en vervaardigd door J. B. Navery. En, ten slotte, werd de verzameling boekbanden vermeerderd door eenige goede exemplaren van Duitsch bindwerk uit het laatst der 15e en uit de 16e eeuw en door een fraaien bijbel met vergulden snede, versierd met bloemen en vogels in verschillende kleuren met gepointilleerde omtrekken, gebonden in bruin kalfsleder à petits-fers georneerd, uit de

werkplaats van Magnus Hendricksz.; de sneeversiering vermoedelijk door diens zoon Albertus Magnus (3e kwartaal der XVIIe eeuw).

A. PIT.



Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam.

De verzameling in het Rijksmuseum mag zich sedert kort verheugen in eenige belangrijke aanwinsten. De voornaamste is wel een prachtig schilderij van Dirk Hals, den broeder van den grooten Haarlemmer (op paneel, hoog 0.78 breed 1.35 M. met figuren van bijna 0.30 M. hoogte), bekend als »de Buitenpartij« behoorde tot eene reeks van 4 even groote stukken »de vier jaargetijden«, door Dirk Hals omstreeks 1628 geschilderd.

De voorstelling is de volgende:

In een groot park, aan den voet van een terras, waarop een deftig landhuis verrijst is een aanzienlijk gezelschap van 22 dames en heeren aan het feesten.

Vijf jonge paren zijn in het midden aan een welvoorzienendisch gezeten, de andere helft van het gezelschap, vullende den linkerhoek, staat meer op den voorgrond in groepjes te kouten en te musiceeren. Rechts meer in het midden treedt een jong paar, wellicht bruid en bruidegom, naar voren en uit de verte komt een heer aanwandelen.

Twee jonge bedienden zijn op den voorgrond rechts druk in de weer, een derde dient achter tafel. Een koelvat, linnen, vaatwerk en eenige kleedingstukken stoffeeren den voorgrond. Honden, een aap en eenige uitheemsche vogels zitten en bewegen zich onder en bij het gezelschap; in de lucht vervolgen valken reigers.

De compositie is geestig en wel doordacht. De figuren zijn bevallig van houding, vol actie en humor. De bonte kleuren der prachtige costumen harmonieeren met elkander en met het donkere loof der boomen waartegen de groep allervoordeeligt uitkomt. De teekening is correct, de samenstelling smaakvol. Twee vrouwenfiguurtjes trekken vooral de aandacht door prachtige schildering en bevalligheid; het eene is de musiceerende dame links, het andere, juist in het midden van het schilderij, de jonge schoone in het blauw, gezeten naast den drinkenden heer.

Het landschap met zijn mooi verschiet, zijn smaakvolle boomgroepen en zachte kleuren vormt een overheerlijke omlijsting van de bonte rei der feestgenooten en werkt niet weinig mede om dit schilderij te maken tot wellicht het fraaiste ooit door Dirk Hals op paneel gebracht.

De andere schilderijen van deze serie bevinden zich: het eene bij Mr. N. W. J. Smalenburg van Stellendam te 's Gravenhage; het tweede in de verzameling van de K. K. Academie te Weenen en het derde bij barones Ralamb te Stockholm.

De conservatie is uitmuntend, alleen zijn in de lucht sporen van eenige slijtage en in den tweeden grond en in de boomen op een tweetal plaatsen overschilderingen te herkennen, die echter in geenen deele hinderlijk zijn.*) Wij verheugen er ons in eindelijk een uitmuntend werk van dezen in Holland zoo onvolledig vertegenwoordigten meester te bezitten. Dat onze hedendaagsche schilders dit werk ten eerste apprecieeren blijkt wel daaruit dat de leden van Pulchri Studio te 's Gravenhage het voor onderwerp gekozen hebben van een tableau-vivant ter gelegenheid van het groote feest van 17 Juni j.l. door de Regeering den leden van het Vredescongres aangeboden.

Op naam van denzelfden meester hangt in het Rijksmuseum een klein stukje een paar jaar geleden aangekocht, ook «een buitenpartij» voorstellende, dat aan een anonymus in de Nieuwe Rotterdamsche Courant aanleiding gegeven heeft eenige min vleiende opmerkingen aan het adres van ondergeteekende ten beste te geven. Hij kan echter gerust zijn dat deze aankoop niet zoo algemeen de verwondering wekt of wordt afgekeurd als hij wel vermeent, maar dat niet alleen schilders en andere artistiek ontwikkelde personen, ook kunsthistorici van naam zeer veel belangstellen in deze mooie schilderij en den aankoop toejuichen.

Intusschen is het nog niet uitgemaakt of dit stukje werkelijk van Dirk Hals is daar het zeer afwijkt van bekende onderteekende eveneens schetsmatig behandelde stukken van dezen meester.

Onder de nieuwe aanwinsten moet nog in het bijzonder gelet worden op twee portretten door den frieschen schilder *Wibrant de Geest den ouden* op paneel gebracht; dat van hemzelven en dat zijner vrouw *Henriken van Ulenburgh*, de zuster van Saskia Rembrandt's vrouw. Deze portretten zijn uit 1629 toen de Geest 37 en zijne vrouw 29 jaren oud waren. Ze dragen aan de achterzijde de volgende opschriften:

WIBRANT DE GEEST

Geboren int Jaer 1592

den 16 van Oost-maent

en HENRIKEN VAN ULENBURGH

Geboren int Jaer 1600

den 3 van Meert.

*). Ietsz bijzonderheden dank ik aan een artikel van den heer E. W. Moes, voorkomende in de *Koninklijke Illustratie* van 1890—1891, bl. 38, waarbij eene afbeelding van het schilderij.

Jammer dat deze werkelijk goede portretten, vooral dat van den schilder, in zoo ontredderden toestand in het museum kwamen. Ze waren bovendien zeer overschilderd. Thans zijn zij toonbaar en prijken in de oorspronkelijke lijsten, die door haar zeer eigenaardig profiel ook de aandacht verdienen.

Een derde aanwinst van eenige beteekenis is de aankoop van een groot schilderij voorstellende het uittrekken van eene bezetting uit eene door prins Frederik Hendrik veroverde vesting.

De prins te paard, den banierdrager achter zich, omgeven door zijn staf, heeft nabij een bastion post gevat; deze groep neemt den linkerhoek van het schilderij in. De bezetting op den tweeden grond, met wapperende vaandels, geheel gewapend, trekt voorbij; in het verschiet de vesting waarachter heuvelachtig terrein; op den voorgrond eenige toeschouwers.

Het schilderwerk is met groote waarschijnlijkheid van de hand van een der Wouwerms, van Philip, den beroemden schilder, of van Pieter, zijn jongeren broeder.

Ik ben geneigd het schilderij aan eerstgenoemde toe te schrijven en het te bestempelen als een vroeg werk van dezen meester.

De laatste wapenfeiten van den grooten stedebedwinger, die eenigszins met deze voorstelling in verband kunnen gebracht worden, zijn de overmeestering van Gennep in 1641 en die van Hulst in 1645.

Hoewel de omgeving niet al te best strookt schijnt mij toch het beleg van Hulst te zijn afgebeeld en wel op grond van eene gravure van P. Nolpe, waarop o. a. voorkomt het bastion, met zijne eigenaardige gedaante, waarvoor de prins met zijn staf post heeft gevat. Ook herkent men in de uittrekkende troepen eenigszins dezelfde ordonnantie.

In 1645 was Philip Wouwerman 26 jaar oud en dus wel in staat zulk een schilderij te maken. In samenstelling, teekening, kleur en penseelbehandeling herkent men zijn werk, maar niet zoo vlot geschilderd als in zijne bekende stukken. Dan komen er op den voorgrond rechts eenige figuren voor, die men terug vindt op eene ets van J. de Visscher naar een schilderij van zijne hand.

Nu kan Pieter, die in 1645 21 jaar oud was, misschien ook wel zulk een werk ondernomen hebben maar toch is het niet waarschijnlijk dat een minder begaafd schilder op dien jeugdigen leeftijd reeds in staat was zulk een schilderij te maken, zelfs niet al ware het stuk eenige jaren na het beleg geschilderd. Er zijn zulke goede gedeelten in, die met zóóveel talent geschilderd zijn, dat men wel geneigd is aan den grooten Wouwerman te denken, aan wien ik het werk dan ook toeschrijf. Ware mij een gedateerd stuk van hem uit zijn zeer vroegen tijd bekend dan zou de vergelijking daarmede de zaak kunnen uitmaken; maar helaas de meeste stukken van Wouwerman zijn niet gedagteekend.

Als portretschilder doet hij zich in dit stuk zeker niet kennen,

daar blijkbaar het gelaat van den prins hem veel moeite gekost heeft, zonder dat hij er in is geslaagd iets dragelijks tot stand te brengen.

Reeds vroeger was het Rijksmuseum in het bezit gekomen van een groot schilderij, behoorende tot de Hollandsche primitieven; maar aangezien de herstelling van dit stuk veel tijd gevorderd heeft kon het eerst onlangs worden tentoongesteld, zoodat het nog onder de nieuwe aanwinsten te brengen is.

Blijkens het onderschrift met 17^e eeuwse gothische letter op de oorspronkelijke lijst geschilderd, stelt het stuk voor de verovering van Rhenen door hertog Jan II van Kleef op den 8sten van hooimaand 1499. Die inscriptie luidt: »Die inneminghe van rienen geschiedt in 't jaer 1499.»

Het hing in het raadhuis te Rhenen en was aldaar allengs in een zeer deerniswaardigen toestand geraakt: de verf, op vele plaatsen los, schilferde af, het hout van het paneel werd hier en daar zichtbaar. Herstel was dus dringend noodig, wilde men het stuk niet te gronde zien gaan; maar de kosten daarvoor waren aanzienlijk en de groote lasten die de gemeente te dragen had, welke aanzienlijk vermeerderd waren in verband met het herstel van den pas afgebranden kerktooren, lieten niet toe daaraan te denken.

De regeering, die zoowel belang stelt in het behoud van een ouden kerktooren als in de bewaring van een schilderij van groote historische waarde, wist de zaak tot een goede oplossing te brengen door aan de gemeente Rhenen, bij de aanbieding van het rijkssubsidie tot herstel van den tooren voor te stellen afstand van het schilderij te doen, hetwelk dan van rijkswege zou worden gerestaureerd terwijl aan de gemeente een goede copie er van op de ware grootte vervaardigd zou worden afgestaan.

Dat de gemeente daartoe geneigd bleek mag zeer worden toegejuicht en wel omdat het oude schilderij in een rijksverzameling geplaatst in staat van onderhoud zal blijven en geregeld worden nagezien, hetgeen zeer noodig is omdat het paneel zelf gebleken is sterk onderhevig te zijn aan de inwerking van atmosferische invloeden, zoodat het te voorzien is dat, indien men het aan zijn lot overlaat, de vorige slechte toestand weder spoedig zal intreden, en herstel dan nog moeilijker zal blijken.

Na aankomst van het stuk, dat zonder stooten en liggende verzonden moest worden om de verf niet te laten afvallen, werden de losse deelen met zorg op het hout gehecht, waarbij gelukkig niets verloren ging. Bij die operatie bleek dat reeds vroeger, waarschijnlijk reeds in de 17^e eeuw, het schilderij eene groote restauratie had ondergaan: op vele plaatsen toch was de vroeger uitgevallen verf door gele was vervangen welke daarna werd overgeschilderd. Na de vasthechting

der verschilders werd eene fotografie van het stuk genomen. Hetzelfde geschiedde nadat het paneel gemastikeerd was d. i.: nadat de vele kleine gaten in de verflaag gedicht waren. Daarna werden die stopsels zeer voorzichtig in de kleur bijgeschilderd zonder de omliggende, oorspronkelijke verf te raken, eene operatie die de heer *A. Levolger* alhier zeer naar wensch verrichtte. Door vergelijking met deze twee fotografieën kan men dus ten allentijde zien welke restauraties in de jaren 1898 en 1899 zijn verricht. Van het nu gerestaureerde schilderij werd door hem eene copie op ware grootte vervaardigd, die nu in Rhenen's stadhuis is opgehangen.

En nu het schilderij zelf, dat te oordeelen naar de costumes, kort na het beleg geschilderd werd, dus in de allereerste jaren van misschien wel in het jaar 1500.

Een gedeelte der stad met zijne wallen en torens, bijna in vogelvucht gezien, neemt het grootste gedeelte van het paneel dat 1.84 M. hoog en 1.43 M. breed is, in. Men ziet de wallen met gewapenden bezet; op den voorgrond de poort met ophaalbrug welke bestormd wordt, een klein deel der stad, hoogstens eene straat en merkwaardig genoeg de buitengewoon hooge kerk, waarvan een muur is weggenomen, zoodat men in het inwendige een blik kan werpen. Aldaar vertoont zich in het midden tegenover het koor een altaar staande aan het hoofdeinde eener tombe waarop de Heilige Cunera, herkenbaar aan den witten sluier, dien zij om den hals draagt en waarmede zij geworgd werd, ligt uitgestrekt. Altaar en tombe staan onder eene overhuiving als het ware in een kleine afgesloten kapel.

Het beleg is in vollen gang en de inneming reeds op handen. Behalve bij de hoofdboort waar de vijandelijke benden zijn opgesteld wordt een aanval gedaan op een ander punt der vesting, de vijand is reeds binnengedrongen en aan het moorden en brandstichten getogen; een gedeelte der stad staat in lichte laaie; drommen aanvallers met wapperende vaandels komen van de omringende hoogte, waarop de kleine Cunera-kapel verrijst, aanstormen. In de kerk zijn de veroveraars reeds binnengedrongen en aan het plunderen; maar de plek waar de H. Cunera begraven ligt boezemt ontzag in; eene non staat bij het altaar binnen de kapel, drie mannen in ootmoedige houding hebben er voor post gevat; een dezer in aanzienlijke kleeding ligt geknield; wellicht wordt met deze figuur de hertog zelf voorgesteld, die plotseling tot inkeer schijnt gebracht.

Het schilderij is in hooge mate belangrijk; niet alleen wegens de historische en architectonische ook wegens hare kunstwaarde want de nog goed bewaarde oorspronkelijke gedeelten vertoonen een bekwame hand van schilderen. Enkele figuurtjes o. a. dat van het vluchtende vrouwtje in een der straten zijn zeer fijn van kleur en vol gevoel geteekend; men herkent er de hand in van een bekwamen miniaturist;

de groote zijn minder goed geslaagd hoewel de gezichten vol karakter en uitdrukking zijn.

Jammer dat bij de duchtige restauraties die het stuk in de 17e eeuw onderging zóóveel werd overschilderd. Twee groote waltorens, eenige daken, de geheele buitenordonnatie der kerk, de lucht, de bergachtige omgeving en eindelijk de geheele voorgrond werden toen overschilderd. Die nieuwere verf heeft echter eene hardheid verkregen die mij deed vreezen dat verwijdering er van tevens vernieling van de oude onderliggende tengevolge zou hebben. Ik heb mij dan ook genoodzaakt gezien die overschildering, behalve op den voorgrond waar van de oude verf zoo goed als niets meer over was, onaangeroerd te laten. Ik overwoog daarbij dat de toenmalige hersteller wellicht gebruik gemaakt heeft van bestaande gegevens en zijne overschilderingen niet zonder reden heeft aangebracht.

Mocht mijne zienswijze niet door anderen gedeeld worden en geeft men de voorkeur aan geheele restauratie, door verwijdering der vroegere overschilderingen, na het aanwenden van de meest krasse middelen, dan kan men daartoe altijd nog overgaan.

Zulk werk, waarvan ik de verantwoordelijkheid niet op mij wil nemen, laat ik gaarne aan een opvolger over.

Omtrent het voorgestelde feit heb ik niet veel kunnen vinden. Arend in zijne *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands* II. 3 bl. 313 zegt er van: «De Hertog van Kleef (Jan. II) had lang en te vergeefs bij den Bisschop van Utrecht op de voldoening van zekere gelden aangedrongen, welke hij der stad Utrecht tijdens de bewindvoering van zijn broeder Engelbert van Kleef verstrekt had. Om de Utrechtschen eindelijk hiertoe te dwingen, bemagtigde hij, na driemaal te zijn afgeslagen, stormenderhand de stad Rhenen, van waar uit zijn benden de onstreken plunderden en allen toevoer van Utrecht afsloten.»

Wellicht dat een onderzoek in de archieven te Utrecht en te Dusseldorf (waarin vermoedelijk het archief van de hertogen van Kleef zich bevindt) meer aan het licht zal brengen, ook betreffende het vele raadselachtige in de compositie, maar omtrent den schilder zelf zal men wel altijd in het onzekere blijven, nu in het archief der stad Rhenen, naar men mij meldt, niets omtrent het maken van het schilderij gevonden is. Er blijft dan ook geen anderen weg over dan die van vergelijking met kunstwerken uit denzelfden tijd; in het bijzonder met oude Nederlandsche miniaturen.

B. W. F. VAN RHEMSDIJK.

Mauritshuis.

Wanneer wij de reeks der nieuwe aanwinsten van het Mauritshuis openen met den »Saul en David« van Dr. Bredius, welk stuk de vrijgeveige eigenaar in November 1898 in bruikleen schonk, dan doen wij dit zeker met de grootste en belangrijkste aanwinst der laatste jaren.

Het heeft genoeg de algemeene aandacht en bewondering tot zich getrokken om nog lang over zijn qualiteiten uit te wijden. Genoeg zij het aan te stippen, dat Dr. Bredius stellig meent, dat 't in 1658 geschilderd is. De herkomst ligt nog steeds in 't duister.

Op de voetsporen van zijn levenswandel teruggaande vinden wij, als het uiterste met zekerheid bekende punt, de veiling van den Duc de Caraman, 10—12 Mei 1830. Het meesterstuk bracht hier onder no. 76 frs. 250 op. Daarvoor moet 't tot eene collectie Didot behoord hebben. Men is dus nog niet ver. De eigenaar koestert het voornemen het doek door Prof. Hauser te Berlijn grondig te laten nazien en te restaureeren.

Nog vóór 1898 ten einde was werd door Jhr. Mr. Flugt van Aspermont in bruikleen afgestaan een fruitstuk van Willem van Aelst. Merkwaardig is hier 't voor van Aelst zoo krachtige, warme coloriet en de dikkere, geëmpateerder verven in tegenstelling met de koele, grijzere tonen en de gladdere, delicate schilderwijze, waarmede de overige werken van van Aelst zich kenmerken. Wat realisme aangaat moet dit fraaie gecomponeerde fruitstuk onderdoen voor de beide andere stukken, welke 't Mauritshuis van hem bezit. Ook is 't jammer, dat de fond erg donker is. Het is op doek, hoog 0.754, breed 0.576 en gemerkt »Guill^{mo} van Aelst 1657.«

Een puzzle, hoewel hierdoor niet minder belangrijk, is nog steeds 't studietje van een zittend vrouwtje, dat op een zolderkamer bij een driepootig tafeltje zit te lezen, terwijl het licht uit een hoog raam gedeeltelijk op haar en op een deel van den muur valt. De algemeene toon is zeer goed, terwijl de smijdlige schilderwijze en de soberheid van kleur aan Judith Leyster herinneren. Het is op den drievoet gemerkt »C.H.« en dus is de suppositie van Claes Hals, een zoon van Frans, niet zoo vreemd uit de lucht gegrepen. In de collectie Hoogendijk in Januari 1899 in Pulchri Studio geëxposeerd, bevond zich een dito vrouwsfiguurtje, dat hoewel ongeteekend, stellig van dien zelfden meester was (no. 97 van den catalogus dier tentoonstelling.) Het is op eikenhout, hoog 0.308, breed 0.24.

In de Italiaansche zaal hangt, als men de trap op komt links, het nieuwe riviergezicht van van Goyen, dat door Dr. Bredius, dadelijk nadat 't ziju eigendom was, in bruikleen werd gegeven. Het is een riviermond bij opkomend zwaar weêr, in de bekende luchtige manier geschilderd in de mooie zilvergrijze tonen. Zware wolken werpen een

schaduw over 't met kleine klotsende golfjes woelende water, terwijl de kleine vaartuigjes in der haast zich trachten te bergen. Het blauw der lucht breekt op enkele plekken nog te voorschijn. Het is op een sloep geteekend »VG 1655«. Het paneel is van eikenhout, hoog 0.414, breed 0.558.

Met den aankoop van den nieuwen Delftschen Vermeer, »het Nieuwe Testament« als Eglon van der Neer, heeft Dr. Bredius met zijn scherpziend oog weder eens een koopje gedaan. In een met wit en zwart marmeren tegels bevloerd vertrek (Vermeer's atelier) slaat eene vrouw zittende aan een tafel de oogen devoot hemelwaarts, terwijl de bijbel opengeslagen bij het Nieuwe Testament voor haar op de tafel ligt en de slang 't symbool van den booze door een steen de kop vernorseld is, terwijl de appel der verleiding hem ontvallen is. Het stuk, behoort bepaald tot des meesters latere werken, en de fantastische voorstelling, zoo naïef weergegeven, maakt een vreemden indruk. Dit neemt niet weg, dat veel moois de meesterhand verraad.

Een meesterstuk van coloriet is de draperie links, welke Vermeer's bekende pointilleeringen vertoont. Deze draperie is op dezelfde wijze door eene stoel opgenomen als in eene schilderij, »t atelier van den schilder,« in de collectie-Czernin te Weenen. De achtergrond is meesterlijk in toon gehouden. Eene groote schilderij voorstellende 't sterven van Jezus draagt bij tot de devote stemming van het drama en toch werkt zij niet storend. Deze schilderij eveneens als het goudleer, dat rechts als achtergrond is aangebracht kwam voor in den inventaris van Vermeer's weduwe, door Dr. Bredius in Oud-Holland gepubliceerd.

Het Nieuwe Testament« komt bij Hoet en Terwesten 4-maal voor, 22 April 1699 op de veiling van Herman van Swoll, 13 Juli 1718 op een veiling te Amsterdam, 9 April 1735 te Amsterdam, en 22 April 1749 op eene verkooping der schilderijen van den kunsthandelaar David Jestwaart te Amsterdam.

Het bracht op respectievelijk f 400.—, f 500.—, f 54.— en f 70.—. In den tijd dat Vermeer weinig geacht meer was, ja, bijna onbekend, doopte men de schilderij als Caspar Netscher en merkte haar op den steen als zoodanig. Het is op doek, hoog 0.13, breed 0.88.

C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT.

Stedelijk museum te Utrecht.

Het Stedelijk museum van oudheden te Utrecht was in het afgeloopene jaar bijzonder gelukkig door de aanwinst van twee belangrijke geschenken. Mevrouw de douairiere Van Reede van Oudtshoorn te 's Gravenhage vermaakte aan de gemeente eenige waardevolle familiestukken: te een fraaie gedreven zilveren penning uit het midden der 16e eeuw, voorstellende het borstbeeld van Goert van Reede, schout der stad Utrecht, een stuk, te merkwaardiger omdat het geheel onbekend was; ze twee goed geschilderde portretten, voorstellende Godard Van Reede van Nederhorst, afgevaardigde voor Utrecht op het Munstersche vredescongres, die door zijne (van die zijner medeleden afwijkende) houding op het congres veel van zich heeft doen spreken, — en zijn zoon Gerard, die door zijn korstondig huwelijk met de erfdochter van Adam Van Lochorst de aanzienlijke heerlijkheid Zuilen verkreeg. Te betreuren is het alleen, dat de schilder, die de eer werd waardig gekeurd om zoo voornamen lieden op het doek te brengen, zijn eigen naam niet belangrijk genoeg heeft geoordeeld om dien daarbij te vereeuwigen: ze het met een miniatuur versierde adelsdiploma, door Karel I van Engeland verleend aan den ambassadeur Johan Van Reede van Renswoude.

Trok dit legaat, het eerste dat het museum mocht ontvangen, niet alleen door de zeldzaamheid van het feit de aandacht, toch was wellicht nog belangrijker het geschenk, dat eenigen tijd later door den heer G. H. L. baron Van Boetzelaer werd aangeboden. Bij gelegenheid van eenige ontgravingen op zijn buitengoed het Klooster aan de Bilt werden op een (thans onbebouwd) terrein achter het heerenhuis verschillende voorwerpen gevonden, blijkbaar afkomstig uit de kapel van het Vrouwenklooster van Oostbroek, dat vroeger op dit terrein gestaan heeft. Het belangrijkste waren de overblijfselen van eene steenen beeldgroep, die blijkbaar de omgeving heeft gevormd van een zoogenaamd Heilig Graf. Bewaard zijn de bijna ongeschondene beelden der drie vrouwen in halve levensgrootte, die blijkbaar, daar zij allen slechts het bovenlijf vertoonen, op een steenen band achter het graf hebben gestaan en dus op den beschouwer den indruk moeten gemaakt hebben geheel aanwezig te zijn. Daarbij bevinden zich nog de koppen van Johannes en Joseph van Arimathea, wier lichamen nog niet teruggevonden zijn. Het beeldhouwwerk dagteekent uit de late middeleeuwen, denkelijk eerst uit de 1e helft der 16e eeuw, toen er na den val van den toren veel aan de kloosterkapel vernieuwd werd. Behalve eene grafzerk van eene edelvrouw uit het begin der 16e eeuw (zonder ornament) en een romaansch basementje, leverde de vondst ook nog een gedeelte van eenen vloer van verglaasde tegels, waarbij enkele georneerde, die in het bezit van den heer Van Boetzelaer gebleven zijn. Van den vloer is

eene teekening vervaardigd voor de stedelijke verzamelingen, waar ook afbeeldingen van vroeger ontdekte middeleeuwsche tegelvloeren aanwezig zijn. Ongelukkig had de Biltsche straatjeugd zich juist den vorigen dag verledigd, om elkaar met de steentjes van de vloer te lijf te gaan, terwijl de heer Van Boetzelaer de georneerde tegels reeds in veiligheid had gebracht, zoodat van het (trouwens vrij eenvoudige) patroon niet zooveel meer te herkennen viel, als wel gehoopt was.

Nog eene andere vondst te Utrecht valt hierbij te vermelden: in den loop van het jaar werd bij het afbreken van een schoorsteen in een huisje achter de Nachtegaalsteeg gevonden een pot met gouden munten, naar men beweerde hoofdzakelijk uit den tijd van Karel V. Doch ongelukkig was de collectie reeds verstrooid, voor dat er gelegenheid was nadere bijzonderheden te verkrijgen.

Twee levensgrootte kniestuk-portretten (vermeld als onbekende personen door een onbekenden meester) werden op eene auctie voor het museum aangekocht. Uit de daarop voorkomende kwartierstaten bleek, dat de voorgestelde personen twee broeders waren van omstreeks 1600, behorende tot de Utrechtsche regentenfamilie Van Velthuysen. Door de bijgevoegde attributen (bij den oudste eene bezegelde oorkonde, bij den jongste eene boekenkast) bleek in verband met de kwartierstaten voldoende, dat men hier te doen had met den secretaris der Staten van Utrecht Werner Van Velthuysen en zijn broeder Lambert, den vriend van Spinoza. Het broederpaar is in de Utrechtsche geschiedenis zeer bekend door de voorrede, die Lambert aan zijne Opera omnia toevoegde, en waarin hij op welsprekende wijze protesteerde tegen de remotie der Utrechtsche regenten door Willem III in 1674, waarvan hij en zijn broeder beiden de slachtoffers waren. Daar Lambert bij zijn oudsten broeder inwoonde, is het zeer begrijpelijk, dat beiden zich te zamen hebben laten portretteeren, denkelijk wel voor den toenmaligen bewoner van het huis Broekhuysen bij Amerongen, van waar de schilderijen afkomstig zijn. Bij het schoon maken der stukken (waardoor zij *veel* gewonnen hebben) is op het eene de handteekening teruggevonden van den bekenden Utrechtschen schilder Jan van Wijkersloot met den datum 1665.

Eene andere aanwinst der Utrechtsche verzamelingen trekt nog de aandacht. De heer Mr. W. H. baron Taets van Amerongen, jaren lang ambtenaar aan het stadsarchief, had zich reeds geruimen tijd bezig gehouden met het doen vervaardigen van aquarellen van *alle* gebouwen, die te Utrecht afgebroken werden. Deze langzamerhand zeer omvangrijke collectie bevatte (naast menig min belangrijk gebouw) afbeeldingen van vele huizen en stadsgedeelten, waarvan men de herinnering gaarne bewaard wenschte te zien. De algemeene aandacht viel daarom op deze bekende collectie, toen zij op eene publieke auctie te koop werd aangeboden, zoodat het plan der stad Utrecht om ze aan

te koopen dan ook mislukte. De heer H. F. Kol had echter de gelukkige gedachte, de stukken aan te koopen en aan de gemeente ten geschenke aan te bieden. De collectie werd in het Stedelijk museum tentoongesteld en trok vele bezoekers.

S. M.

Provinciaal museum van oudheden te Assen.

Omstreeks half Maart werden ten behoeve van grindwegen keien gedolven onder Odoorn. Al spoedig werden daarbij eenige urnen gevonden, die aangekocht werden ten behoeve van het Prov. Museum v. Oudh. te Assen. Zij onderscheidden zich van de reeds aanwezige door hun vorm, die meestal overeenkwam met groote suikerpotten en bloempotten, hoewel ook de hooge urnenvorm daarbij werd aangetroffen. Sedert is het museum als het ware overstroomd. Honderden urnen kwamen voor den dag en ook enkele beitels, de laatste meestal van eene zwarte steensoort en over het algemeen veel lichter dan de hier reeds aanwezige. De arbeiders in die streken, bespeurende dat zij eene betere daghuur konden maken met het ontgraven van urnen dan met turfgraven, hebben zich geworpen op de vele tumuli in Odoorn en omstreken. Geene week, geen dag ¹⁾ gaat voorbij, of het museum kan belangrijke aankopen doen, soms zelfs merkwaardige exemplaren verkrijgen. ²⁾

De vindplaatsen liggen voor een zéér groot deel op of bij den Hondsrug. De »oude stad Hunsow« heeft ook heel wat opgeleverd.

Dikwijls vindt men een grooten ronden tumulus omringd door kleinere ronde; de laatste bevatten de meeste urnen, terwijl de groote tumulus eene plaats ter verbranding der lijken schijnt te zijn geweest, zooals de sporen van asch enz. doen vermoeden. Van zulk een groote tumulus is eene photographie vervaardigd, waarop men zeer duidelijk kan zien een vierkant van steenen, waarop en waarbinnen de verbranding schijnt te hebben plaats gehad.

Uit een paar langwerpige heuveltjes kwam te voorschijn allerlei vaatwerk, bestemd voor huishoudelijk gebruik, als kannetjes met tuiten enz. Dikwerf treft men aan stellen van verschillenden vorm, met gelijke versiering, in een tumulus bijeen.

1) In letterlijken zin somtijds. Gisteren kocht ik b.v. 30, heden 32 urnen en ander vaatwerk aan, onder de laatsten 2 aardn flesschen met stoppen.

2) Eene nauwkeurige beschrijving zal gegeven worden in het verslag der Commissie over dit jaar.

De fraaïste urnen, die ter begraafing gediend hebben, zijn twee, die met urnen van anderen vorm zulk een stel uitmaken. Zij zien er uit als tamelijk groote trommels met dwars uitstekenden bovenrand, van boven overdwars voorzien van eene rechthoekige opening, die afgesloten wordt door een iets grooteren deksel met twee opstaande oortjes. In een daarvan bevindt zich nog een klein bekervormig urntje met dezelfde versieringsfiguur als de groote. Aanwezige resten van verbrande beenderen wijzen op het gebruik, dat van deze urn is gemaakt.

ASSEN, 24 Mei '99.

J.

VEILINGEN.

Gaarne vestigen wij de aandacht op de zeer belangrijke veiling van de wapencollectie van het kasteel Heeswijk, welke 3—6 Juli door de firma Fred. Muller in het Casino, Papenhulststraat te 's Hertogenbosch zal verkocht worden. De kijkdagen zijn particulier 29, 30 Juni en 2 Juli en publiek 1 Juli a.s.

De collectie bevat volgens den catalogus 1484 nummers, waaronder hoogst zeldzame en belangrijke stukken. Er zijn o. a. 15 volledige wapenrustingen, waaronder 4 voor ruiter en paard, talrijke helmen, handschoenen, zwaarden, vecht- en statiedegens in allerlei vorm en soort, zeer fraaie slagzwaarden, schilden, dolken, jachtmessen, pieken, hellebaarden en vangijzers, strijdhamers en bijlen, kruisbogen, kanonnen waaronder 3 vogelaars, allerhande soorten van geweren en pistolen, van de eenvoudigste soorten tot de fraaist bewerkte sierwapens. Tot slot nog 29 banieren, meest van geestelijke corporaties en schutterijen, waartusschen zeer vreemd staat een banier van het Metalen Kruis, afd. Amsterdam.

De grondlegger van deze verzameling, baron A. J. L. van den Bogaerde van Terbruggen wist door zijne relaties als gouverneur van Brabant veel zeer belangrijke oudheden bijeen te brengen, die thans zelfs voor grof geld moeilijk te verkrijgen zijn. De thans aangekondigde veiling levert hiervan menig voorbeeld, daarnaast zijn echter ook latere aankopen uit den tijd, dat het namaken of opknappen van oude wapenen eene winstgevende industrie werd, zoodat goed opletten ook hier blijft aangeraden. Aanwijzigingen van herkomst ontbreken, daar de vorige bezitter hiervan nooit aantekening hield.

De catalogus is royaal gedrukt in groot 4^o en geïllustreerd

met 15 uitstekend geslaagde photographures van Emrik en Binger. Bij de verschillende nummers zijn de namen der zwaardvegers en de merken vermeld, waardoor deze catalogus blijvende waarde verkreeg, de beschrijving zelf doet den kundigen samensteller alle eer aan.

Wij hopen later op deze belangrijke veiling terug te komen.

O.

Korte Mededeelingen.

Te Dordrecht werd 12 Mei l.l. een beschilderd behang verkocht van de hand van Aert Schouman, met verschillende tafreelen uit Il Pastor fide van B. Guarini. Kooper werd de firma Gebr. Hamburger te Amsterdam voor f 1310. Het plijt zeker niet voor den kunstzin van den kooper van het huis, dat hij voor dit betrekkelijk gering bedrag de goed geconserveerde zaal geheel laat onttakelen. De beschildering is wel niet van het allereerste, doch is in goeden staat en maakte met de omgeving een zeer goed geheel. Van de beschildering en de deels nog aanwezige fraaie betimmering zijn tijdig fotografieën genomen.

Reeds hebben de dagbladen herhaaldelijk het een en ander bericht over de »Geschiedkundige Tentoonstelling van het Nederlandsche Zeewezen« die gedurende de maanden Juli en Augustus 1900 te 's Gravenhage gehouden zal worden en waarvoor Hare Majesteit de Koningin de Gothische Zaal en de Balzaal van het Paleis op den Kneuterdijk beschikbaar gesteld heeft.

Zowel het echt nationale van deze onderneming als het feit, dat onze Koningin in Haar huis de voorwerpen bijeen wenschte te zien, die zullen spreken van wat Nederland op maritiem gebied beteekend heeft, zullen voor beheerders van musea een aansporing zijn, om bijeen te zoeken wat uit hunne verzamelingen ingezonden zou kunnen worden.

Daarom is het wenschelijk er op te wijzen, dat het doel van de tentoonstelling zal zijn, een zoo volledig mogelijk beeld te geven van wat vóór het jaar 1795 door Nederland op maritiem gebied is

verricht en dit zoowel ten opzichte van krijgskunde als van ontdekkings-tochten, handel en visscherij.

In ieder museum is nu allicht het een en ander voorhanden dat op de tentoonstelling een goed figuur zou maken, hetzij uit een geschiedkundig oogpunt, hetzij om de kunstwaarde.

Geschilderde, geteekende of gebeeldhouwde portretten van personen die in ons zeewezen een rol gespeeld hebben, authentieke afbeeldingen van gebeurtenissen ter zee, afbeeldingen van scheepswerven en schepen en vooral oude scheepsmodellen en alles wat op scheepsbouw betrekking heeft. Voorts handschriften van onze zeehelden en journalen van de ontdekkingstochten, kaarten en zeevaartkundige instrumenten. En ten slotte de schier alles omvattende rubriek der varia, als kleedingstukken, wapenen, eereteekenen en allerlei reliquien, die aan personen of gebeurtenissen, van Damiate tot Doggersbank, verbonden kunnen worden.

Teneinde nu de keuze, behandeling en catalogiseering van de eventueel in te zenden voorwerpen gemakkelijk te maken, zou de commissie voor de [tentoonstelling het zeer op prijs stellen, wanneer haar mededeeling gedaan werd van al wat de lezers van dit bulletin op hun terrein als geschikt kunnen aanwijzen, met nauwkeurige vermelding van den eigenaar en van de stappen, die gedaan moeten worden om den tijdelijken afstand te verkrijgen.

Van een omschrijving van het voorwerp zal een dankbaar gebruik gemaakt worden bij de samenstelling van den catalogus.

Alle kosten van verpakking, verzending, verzekering enz. zullen, indien gewenscht, vergoed worden.

Secretaris van de commissie is de heer G. P. van Hecking Colenbrander, Luit. t. Zee 1e klasse, Prinses Mariestr. 25, 's Gravenhage.

E. W. M.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

October 1899.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Alex. Boersstraat 31, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officiële Mededeelingen.

De algemeene vergadering van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, die den 15 Juli 1899 te Utrecht gehouden werd, werd door ruim 200 personen uit alle oorden van het land bezocht.

De voorzitter heet de aanwezigen welkom met een kort inleidend woord. De statuten zijn aan de leden bekend en dus ook het doel van den bond, waarbij vooraan staat het behoud en de betere verzorging en de bestudeering der Nederlandsche oudheden en oude kunst. Veel verwacht de voorzitter van de corresponderende leden en hij wekt allen op tot het geven van mededeelingen over monumenten en oudheden.

Hij verzoekt medewerking voor het bulletin, dat in eene lang gevoelde behoefte voorziet, en dat een standaardwerk kan worden, als velen medewerken en het door hun artikels steunen.

Hij brengt hulde aan de vereeniging Oud-Dordrecht te Dordrecht, die het initiatief nam tot stichting van den bond en aan den secretaris Mr. J. C. Overvoorde, die hij de drijvende kracht noemt van den bond, en eindigt met een woord van opwekking aan de aanwezigen.

Hierna leest de secretaris de notulen van de algemeene vergadering van 17 Januari, opgesteld door den waarnemenden secretaris den heer Bas Veth. Na goedkeuring dezer notulen en een woord van dank aan den heer Veth voor de uitvoerige redactie, brengt de

secretaris het jaarverslag uit, waaruit blijkt dat reeds zijn toegetreden 17 verenigingen en 9 beheerders en dat 30 corresponderende leden waaronder 4 buitenlandsche de benoeming hebben aanvaard.¹⁾ Hij sluit het verslag met een woord van opwekking en een woord van hulde aan de H.H. baron van Zuylen en Cuypers, voor het welwillend verleend verlof tot bezichtiging van het kasteel de Haer en de beloofde toelichting door den heer Cuypers Jr., welke woorden door de vergadering met een warm applaus worden begroet.

Het woord wordt nu gegeven aan den heer Cuypers Jr. voor eene voordracht over het kasteel de Haer, toegelicht door verschillende prenten en photographiën.

Hij begint er op te wijzen dat het kasteel werd gerestaureerd uit piëteit voor het in de historie bekend gebouw, hetwelk sinds de 13e eeuw in bezit is van hetzelfde geslacht, doch tevens met het doel het gebouw zelf weder bewoonbaar te maken, na 150 jaar onbewoond te zijn gebleven.

De onderdeelen worden door den inleider uitvoerig besproken en deze vindt hierbij meermalen gelegenheid te wijzen op de practische wijze van werken in middeleeuwsche bouwkunst en op de voortdurende vergrooting door het bouwwerk in de verschillende tijden ondergaan.

Na afloop brengt de voorzitter een woord van hulde aan den heer Cuypers voor zijne hoogst belangrijke voordracht.

De Heer Mr. S. Muller Fzn. wijst op de moeilijkheid bij de voorbereiding van de excursie hierdoor ontstaan, dat slechts enkele verenigingen tijdig en duidelijk bericht zonden van het aantal leden, dat aan excursie en diner zouden deelnemen, en hoopt dat men voortaan de voorbereiding zal vergemakkelijken door tijdige kennisgeving.

Nadat aan het bestuur is overgelaten de plaats van de volgende vergadering te bepalen, sluit de voorzitter de vergadering na een woord van dank aan den heer Muller voor zijne voorbereidende werkzaamheden.

Na afloop der vergadering stond een lange stoet rijtuigen gereed om de aanwezigen naar het kasteel Haer-Zuylen te brengen, waar kasteel en dorp met de meeste belangstelling bezichtigd werden. Na de terugkomst te Utrecht, verzamelden de meeste bezoekers zich aan een gemeenschappelijken maaltijd.

¹⁾ Later zijn nog 1 vereniging, 8 beheerders en 5 corresponderende leden toegetreden.

EERSTE JAARVERSLAG

VAN DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond

(OPGERICHT 17 JANUARI 1899)

uitgebracht in de algemeene ledenvergadering gehouden den 15 Juli 1899.

Het eerste jaarverslag van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond *kan* en *moet* kort zijn. Het *kan* kort zijn, omdat dit verslag slechts loopt over een tijdperk van 6 maanden, een tijdperk van voorbereiding meer dan van uitvoering, en het *moet* kort zijn, daar voor heden nog vele belangrijke zaken Uwe aandacht zullen vergen, zoodat het gewenscht is, dit verslag tot het hoognoodige te beperken.

Gelijk U bekend is, ging het initiatief tot het oprichten van dezen bond uit van de vereeniging »Oud-Dordrecht». Op haar oproeping verzamelden zich den 15 October 1898 een 19 tal vertegenwoordigers van oudheidkundige vereenigingen en museumdirecties te Amsterdam in de zaal van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, welke door dit genootschap welwillend voor dit doel was beschikbaar gesteld, terwijl van verschillende hier niet vertegenwoordigde vereenigingen betuigingen van instemming waren ontvangen. De vergadering werd gepresideerd door Mr. J. C. Overvoorde, terwijl de heer Bas Veth zich welwillend belastte met het houden der notulen. Op deze vergadering werden de hoofdlijnen voor de statuten van den op te richten bond besproken naar de hoofdlijnen hiervoor door Mr. J. C. Overvoorde ontworpen en werd eene commissie benoemd, bestaande uit de H.H. Mr. J. C. Overvoorde, A. Pit en Bas Veth om een uitgewerkt ontwerp voor de statuten in te dienen. Dit concept kwam den 17 Januari 1899 in behandeling en werd, na kleine wijzigingen, met algemeene stemmen goedgekeurd. Tevens werd op deze vergadering, welke door 21 vertegenwoordigers werd bijgewoond, een bestuur gekozen en eene commissie van redactie voor het uit te geven bulletin van den bond benoemd. Tot bestuur werden gekozen de H.H.: Mr. J. A. Feith, rijksarchivaris der provincie Groningen en conservator van het Groningsch museum; Mr. S. Muller Fzn, rijksarchivaris der provincie Utrecht en beheerder van het stedelijk museum aldaar; Mr. J. C. Overvoorde, archivaris der gemeente Dordrecht, secretaris van »Oud-Dordrecht»; Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, hoofd directeur van het rijks-museum te Amsterdam; en Jhr. Mr. F. J. J. M. van Rijkevorsel, secretaris van het Provinciaal Brabantsch Genootschap van Kunst en Wetenschappen. Tot commissie van redactie werden benoemd de H.H. A. Pit, directeur van het Nederlandsch museum

te Amsterdam en E. W. Moes, onderdirecteur van het 's Rijks Prenten kabinet aldaar, terwijl het bestuur verder uit zijn midden een derde lid zoude aanwijzen. Hiertoe werd door het bestuur benoemd: Mr. J. C. Overvoorde te Dordrecht. Tot commissie voor het nazien der rekeningen werden aangewezen de H.H. Haverkorn van Rijsewijk en Bas Veth. De bestuursfunctien werden door het bestuur aldus verdeeld: voorzitter Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, secretaris Mr. J. C. Overvoorde, penningmeester Mr. J. A. Feith, leden Mr. S. Muller Fzn. en Jhr. Mr. F. J. J. M. van Rijkevorsel.

In eene conferentie tusschen het bestuur en de commissie van redactie werd de inrichting van het bulletin besproken. De statuten werden nader in definitieven vorm gebracht en ter goedkeuring ingezonden. Het duurde geruimen tijd voor de koninklijke goedkeuring verkregen werd, daar het raadplegen van het bestuur over eenige door den minister gewenschte veranderingen bemoeielijkt werd door de afwezigheid van twee der bestuursleden.

Nadat de koninklijke goedkeuring verkregen was bij K. B. van 10 Mei 1869 No. 10 werd aan alle bekende oudheidkundige vereenigingen en museumdirecties eene uitnoodiging gezonden om tot den bond toe te treden en werd een aantal personen uitgenoodigd om de benoeming tot corresponderend lid der vereeniging te aanvaarden. Tevens werd overeenkomstig den wensch geuit op de algemeene vergadering van 17 Januari een adres gezonden aan den minister van Binnenlandsche Zaken en aan de Tweede Kamer der Staten Generaal om op te komen tegen de besnoeiing van het crediet voor aankoop voor de rijksmusea volgens het amendement van Jhr. Mr. de Savornin Lohman en om aan te dringen op het verleenen van een speciaal crediet voor de in het volgend jaar te verwachten hoogst belangrijke veilingen van een gedeelte van de collectie van het kasteel Heeswijk. Van deze adressen werd mededeeling gedaan aan enkele groote dagbladen.

Aan de uitnoodiging tot toetreding werd tot heden gevolg gegeven door de volgende vereenigingen en personen, terwijl nog een aantal tot heden geen antwoord zond, daar hiervoor noodig was de leden hunner vereeniging te kennen. Toegetreden zijn als lid:

Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

Commissie van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

Vereeniging die Haghe te 's Gravenhage.

Vereeniging Oud-Dordrecht te Dordrecht.

Commissie tot beheer over het gemeentemuseum te 's Gravenhage.

Provinciaal Utrechtsch Genootschap te Utrecht.

Dordrechtsch museum te Dordrecht.

Edamsch museum te Edam.

Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht.

Commissie voor het provinciaal museum van oudheden te Assen.

Stedelijk museum van oudheden te Utrecht.

Commissie van toezicht op het stedelijk museum te Alkmaar.

Commissie voor het museum van kunstnijverheid te Haarlem.

Commissie voor het stedelijk museum te Haarlem.

Commissie voor het gemeente-museum de Lakenhal te Leiden.

Vereeniging Rembrandt te Amsterdam.

Commissie van administratie over het museum van oudheden voor
de provincie en de stad Groningen te Groningen.

Dr. W. Pleyte, directeur van het rijksmuseum van oudheden
te Leiden.

F. A. Hoefer, conservator van het Overijsselsch museum te
Zwolle.

C. P. J. Dommisse, « « « stedelijk museum te Vlissingen.

Dr. R. Jesse, « « « rijksmuseum van oudheden
te Leiden.

B. J. M. de Bondt, « « « Museum Amstelkring te Am-
sterdam.

Dr. J. D. E. Schmeltz, directeur van het ethnographisch museum
te Leiden.

J. F. A. Lindsen, conservator van het aartsbisschoppelijk museum
te Utrecht.

J. Kalff, assistent aan het Nederl. Museum te Amsterdam.

J. H. W. Unger, beheerder van de stedelijke oudheidkamer te
Rotterdam.¹⁾

Van de benoemde corresponderende leden werd tot heden de
benoeming aanvaard door 30 personen.²⁾ De lijst der corresponderende
leden zal nader in het bulletin worden gepubliceerd.

De bulletincommissie gaf reeds blijken van hare werkzaamheid
door het verschijnen van het eerste nummer van het bulletin, hetwelk
algemeen in de pers een gunstig onthaal mocht vinden.

Reeds van het eerste nummer mocht de commissie de mede-
werking van verschillende personen verkrijgen, terwijl ook voor het
volgend nummer verschillende bijdragen zijn toegezegd. Wij vertrouwen
hierbij op de hulp van onze corresponderende leden. Voor het drukken
werd op billijke voorwaarden eene overeenkomst gesloten met den
heer D. Reidel te Dordrecht.

1) Later zijn nog toegetreden:

Het Provinciaal Noord-Brabantsch Genoetschap van Kunsten en Wetenschappen te
's Hertogenbosch.

A. Pit, directeur Nederlandsch museum te Amsterdam.

Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, als referendaris van Kunsten en Wetenschappen,
Bas Veth, conservator van Oud-Dordrecht.

A. C. baron Snouckaert van Schaumburg, directeur huisarchief van H. M. de Koningin
te 's Gravenhage.

Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, als directeur Gevangenpoort te 's Gravenhage.

Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, hoofd-directeur Rijksmuseum te Amsterdam.

Dr. W. J. de Dompierre de Chaupé, directeur Kon. Penning-Cabinet te 's Gravenhage.

en P. Haverkorn van Rijsewijk, directeur Museum Boymans te Rotterdam.

2) Later zijn nog 5 corresponderende leden toegetreden.

De door den bond gemaakte onkosten bedragen tot heden
f 85.16⁵ n.l.:

drukkerij Blussé en van Braam	<i>f</i> 24.40
« D. Reidel	„ 38.50
porto's circulaires	„ 2.32
J. Zwama, schrijfwerk met machine	„ 2.90
schrijffoon voor de statuten met zegel	„ 2.77 ⁵
notulenboek	„ 0.40
porto's bulletin	„ 0.34
porto's convocaties	„ 1.—
diverse porto's en schrijffoonen	„ 6.53
	<i>f</i> 85.16 ⁵

Daar tot heden geen contributie is geïnd, staan tegenover deze uitgaven geene reeds verkregen inkomsten. De toegezegde contributie en de abonnementen op het bulletin bedragen tot heden ruim *f* 300.—

Het bestuur gelooft met tevredenheid op het reeds verkregen resultaat te kunnen wijzen en ziet met vertrouwen de toekomst in. Door de jaarlijksche vergaderingen en de daaraan te verbinden oudheidkundige excursies wordt de kennismaking onder de leden bevorderd. Door de besprekingen op de vergaderingen en door het bulletin wordt de aandacht gevestigd op de oudheidkundige belangen en zullen degelijke gedachtenwisselingen over voor alle leden belangrijke onderwerpen worden aangemoedigd en door het bestuur zal worden gewaakt voor en zoo noodig worden gewezen op de belangen van den bond en van hare leden als zoodanig. Hoe algemeener de toetreding wordt, hoe beter de bond ook in staat zal zijn te beantwoorden aan de verwachtingen, door mij in de openingsrede aan de vergadering van 15 October geuit en in hoe ruimer kring hij zijn nut zal kunnen stichten voor nijverheid en kunst.

Ten slotte mag ik het verslag niet eindigen zonder een kort woord van welgemeende hulde aan den heer baron van Zuylen, eigenaar van het belangrijke kasteel, hetwelk wij straks hopen te bezoeken, en aan de beide heeren Cuypers, vader en zoon, voor de ons zoo welwillend geboden gelegenheid om onder zoo bij uitstek kundig geleide en voorlichting dezen bij alle liefhebbers van de oudheidkunde zoo bekenden herbouw te bezichtigen.

Namens het bestuur:

J. C. OVERVOORDE,

Secretaris.

Staatsbegrooting voor het jaar 1900.

Op de begrooting voor Binnenlandsche Zaken zijn onder afdeeling VII, Kunsten en Wetenschappen, de navolgende posten voorgesteld:

Kon. penning-cabinet (artt. 199 en 200) jaarwedden enz. f 4400,
aankoop en onderhoud f 6000.

Het cabinet van schilderijen te 's Gravenhage (artt. 200 en 201)
jaarwedden enz. f 4400, aankoop en onderhoud f 7050.

Rijks-museum te Amsterdam (art. 203 en 204)
jaarwedden enz. f 38795, aankoop en onderhoud f 63330.

Kabinet van prenten te Leiden (art. 205 en 200)
jaarwedden enz. f 200, aankoop en onderhoud f 2000.

Paviljoen te Haarlem (art. 270) opzicht en onderstand f 3000.

Stichten en inrichten van nieuwe lokalen in het Rijks-museum te Amsterdam en plaatsing van voorwerpen van beeldende kunst aldaar f 32700 (f 2835 minder dan 't vorig jaar.)

Voor de school van kunstnijverheid te Haarlem is uitgetrokken voor jaarwedden enz. f 16400, voor aankoop en onderhoud f 7250 (art. 219) en voor subsidiën aan ondernemingen van wetenschap en kunst en hare aanmoediging f 30200, of f 1700 meer als bijdrage voor de vereeniging tot verbetering van het ambacht. (art. 210.)

De post voor aankoop van boekwerken en andere voorwerpen van kunst en wetenschap bedraagt f 20000. (art. 212.)

Voor jaarwedden van ambtenaren, bewaring en toezicht op de gedenksteekenen van vaderlandsche geschiedenis en kunst, de afgietsels en de Rijkscommissie voor de monumenten (art. 193) is uitgetrokken f 9500, waarvan feitelijk ten goede komt f 4000 voor de afgietsels en f 3450 voor salaris enz. en f 2050 voor reis- en bureaukosten voor twee opzichters-teekenaars.

Art. 194, subsidiën voor het onderhoud en de instandhouding van historische gedenksteekenen en van gebouwen, die oudheidkundige of kunstwaarde hebben, belooft f 67500 of f 500 meer dan over 1899. Uit dit bedrag worden de volgende subsidiën verleend:

Kerk te Aalten	f 3000.	3e termijn van 5.
Groote kerk te Arnhem	f 5000.	7e « « 9.
Toren te Brielle	f 3000.	laatste «
Kerk te Gouda (en glazen).	f 3500.	3e « « 10.
Groote of St. Bavo kerk te Haarlem	f 10000.	7e «
Kerk te Hattem	f 2500.	6e «
St. Janskerk te 's Hertogenbosch. .	f 8000.	
Hogelandsche kerk te Leiden	f 3500.	6e «

St. Servaas kerk te Maastricht.	f 7000.	(kloostergangen die nog een paar jaar subsidie zullen vereischen.)
O. L. V. kerk te Maastricht	f 4000.	2e termijn.
Kerk te Meerssen	f 2500.	6e —
Toren te Rhenen	f 6000.	(1890 f 3000) slechts ter bekorting van termijnen.
Abdijkerk te Rolduc	f 2500.	laatste termijn.
Glazen te de Rijp	f 500.	2e termijn van 6.
Raadhuis en beffroi te Sluis	f 2500.	voor nog 1 of 2 malen.
Groote kerk te Zutphen	f 4000.	

Omtrent de dit jaar vervallen subsidie van f 2500 voor de Plechelmuskerk te Oldenzaal wordt voorgesteld deze te bestemmen voor de kerk te Medemblik. Wij vinden bij dit artikel de volgende toelichting:

„In onderscheidene plaatsen wordt de restauratie voorbereid van monumenten welke in verval zijn geraakt, doch waarvan het behoud voor de kunst en de nationale geschiedenis ongetwijfeld plicht is; bijvoorbeeld het raadhuis te Hasselt, de toren te Vianen, de kerken te Dordrecht en te Goes, bovenal de Domtoren te Utrecht; en reeds zijn meerdere aanzoeken om ondersteuning van Rijkswegen ingekomen. Het heeft evenwel met het oog op den staat van financiën niet raadzaam geschenen het gezamenlijk bedrag voor monumenten bestemd op deze begrooting te verhoogen, zoodat, hoezeer men ook zoude gewenscht hebben de instandhouding van meerdere monumenten te bevorderen, men zich heeft moeten beperken tot een enkel gebouw, dat indien niet terstond hulp verleend wordt, d'eigt verminkt te worden, n.l. de kerk te Medemblik.»

Hiervoor wordt voor het Rijk f 7000.— vereischt geacht in verschillende termijnen; voor den eersten termijn wordt f 2500.— uitgetrokken. Het kerkbestuur zal daarenboven f 10.000 bijebrengen.

Voor onderhoud, enz. van aan het Rijk behoorende of in bruikleen gegeven historische gedenkteeken en gebouwen, die oudheidkundige of kunstwaarde hebben en voor het Prinsenhof te Delft wordt evenals verleden jaar gevraagd f 17 500.—, verdeeld over de volgende bouwwerken, waarbij de tweede rij bedragen aanwijst wat over 1898 hiervoor is besteed:

		1898
Spanjaarsgat te Breda.	1000	874.99
Slot Brederode	600	476.15
Prinsenhof te Delft	1000	1001.95 ⁵
Hunnebedden	100	3.85
Hampoort te Grave	100	100.—
Gevangenpoort te 's Gravenhage	1000	480.—
Dinghuis te Groningen	3500	3493.42
Monument te Heemstede	50	—

Monument te Heiligerlee	400	299.84 ⁵
Helppoort te Maastricht	100	39.—
Kasteel van Radboud te Medemblik	200	602.50
Muiderslot	3550	4673.20
Kronenburgertoren te Nijmegen	60	99.70
Monument te Rijswijk	50	7.05
« « Soestdijk	100	74.92
Kasteel te Strijen	80	—
Slot Teilingen.	500	484.15
Kloostergang van den Dom te Utrecht	200	99.61
« « St. Marie « «	1000	—
Voormalige kerk te Veere	2000	2999.88
Voormalig raadhuis te Woerden.	175	315.—
Kasteel te Wijk bij Duurstede	100	—
Toren van het slot te IJsselstein.	700	432.57
Huis van Maarten van Rossum te Zalt-Bommel	200	147.99
Toren te Zierikzee	500	497.29
Praalgraven	50	—
Aankoop van steenen.	50	—
		17203.07

De uitgetrokken bedragen zijn gelijk aan die over 1899, behalve bij het Dinghuis te Groningen, waarvoor *f* 500 minder en bij den toren van het slot te IJsselstein, waarvoor *f* 500 meer wordt gevraagd.

Ten slotte valt te vermelden de subsidiën voor het onderhoud en instandhouden van tot dusverre nog niet ondersteunde historische gedenkteeken en gebouwen, die oudheidkundige of kunstwaarde hebben, waarvoor in art. 196 is uitgetrokken *f* 4000.— of *f* 500.— minder dan over 1899.

De geheele afdeeling, met de rijksarchieven en de koninklijke bibliotheek geeft blijk van veel pogingen tot bezuinigen en is *f* 67877.66 lager uitgetrokken dan bij de vorige begrooting.

J. C. O.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Nederlandsch museum voor geschiedenis en kunst.

De eerste veiling-Heeswijk.

De veiling der wapenverzameling van het slot te Heeswijk is in meer dan één opzicht leerzaam geweest.

Een wapenverzameling in den zin van oordeelkundig samengestelde reeksen van wapenen, waardoor een overzicht wordt aangeboden van de wijzen waarop de menschen zich tegen aanvallen van anderen verdedigd hebben, of anderen hebben aangevallen, was de Heeswijksche heelemaal niet. Te hooi en te gras was zij, blijkbaar zonder eenige leidende gedachte, bijeen gebracht. De kwestie van de echtheid der voorwerpen daargelaten, viel het aanstonds in het oog, dat er nooit naar gestreefd was een of ander beschavingstijdperk ook maar eenigszins behoorlijk te doen vertegenwoordigen, hetgeen toch zeer wel mogelijk ware geweest, indien men nagaat welke sommen vermoedelijk aan de verzameling zijn ten koste gelegd. De Heeswijksche collectie prikkelde dus in dit opzicht al tot kritiek.

Men kan nog verder gaan en zeggen, dat ook een respectabel dilettantisme heeft ontbroken, een dilettantisme dat er b.v. voldoening in vindt de voor het schoonheidsgevoel meest streelende zaken te koopen, dat zonder naar een onderling verband te zoeken, of naar een geleidelijke ontwikkeling, met eclectisme uit een en ander tijdperk het mooiste en het beste weet te halen. Ik zou mij kunnen voorstellen een verzameling waarin alleen die wapens werden gevonden, welke uit technisch oogpunt het meest doeltreffend waren, welke als typen konden gelden en een gebruikstijdperk als het ware resumeerden. Een verzameling waarin alleen was opgenomen wat als artikel van kunstnijverheid belang aanbood, zou eveneens interessant kunnen zijn; in geen vak toch wordt zooveel vaardigheid in de metaalbereiding vereischt als in het vak van den wapensmid.

Maar met de meeste welwillendheid, was van een dergelijk dilettantisme geen spoor in den Heeswijkschen boedel te ontdekken.

De koopers schenen er, over het algemeen, echter genoeg mee te nemen, want tot het samenstellen van een tropeetje boven een spiegel of boven een deur, elegant gestoffeerd met een sarong was hier toch wel wat te vinden. Het komt er inderdaad voor dat doeleinde minder op aan of een zwaard door het af- en op-slijpen den oorspronkelijken en rationeelen vorm totaal verloren heeft, of een degen geen punt meer heeft, of een helm van blik is, zoo dun als postpapier. Wanneer het gevest er maar flink uitziet, wanneer de helm maar schilderachtig is, zal de sarong de schamelheid van het overige wel bedekken. Dat diezelfde koopers het ook niet zoo nauw namen met het richtig werken van een pistool- of gewoerslot, wanneer de kolf mooi was ingelegd, kan ons niet verwonderen.

Onder gegeven omstandigheden was de houding van den beheerder van het Nederlandsch Museum aangewezen. Op zeer enkele uitzonderingen na, had hij zich te onthouden van het doen van aankopen.

Om eenige seriën te noemen. — Uit de vroegere middeleeuwen bezit het museum geen zwaard, de Heeswijksche verzameling bood er

ook geen aan en waar uit de latere middeleeuwen vooral het tweehandsch voetknechtenzwaard ter veiling goed was vertegenwoordigd, kon van koopen geen kwestie zijn, [aangezien op dit gebied ook het museum op goede exemplaren heeft te wijzen. Van de zoo sierlijk en krachtig gebouwde italiaansche klingen der vroeg-renaissance was geen exemplaar te vinden. Een goed geconserveerde duitsche degen uit de 15^e eeuw ontbrak. Rapieren zooals het nederlandsche museum er twee heeft, een duitsche en een spaansche uit de eerste jaren der 17^e eeuw, had men er vruchteloos gezocht. Hoe gaarne men dus ook de Rijksverzameling op dit gebied had willen uitbreiden, de kans werd niet aangeboden. Een statiedegen met ijzeren gevest, geëncrusteerd met zilver, uit het einde der 17^e eeuw, werd meer wegens de verdiensten uit een oogpunt van kunstnijverheid, dan wel als wapen aangekocht.

De rustingen en afzonderlijke helmen van de verzameling waren alle, of stelden althans alle voor wapentuig uit latere perioden, waaruit het Nederlandsch museum goede exemplaren bezit. Een oogenblik stond men stil voor n^o. 45, een helm van bijzonder dik metaal, zonder kinstuk, met beweegbaar vizier, veel gelijkende op het type «salade» in zwang in de 15^e eeuw; spoedig bleek echter uit alles de onzaakkundige vervalsching. — Het gewicht van dit hoofddekseel dat, aangezien het niet op de schouders kon rusten, ondragelijk zwaar op den schedel zou hebben gedrukt, was bovendien niet gemotiveerd door een logischen bouw. Een behoorlijk gesmeden helm toch is op die plaatsen het dikst welke het meest aan slagen zijn blootgesteld, bovenop dus, of in het front van het visier, tegen lansstooten. De helm in kwestie was overal even dik gesmeed. Ook waren de kijkgaten zoo onhandig aangebracht, dat het onmogelijk was er zich van te bedienen.

De tophelm, welke wegens de overeenkomsten met den helm van Hendrik V, in Westminster Abbey, uit de eerste 25 jaren der 15^e eeuw moet dagteekenen, is het oudste exemplaar in het nederlandsch museum gebleven.

Gelukkiger waren wij op het gebied der oude artillerie. Inderdaad, dit gedeelte onzer oude wapenverzameling dat toch reeds betrekkelijk het rijkst en meest volledig mag genoemd worden, werd met twee zeldzame stukken vermeerderd. Vooreerst een lood-bus, met houten staart, een om een kern gesmeed ijzeren, achtkantige bus, voorzien van een haak tegen het recul, met komvormig sundgat of landgat, zooals men vroeger zeide, eenigszins naar rechts geplaatst. Dit zeer primitieve vuurwapen, waarvan ik tot nu toe slechts één exemplaar heb gezien in het nationaal museum te München, was vermoedelijk de tijdgenoot van de loodbussen met ijzeren staarten waarvan het museum er reeds eenige bezat, het is de onmiddellijke voorlooper der lontgeweren. Zij dateeren nog uit de 14^e eeuw (zie hierover «Geschiedenis der nederlandsche artillerie van de vroegste tijden tot op heden» door F. H. W. Cuypers,

Nijmegen, Adolf Blomhert 1869, p. 165 en vlg. en «Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen, herausgegeben vom Germanischen Museum», Leipzig, F. A. Brockhaus 1877, plaat B IV).

De andere aanwinst voor onze oude artillerie is eveneens een loodbus; aan deze ontbreekt de haak, zij werd later verwijderd en vervangen door een ring met pivot, waardoor het stuk het karakter heeft gekregen van een handkanon, waarvan men zich vermoedelijk op de wallen bediende. Op plaat VII van bovengenoemd werk van F. H. W. Cuypers vinden wij een dergelijk stuk afgebeeld.

Volgens het oude achterlaadsysteem, met door een spie opgesloten sluitstuk, waren twee kleine zoogenaamde vogelaars, uit het einde der 15^e eeuw, in de Heeswijksche verzameling aanwezig. Aangezien de sluitstukken aan beiden ontbraken en het museum een dergelijk compleet kanon bezit, werden zij niet aangekocht. (Zij deden f 260.)

Een woord over de wijze waarop deze stukken gesmeed zijn. De kleine loodbussen waren, zooals wij gezien hebben, uit een plaat, om een kern gesmeed en gelast. De bedoelde vogelaars (die van het museum is 0.97 M. lang en is van een kaliber van 10 cM.) bestaan uit ijzeren staven, gekuipt en gecercleerd gelijk een ton. De staven zijn aan elkaar geweld, zoodat bij een gaaf stuk de naden nauwelijks zichtbaar zijn: — bij een zwaar verroest en half vergaan stuk, in het Nederlandsch museum, komt deze makelij zeer duidelijk uit. De loop kreeg dan ook den naam van kuip en de staven werden duigen genoemd (Cuypers, artillerie p. 203). Een derde manier van smeden valt op te merken bij de groote bombarde, eveneens in het Nederlandsch museum, dagteekenende uit de 14^e eeuw. Hier heeft men een lange ijzeren staaf in een spiraal om een kern gesmeed en aaneen geweld. Het weerstands vermogen van de aldus verkregen wanden moet gering geweest zijn. Het stuk werd echter vermoedelijk gebruikt om met schroot te schieten, wellicht om een mand met steenen uit te werpen welke de geheele kuip van het stuk opvulde. De kruithamer, welke veel dikkere wanden heeft, had alleen de naar buiten werkende kracht van het kruit te weerstaan. Bij een stuk van geheel dezelfde vorm, eveneens uit de 14^e eeuw, in het arsenaal te Venetië, komt dit nog sterker uit. Het stuk is geheel van touw en leder vervaardigd, alleen de kruithamer is van binnen met plaatijzer bekleed.

De groote slangen met losse kruithamers, waarvan men zich op houten affuiten bediende, zooals onze verzameling er te zien geeft, zijn eveneens gekuipt en gecercleerd, slechts twee er van zijn van gegoten ijzer. Uit archiefstukken weten wij, dat het gieten, ook van bronzen geschut al zeer spoedig, zeker reeds in het begin der 15^e eeuw, door klokkengieters ten uitvoer is gebracht. Waar echter zoovele kunstwerken in brons, in tijden van nood versmolten zijn, is het niet te verwonderen, dat afgedankt bronzen geschut voor den smeltkroes was aan-

gewezen. Het museum bezit dan ook geen exemplaar van 14^e of 15^e eeuwsch bronzen geschut.

Op het gebied der handvuurwapenen, heeft men gemeend zich te moeten bepalen tot het aankopen van een radslotpistool, uit het einde der 10^e eeuw; de kolf is van notenhout, sober met been ingelegd. Het is vermoedelijk een ruiterpistool geweest, een in alle opzichten deugdelijk en onverknoeid wapen. Onverknoeid is een eigenschap die zeldzaam is bij vuurwapenen. De Heeswijksche verzameling kon slechts op weinige gave exemplaren wijzen. Zoo was de kameraad van bovenbedoeld pistool, die den koppel moest maken, samengesteld uit verschillende stukken, met een perenhouten kolf welke van gisteren dateerde. Bij een anderen koppel pistolen, waarop ook voor het museum nog een bod werd gedaan, op het oog fraaie wapenen gemonteerd met ebbenhout met ivoor ingelegd, waren slot en loop van een der pistolen latere inzetsels.

Het zal buitendien niet dikwijls voorkomen dat de verzameling hand-vuurwapenen, in het museum, kan gecompleteerd worden; zooals zij is mag deze serie naast die der oude artillerie om hare volledigheid, voor zoover zij de geleidelijke ontwikkeling der systemen van ontbranding vertoont, geprezen worden.

Het vroegste lontgeweer, vervormd uit een loodbus, waarbij de lonthaan met een hefboom op en neer wordt bewogen is aanwezig; het latere systeem met neerslaanden lonthaan, het radslot met de voor naamste in den loop der tijden aangebrachte verbeteringen, wat betreft praktische dekking van rad en kruitpan, het vuursteenslot, toegepast op krijgsgeweer en jachtgeweer, zijn behoorlijk vertegenwoordigd.

Behalve op een strijdhamer, een runka en een pertisaan, deugdelijke, het soort goed typeerende wapenen welke in de verzameling ontbraken, en thans werden aangekocht, valt ten slotte nog te wijzen op een schild. Het is moeilijk te zeggen of dit verdedigingswapen door een ruiter of een voetknecht gebruikt is geworden. Is het echter duitsch, en naar den stijl te oordeelen valt voor deze meening wel wat te zeggen, dan is het vermoedelijk een voetknechtschild uit het einde der 15^e eeuw geweest. Het is van hout geheel met leder overtrokken en aan de voorzijde versierd met een schildering op linnen, een pelikaan haar jongen voedende. Het schild is langwerpige vierkant met afgeronde hoeken; over de lengte loopt in het midden een breede rug sterk in relief.

Het is mijne meening, dat men bij het completeeren der wapenverzameling van het nederlandsch museum, zich, voorloopig althans, moet bepalen tot het aanschaffen van die voorwerpen welke op deugdelijke wijze gappingen aanvullen in de seriën van typen en men zich moet onthouden van het afdalen in details of van het aankopen van zeer bijzondere toepassingen of vormen welke vooral bij wapenen zoo

dikwijls voorkomen en van een persoonlijke gril getuigen. Zoo zal de verzameling een cultuur-historische waarde kunnen krijgen.

A. PIT.

Mauritshuis.

In de maand Juni werd door Dr. Bredius eene schilderij in bruikleen gegeven, waarvoor de eigenaar nog niet met volkomen zekerheid eene attributie kan vinden,

't Stelt voor Minerva in haar studeervertrek, zooals de Duitschers zouden zeggen »die Wissenschaft pflegend».

Met »het Nieuwe Testament» van den Delftschen Vermeer is dit een specimen van het Oud-Hollandsch ultra-realisme. De compositie is zeer vreemd. Minerva, wier met een lauwerkrans gekroond hoofd sterk verlicht wordt, troont in den linker bovenhoek op een hoogen kathedr, terwijl de overige ruimte aangevuld wordt door twee groepen stillevens, echte Rembrandtiana, als een luit, een huid, een globe, boeken, enz. Aan den wand hangen haar schild met Medusa-hoofd, zwaard, speer en een tasch (voor hare boeken?!). Kleur en uitvoering vergoeden ruimschoots 't gebrek in de compositie, en bovendien, 't feit, dat wij hier klaarblijkelijk te doen hebben met 't werk van een nog niet gedefinieerden leerling van Rembrandt van omstreeks 1630, zoo niet met een zeer vroeg werk van hem zelf, stempelt dit stuk tot iets hoogst merkwaardigs.

Opmerkelijk is 't, dat er twee schilderijen van Rembrandt bestaan, welke 't zelfde onderwerp behandelen en waarop dezelfde voorwerpen als luit, boeken, globe, schild met Medusahoofd en zwaard voorkomen. 't Eene is geschilderd pl.m. 1631 en in 't bezit van Charles Sedelmeyer te Parijs; de echtheid hiervan evenwel wordt in twijfel getrokken. 't Tweede is van pl.m. 1632 en bevindt zich in 't Koninklijk Museum te Berlijn.

Zeer eigenaardig is 't volgende. Dr. Bredius liet 't stuk, omdat 't overschilderd was, eenigen tijd geleden door prof. Hauser te Berlijn restaureeren. Bij deze bewerking nu kwam op 't hoofd van Minerva te voorschijn een takje, 't welk zich ook bevindt op bedoelde schilderij te Berlijn. Bij dezelfde gelegenheid kwam eene rechterhand te voorschijn, waarover men den mantel had heengeschilderd, jazelfs, in den linker-bovenhoek verdween een geheel raam met wingerdranken, waardoor 't licht naar binnen viel, om plaats te maken voor een muur.

De houding is nog zeer academisch, de kop evenwel is bijzonder uitvoerig, maar toch vet en sterk lichthoudend geschilderd. 't Stilleven is met eene bijzondere voorliefde behandeld, 't geen de vroege werken van Rembrandt kenmerkt. De algemeene toon is bruinachtig, de lokaalkleuren zijn nog schaarsch, alleen 't kleed van Minerva is van een

eigenaardig koud violet, een kleur die ik nog nimmer in 17^e eeuwsch werk zag, haar met bont omzoonde en met goud gestikte mantel rood, terwijl hier en daar nog een dofgroen en grijsblauw gebruikt is.

't Werk van Rembrandt, waarmede de schilderwijze van dit stuk de meeste overeenkomst heeft, is de Simeon in den tempel van pl. m. 1628, in de collectie Weber te Hamburg. Bode zeide hiervan, 't geen ook volkomen op 't stuk van Dr. Bredius toepasselijk is: „jedoch ist der Farbenauftrag im Schatten noch deckend, im Lichte sehr pastos.“

Het is op paneel hoog 0.61, breed 0.54.

In de directiekamer bevinden zich thans nog twee hoogst merkwaardige stukken. 't Eene is een vroeg werk van Aelbert Cuyp, hoenders voorstellende en voluit geteekend 1651. Wat een kleur heeft de nog jeugdige artiest in dit schijnbaar zoo gemakkelijk opgezette doodeenvoudige onderwerp gebracht! En welk een karakter ligt er in deze (hoewel vaak misteekende) diep bestudeerde dieren!

Van dit uitnemend stuk werd Dr. Bredius eigenaar op zijn laatste bezoek aan Londen.

't Tweede stuk behoort aan een Engelsch kunsthandelaar en is een echte, hoewel ongeteekende Pieter de Hoogh. 't Stuk stelt voor de verwoestingen, te weeg gebracht door 't springen van de kruitfabriek te Delft op den 13en October 1654, bij welk ongeluk ongeluk Carel Fabricius, naar wien de toenmaals 24-jarige Pieter de Hoogh zich schoolde, om 't leven kwam.

C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT.

Boekbeoordeeling.

„Catalogus van de prentverzameling der Gemeente Dordrecht” door MR. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, Morks & Geuze 1899. 8^o.

Bijna van ieder gemeente-archief van eenige beteekenis wordt thans ook een prentverzameling aangelegd, waaruit het verleden en het heden der betreffende stad aanschouwelijk is te leeren kennen. Eerst wanneer van zulk een verzameling een behoorlijke catalogus bestaat kunnen de bestanddeelen met vrucht door ieder belanghebbende geraadpleegd worden.

Thans heeft de heer Overvoorde gezorgd voor een catalogus van den Atlas van Dordrecht, die wel grootendeels door zijn uitnemende zorgen reeds kan wedijveren met menigen dergelijken plaatselijken atlas, al dagteekent de verzameling eerst van 1891. Maar al een jaar na de stichting werd door het belangrijk legaat-Beelaerts een uitgebreide

kern gevormd, waaromheen het een dankbaar werk was, nieuwe aanwinsten te groepeeren.

De heer Overvoorde ging hierbij te werk met ijver (zelfs de briefkaarten »mit Ansichten« werden niet vergeten) en met piëteit, en de prenten die hij van zijn gading in boekwerken aantrof, liet hij op de plaats waar ze behooren, maar nam ze toch met een eenvoudige verwijzing in zijn catalogus op.

De beschrijving van de prenten en de indeeling zijn de punten waar het nu op aankwam.

Over de indeeling is het moeielijk algemeen toepasselijke regels vast te stellen, want deze wordt grootendeels beheerscht door plaatselijke belangen en door persoonlijke gewoonten, die men steeds gaarne overal toegepast ziet.

Zoo schijnt mij een indeeling naar rubrieken (regeering, rechtswezen, krijgswezen, kerkwezen enz.) de voorkeur te verdienen boven de hier gevolgde topographische indeeling, te meer daar men toch steeds in een door mij bedoelde indeeling moet vervallen. Ook nu maakte de afdeeling III (Gezichten in de stad) weer vele onderafdeelingen noodig, over wier keuze ook al weer te redetwisten zou zijn, evenals over het m.i. zonderling allegaartje »Handel en Nijverheid, Kleederdrachten, Reclame« dat een zesde onderafdeeling van de »Geschiedenis van Dordrecht« vormt. Hierbij is b.v. een vaandel der d.d. schutterij geplaatst, zonder dat evenwel aangegeven is, of dit nu bij Handel en Nijverheid, bij Kleederdrachten of bij Reclame thuis behoort.

De beschrijving der prenten is kort maar nauwkeurig en zakelijk. Waar dit maar eenigzins doenlijk was, is zelfs de grootte in millimeters aangegeven. Maar waarom alleen bij de topographische prenten en niet bij de portretten? Hierdoor krijgen we bij de portretten weer de vaak gebruikte minder gelukkige aanwijzing van f^o, 4^o, 8^o enz., die toch alleen op boeken van toepassing kan zijn. Een prent in 8^o is onzin, want niemand kan er aan zien hoe het oorspronkelijke vel papier gevouwen is.

Helaas heeft de drukfoutduivel ergerlijk huisgehouden. Tremoreilles duc de Thonars voor La Trémoille duc de Thouars (no. 1763) is wel wat erg, te meer daar deze fout in het register niet verbeterd is. Zelfs zijn in de registers fouten ingeslopen, die in den tekst niet staan, b.v. op pag. 281 Nunnichuysen voor Munnichuysen, te hinderlijker omdat een toekomstige Kramm hier een nieuw ontdeekten graveursnaam aan zou ontleenen.

Voor de uitvoerigheid der registers verdient de samensteller overigens bijzonderen dank, en daardoor zal de catalogus zeker vaak geraadpleegd worden ook buiten speciaal Dordtsche doeleinden om.

Oude Monumenten.

Een dreigend gevaar.

Gaarne maak ik gebruik van de gelegenheid, die ons bulletin mij aanbiedt, om de aandacht te vestigen op, en de hulp van den bond in te roepen voor het behoud van een belangrijk en fraai gebouw in Waterland, n.l. de waag te Monnikendam.

Opgetrokken uit gehouwen en gebakken steen, versierd met de wapens van Holland en Monnikendam, en aan den Zuid-Oostelijken gevel voorzien van eene galerij, herinnert het voor de omgeving vrij hooge gebouw aan den bloeitijd onzer Zuiderzee-steden, den tijd, toen Monnikendam nog »vet« was.

Oorspronkelijk beneden voor waag bestemd, terwijl de bovenverdieping plaats bood voor vergader- en wachtkamers der edele manhafte schutterij, deed het gebouw tot voor een paar jaren nog slechts dienst, beneden als keuken voor de spijskokerij eener philanthropische vereeniging, gedurende de wintermaanden, en boven als bewaarplaats van enkele kribben enz. ten behoeve der ziekenverpleging. Sedert wordt er echter gedurende een paar zomermaanden te Monnikendam weder eene wekelijksche kaasmarkt gehouden, en worden de deuren der waag weder geopend om daar binnen de verhandelde waar te wegen. De bovenverdieping is na den bouw van eene ziekenbarak door de afd. Monnikendam van »het Witte Kruis« geheel in onbruik.

Veel dienst van het gebouw heeft men dus sedert jaren niet meer en waarschijnlijk ook tengevolge daarvan is er aan het onderhoud der waag gedurende geruimen tijd weinig of niets ten koste gelegd.

De staat der stadskas is te M., evenals in meer steden, alles behalve schitterend en dan komt men er allicht toe voor het onderhoud der gebouwen, die men het minst noodig heeft, ook het minst uit te geven. Hoe het zij, de waag heeft men meer dan stiefmoederlijk behandeld. Van binnen is het gebouw nog in vrij goeden staat, al is herstelling van de bovenkamers, in een waarvan men nog sporen vindt der vroegere betimmering, ook zeer gewenscht, maar van buiten is restaureering meer dan hoog noodig. De staat der muren en van het dak is vrij goed, maar overigens het geheel zoodanig, dat, wanneer het gebouw niet spoedig onderhanden wordt genomen, de slooping daarvan door menschelijke hulp zal moeten worden verhaast. Op sommige plaatsen vallen de steenen uit den muur, het houtwerk van de galerij is grootendeels verrot, het dak en de goten daarvan roepen om het hardst om vernieuwing, de nog oorspronkelijke luiken en het

andere houtwerk zijn geheel verveloos, ettelijke van de in lood gevatte ruitjes zijn gebroken, kortom de waag moet spoedig en goed gerestaureerd, of zij zal binnen korten tijd tot de geschiedenis behooren. En waar onze bond zich o.m. ten doel stelt, mede te werken tot het behoud van monumenten, daar hoop ik dat ons wakker bestuur al zijn invloed zal willen aanwenden om de Monnikendamsche waag voor het nageslacht te bewaren. Zoo heel veel kunnen de kosten der noodzakelijke herstellingen niet bedragen. Met een paar duizend gulden zal waarschijnlijk al heel wat kunnen worden gedaan, maar de gemeente zal daartoe slechts weinig kunnen bijdragen, wijl zij niet veel heeft te missen. Hopen wij, dat dit voor de zoo gewenschte herstelling geen onoverkomelijk bezwaar zij, en dat binnen korten tijd de waag te Monnikendam zich weder mogen vertoonen als na hare voltooiing.

* * *

De waag te M. vindt men afgebeeld in Oude Hollandsche steden aan de Zuiderzee van Nieuwenkamp en Veldheer, bl. 8, zoomede in Noord-Hollandsche outheden van van Arkel en Weissman 3e stuk, bl. 65. De laatsten geven daarbij de volgende beschrijving:

De waag is een gebouw van gebakken en gehouwen steen, dat den stijl van $\pm$ 1650 vertoont. De Zuidwestelijke gevel is met een Dorische en Jonische pilasterorde versierd. In de fries van de Dorische pilasters wordt gelezen:

DE WAECH.

De top is met een fronton gedekt, waaronder het wapen van Holland, door festoenen omgeven, is aangebracht. Ook de klauwstukken zijn met dergelijke festoenen versierd.

De Zuidoostelijke gevel, ofschoon langer dan de vorige, is op dezelfde wijze behandeld. Het wapen in den top is hier echter dat van Monnikendam. De kozijnen van het gebouw hebben nog hunne oorspronkelijke luiken en, ten deele, het oude glas in lood gevat.

Voor den Zuidoostelijken gevel staat eene galerij naar de Toskaansche orde.

W. J. KERNEKAMP.

Tot haar genoegen kan de redactie hieraan toevoegen dat zij van bevoegde zijde vernomen heeft, dat de burgemeester van Monnikendam reeds diligent is in bovengenoemden zin.

RED.

Aanwinsten en Vondsten.

Een Philips Wouwerman in 's Rijksmuseum te Amsterdam?

In het eerste nummer van dit bulletin bericht de Hoofddirecteur, waarnemend Directeur van 's Rijksmuseum van schilderijen, over eene vermeerdering dier verzameling met een schilderij, dat volgens hem den uittocht der Spaansche troepen uit Hulst voorstelt en door Philips Wouwerman zou geschilderd zijn.

Alhoewel dit blad wellicht niet de geschiktste plaats is voor polemieken, bevat de genoemde mededeeling toch zooveel abnormiteiten, dat het mij niet wenschelijk voorkomt, deze zonder rectificatie te doen doorgaan.

Allereerst het afgebeelde wapenfeit. De schrijver ziet daarin den aftocht der Spaansche troepen uit Hulst in 1645, en wel:

1^o. omdat Frederik Hendrik als hoofdpersoon op het stuk voorkomt;

2^o. op grond eener gravure van P. Nolpe, waarop o. a. voorkomt »het bastion met zijn eigenaardige gedaante. Ook herkent men in de uittrekkende troepen eenigszins dezelfde ordonnantie.«

Hiertegen is het volgende aan te voeren: 1^o. Toen Frederik Hendrik in 1645, twee jaren voor zijn overlijden, Hulst innam, zag hij er zéér oud en grijs van haren uit. In dezelfde zaal, waarin het hier besproken schilderij thans is opgehangen, kan men zich aan meer dan één levensgroot portret uit de laatste levensjaren van den prins van diens uiterlijk op de hoogte stellen. Daarentegen ziet hij er op het pseudo-beleg van Hulst veel jeugdiger uit en heeft hij gedecideerd nog bruin haar. Ook behoorde zijn jeugdige zoon, de latere Stadhouder Willem II vóór Hulst tot zijn gevolg, terwijl hij op het schilderij ontbreekt.

2^o. »Het bastion met zijn eigenaardige gedaante«, dat ook op de gravure van P. Nolpe voorkomt, is niets dan een recht stuk schuins opstijgende fort- of vestingswal, waarop een kanon staat tusschen twee schanskorven. Wat hierin voor eigenaardigs is, vermag ik niet in te zien. Op de prent van Nolpe daarentegen is het een bijna loodrechte muur, van vooruitstekende punten voorzien, zonder schanskorven ter weerszijden van het kanon. De eenige overeenkomst, die ik ontdek, is de plaatsing aan den linker rand, ter afsluiting van de compositie.

De »eenigszins dezelfde ordonnantie« der voorbijtrekkende troepen op het schilderij en op de prent van Nolpe bestaat m. i. in niets meer dan eene oppervlakkige overeenkomst, die marcheerende legers uiteraard altijd aanbieden; het komt mij bovendien zeer twijfelachtig voor, of wij het op het schilderij wel met overwonnen Spaansche

troepen te doen hebben. Immers men ziet overal als hoofdkleur oranje, en wel een zeer geprononceerd oranje in de vaandels, in de pluimen en in de sjerpen der officieren. Tot in de verstverwijderde legerafdeelingen toe is de eenige duidelijk aangegeven kleur oranje. Ook de uniformen (harnassen) van de stafofficieren van den prins keeren bij de ruiters in den stoet weder. Het lijkt mij derhalve veel waarschijnlijker dat het de eigen Staatsche troepen zijn, die voorbij hunnen veldheer trekken, dan dat het een Spaansche macht zou zijn.

Is nu de stad in de verte werkelijk Hulst? Had de schrijver, in plaats van naar een toevallige gelijkenis van een bastion, naar de natuurlijke gesteldheid van het terrein en naar de stad zelve, links op den tweeden grond gekeken, wij gelooven niet, dat hij tot een bevestigend antwoord ware gekomen. Eene vergelijkende studie ware niet zoo geheel moeilijk geweest, want in de eigen collectie onder zijn waarnemend beheer bevindt zich eene uitvoerige afbeelding van de overgave van Hulst door Hendrik de Meyer, die hem in staat gesteld zou hebben te constateeren:

1^o. dat terwijl op het hier besproken doek het terrein heuvelachtig en op den achtergrond zelfs bergachtig is, de omgeving van Hulst daarentegen geheel vlak en zeer waterrijk is;

2^o. dat de stad in hare in het oog springende gebouwen, torens, en kerken, hoegenaamd geene overeenkomst met Hulst vertoont, welks profiel gekarakteriseerd wordt door de hoofdkerk met haren zwaren, barokken toren op de kruising der midden- en dwarsbeuken.

Samenvattende komen wij tot de volgende conclusies:

1^o. De hoofdpersoon van het stuk is *niet* Frederik Hendrik op den leeftijd toen hij Hulst innam. (Hierover nog nader.)

2^o. De voorbijtrekkende troepen vormen hoogst waarschijnlijk een Staatsche en geen Spaansche legermacht.

3^o. De plaats der handeling is *niet* Hulst.

Deze fouten in het betoog van den schrijver zouden wij, als zijnde van historischen aard, gaarne over het hoofd hebben gezien, indien zij niet gepaard gingen met ernstigere kunstkritische ketterijen.

De meer vermelde ambtenaar zoude toch gaarne in het door zijn beleid aangekochte stuk een werk van Philips Wouwerman zien en hij verklaart »in samenstelling, teekening, kleur en penseelbehandeling« diens werk te herkennen.

Bedriegen wij ons niet, dan is voor dit schilderij slechts een bescheiden bedrag uitgegeven en verkeert de waarnemende directie derhalve vermoedelijk in den waan, een koopje te hebben gedaan. Wij moeten hem tot ons leedwezen deze illuſie ontnemen. Het schilderij heeft *noch in samenstelling, noch in teekening, noch in kleur, allermint in penseelbehandeling eenige overeenkomst* met de authentieke werken van Philips Wouwerman, bij wien het in de eerste plaats *in kwaliteit* verre ten achteren staat.

Iets moet de schrijver daarvan zelf wel gevoeld hebben. Na de positieve hierboven geciteerde bewering, meent hij dat Pieter, de minder begaafde jongere broeder, wellicht toch ook wel zulk een schilderij zou kunnen geschilderd hebben, maar »er zijn toch zulke goede gedeelten in, die met zooveel talent geschilderd zijn,« dat hij het aan den grooten Wouwerman blijft toeschrijven.

Toch volgt er wederom eene reserve: »ware mij een gedateerd stuk uit zijn zeer vroegen tijd bekend, dan zou de vergelijking daarmede de zaak kunnen uitmaken, maar helaas de meeste stukken van Wouwerman zijn niet gedagteekend.«

In deze woorden wordt datgene uitgesproken wat ik den schrijver als grootste grief aanreken: hij wil schilderijen aan Wouwerwan toeschrijven en kent niet het vergelykingsmateriaal! Deed hij dit wel, dan zou hij b.v. weten, dat er gedateerde stukken sinds het jaar 1646, d. w. z. slechts enkele maanden na de overgave van Hulst (5 Nov 1645) van Wouwerman bekend zijn en dat van dit jaar gedateerde stukken in voldoende aantal elkander opvolgen (o. a. van 1649, 1650, 1653, 1656) om zijne artistieke ontwikkeling vast te stellen. Het is geenszins een nieuwe ontdekking, die ik hier mededeel, die den schrijver dus wellicht nog niet bekend konde zijn, integendeel in ieder degelijk werk, dat in de laatste twintig jaren over de hollandsche schilderschool verschenen is, kan men zich hierover oriënteeren, kan men naslaan, hoe de kunst van Wouwerman zich — gelijk Houbraken reeds heeft medegedeeld — uit die van Pieter Laer ontwikkeld heeft en langzamerhand zelfstandiger wordt. Van tientallen van schilderijen kunnen wij met behulp der gedateerde stukken bewijzen, dat het werken uit des schilders jeugd zijn en omtrent weinige onzer schilders zijn wij inderdaad zoo goed onderricht.

Ware dit den schrijver bekend geweest, dan had hij zonder moeite ook in het museum onder zijn waarnemend beheer stukken uit des schilders jeugd ontdekt en door vergelijking daarmede kunnen vaststellen, dat de pseudo-uittocht uit Hulst *onmogelijk* tot deze categorie kan behooren.

Wij gaan zelfs verder: het is noch een vroeg, noch ook een laat werk van Philips Wouwerman, het vertoont, gelijk reeds gezegd, geen enkele van diens karakteristieke eigenschappen, noch wat teekening, noch wat kompositie, noch wat koloriet aangaat. Het is in ieder opzicht veel te gering voor dezen talentvollen meester. Het zou op zijn hoogst een later werk van zijn veel minder beteekenenden broeder Pieter kunnen zijn, (omstreeks 1660—'70) doch ook dit zouden wij na nauwkeurige vergelijking met diens inneming van Koevorden niet positief durven beweren.

Wat de schrijver over de beteekenis van Philips Wouwerman als portretschilder mededeelt, vervalt natuurlijk door het bovenstaande

geheel. Maar bovendien, het gelaat van den prins dat den schilder »blijkbaar veel moeite heeft gekost, zonder dat hij er in geslaagd is iets dragelijks tot stand te brengen« is totaliter geruineerd en overschilderd! De oorspronkelijke artist is voor hetgeen er thans van te zien is, in geen deele verantwoordelijk te stellen. Dit gaat zoover, dat wij ons zelfs niet zoo geheel en al zeker voelen of Frederik Hendrik wel van den aanvang af de voorgestelde persoon is geweest en of er niet eerst een ander veldheer, b.v. Willem III, gestaan heeft.

Over het algemeen is het geheele stuk zoo door onhandige retouches bedorven, dat het een weinig verkwikkelijken aanblik oplevert en het in mijne oogen verre de grens van goede conservatie overschrijdt, die men aan schilderijen die den aankoop voor 's Rijksmuseum waardig geacht worden, behoorde te stellen.

DEN HAAG, Oktober 1899.

CORN. HOFSTEDÉ DE GROOT.

Dat het Bulletin zijne kolommen openstelt voor polemiek is, hoewel in mijn oog minder gewenscht, bezwaarlijk te ontgaan; maar is die toegelaten, dan dient die in een toon te worden gevoerd, die de perken der wellevendheid niet overschrijdt.

Die door den heer Hofstede de Groot gevoerd is onwelwillend om geen krasser uitdrukking te bezigen, en daarom voor ons orgaan ongewenscht, weshalve ik op zijne critiek, voorshands althans, het zwijgen doe en mij er toe beperk hem er op te wijzen, dat, indien hij discussie van eenig onderwerp wil uitlokken door critiek te maken, hij dit doe op eene wijze, die het mogelijk maakt hem te antwoorden zooals het onder vakgenooten betaamt, dus zonder in den onaangename toon te vervallen die genoemden heer eigen schijnt te zijn geworden.

B. W. F. VAN RIEMSDIJK.

De redactie was van oordeel dat het schrijven van den heer Hofstede de Groot niet de perken der wellevendheid overschrijdt, en vond geen reden het niet te plaatsen.

RED.

GRONINGEN.

In de maand Augustus zijn te Faan, gem. Oldekerk, op pl. m. 3 uur afstand ten W. van Groningen onder een kleine terp, welke boven op de veenlaag was gebouwd, drie merkwaardige graven gevonden. Die graven hadden den vorm van ongeveer een ouderwetsche platte bour-

gogneflesch, met den hals ter doorsnede van ruim een meter. Op den zandbodem van deze fleschvormige putten, welke door de veenlaag, de zoogenaamde klijn, waren gedolven, lagen op stroo een aantal zeer oude urnen, meerendeels gevuld met eene substantie, welke aan asch van verbrande dierlijke wezens, vermoedelijk menschen, doet denken. Om de halzen der urnen waren nog ruw in elkaar gedraaide vezels van hennep aanwezig, waarmede klaarblijkelijk de urnen in de diepte waren neergelaten. De urnen waren van verschillende grootte en van den meest primitieven vorm. Uit een der drie putten, welke onderling op een afstand van ongeveer vijftien meter van elkaar waren gelegen, werden 13 geheel gave urnen opgehaald. De andere putten bevatten enkel scherven en brokken van soortgelijke urnen. Zeer waarschijnlijk hebben wij hier te doen met graven uit de tijden der lijkverbranding, dus uit ongeveer de eerste 500 jaren van onze jaartelling. De urnen zijn alle overgebracht naar het museum te Groningen. Nadere bijzonderheden over deze ontdekking zullen te vinden zijn in het weldra te verschijnen Tweede stuk van Deel I der Bijdragen tot de kennis van de Provincie Groningen en omgelegen streken.

In datzelfde Tweede Stuk zullen ook de bijzonderheden worden vermeld omtrent een van baksteen en gebouwd graf, gevonden in Mei j.l. in de groote wierde of terp van Wijtwerd, even ten z. o. van Usquert, alwaar de beroemde commanderij Wijtwerd van de Johanniters heeft gelegen. Midden in de wierde, op korten afstand van de voormalige kerk, op eene diepte van ruim een meter, werd een graf ontdekt, liggende in de richting oost-west, ter lengte binnenwerks van 1.85 M., bij eene breedte aan het hoofdeinde van 54 c.M. en aan het voeteneinde van 52 c.M. De diepte was 41 c.M. De vier wanden waren opgebouwd in streksgewijze, zonder kalkverbinding, dus los op elkaar geplaatste groote roode baksteen en. In het graf was geen steenen vloer aangebracht. de kleibodem vormde de vloer. Van boven was het graf gesloten door groote baksteen en deksteen en (32 bij 145 bij 9 c.M.), welke twee aan twee tegen elkaar steunden en aan weerszijden rustten op eene kleine insprong der wanden. Een ijzeren kruis in eenvoudigen gothieken stijl, liggende in den linkerarm ter hoogte van de borst van het vrij wel vergane geraamte, duidt voldoende de begraafplaats van een geestelijke aan. In verband met een aantal andere gegevens, in het boven aangehaalde stuk uiteengezet en verklaard, en in verband met de vroeger in de prov. Utrecht meermalen gevonden tufsteen en graven zonder bodem, door prof. Kist met den naam stopen aangeduid, kan met voldoende zekerheid worden verklaard, dat men hier heeft gevonden het graf van een hoogen geestelijke uit het klooster Wijtwerd uit de 13e of 14e eeuw. Voor het Museum is van deze vondst enkel de crucifix aangeworven, het overige was in te verre staat van broosheid.

In het volgende bulletin hoop ik eenige mededeelingen te kunnen

doen over een merkwaardig 16e eeuwsch schilderij, alsmede over de uitgebreide collectie porselein, welke aan het Museum te Groningen zijn vermaakt.

J. A. F.

Korte Mededeelingen.

Bovenstaande kleine mededeelingen zijn grootendeels aan de couranten ontleend, daar de corresponderende leden tot heden weinig van zich deden merken. De redactie dringt daarom nogmaals ernstig aan op den steun der corresponderende leden.

* *

De minister van binnenlandsche zaken heeft door tusschenkomst van de commissarissen der Koningin aan de gemeentebesturen met nadruk verzocht, van voorgenomen slooppingen, verbouwingen of herstellingen van gedenkteeken van geschiedenis en kunst zoo spoedig mogelijk kennis te geven.

N. R. Crt.

De gemeenteraad van Dresden heeft besloten maatregelen te nemen tegen het leelijk-maken van de stad door reclames, tegen den *Reklame-Unfug*. Overal waar reclames hetzij landelijk schoon van lanen, parken of omstreken, *hetzij architectonisch schoon* nadeel doen, zal in naam van de eischen en wetten der schoonheid gelast worden, de dingen op te ruimen. Vooral als erkenning dat er, bij het vele, tegenwoordig verordonneerd om de eischen van gezondheid, zedelijkheid, welvoegelijkheid enz., ook van overheidswege gewaakt dient voor de schoonheid, is dat besluit vermeldenswaard.

N. R. Crt.

OUDE MONUMENTEN.

ZUTPHEN.

Aangaande de restauratie der Sint-Walburgskerk valt het volgende mee te deelen. Het voorfront van het Zuider dwarspand is bijna geheel gereed op het voegwerk onder de waterlijst na en het herstel der plintstukken.

Voor de open ruimte tusschen het collectantenhuisje en de Zuider zijbeuk is een mooi hek gezet, dat door den heer H. A. Ezerman,

architect der restauratie, ontworpen en door den heer J. Volkers alhier gesmeed is.

In genoemde zijbeuk is de vroegere daar aanwezige deuropening, welke dichtgemetseld was, weer opengebrouken en van stijlen en een bovendorpel in Gildehäuser steen voorzien. Daartusschen is nu eene eikenhouten deur met mooi ijzeren beslag gehangen. Aan de voorzijde is deze deur glad bewerkt, aan de achterzijde zijn uitgeschulpte cirkels aangebracht.

N. R. Crt.

ARNHEM.

Aangaande de restauratie der Groote Kerk te Arnhem valt het volgende mee te deelen.

Thans is men aan de zuidzijde van het koor en het langschip bezig.

De drie, daar aanwezige conterforts zullen hooger opgemetseld en door luchtbogen met den zijbeuk verbonden worden. Ook zal men hier het fries herstellen, dat aan de oostzijde reeds in zijn oorspronkelijken toestand gereed kwam.

Het bestaat uit cirkelmotieven, welke men in de balustrade langs het kerkdak terugvindt. Aan de noordzijde is de aansluiting tegen den zijbeuk verricht, waartoe het voltooiën van een beer en het aanbrengen van een luchtboog noodig was. Dit jaar is tevens het dak van de noordnaar de oostzijde van den kooromgang vernieuwd.

Het gewelf boven het koor, waarvoor de formeelen het vorige jaar gesteld werden, is tot ongeveer zijne halve hoogte gemetseld. Het voltooiën ervan wacht, totdat in 1900 aan de zuidzijde de bovengenoemde luchtbogen zijn aangebracht en daar dus het muurwerk in staat zal zijn de drukking van het gewelf te dragen.

De kogels voor deze luchtbogen zijn op één na alle reeds gehouwen. Aan het koor en den omgang zijn waterspuwers aangebracht in den vorm van nijlpaardekoppen. Die voor het koor zijn van Gildehäusersteen, de andere van hardsteen gehouwen.

Successievelijk zijn de tusschen de beren tegen den kooromgang aangebouwde huisjes afgebroken; slechts één is er nog, doch ook dit zal weldra verdwijnen.

N. R. Crt.

HET RAADHUIS TE MIDDELBURG.

In de memorie van toelichting bij de gemeente-begrooting van 1900 zeggen B. en W.: De werkzaamheden aan het raadhuis kunnen bezwaarlijk op denzelfden voet worden voortgezet; de herstelling van den beer is onderhanden genomen en meer en meer blijkt dat het bovendeele van den voorgevel zoo verregaand slecht is, dat een geheel vergaan van dat deel niet lang kan uitblijven, tenzij ernstiger maatregelen genomen

worden. Om den gevel voor ondergang te bewaren, diende dit artikel (herstelling raadhuis) op f 2500 te worden gebracht. Geschiedde dit jaarlijks, dan zou in 10 jaren het allerergste zijn hersteld. Met het oog op den financiëelen toestand der gemeente echter, geven Burgemeester en Wethouders in overweging het bedrag van f 1000 dit jaar nog te behouden.

N. R. Crt.

GRAFELIJKE ZALEN.

De Commissie van advies voor de Grafelijke Zalen te 's-Gravenhage heeft aan den minister van waterstaat, handel en nijverheid een werkplan overgelegd, in de verwachting dat aan het gerechtshof aldaar spoedig elders een tijdelijk verblijf zal worden aangewezen, zoodat niet alleen het gebouw van de Rolzaal kan worden hersteld, doch ook de aanbouwen aan de zuidzijde van de Hofzaal zullen afgebroken kunnen worden.

Van die meening uitgaande, stelt de commissie zich voor dat de gang der werkzaamheden zal zijn:

1^o. *Gerechtshof*. In goeden staat brengen van het groote gewelfde vertrek onder de Rolzaal, door het herstellen en gedeeltelijk vernieuwen der gewelven, het wederopenen van bestaan hebbende licht- en deur-openingen met ramen en deuren en het leggen van een vloer.

Het herstellen der gevelmuren van dit gebouw.

Het maken van die werken in het gebouw welke na een behoorlijk onderzoek blijken zullen noodig te zijn, waartoe o. a. behooren de verbindingen en aansluitingen tusschen dit bouwdeel en het gebouw van de Laïresse aan de eene en de Hofzaal aan de andere zijde.

2^o. *Haagtorentje*. Herstellen van muren, gewelven, steenen en houten vloeren, bekapping enz., voor zoover dit niet nog in dit jaar kan geschieden.

3^o. *Hofzaal*. Herstellen van muren en steunbeeren, afbreken van de huizen aan de zuidzijde en aanschaffen van materialen, teneinde met kracht te kunnen doorwerken, zoodra de gelegenheid daartoe verkregen is. Van groot belang is vooral om reeds in het aanstaande jaar aan te schaffen het eikenhout voor de nieuwe kap, tenminste voor zoover betreft het hout van zware afmetingen. Dergelijk hout is niet altijd dadelijk te verkrijgen, en zeker niet in voldoende drogen staat. Wordt dit nu in den loop van 1900 aangeschaft, zoo kan het een of twee jaren uitdrogen vóór het in bewerking wordt genomen.

Eene begrooting voor het geheele werk te geven is zeer moeilijk, zoolang de te verrichten werken niet volledig zijn bestudeerd, doch de Commissie meent dat de herstelling van het gerechtshof met Haagtorentje nog ongeveer f 40,000 zal vorderen, terwijl voor de Hofzaal de kosten op ongeveer f 105,000 zijn te stellen. Voor het aanstaande jaar acht de Commissie het wenschelijk dat wederom f 30,000 worde uigtetrokken, welke geleidelijk kunnen verwerkt worden, terwijl daarenboven voor het

aanschaffen van eikenhout voor de kap van de Hofzaal eene som van f20,000 zal noodig zijn. N. R. Crt.

OUDE GEBOUWEN TE DELFT.

Bij het Bouwkundig Tijdschrift deel XVII, derde stuk, vindt men een belangrijke bijlage. Dit is het rapport der commissie, benoemd door de afdeeling Delft van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, om na te gaan welke perceelen te Delft uit vroegere eeuwen dagteekenen of aan welke nog belangrijke brokstukken of details uit vroeger tijd voorkomen. De commissie heeft niet minder dan 331 gebouwen gevonden, waarvan er drie afkomstig zijn uit de 13de, een uit de 14de en 15de, 6 uit de 15de eeuw; 6 geheele gebouwen uit de 16de eeuw, terwijl aan 45 nog gedeelten of détails uit die eeuw zijn; 6 geheel uit de 17de eeuw en 171 gedeeltelijk; 40 geheel uit de 18de eeuw en 67 ten deele.

De oudste gebouwen uit Delft, tien in getal, uit de XIIIe, XIVe en XVe eeuw, zijn de navolgende:

1. De oude kerk, toren en middenschip en zuidelijke zijbeuk, XIIIe eeuw, weleer St. Hypolituskerk.

2. De toren van het stadhuis. XIIIe eeuw.

3. Het torentje van het Heylige geest Susterhuys of clooster. XIIIe eeuw.

4. Het inwendige der Agatha kloosterpoort (gewelf) aan het Oude Delft, gebouwd vermoedelijk in de XVe eeuw.

5. De Luthersche kerktoren, voorheen die van de St. Joris kapel, behorende bij het St. Joris gasthuis, gebouwd of aangevangen in 1405.

6. De Nieuwe of St. Ursula kerk met toren, gebouwd in den loop der XIVe en XVe eeuw. Aan den toren werd de eerste steen gelegd in 1396.

7. De Bagijnhofpoort a. h. Oude Delft, gebouwd in de XVe eeuw.

8. Een fragment van een ouden vestingtoren genaamd Rietveldsche toren, thans woonhuis, aan den Oostsingel gelegen en gebouwd in de XVe eeuw.

9. Een fragment van een ouden vestingtoren, genaamd St. Huybrechtstoren, thans in gebruik bij het rijk, (artillerie-werkplaatsen) aan den Oostsingel gelegen en gebouwd in de XVe eeuw.

10. Het zoogenaamde Trompkoor en het noordelijk transept der Oude Kerk, gebouwd in den loop der XVe eeuw.

De commissie, die deze lijst opmaakte, heeft het thans belangstellenden in oude bouwkunst heel gemakkelijk gemaakt in Delft studies te maken, en ook een dienst bewezen aan hen die op het behoud van oude bouwwerken hebben toe te zien.

N. R. Crt.

A A N W I N S T E N .

Met hulp der Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis is door vrijwillige bijdragen de som verkregen, noodig om, met eene rijksbijdrage, de verzameling oude mijziekinstrumenten, nagelaten door den heer J. C. Boers, aan te koopen.

De hoofddirecteur van 's Rijksmuseum heeft, uit naam van hen die in den aankoop hebben bijgedragen, de bedoelde verzameling voor de helft aan het rijk ter plaatsing in het Nederlandsch museum ten geschenke aangeboden.

De verzameling bestaat uit circa 130 nummers, waarvan een 28-tal van niet-Europeesch maaksel.

De Europeesche snaar-instrumenten zijn:

1. strijkinstrumenten: viool van Hendrik Jacobs, Amsterdam, 1692. Koperen viool met gedreven ornamenten, 17de eeuw. Altviool van Daniel Raetzen, Hamburg, 1732. Altviool van Sebastiaan Naye, Munchen, 1778. Viole d'amour van Johan Andreas Dorffel, Klingenthal, 1754. Driekwartviool met sterk gebombeerden rug, 18de eeuw. Pochette of kleine dansmeestersviool, 18de eeuw. Eenige oude strijkstokken, staartstukken enz. Draailier, 18de eeuw.

2. Tokkelinstrumenten: Noorsche balk van koper. Hakkebord, Italiaansch A^o, 1709, sierlijk instrument, volgens overlevering toebehoord hebbende aan Prinses Wilhelmina, gemalin van Prins Willem V. Luit in gitaar veranderd, van Giuseppe Carlo, Milaan, 1780. Mandoline, ingelegd met ebbenhout, ivoor en schildpad, 18de eeuw. Citer met 3 klankgaten, de rug met ivoor ingelegd, 18de eeuw (zeer zeldzaam stuk). Citer van Johannes Cuypers, 's Gravenhage, 1768. Gitaar, zessnarig, rijk ingelegd met parelmoer, ebbenhout en ivoor. Lier gitaar van Auguste Claudot, Parijs.

3. Klavierinstrumenten. Spinet met twee klavieren, staartstuk gemerkt »Petrus Johannes Couchet«, Antwerpen, van omstreeks 1640 (de voet is uit de 18de eeuw.)

Onder de Europeesche blaasinstrumenten komen voor:

Twee serpenten, hout met leder overtrokken, de een zonder, de andere met twee kleppen (17de eeuw). Serpent, hout met leder overtrokken, van L. Embach en C^o. te Amsterdam.

Dertien hobo's, een belangrijke serie. Onder deze zijn vooral merkwaardig drie hobo's met schalmey-type: een quinthobe, lang 83 c.M. en een hobo met zilveren beslag.

Korthout of courtant, ook wel fleschfagot genoemd. Het zeldzaamste stuk der collectie. (Komt alleen voor in de rijksverzamelingen te Weenen en te Parijs).

Fagot met 10 kleppen, gemerkt J. Scherer (zeldzaam). Acht clari-

netten, waarvan te vermelden een met twee kleppen, gemerkt »Crone«, en een dergelijke, gemerkt I. G. H.

De niet-Europeesche instrumenten zijn:

Rijk versierde gambang of gender, door den sultan van Djocjakarta aan den heer Boers geschonken. Eenvoudige gender. Ankloeng, stel van 3 rekken, bestaande uit 2 à 3 bamboepijpen (N. O. Java). San-heen of sann-jinn (China). Pepa (China). Goe-hin of yoe-kin (China). Kiem of Ijoa (ché der Chineezen). Rovana, Hoorn, gemaakt van een grooten olifantstand (Congo). Sesanda van Timor Koepang. Twee trommen uit Borneo. Gitaar, diverse fluiten, tokkelinstrumenten, enz.

Het geheel vormt eene belangrijke aanwinst voor het Nederlandsch Museum. De kleine verzameling oude muziekinstrumenten thans daar aanwezig wordt door de collectie Boers zeer uitgebreid, zoodat een schoon geheel verkregen wordt. De omstandigheid, dat er nu enkele stukken in worden aangetroffen van hooge zeldzaamheid, die andere welbekende Musea niet bezitten, zal er toe bijdragen om de aandacht van het buitenland op deze collectie te vestigen. Voor Nederland heeft de verzameling nog eene andere waarde, namelijk die van te zijn eene blijvende herinnering aan den Nederlandschen toonkunstenaar Johannes Conradus Boers, die zijn leven wijdde aan de studie der oud-Nederlandsche muziek en een der grondvesters is van de wetenschappelijke beoefening onzer muziekgeschiedenis.

De dank der regeering is betuigd aan de schenkers.

St. Crt.

Ten behoeve van het Nederlandsch Museum werd op de auctie Charles Steyn te Parijs voor f 23306 aangekocht een chef-reliquaire van den H. Fredericus, bisschop van Utrecht. Blijkens een er op voor komende inscriptie werd het in 1362 gemaakt door den goudsmid Elyas Scerpswert in opdracht van deken en kapittel der Sint-Salvatorkerk te Utrecht, die in dat jaar de graftombe van dien heilige lieten vernieuwen en bij die gelegenheid een deel van den schedel in deze schrijn plaatsen. Over het kunsthistorisch belang van dezen aankoop en de geschiedenis van het voorwerp zal weldra elders uitvoerig worden gehandeld.

De heer W. A. P. F. L. de Leve te Wildervank heeft aan het Groningsch Museum in bruikleen afgestaan twee zeer oude ramen, bevattende elk een aantal in lood gezette geschilderde glasruiten. Deze ramen zijn afkomstig van eene oude boerenplaats te Bellingwolde, welke ongeveer acht jaren geleden is afgebroken. Op de ruiten vindt men de wapens van Aremberg en van der Mark en de opschriften, de een: »Johan van Ligne graeff tho Arnburg vrijher tho Barbanson, Sevenbargen, heer tho Wedde, ridder des ordens van gulden vellies, Kn. Mat.

tho Hispanien statholter und capitein-gnall in Freislamt, Overisell, Groeningen und Lingen 1549»; de ander; «Margareta gefurstee gravinne tho Arnburg geborn gravinne van der Marck, vrvrouw tho Brabanson Sevenbargen, Wedde 1549» en «Carl gefurster Grave tho Arnburg vreherr tho Barbanson, Sevenbarge, Wedde Anno Dini . . . » Het zijn dus ruiten betrekking hebbende op den in den slag van Heiligerlee in 1568 gesneuvelde graaf van Aremborg, den stadhouder van dit gewest, zijne vrouw en zijn zoon Karel van Aremborg. Hij was een groot liefhebber van de jacht, woonde veeltijds op het slot te Wedde en het afgebroken huis te Bellingwolde was vermoedelijk een zijner jacht-huizen. Het museumbestuur aanvaardde dit geschenk met dankbaarheid.
Prov. Gr. Ct.

In het perceel bouwland in «Het Land van Poortugaal» waaruit de benoodigde grond voor het verhoogen der Westdijken van het eiland IJsselmonde wordt gegraven, worden een massa boomstammen aangetroffen, 't zij in groepen of alleen staande. Bij een dezer is op een diepte van twee meter een urn of kan gevonden, ter hoogte van 29 centimeter, welker grootste wijde 24½ centim. bedraagt, van boven 9½ centim., bij den hals toeloopende tot 3 centim., met 2 ooren. Deze stond op een schoteltje ter hoogte van 7 centim., wijd boven 20 centim. Binnen in het schoteltje, waar de urn of kan juist in sluit, staat in gewone drukletters BOUDILUM. De urn is geheel met eenigszins roode tint; het schoteltje van een eigenaardige roode kleur. Genoemde voorwerpen zijn thans in het bezit van den heer Tuinstra, arts te Poortugaal.

Dordr. Ct.

Nader vernemen wij van den heer A. van der Poust Clement, burgemeester te Poortugaal, dat de boomstammen zijn gevonden op 1 M. diepte en de urn op circa 2 M.

Te Buren werd 15 Juli l.l. een monument onthuld opgebouwd uit de overblijfselen der kapiteelen en bogen van het in 1807 gesloopte oude kasteel met veel zorg bijeengebracht door ons corresponderend lid den Heer J. A. Heuff Azn.

Het monument staat ter plaatse waar Prins Willem van Oranje na zijn huwelijk met Anna van Buren als graaf van Buren zijn entrée deed in het kasteel.

Bij de feestelijke inwijding, waarbij ook het bestuur van den Nederl. Oudh.k. Bond genoodigd was en door zijnen voorzitter werd vertegenwoordigd, hield de heer Heuff eene belangrijke historische toelichting over het oude kasteel van Buren.

Er worden pogingen aangewend om de gelden bijeen te brengen voor den aanbouw van een nieuwen vleugel aan het groningsch museum.

PERSONALIA.

De bekende kwestie over het Mauritshuis heeft eene gunstige oplossing gevonden. Dr. A. Bredius blijft directeur van het Kon. Kabinet van schilderijen.

De heer von Saher, tot dusver conservator van het museum van kunstnijverheid op het Paviljoen te Haarlem, is tot directeur van dat museum benoemd, de tegenwoordige directeur de heer van Eeden, blijft als eere-Directeur aan de instelling verbonden.

N. R. Ct.

De volgende algemeene ledenvergadering van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond is voorloopig bepaald te Dordrecht, omstreeks Pinksteren.

GEDRUKT BIJ D. REIDEL TE DORDRECHT.

1^e Jaargang.

No. 3.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Januari 1900.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt f 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Alex. Boersstraat 31, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieële Mededeelingen.

Sinds de opgave in het 2^{de} bulletin zijn als leden toegetreden:

Regenten der stichting »Amstelkring« te Amsterdam.

Friesch genootschap v. Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden.

Zaanlandsche Oudheidkundige vereeniging »Honig« te Zaandijk.

Mr. P. C. J. A. BOELES, Conservator van het Friesch genootschap.

Dr. G. H. VAN HEUKELUM te Jutfaas, Beheerder van het Aartsbisshoppelijk museum te Utrecht.

De benoeming tot corresponderend lid werd aanvaard door:

Dr. PAUL BERGMANS, Chef de bureau van de Universiteits-Bibliotheek te Gent.

Dr. TH. VON FRIMMEL, gräfl. Schönborn-Wiesentheidscher Gallerie-Director, Wien.

Dr. M. J. FRIEDLÄNDER, Directorial-Assistent, Kgl. Museum, Berlin.

HENRI HIJMAN, Conservator der Koninkl. Bibliotheek, Brussel.

E. WRANGEL, Hoogleraar, Lund.

Prof. Dr. H. WEIZSÄCKER, Director des Städelschen Kunstinstituts,
Frankfurt a. M.

Mr. W. E. J. BARON VAN BALVEREN, Arnhem.

L. BEIRER, Amsterdam.

Mr. C. M. A. J. BERGERS, Maastricht.

VAN BEURDEN, Roermond.

A. VAN DEN BOGERT, Barneveld.

BERNARD J. M. DE BONT, Amsterdam.

W. H. E. BARON VAN DEN BORCH, Ginneken.

V. G. A. BOSCH, Arnhem.

Mr. A. H. H. VAN DER BURGH, 's Gravenhage.

Dr. P. J. A. CUYPERS, Roermond.

J. W. ENSCHEDÉ, Haarlem.

Mr. J. EVERTS B.HZN., Arnhem.

J. A. FREDERIKS, Middelburg.

G. GEELHOED, Schoonhoven.

J. GERARDTS, Posterholt bij Roermond.

C. J. GONNET, Haarlem.

J. J. GRAAF, Ouderkerk a. d. Amstel.

Mr. SEERP GRATAMA, Rotterdam.

E. GULJÉ, Breda.

Mr. S. v. GIJN, Dordrecht.

H. J. HESHUYSEN, Haarlem.

J. A. HEUFF A.JZN., Tiel.

L. C. HEZEMANS, 's Hertogenbosch.

A. HOLLESTELLE, Tholen.

Dr. M. E. HOUCK, Deventer.

W. J. KERNKAMP, Edam.

Mr. A. H. KONING, Finsterwolde.

L. A. M. P. DE LAIGUE, Rotterdam.

Mr. F. A. J. VAN LANSCHOT 's Hertogenbosch.

A. C. LOFFELT, 's Gravenhage.

H. J. MELIS, Charlois.

W. MENGELBERG, Utrecht.

MEYJES, Wijk bij Duurstede.

TH. D. J. MOREES, Vianen.

A. MULDER, 's Gravenhage.

J. MURRAY BAKKER, Amsterdam.

HIDDE NIJLAND, Dordrecht.

M. C. NIJLAND, Rotterdam.

C. M. C. OBREEN, Rotterdam.

C. H. PEIERS, 's Gravenhage.

JHR. REPELAER VAN SPIJKENISSE, Haarlem.
 G. VAN RIJN, Rotterdam.
 E. VON SAHER, Haarlem.
 JHR. MR. VAN SASSE VAN ISSELT, 's Hertogenbosch.
 AUG. SASSEN, Helmond.
 D. F. SCHEURLEER, 's Gravenhage.
 J. L. SCHOUTEN, Delft.
 JHR. M. A. SNOECK, Hintam bij 's Hertogenbosch.
 A. SPOON J.J.ZN., Rotterdam.
 HENRI TAK, Middelburg.
 A. TEPE, Driebergen.
 B. P. VELTHUYSEN, Hertme/Borne.
 G. C. V. VERREYNT, Rotterdam.
 CHR. VERWEYS, Zierikzee.
 Mr. J. DE VRIES VAN DOESBURG, Alkmaar.
 J. J. WEVE, Nijmegen.
 M. G. WILDEMAN, 's Gravenhage.
 M. WILLEMSSEN, St. Odiliënberg.

* * *

Op verzoek van het bestuur van den bond hebben de besturen van de drie te Dordrecht gevestigde aangesloten vereenigingen eene regelings-commissie benoemd voor de aanstaande jaarvergadering, bestaande uit de H.H. Mr. S. van Gijn, Voorzitter, Dr. H. J. Kiewiet de Jonge, Hidde Nijland, Adr. Schotel, M. L. C. Staring, Bas Veth en G. J. van Rijsoort van Meurs, Secretaris.

* * *

Door het bestuur van den bond werd het volgende ingezonden stuk geplaatst in het Handelsblad van 24 Dec. l.l. Voor de bijgevoegde plaat, welke te groot is om in het bulletin op te nemen, verwijzen wij naar het nummer van het Handelsblad.

De Nieuwe Zijds Kapel.

Naar aanleiding van het plan der commissie tot het bestuur over de kerkgebouwen, goederen, fondsen en inkomsten der Nederduitsch Hervormde Gemeente, om de N. Z. Kapel te sloopen, een voornemen dat vermoedelijk tot een proces met de Burgerlijke Gemeente zal leiden, acht de »Nederlandsche Oudheidkundige Bond« zich geroepen in ruimeren kring de aandacht op dit monument te vestigen en te trachten het denkbeeld algemeen ingang te doen vinden, dat vernieling van dit kerkgebouw een daad van vandalisme zou zijn, die onvergeeflijk mag heeten en allermintst gepleegd mag worden op het einde der 19^e eeuw in de hoofdstad des Rijks, in een tijd, waarin gelukkig de aandacht meer dan vroeger op het behoud onzer oude monumenten gevestigd is.

Het is vooral hier noodig de belangstelling van het publiek op te wekken, omdat de belangstelling in dit oude gebouw bij velen tot dusverre gering is; en dit is verklaarbaar.

De aanblik toch, dien het thans vertoont, is verre van verkwikkelijk; grootendeels achter allerlei huizen en huisjes verscholen, de gevels met cement bepleisterd, bijna zonder eenig ornament, door hooge, plumpe schoorsteen, die boven het koor uitsteken, ontsierd, kan de N. Z. Kapel thans moeilijk op het groote publiek den indruk maken een kunstwerk te zijn; nog onooglijker is de aanblik geworden nu eenige topgevels onlangs gedeeltelijk werden afgebroken, toen men te onrechte meende en voorgaf, dat het gebouw op instorten stond, een vrees, die nu wel geweken is. Het is dus alleszins begrijpelijk dat velen zich niet tot het gebouw aangetrokken gevoelen en het niet der moeite waard achten voor zijn behoud in de bres te springen. Zij daarentegen, die van oude gebouwen studie gemaakt hebben, geven zich gemakkelijk rekenschap van hetgeen het gebouw inderdaad is, en van het aanzien dat het zou verkrijgen, als het werd bevrijd van latere toevoegsels en behoorlijk gerestaureerd, iets waartoe alle gegevens aanwezig zijn. Wat de architect en de oudheidkundige met een oogopslag begrijpen, kan een ieder thans uit bijgaande teekening zien, welke den achtergevel van het Rokin gerestaureerd vertoont. Die teekening is gemaakt met de hulp der gegevens, die men zonder een bepaalde opmeting verzameld heeft uit schetsteekeningen naar den bestaanden toestand, naar photographiën, welke men tijdens de afbraak van een nevenstaand winkelhuis genomen heeft van het vrijgekomen metselwerk, en naar afgietsels van het toen blootgekomen beeldwerk. Zij toont voldoende aan hoezeer de Kapel, ontdaan van haar leelijke aanbouwsels, tot sieraad zal strekken van de omgeving, niet weinig zal bijdragen om het aanzien van het Rokin te verfraaien en Amsterdam in het bezit zal stellen van een architectonisch bouwwerk van den eersten rang.

Uit die teekening blijkt afdoende, dat de N. Z. Kapel eenmaal een juweel van bouwkunst geweest is en dit weer worden kan en dat het een daad van onverantwoordelijke barbaarsheid zou zijn zulk een monument te vernietigen, een daad, welke Nederland in de oogen van geheel de beschaafde wereld jammerlijk zou vernederen.

De Bond hoopt dat de besprekingen, welke thans volgens de nieuwsbladen tusschen de rechtskundige adviseurs der Burgerlijke en Kerkelijke Gemeenten gehouden worden, zullen leiden tot een overleg, waarvan de instandhouding van dit monument het gevolg zal zijn en dat de Kerkelijke Gemeente, gesteund door subsidiën van Rijk, Provincie, Burgerlijke Gemeente en particulieren, die voor dat doel reeds f 6000.— bijeengebracht hebben, in staat zal worden gesteld de restauratie onder goede leiding te ondernemen.

Het bestuur van den Nederl. Oudheidk. Bond, enz.

Staatsbegrooting voor het jaar 1900.

De begrootingsdebatten in de Tweede Kamer zijn dit jaar slechts weinig belangrijk geweest voor de zaken waar de Ned. Oudh. Bond zich mede bezighoudt.

De heer van Asch van Wijck kwam nogmaals dringend meer en spoediger hulp vragen voor den toren van Rhenen, waarop de minister een onderzoek beloofde.

De heer de Savornin Lohman wees op de nog steeds bestaande vacature van het directeurschap van het Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam. Hij herinnerde er aan dat besprekingen van den vorigen minister, den heer van Houten, met Dr. Bredius, om die post te aanvaarden, waren afgestuit op het verlangen van den laatste, om in den Haag te mogen blijven wonen; in dit bijzonder geval achtte spreker dat bezwaar niet overwegend. In zijne beantwoording zeide de minister dat hij het wonen van den directeur op dezelfde plaats waar het museum gevestigd is, van niet weinig beteekenis acht.

De post van f 10.000, bij Memorie van Antwoord door den minister aangevraagd en bestemd voor aankoop van kunstindustrieel-artistieke voorwerpen ten behoeve van het Nederlandsche Museum werd goedgekeurd.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Nederlandsch museum voor geschiedenis en kunst.

Looden zilversmids-plaquetten.

In het eerste nummer van het Bulletin, wees ik op het nut van een analyseerende studie der looden zilversmids-plaquetten.

Om een begrip van onze hollandsche zestiende en zeventiende eeuwse beeldhouwkunst en zilversmidskunst te krijgen, dient men de vreemde elementen van de specifiek hollandsche te kunnen onderscheiden, dient men toegerust te zijn met een juist gevoel voor italiaansche, fransche, vlaamsche en duitsche opvatting van compositie en figuur-behandeling.

In een tijd nu dat er veel gereisd werd, waarin veel belang werd gesteld in hetgeen de buurman over de grenzen verrichtte en waarin

men er niets in zag aan het werk van dien buurman te ontleenen wat men dienstig en mooi vond, is een stijlkritiek, vooral van de zoogenaamde kleinkunsten, zeer moeilijk. Van den anderen kant, liet toch bij elke nieuwe behandeling van een compositie, bij het overbrengen in zilver, in brons of in lood van een prent of van een plaquette, het persoonlijk gevoel van den kunstenaar zich gelden, een gevoel dat aan een zekere nationale opvoeding altijd min of meer gebonden was.

Hoe het ook zij, het vorschen naar den oorsprong van het model is noodzakelijk om den gang van zaken te leeren kennen. De resultaten zullen veel interessanter zijn en zullen ons meer helpen dan de bloote kennis van stadsmerken of meestermerken. Zelf-scheppende artiesten als de Vianens waren uitzonderingen en al weten wij dat een voorwerp het keur van een zekere stad, of het merk van een zekeren meester draagt, wanneer wij niet tevens weten waar de compositie, het model van het drijfwerk is ontstaan, in welken stijl de vormen gedacht zijn, zijn wij al zeer weinig gebaat.

De looden plaquetten deden dienst als modellen, zij werden in meerdere exemplaren verspreid, een goudsmid had er een collectie van in zijn werkplaats, zij vormden een belangrijk deel van zijn boedel. De invloed der groote artiesten nam zodoende aanzienlijke proportiën aan. Wij zullen zien, dat de meeste werken uit hun bootseer of graveerwerk zijn ontstaan.

Het is mij mogen gelukken, althans van de meeste plaquetten in het Nederlandsch Museum iets wetenswaardigs omtrent stijl en herkomst te weten te komen. Den beschrijvenden catalogus laat ik hier volgen in de hoop, dat belangstellenden, die dergelijke platen in hun bezit mochten hebben, mij zullen helpen dien te completeeren.

Fransche school.

1. Diana en Actaeon. Lood, XVIe eeuw.

Rechts Diana met twee gezellinnen in een badkuip, vierkantig, versierd met een waterspuwend masque. Links Actaeon een jachtspeer in de hand, hoorns op het hoofd, met twee honden. Landschap met palmboomen en gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.14 M.

Deze plaquette vinden wij met eenige varianten terug op een zilveren schaal in het S. Kensington Museum te Londen.

Ook gebruikte Bernard Palissy deze compositie voor een zijner schotels. (Zie afbeelding in »Monographie de l'Oeuvre de Bernard Palissy suivie d'un choix de ses continuateurs ou imitateurs. Texte de M. Sauzay, Paris 1862.) De figuren zijn bij Palissy echter grooter, de palmboom achter Diana komt niet voor, de gebouwen in het landschap wijken af.

In het S. Kensington Museum wordt de schaal als hollandsch werk aangemerkt. De compositie is echter ontegenzeglijk fransch en draagt het karakter van de school van Fontainebleau.

2. Perseus en Andromeda, Lood, XVIe eeuw.

Rechts op den achtergrond Andromeda, in het midden het monster, dreigend den kop opheffend naar Perseus die, met schild en zwaard gewapend, het aanvalt. Op den voorgrond vijf zittende en staande figuren. Links op een tweede plan, bij een boom, vier kleinere figuren. Geheel op den voorgrond een slapende hond. Rond, middellijn 0.125 M.

Ook deze compositie vinden wij zeer getrouw, maar vergroot, nagevolgd op een schotel van Bernard Palissy. Wij zien in haar eveneens fransch werk.

3. Het oordeel van Paris. Lood, XVIe eeuw.

Rechts Venus, Amor voor haar, aan wie Paris den appel schenkt. Links van haar, Juno zittend en Minerva staande met lans, drie kwart van achter gezien. Alles in landschap met drie groote boomen; gebouwtjes op den achtergrond. Links van Minerva een slapende hond, geheel dezelfde als op vorig nummer. Ook de Venus-figuur vertoont een eendere opvatting als de Andromeda op vorig nummer. Rond, middellijn 0.125 M.

In het museum van Cluny te Parijs, wordt deze plaquette als duitsch werk aangemerkt, wij zien er echter, ook wegens de punten van overeenkomst met de vorige, fransch werk in.

4. Salomo's eerste gerecht. Lood, XVIe eeuw.

In het midden Salomo op een troon, twee figuren achter hem. Rechts vóór hem een staande vrouw, links een mansfiguur met zwaard in de rechter hand, het levende kind in de linker voor zich uitgestrekt houdende. Op den achtergrond architectuur en landschap. Rond, middellijn 0.14 M. Herinnert aan de prenten van den goudsmid Jean Duvet. In zilver in de collectie Loudon te 's Gravenhage.

5. Salomo en de Koningin van Seba. Lood, XVIe eeuw.

Rechts Salomo op een troon, vóór hem, zijn scepter kussende, de koningin van Seba geknield, met gevolg van vijf vrouwen; achter Salomo's troon vijf mans-figuren. Architectuur op den achtergrond. Rond, middellijn 0.15 M.

6. De zalving van David. Lood, XVIe eeuw.

In het midden op den voorgrond David geknield, vóór hem de harp, een zak van schapenvacht en een herders-staf. Rechts twee staande mans-figuren, links een zittend mansfiguur. Kleinere figuren, een rookend altaar en landschap op den achtergrond. Rond, middellijn 0.145 M.

7. Bellona. Zilveren drijfwerk, 2^e helft XVIe eeuw.

Rechts in zittende houding, Bellona, drie kwart naar rechts, kop in profiel, licht gedrapeerd, de rechter borst ontbloot, met casque op het hoofd, houdende in de rechter hand voor zich uitgestrekt het beeld der overwinning, in de linker een zwaard. Boom-landschap op den achtergrond. Rond, middellijn 0.077 M.

De compositie van dit drijfwerk kan met veel waarschijnlijkheid

aan François Briot worden toegeschreven, men vergelijke zijn arbeid op den temperantia-schotel. (Zie over F. Briot en zijn werk: »Hans Demiani, François Briot, Caspar Enderlein und das Edeltzinn, Leipzig 1897, K. W. Hiersemann.«)

8. De Aarde, plaqueette in brons, 2^e helft XVI eeuw.

Een naakte vrouwen-figuur, met lichte draperie over het linker been, gesteund met den rechterarm op een korf met ooft, houdende in de linkerhand bloemen; in een landschap. Rond, middellijn 0.085.

Nagenoeg eender vindt men deze compositie in den temperantia-schotel van François Briot (zie Demiani op. cit. Taf. XIII, No. 2.)

Duitsche school.

9. Jaël met hamer en nagel. Lood, door Peter Flötner (geb. ? sterft 1540.)

Gedrapeerde vrouwenfiguur, zittend, drie kwart naar links, landschap op den achtergrond. Met overblijfselen van verguldsel. (Zie »Dr. Konrad Lange, Peter Flötner, Ein Bahnbrecher der Deutschen Renaissance.« Berlin, Grotische Verlagsbuchhandlung, 1897. Taf. IX, No. 41) Rond, middellijn 0.071 M.

10. De aanbidding der koningen. Zilveren gietwerk, einde XVI eeuw.

Groep van Maria, het kind en Joseph links, één der koningen geknield voor Maria, de twee anderen houden vaatwerken. Op den voorgrond links, twee knielende figuren, rechts op den achtergrond, de os en de ezel. Rond, middellijn 0.08 M.

11. Dezelfde voorstelling als vorig nummer, in brons gegoten.

12. De aanbidding der herders, zilveren gietwerk, einde XVI eeuw. Maria, links geknield voor het kind, achter haar Joseph. Een herder geknield, een tweede staande achter hem met een hond. Achtergrond met architectuur en landschap. Blijkbaar door denzelfden artiest als No. 10 en 11. Rond, middellijn 0.08 M.

13. Saulus op den weg naar Damascus. Brons, einde XVI eeuw. Op den voorgrond, naar links, Saulus met zijn paard gestort, rechts van hem een krijgsknecht het hoofd afgewend, zich met zijn schild beschermende tegen het hemellicht, achter hem eveneens een krijgsknecht met zelfden geste, links eenige zich voortbewegende knechten. Landschap met gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.08 M.

14. Diana rustende bij een bron. Zilveren drijfwerk, 1659. Links Diana, in zittende houding, gedrapeerd, de borsten bloot. in de linkerhand de koorden van twee hazewindhonden houdende, een langharige dashond achter haar, een pijlkoker, boog en speer vóór haar. Heuvelachtig, sterk begroeid landschap op den achtergrond. Gemerkt op een steen rechts: 1659. Rond, middellijn 0.15 M.

De stijl van het figuur doet sterk aan Paulus van Vianen

denken en laat zich zeer nauw aansluiten aan den kleinen beker met deksel in de collectie van wijlen Prins Frederik der Nederlanden. Het langharige dashondje en de pijlkoker, op ons drijfwerk, vinden wij ook op den beker. Daargelaten echter, dat het drijfwerk minder gevoelig is dan wij van hem gewoon zijn, het is scherper en krasser van relief, maakt het jaartal de toeschrijving aan den grooten artiest onmogelijk. Wij meenen hier te doen te hebben met een duitsch werk naar een model van P. v. Vianen.

13. De uitlegging van Carthago, later verzilverd, XVI eeuw.

Op den voorgrond, naar rechts, Dido te paard, vóór haar op een bank wordt een huid door twee krijgsknechten in reepen gesneden. Achter haar, en rechts van de krijgsknechten, twee mansfiguren te paard, op een tweede plan vele figuren te paard en te voet, op den achtergrond een karavaan paarden, ezels en kemelen, in heuvelachtig landschap met gebouwen. Rond, middellijn 0.145 M.

Paarden en figuren zijn in den stijl der prenten van Joost Amman. Dezelfde voorstelling komt voor, in zilver gedreven, op een meubel in het museum te Weenen (Kunsthistorische Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, Kunstindustriellen Gegenstände. Zaal XIX, H.)

14. Jachttafreelen. Brons, XVI eeuw.

In het midden een medaillon met de voorstelling van den sterfenden Adonis met Venus en Amor. Daaromheen een zwijn, door honden en jagers aangevallen en een jager met roeier in een schuitje, schietende een watervogel. Boschrijk landschap en steden op den achtergrond. Rond, middellijn 0.145 M. Dezelfde plaquette, in lood, in het Louvre te Parijs. Stijl van Joost Amman.

15. Argus en Mercurius. Lood, XVI eeuw. Op den voorgrond rechts, Argus, gezeten op een terrein-verheffing, in slaap gemaakt door het fluitspel van Mercurius, die, als herder verkleed, vóór hem zit. Het zijn kleine figuren in een landschap. Boomgroep links, eenig vee rechts, puntige bergen en rotsen en een stad op den achtergrond. Boven, in de wolken, Mercurius en Jupiter. Rond, middellijn 0.175 M. Dezelfde plaquette, verguld, in het kunstnijverheid-museum te Keulen.

Zonder dat eenzelfde compositie van hem bekend is, kunnen wij zeggen, dat deze plaquette evenals de drie volgende nummers, in den stijl is van een bij Nagler genoemden graveur, den monogrammist I. S. (Nagler, Die Monogrammisten IV. No. 405.)

16. Nimf en sater. Lood, XVI eeuw.

Een sater, eene nimf in het riet vervolgende, naar rechts. Op tweede plan, links, een man te visschen, rechts een jager, heuvelachtig landschap met gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.175 M. In den stijl van den meester I. S. Dezelfde plaquette verguld in het Kunstnijverheids Museum te Keulen.

17. De ontvoering van Europa. Lood, XVI eeuw.

Op den voorgrond een groep van zes kleine gedrapeerde vrouwen-figuurtjes; links de stier met Europa in het water, naar links zich verwijderende. Koetjes en twee bloemen zoekende meisjes-figuren op een tweede plan. Een boomgroep, ruïnes en bergen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.153 M. In den stijl van den monogrammist I. S.

18. De ontvoering van Europa. Zilveren drijfwerk, XVIIe eeuw.

Geheel op den voorgrond een stroomgod. In het midden Europa de borst en het linkerbeen bloot, op den stier, naar rechts. In de wolken Amor een pijl afschietende. Links, op tweede plan, een boom, twee koeien en twee weeklagende vrouwen-figuren, rechts een boom, waarbij een ooievaar. Op den achtergrond een watermolen, een ruïne en een stad met bergen in het verschiët. Rond, middellijn 0.16 M.

Evenals de vorige drie nummers, in den stijl van den monogrammist I. S.

Noord- en Zuid-Nederlandsche scholen.

19. Heilige familie. Lood, gemerkt P. V. 1610.

Links op den voorgrond Maria met het kind, vóór haar Elisabeth met den kleinen Johannes den Dooper, die in de rechter hand het kind een vogel voorhoudt, een kruishout heeft hij onder den linkerarm. Achter deze groep Jozef, in de dracht van een boer, boomstammen en loof op den achtergrond. De letters P. V. in elkaar en het jaartal 1610 links op een boomstam. Hoog 0.143 M., breed 0.115 M.

Afgietsel van een werk dat tevens in zilver en in brons bestaat. (Zie Heinrich Modern, Paulus van Vianen. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, 1893.)

20. Heilige familie. Zilveren drijfwerk, gemerkt P. V. 1611.

Rechts op den voorgrond Maria met het Kind. Vóór haar zit de kleine Johannes de Dooper die in zijn rechterhand het kind een vogel voorhoudt. Elisabeth en twee mans-personen op het tweede plan; landschap met rotsen en boomen op den achtergrond.

In den linker benedenhoek, op een rotsblok waarop Johannes zit, het monogram van Paulus van Vianen en het jaartal 1611. Hoog 0.127 M., breed 0.097 M.

21. Suzanna met de ouden. Lood, gemerkt P. V. 1617.

Links op den voorgrond, drie kwart van achter, een manspersoon met muts op het hoofd, steunende met de linker knie op een terreinverhevenheid, de rechterhand op den rug, in den gordel steken drie sleutels. Rechts achter een boomstronk een tweede manspersoon, in profiel, zich voorover buigende naar Suzanna die op het tweede plan, in smeekende houding, naakt met een kleine draperie over de linkerknie, naar achter leunt. Rotsen en boomen op den achtergrond. Onder de rechtervoet van den eersten grijsaard het monogram van Paulus van Vianen en het jaartal 1617.

Mogelijk is dit een afgietsel van het drijfwerk vermeld in den catalogus van de veiling Gerard Hoet, 's Gravenhage, 1753 (Heinrich Modern op. cit. p. 33.)

22. Landschap. Zilveren drijfwerk, gemerkt 1607.

Over een stroom, steunende op de hooge oevers, een houten brug waarover een wagen met twee paarden rijdt. Rechts op den voorgrond vormen een vrouwtje, een mand op den arm, pratende met een neergezeten man met zwaren last op den rug, een slapende hond en drie kleine figuren een groep; links badende paarden, links op den voorgrond het monogram van Paulus van Vianen en het jaartal 1607. Hoog 0.084 M. breed 0.12 M.

23. Rebecca en Eleasar. Lood, begin XVII eeuw.

Een vrouwenfiguur, de borsten ontbloot, voortschrijdende, houdende met de linker hand een vaas op het hoofd en in de rechter hand, gesteund op de heup, een korf met vruchten. Naast haar een man met tulband op het hoofd, achter haar een gezellin, dragende een vaas, naast wie een man. Een derde vrouwenfiguur op een derde plan. Paarden, kemelen, en boomen op den achtergrond. Ovaalvormig fragment. Hoog 0.152 M. breed 0.085 M.

Voortreffelijk werk dat in adel van vormen en fijnheid van modelé in de vlakke partijen met de beste werken van Paulus van Vianen gelijkstaat. Wegens punten van overeenkomst in de bladbehandeling schrijven wij dit fragment toe aan Adam van Vianen.

24. Argus en Mercurius. Lood, begin XVII eeuw.

Op den voorgrond rechts, Argus, nagenoeg geheel naakt met kleine draperie over het rechterbeen, geleund tegen een rotsblok, houdende zijn herdersstaf. Een hond staat achter hem, links de koe Io. Landschap op den achtergrond. Boven rechts Jupiter in de wolken gezeten, links Mercurius, horizontaal zwevende. Rond, middellijn 0.205 M.

Het afgietsel is tamelijk versleten, maar de Argus-figuur en ook de hond vertoonen zooveel overeenkomst met die op een zilveren drijfwerk van Paulus van Vianen in het rijksmuseum, en de algemeene stijl is zoo zeer die van P. van Vianen, dat wij niet aarzelen deze plaquette aan hem toe te schrijven.

Hetzelfde is het geval met de plaquette voorstellende:

25. Calisto, door Juno bestraft. Lood, begin XVII eeuw.

Op den voorgrond, in het midden, Calisto ter neer liggend, sneekend opziende naar Juno die, de rechtervuist opgeheven, haar met de linkerhand bij de haren houdt. Achter Juno zware boomstammen en loof, links op den achtergrond de zoon van Calisto, met pijl en boog op een beer aanleggende. Rond, middellijn 0.205 M.

Men vergelijke deze compositie met het musenrelief van Paulus van Vianen (collectie Nathaniël von Rothschild, te Weenen, afgebeeld bij Heinrich Modern, op. cit. Taf. VII.) Er kan nauwelijks twijfel zijn,

dat wij ook in deze plaquette een werk van P. van Vianen hebben te zien.

20. Apollo en Daphne. Lood, begin XVIIe eeuw.

Apollo rechts met boog in de linkerhand, de rechter uitgestrekt naar de naar links vluchtende Daphne. Apollo in klassiek kostuum, Daphne naakt met fladderende draperie. Afgebroken boomstammen, rotsen en planten op den voorgrond, eenige architectuur op den achtergrond. Rond, middellijn 0.205 M.

Van dezelfde hand als de vorige plaquettes.

27. De legende van Scylla en Nisus. Lood, eerste helft XVIIe eeuw.

In het midden Minos te paard naar links, voor de poort van Niseia: op een toren staat Scylla, haar minnaar den dood van haar vader beteekenende. Op den voorgrond twee zittende en twee staande krijgslieden, op een tweede plan links drie vrouwen, rechts krijgslieden. De stad en water met schepen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.17 M.

De compositie, van de tegenzijde, stemt met slechts zeer kleine varianten overeen met die van een drinkschaal, eertijds in de verzameling Spitzer (No. 66 van den geïllustreerden catalogus, deel III). De schaal is gemerkt met een V en wordt door Heinrich Modern in zijn studie over Paulus van Vianen, aan dien kunstenaar met veel waarschijnlijkheid toegeschreven. De loodplaquette in onze verzameling zou dan een copy van een Vianenschen arbeid zijn.

Onmiddellijk aan bovengenoemde plaquette laten zich drie andere aansluiten, welke met haar groote stijl-overeenkomst vertoonen.

28. De offerdood van M. Curtius. Lood, 1^e helft XVIIe eeuw.

Op den voorgrond Curtius te paard, stort zich in den afgrond. Geheel links een jammerend vrouwenfiguur, rechts een groep van vijf figuren. Figuren, architectuur en landschap met water op achtergrond. Rond, middellijn 0.154 M.

Behalve dat deze plaquette zich aansluit bij bovengenoemde, wijzen wij hier nog op een loodplaquette in het Berlijnsche museum, eveneens Curtius voorstellende en groote overeenkomst vertoonende met onze Curtius-figuur. De Berlijnsche plaquette is onmiddellijk geïnspireerd door een ontwerp-schetsteekening van Leonardo da Vinci voor zijn ruitersstandbeeld van Gian Giacomo Trivulzio (Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen, Band XX, Heft II).

29. Paulus op den weg naar Damascus. Lood, eerste helft XVIIe eeuw.

Midden op den voorgrond Paulus gestort met zijn paard, opziende naar een licht uit den hemel, rechts van hem twee figuren te paard, waarvan één zich achter zijn schild verbergt. Links uit de lijst een paardenkop en een manskop en op een tweede plan twee figuurtjes te paard. Landschap met boomen en gebouwen op den achtergrond. Rond, middellijn 0.178 M. Dezelfde plaquette in brons in het Louvre te Parijs. (Zie No. 27.)

30. Horatius Cocles(?) Lood, eerste helft XVIIe eeuw.

Een figuur te paard, vóór een afgebroken brug welke naar de poort van een stad geleidt, inrijdende op eenige krijgslieden te voet die zich met schild en zwaard verdedigen. Boomen rechts, een stad met landschap en riviergezicht op den achtergrond. Rond, middellijn 0.152 M. (Zie No. 27.)

31. Godenmaaltijd. Lood, 2^e helft XVIe eeuw.

Op den voorgrond, links en in het midden, zich liefkozende paren naakt, rechts een zich opheffend figuur gesteund op den linkerarm, in de rechterhand een drinkschaal. Op een tweede plan, rechts een groep van drie staande naakte figuren, links boomstammen en loof. Op den achtergrond verschillende goden en godinnen om een tafel, waarboven een doek is gespannen. Boven vult een zwerm liefdegodjes de compositie. Rond, middellijn 0.185 M.

In den stijl van Cornelis Cornelisz. van Haarlem.

32—38. De zeven deugden. Lood, omstreeks 1600.

Zeven langwerpige plaatjes, van boven afgerond, met vrouwenfiguren, voorstellende de zeven deugden: het Geloof, de Hoop, de Liefde, de Gerechtigheid, de Voorzichtigheid, de Kracht, de Matigheid. Hoog 0.155 M., breed 0.075 M. Vrije interpretatie van de prenten van Jacob Matham naar teekeningen van Goltzius. (Bartsch, J. Matham 125—131)

39—44. Het kasteel van Antwerpen, door bemiddeling van den heer van Boursse en den graaf van Liedekercke ingenomen (23 Aug. 1577). Lood, einde 16^e eeuw. Zes platen met de volgende voorstellingen:

Eed van getrouwheid, tusschen Liedekercke, Boursse en Rouck.

Verdrijving der vreemde Duitsche krijgslieden (zelfde plaquette in het Louvre te Parijs.)

Eed van getrouwheid aan de Staten.

Onderhandelingen der overige vreemde soldaten met Liedekercke.

De Hoogduitschers des Prinsen schepen ziende, verschansen zich.

Uittrekken der burgers om het kasteel te slechten.

Rond, middellijn 0.18 M.

De voorstellingen zijn trouw gevolgd naar de serie van prenten naar M. de Vos, graveur onbekend. (Zie Muller, Nederlandsche Historie platen I, No. 747.)

A. PTT.

De zilveren Reliekschrijn van Elyas Scerpswert.

In aanvulling van hetgeen er reeds over geschreven is, wensch ik in eenige technische bijzonderheden te treden betreffende het merkwaardige voorwerp dat verleden voorjaar, ten behoeve van het Nederlandsch museum, door de vereeniging Rembrandt werd aangekocht.

De heer Jan Kalf behandelde in zijn goed verzorgde studie (zie »De Katholiek« Dl. 110 blz. 350) den chef-reliquaire als kerkelijk voorwerp. Hij ging er de geschiedenis van na, hij zag het met de waarde van een den geloovigen venerabel monument en liet het als zoodanig weer leven. Ten slotte beschouwde de heer Kalf het ook als een kunstwerk en poogde aan te geven welke beteekenis het had in de geschiedenis der Noord-Nederlandsche plastiek. Wat dit laatste nu betreft, ben ik tot geheel andere inzichten gekomen dan hij. De redenen waarom zullen het tweede gedeelte van dit betoog uitmaken.

Eerst dus het zilverwerk.

De groote technische moeilijkheden welke het drijven van een voorwerp met zoo onsymmetrische vormen, van zoo groote afmetingen en zoo belangrijk relief, als deze kop, zou hebben ingehad, zijn even handig als practisch overwonnen. De buste is uit verschillende stukken opgebouwd, welke eerst met metalen lipjes in elkaar gezet en vervolgens gesoldeerd zijn. De schedel met nagenoeg alle bovenste daaruit stralende haarkrullen en de krullen langs slapen en wangen, benevens het masque zijn uit één plaat gehaald. Het relief hetwelk de drijver te bereiken had, was zodoende betrekkelijk gering; door ombuiging kon hij gemakkelijk gelaat, schedel en haarkrullen op de gewenschte plaats krijgen. Borst en schouders, omkleed met kasuivel en parura van den amict, maken een ander stuk uit, terwijl de hals met den neerliggenden kant van den amict het derde tusschenstuk vormen, dat de twee andere verbindt. De haarkrullen van het achterhoofd, als afzonderlijke stukken aangebracht, voltooiden den bouw. De mijter door scharnieren aan het hoofd bevestigd moest beweegbaar blijven, ten einde het in den buste opgesloten reliëf door een gat in den schedel te kunnen bereiken. Een vast gesoldeerde plaat sloot het voorwerp aan de onderzijde. (Deze plaat, welke thans in het houten voetstuk is geplaatst, draagt het volgende opschrift: Anno Domini MCCCLXII Decanus et Capitulum Sancti Salvatoris traictensis me ex tumba pro tunc innovata extrahi et fieri fecerunt per Elyam Scerpswert Aurifabrum.)

In zijn verlangen een menschelijk bostbeeld te maken, zoo dicht mogelijk komende bij de realiteit, heeft de artiest het zich niet moeilijker gemaakt dan noodig was. Het metaal zoo te kneden en te modeeleeren, dat het vleesch uitdrukt en dat het stof uitdrukt, eischt een vaardigheid en een telkens frissche inspanning die geen onnoodige hindernissen gedoogen. Maar nog een andere reden ligt voor de hand, waarom het gewenscht kon zijn het werk uit verschillende stukken op te bouwen. De meester zette ook zijn leerlingen aan den arbeid; aan een eersteling werd een haarkrul toevertrouwd, aan een ander het lage relief hetwelk den geborduurden kasuivel moest verbeelden, aan een derde hals en amict. En inderdaad wanneer men het werk op de keper beschouwt, vindt men niet overal de sporen van een zelfde vaardigheid.

Het gevoelig gedreven en opgecisileerde gewaad is voorzeker reeds op zichzelf een stuk werk waar men met lust naar kijkt; de adelaars in verschillende houdingen, vullen goed en ongedwongen de ruimten tusschen de geslingerde takken, de nerveus geteekende klauwtjes, het gestyleerd pluimige der vleugels bewonderen wij, maar toch merkt men hier en daar een ietwat ongevoelige bocht, een ietwat valsche lijn op welke niet de meesterhand verraden die aan het masque heeft gewerkt. En werd er ongetwijfeld gedreven naar een in alle onderdeelen afgewerkt model, het is toch duidelijk, dat Scerpswert een niet al te strenge meester is geweest en dat misschien zelfs de in-één-zetting van den kop buiten hem om is gegaan. Daar toch waar de stukken aan elkaar grenzen, zien wij een smalle, stomper bewerkte strook metaal afsteken tegen de malsche vormen van de rest.

Men houde mij deze vitterijen ten goede; ik meende ze te kunnen maken, omdat daardoor des te levendiger de gang van zaken uitkwam. Ja, in deze ongelijkheid tusschen meester en jongeren welke zoo gemoeidelijk verdragen werd en welke bij slot van rekening een zoo sprekend, zoo gezond werk voortbracht, zie ik een genoeglijk beeld van gemeenschappelijk atelier-bedrijf.

Gezond en krachtig, getuigende van éénheid van gedachte is het werk; dat het, gelijk gezegd, naar een vooraf geboetseerd model is gemaakt, staat voor mij vast. Laten wij ook niet in de fout vervallen naast de technische ongelijkheden aesthetische verschilpunten te ontdekken. Het brein dat het model schiep, was nog geheel vervuld van de aesthetiek der groote periode in de gothiek welke men in de dertiende eeuw zich ziet ontwikkelen. Het masque, zoowel als het ornament spreken dit duidelijk uit.

Vroeger was ik, met anderen, niet van die meening. Het wilde mij voorkomen, dat de zoozeer naar naturalisme strevende behandeling van het gelaat van een jongeren, meer modernen geest getuigde dan de factuur van haar en kleeding. De conventioneele haarlokken, zoo hoekig van vorm, sterk afgeplat met breede vlakken, gelijken volkomen op den haartooi der monumentale beelden van de dertiende eeuw. En ook de versiering van amict en kasuivel, het karakter der draken en adelaars kan men zelfs tot in onderdeelen terug vinden in het schetsboek van den dertiende-eeuwschen architect Villard de Honnecourt. In den maker van het gelaat zag ik daarentegen een meester die in zijn streven voorwaarts, zijn leerlingen ver achter zich liet. De fijn geobserveerde, naar realiteit zoekende trekken van het masque schenen mij een toekomst aan te kondigen.

Vergelijken wij echter den kop van Scerpswert met werk van tijdgenooten.

Wij staan in het begin van de tweede helft der veertiende eeuw. De invloed der ateliers uit de dertiende eeuw is verre van geheel

dood. De beste artiesten gingen voort met te werken in de tradities nagelaten door hun voorgangers. In het brandpunt der kunstbeschaving, aan en om het hof van Parijs, vinden wij tal van beeldhouwers die zich wisten vrij te houden van de decadentie welke in de provincie valt waar te nemen.

Een gansche kolonie van artiesten, aangehaald door den kunstlievenden Karel V, leverde voortreffelijk werk, waarvan wij nog de overblijfselen te St. Denis, in de cathedraal van Parijs, in het museum van Cluny en in het Louvre kunnen zien, waarvan aan de cathedraal te Amiens nog de vier heerlijke beelden van Karel V, van den dauphin, van den minister Bureau de la Riviere en van Johannes den Dooper over zijn. Voor een groot deel kwamen deze beeldhouwers uit de noordelijke provinciën en uit Vlaanderen.

Deze mannen bleven, evenals hun voorgangers, een open oog voor de natuur houden. De canon welke elders zoo verdorrend had gewerkt, was hun vreemd gebleven. De natuur bestudeerden zij zooals dat vroeger te Chartres en te Parijs, te Toulouse en te Moissac was gebeurd in de 12^e eeuw, zooals de dertiende-eeuwers, vóór dat zij al te zeer aan hun neiging tot typeeren toegaven, dat gedaan hadden. Zij waren tot op zekere hoogte naturalisten evenals elk wezenlijk artiest dat in alle tijden van bloei is geweest. Het zou niet moeielijk zijn tal van voorbeelden uit 12^e en 13^e eeuw aan te halen waaruit een ernstig pogen tot het maken van een portret, tot het weergeven van het individueele spreekt. Maar de scherpe waarneming dier artiesten bepaalde er zich toe de karakteriseerende trekken van het geziene één voor één te fixeeren, als het ware op te schrijven. Het bestudeeren van de natuur bleef in de beste gevallen het bestudeeren van brokstukken. Het samenvatten der verschillende waarnemingen in één beeld, met verwaarloozing desnoods van onderdeelen, omdat men tot de wetenschap was gekomen, dat het menschelijk oog in één blik slechts een beperkt veld niet alleen, maar ook een zeer beperkt aantal dingen kan overzien, het weergeven van een oogenblikkelijke impressie was de groote verovering op het artistiek kunnen, welke in de tweede helft der 14^e eeuw zou gemaakt worden. De stap welke toen gedaan werd bracht de middeleeuwen in den modernen tijd.

Aanvankelijk, het spreekt wel van zelf, was het succes nog maar half, veel van wat men vroeger verkregen had werd opgeofferd, het impressionistische effect deed afbreuk aan krasheid van opmerking, aan diepte van kijk soms. In de eerste periode van dat impressionisme was de artiest nog niet bij machte zijn beeld in onderdeelen op te voeren, zonder dat de eenheid van het geheel verloren ging. En het feit dat men hem nog dikwijls ziet terugvallen tot zijn oude practijken, zoo spoedig zijn aandacht niet gedwongen wordt zich te concentreeren, bewijst wel zijn betrekkelijke zwakte.

In de nieuwe richting gingen de beeldhouwers vóór uit den aard der zaak, want eer de impressie van een gansche gebeurtenis, van een uitgebreid tafereel kon worden weergegeven, was nog een moeilijke weg vol hindernissen te bewandelen. Bij het beeld van een kop, bij het portret dus, openbaarde zich in den beginne deze moderne visie.

Nemen wij den tijdgenoot van Scerpswert, den beeldhouwer André Beauneveu, in zijn portretten van de fransche koningen Philips VI, Jan II en Karel V, wij zien dan hoe hij met opoffering van details een der natuur nabijkomende realiteit weet te krijgen, welke verder groot dan het vroegere naturalisme, welke met recht impressionisme kan genoemd worden.

Wij behoeven ons niet te bepalen tot zijn gebeeldhouwde portretten, in zijn miniaturen weet hij dezelfde resultaten te verkrijgen. Ik bedoel hier bepaaldelijk het merkwaardige portret van den Hertog van Berry in het manuscript van de Brusselsche bibliotheek (zie Dehaisnes, *Histoire de l' Art dans les Flandres, l' Artois et le Haynaut*. blz. 254) Niettegenstaande het eenigszins vage, haast oppervlakkige in de behandeling, is het een zeer levende, zeer gedefinieerde persoonlijkheid die wij hier voor ons hebben.

En bezien wij op die zelfde bladzijden de twee figuren van St. Andreas en van Johannes den Dooper, dan dringt zich aan ons op de waarheid waarop ik zooeven heb gewezen. Zoo spoedig Beauneveu zijn aandacht minder behoeft te spannen, geen portret meer heeft te maken, dan werkt hij weer zooals men werkte in de vroegere periode, met andere woorden dan werkt hij als een voortzetter van de dertiende-eeuwsche traditiën. Naturalist blijft hij, maar impressionist is hij nog maar onder zekere omstandigheden.

Beauneveu staat niet alleen, onmiddelijk na hem noem ik den maker van den Hertog v. Berry te Bourges, in knielende houding, noem ik Jean de Rupy dit de Cambray, maker van de liggende figuur van den Hertog, te Bourges (zie photogravuren in het werk van A. de Champeau en S. Gauchery, *Les travaux d'art exécutés pour Jean de France, duc de Berry*, Paris, Champion 1894), ook het werk van Sluter aan de Chartreuse te Dijon maakt dezelfde phase van impressionisme door. Later, tusschen 1440 en 1450, merken wij wederom hetzelfde op bij de beelden van Charles van Bourbon en Agnès de Bourgogne te Souvigny, door Jacques Morel.

Zetten wij nu den buste van Scerpswert naast het werk van Beauneveu. Wordt het dan niet duidelijk welke plaats de laatste inneemt tegenover den eerste? Doet het onderste gedeelte van het masque vermoeden, dat Scerpswert naar een bepaald model heeft gewerkt, de neus, met de voor de dertiende eeuw zoo eigenaardig uitstaande vleugels, de scherp geaccentueerde nog zeer conventionele wenkbrauwen-vorm, maken het echter onmogelijk hier aan een portret

te denken. In deze richting streefde onze artiest zelfs veel minder dan menigeen van zijn tijdgenooten die lang niet op zijn hoogte stond. (Ik herinner aan de grafbeelden van Jean de Dormans en Renaud de Dormans, in het Louvre, aan Haymon, comte de Corbeil, te Corbeil.)

Alles in het werk van Scerpswert wijst op een periode die bijna voorbij is, niet op een toekomst.

Scerpswert heeft niets van den voorlooper dien ik eerst in hem meende te zien. Hoe gaarne ik ook, met den heer Kalf, in den buste welke ons bezig houdt de belofte zou willen zien van onze zoo realistische en tevens zoo picturale noord-nederlandsche beeldhouwkunst, de stelling is m. i. niet vol te houden. Scerpswert is getrouw gebleven aan de traditiën van de dertiende eeuw, welke traditiën hij met frischheid heeft weten te bewaren en in zoover staat hij gelijk met de allerbesten van zijn tijdgenooten, wier werken, gelijk gezegd, te Parijs, te St. Denis, te Amiens nog zijn te vinden. Zonder dat hij peuterig in bijzonderheden afdaalt, is toch niets in zijn kop losgelaten.

Wie in dat werk de aesthetiek der groote 13^e eeuwers ziet, aan wier spits de van Eycken staan, laat Scerpswert overspringen de zoo belangrijke, de zoo noodzakelijke tusschenperiode van eerste pogen en tasten die gedurende de tweede helft der 14^e eeuw en de eerste helft der 15^e eeuw zich ontwikkelt.

A. PR.

Mauritshuis.

Door den graaf en de gravin van Lynden te Lisse is eene belangrijke collectie van 21 schilderijen aan het Mauritshuis in bruikleen gegeven, waaronder stukken van Frans Hals, J. B. en J. Weenix, E. van der Poel, C. Pz. Berchem, P. Pz. Potter e. a. Eene uitvoerige behandeling van dezen aanwinst werd ons voor het volgend nummer toegezegd.

Rijks Ethnographisch museum te Leiden.

Verslag van den Directeur over het tijdvak van 1 Januari 1897 tot 30 September 1898.

De met vette letters gedrukte woorden: »met 44 illustraties« op het titelblad, verheugden ons. De directeur wist hierdoor den meestal wat drogen jaarverslagen kleur bij te zetten. Moge zijn voorbeeld navolging vinden. Zijn methode de aanwinsten in rubrieken te verdeelen, waardoor elk verslag als het ware een klein beeld geeft van de verzamelingen en

waardoor het nazoeken den lezer gemakkelijk wordt gemaakt, is niet minder gelukkig te noemen. P.

* * *

Rijks Ethnographisch museum te Leiden.

Tentoonstelling van Japansche Kunst. Gids voor den bezoeker bewerkt door J. D. E. Schmeltz, directeur van 's Rijks Ethnographisch museum. Met vier lichtdrukplaten. Haarlem, H. Kleinmann & Co. 1899.

Ook dit werk van den directeur verdient warme aanbeveling. De altijd nog moeielijk te begrijpen, ja voor ons Europeanen vaak duistere Japansche kunst werd grondig bestudeerd, dank zij de hulp van den heer Sh. Hara, assistent bij het »Museum für Kunst und Gewerbe« te Hamburg en Dr. Schmeltz kon zijn, naar het ons voorkomt, zeer wetenschappelijk bewerkten gids het publiek voorleggen.

Eén opmerking zij ons verloofd: — waarom bij den catalogus vastgehouden aan de indeeling in de zalen, waar de verzameling thans is tentoongesteld, waarom de voorwerpen tot eenzelfde rubriek behoorrende niet bij elkaar vermeld? Dit ware tot het verkrijgen van een overzicht gemakkelijker geweest. P.

Koninklijk Penning-Kabinet te 's Gravenhage.

Het Kon. Penning-Kabinet ontving van Prof. Jhr. J. Six en Jhr. W. Six te Amsterdam eene uitgebreide en belangrijke collectie Romeinsche munten uit de verzameling van hunnen vader, waaronder 18 gouden, 398 zilveren en 183 bronzen munten.

Wij volstaan voor dit nummer met deze korte aankondiging en verwijzen naar de ons voor het volgend nummer van het bulletin toegezegde uitvoeriger beschouwing.

Friesch museum.

Door bemiddeling van mijn vriend van Drooge, predikant te Holwerd (Friesland), verwierf het Museum onlangs een zeer primitief bewerkten gouden ring, gevonden in den Ooster Polder bij Holwerd. De ring bestaat uit een smalle reep goud, verbonden aan eene

groote, in grondvorm vierkante kast, waarin een steentje van lichtblauw kwarts. De opstaande wanden van de kast zijn nog echt Oud-Germaansch versierd, met tot driehoeken gestelde schrapjes, terwijl op de hoeken vier thans ledige cellen van goud zijn aangebracht. Blijkbaar is de steen, die oorspronkelijk in de kast gevat was, verloren gegaan, daar het bovenbeschreven steentje in verhouding tot de vating veel te klein is. Het steentje, dat doorboord is, zal afkomstig zijn van een ander soort van ringen, die ook in Friesland voorkomen. Het museum bezit n.l. een Friesch-Frankischen ring van goud, waaraan ook een steentje van blauw kwarts verbonden is en wel door een gouden staafje, dat dwars door den steen heenboort. De vier besproken cellen, bestaan eenvoudig uit tot cylinders gerolde reepjes goud, die zonder bodem op de kast gesoldeerd zijn. Daar aldus aangebrachte cellen misschien voor een bepaald tijdperk karakteristiek zijn en afbeeldingen van andere met cellen bewerkte sieraden, voor het oplossen van deze technische vraag onvoldoende zijn, houd ik mij ten zeerste aanbevolen voor mededeelingen van collega's, die dergelijke sieraden onder hun beheer mochten hebben.

Deze vraag doet zich ook gelden bij eene tweede, nog interessanter aanwinst. De heer S. Wigersma Hzn., onze penningkundige medebestuurder, verrijkte het Museum met een zeer kostbaar geschenk, bestaande in eene schijfvormige fibula (mantelspeld of broche) van goud, diam. 2.4 c.M., die door een Leeuwarder goudsmid gekocht was van een terp-arbeider. Dit laatste is helaas de gewone, korte geschiedenis van gouden voorwerpen in de terpen gevonden. De terp-arbeider dient meestal zijne vondsten, geheel of gedeeltelijk, aan den terpeigenaar af te staan; maar waar dit in vele gevallen tegen zijne logica strijdt, verkoopt hij zijn rechtmatigen buit liever aan een goudsmid die hem niet kent. De laatste kan dan hoogstens mededeelen, dat hij kocht van een terp-arbeider. De voorzijde van onze fibula, wordt geheel beslagen door eene bijna 2 m.M. verheven vogelfiguur, met uitgeslagen vleugels. De rechtervleugel draagt een bodemlooze cel — juist als bij den ring — waarin een schijfje bergkristal (?). Ik vermoed dat met de krachtig gebekte vogelfiguur een adelaar bedoeld is. doch hoe zal men zekerheid geven, waar de artiest blijkbaar niet naar de natuur gewerkt heeft! In den stijl is geen spoor van de eigenaardige Germaansche dierornamentiek, zooals die zich o. a. toont in twee fraaie, Merovingische fibulae, schijfvormig en op analoge wijze met eene vogelfiguur versierd, aanwezig in de musea te Stuttgart en Worms; men vindt ze afgebeeld in het voortreffelijke werk van L. Lindenschmit, »Die Alterthümer der Merovingischen Zeit«, Taf. XXI. Onze vogel herinnert daarentegen sterk aan klassieke vormen, hoewel hij reeds geheel bewerkt is naar den naïven en onbeholpen stijl der vroege middeleeuwen. Ik geloof dan ook niet dat ik mij bedrieg, wanneer ik deze fibula stel in de 9^e of 10^e eeuw, en den stijl verwant noem aan dien van de zoo zeldzame

Karolingische sculpturen, op wier bezit zelfs groote musea trotsch zijn. Ik noem o. a. een ivoren kam met twee grijpvogels versierd, afgebeeld als No. 2 in den catalogus van »Originalskulpturen« in het museum te Neurenberg.

Uit veel lateren tijd dateeren twee zilveren avondmaalbekers, in bruikleen ontvangen van de Ned. Herv. Kerkvoogdij te Leeuwarden.

De eene heeft de eigenaardigheid nog van katholieken oorsprong te zijn, zooals blijkt uit het volgende randschrift:

M̄R. Frans Symō.z. Prebēdarijs. To. Oldehove.

Heeft Besprokē. 2. Bēkē. To. Kercks. Behove. 1504.

Deze prebendarijs genoot de vruchten van het St. Christophorileen (of prebende) in de kerk te Oldehove (een der drie dorpen, waaruit Leeuwarden is samengesteld) of wel hij was beneficiant van het St.-Jobsleen te Oldehove, dat gefundeerd werd »tot der kerkendiensten en tot afbeddinge der overleden vrienden (verwanten) haar schuld aan God.«

Blijkbaar heeft deze beker tot model gediend voor den tweede, waarop het jaar 1684 voorkomt. Het zijn de eerste avondmaalsbekers op voet, die het Friesch Museum ontvangt. De breede platte voet is door een zeer korten stam verbonden aan een effen, bijna rechtwandigen kelk.

Hier ter plaatse moet ik de opmerking maken, dat er bij de Friesche kerkvoogdijen, niet alleen bekens, maar ook drinkhoorns voorkomen, zooals Mr. Berns, onze rijksarchivaris, mij nog onlangs, op grond van eigen waarneming mededeelde. Het Museum bewaart een drinkhoorn, die reeds eenige eeuwen geleden toebehoorde aan de kerk te Buxum (Boxum.)

Arme kerkvoogdijen gebruikten wel avondmaalsbekers van tin, die belangrijk kunnen zijn als objecten van volkskunst. Onze correspondent op Terschelling bezorgde er dit jaar een, die o. a. georneerd is met ingepunte tulpebloemen, eene in de vorige eeuw geliefkoosde versiering. Ik vond ze op talrijke lederen messenscheeden, op heften van messen en zelfs uitgezaagd in het koperen deksel van eenen beddewarmer.

Mocht men betwijfelen of zulke tinnen bekens wel avondmaalsbekers zijn, dan wijs ik op een groote avondmaalskan van tin, die blijkens een opschrift, in de vorige eeuw behoord heeft aan de kerkvoogdij te Stiens.

P. C. J. A. BOELES JR.

Boymans.

In het museum Boymans zijn geplaatst: 1^o. een schilderij van Salomon Koninck, geteekend en gedateerd 1645, voorstellend Pilatus, weigerend het verzoek der overpriesters om het opschrift op het kruis van Christus »Koning der Joden» weg te laten. Dit schilderij was volgens C. de Bie 1661, bij den heer Lod. van Jaersveldt te Haarlem, kwam door de families Erkelens en de Mey van Alkemade in het bezit van Mr. A. A. Gevers Deynoot, die het exposeerde op de watersnood-tentoonstelling van 1881 en het legateerde aan zijn neef Mr. C. J. A. Bichon van IJselmonde.

2^o. Twee corps de garde van Anth. Palamedes, pendanten, beide geteekend en het een gedateerd 1666.

Deze drie schilderijen zijn in bruikleen afgestaan door Mr. C. J. A. Bichon van IJselmonde. (N. R. Ct.)

Lakenhal te Leiden.

In de kunstzaal van het gemeente-museum te Leiden, is thans geplaatst het schilderij van Dominicus van der Pluym, in het voorjaar te Wesel aangekocht en daarna gerestaureerd. Van dezen meester, neef van Rembrandt en voogd van diens zoon Titus, geruimen tijd hoofdman van het St.-Lucasgild te Leiden, is dit het eenige bekende werk, een fraai stukje, 1635 gedateerd, dat sterk den invloed van Rembrandt verraad.

Onlangs is door tusschenkomst van dr. Hofstede de Groot een schilderijtje van een ander Leidsch meester der 17^{de} eeuw verkregen, van Jacob van Torenvliet (1635—1719), die tot dusver in het museum niet vertegenwoordigd was. (L. D.)

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Oude Gebouwen te Delft.

Nu de antiquiteiten van hooge kunstwaarde langzamerhand grootendeels aan het buitenland zijn verkocht of in de musea een veilige bewaarplaats hebben gevonden, begint men meer aandacht te schenken aan de nog bewaarde goede bouwwerken.

Wel is de belangstelling nog pas aan het opkomen en beperkt deze zich nog bij velen tot de algemeen erkende geniaalste scheppingen, terwijl nog slechts enkelen ook de eenvoudige en toch zoo sierlijke burgergevels naar waarde weten te schatten, doch er zijn toch reeds hier en daar verspreide teekenen van een meer algemeene belangstelling, een meer algemeen waardeeren.

Deels zijn de gebouwen in gunstiger conditie dan de antiquiteiten daar zij minder voor transport vatbaar zijn en niet blootstaan aan allerlei toevalligheden, die het verlies van kleinere zaken kunnen veroorzaken, doch deels is de conditie ook ongunstiger, daar hier meer dan elders de praktische eischen van den dag hun invloed hebben doen gevoelen en menige gevel verdween of geheel werd verknoeid om meer etalageruimte te winnen of het pand door moderner inrichting voor den eigenaar meer winstgevend te maken. Ook heeft hier meer dan bij losse voorwerpen het gebrek aan waardeering en de volslagen onkunde van den met het onderhoud belasten gedegeneerde naneef van den oorspronkelijken ontwerper veel verknoeid of zoogenaamd gemoderniseerd, waardoor het cachet van het geheel totaal is verloren gegaan. Ten slotte dreef de winzucht van den architect niet zelden tot afbraak, daar het ontwerpen van een nieuwen gevel hem meer voordeel beloofde dan het herstellen van den ouden.

De bouwmeesters zagen niet in, dat met elk verdwenen pronkgeveltje ook een gedeelte verdween van de tot allen sprekende geschiedenis van hun eigen kunst en dat juist zij, die het eerst geroepen waren het behoud te verdedigen, zich hiermede dubbel een rechtvaardig verwijt hebben op den hals gehaald.

Met te meer genoegen mogen wij dus constateeren wanneer onder de bouwmeesters zelf zich een beteren geest baan breekt, zij toch kunnen het meest doen tot behoud van de goede bouwwerken en met hun medewerking mogen wij hopen op betere tijden, al zijn wij nog verre van den toestand in België, waar honderdduizenden hiervoor worden besteed, terwijl bij ons nog voor eenige maanden eene subsidie van slechts vier honderd gulden voor het restaureeren van een der interessantste geveltjes te Dordrecht (Nieuwstraat 33) door den minister moest geweigerd worden. Wel erkende de minister de waarde van het streven en betuigde hij hiermede zijn volle sympathie, doch het antwoord moest tot zijn eigen leedwezen afwijzend zijn, daar de geringe som hiervoor op de begrooting uitgetrokken bij de beraadslaging in 1898 bij amendement van een der kamerleden tot de helft was teruggebracht.

Onder de belangrijkste teekenen ten goede vallen de reeds hier en daar ondernomen restauraties van particuliere gebouwen en de pogingen tot bijeenbrengen van gegevens door enkele vereenigingen als de Mij. voor bouwkunst, het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, de Ver.

tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht e. a. De door het Kon. Oudhk. Gen. uitgegeven »Noord-Hollandsche oudheden beschreven en afgebeeld door C. van Arkel en A. W. Weissman« zijn reeds voor een paar jaar verschenen, de Dordtsche vereeniging is reeds aan het verzamelen van gegevens en kon het comitee tot bevordering van het vreemdelingenverkeer aldaar reeds in staat stellen in haren gids een plattegrond op te nemen, waarop de voornaamste oude gevels staan aangeteekend, en de Delftsche afdeeling van de Mij. van bouwkunst zag haar pogingen reeds met succes bekroond door het verschijnen van het rapport der commissie, opgenomen als bijlage tot het Bouwkundig Tijdschrift, Deel XVII 1899.

Van dit verslag wensch ik eene korte beoordeeling te geven én als waardeering van het goede en navolgingswaardige voorbeeld door de Delftsche commissie hier gegeven, én omdat ik hoop en vertrouw dat dit voorbeeld in vele andere plaatsen navolging zal vinden en men daarbij kan trachten zich te vrijwaren tegen enkele kleine gebreken, die aan elke eerste poging op een nieuw gebied zoo licht eigen zijn.

De waarde van een dergelijk rapport spreekt reeds voldoende voor zich zelf. Eerst als men weet wat er te behouden valt, kan men trachten dat ook voor ondergang te beveiligen en dit geldt te meer, omdat dikwijls de meeste oude gevels juist de achterstraten versieren en hierdoor minder algemeen bekend zijn. Deels vindt dit zijn grond hierin, dat de duurdere huizen in de hoofdstraten eerder aan vernieuwing bloot stonden, deels in oude plaatselijke verordeningen, die verboden de proefgevels in de hoofdstraten op te trekken, o. a. Appointement van het gerecht te Dordrecht van 21 Januari 1727. (Gilden archief No. 681).

Door meer bekendheid te geven aan het nog behoudene wekt men tevens de belangstelling en door de eigenaars te wijzen op de bouwkundige waarde hunner perceelen zal men, althans nu en dan, het verknoeien of afbreken kunnen voorkomen.

Ten slotte kunnen dergelijke rapporten een legger worden voor het bestaande, die van onschatbare waarde is voor de studie der burgerlijke bouwkunst.

Wil een rapport hier aan beantwoorden dan moet het een duidelijk overzicht geven van het bestaande, iets waaraan het Delftsche rapport m. i. echter niet ten volle voldoet.

De beschrijving der gevels is niet systematisch doorgevoerd en over het algemeen te beknopt, zoodat men niet steeds zich hieruit een beeld kan vormen van het beschrevene. Enkele malen is de beschrijving zelfs bepaald gebrekkig b. v. waar wij als eenige aanduiding ons tevreden moeten stellen met »gevel«, »stal« of »poortje«, zonder meer, eene omschrijving, die, voor mij althans, niet juist een duidelijk beeld geeft van de architectonische waarde van het gebouw.

Bij de beschrijving heeft men drie rubrieken onderscheiden en in drie kolommen naast elkander gedrukt: *complete gevels*, *belangrijke brokstukken* en *enkele details*, doch deze verdeling is allerm minst consequent doorgevoerd en daarenboven heeft men de opengelaten rubrieken gebruikt voor het plaatsen van aantekeningen bij de andere rubrieken, eene methode, die eenige ruimte doet winnen, doch ook tot dwaasheden voert, als het plaatsen van een los jaartal of van eene enkele mededeeling »beschadigd« onder de rubriek der »belangrijke brokstukken«.

Van meer gewicht is de indeeling der gevels zelf. Men heeft hierbij te kiezen insschen eene opvolging volgens tijd en stijl of volgens de ligging der perceelen, welke laatste alleen aan te bevelen kan zijn voor topographisch doel. Het rapport volgt beide methoden, doch beiden half. Er worden drie afdeelingen onderscheiden: XV en XVI^{de} eeuw (waaronder gebouwen uit de XIII^{de} eeuw genoemd worden), XVII^{de} eeuw en XVIII^{de} eeuw, doch in elke afdeeling worden de gevels naar hun ligging gerangschikt, zoodat gevels van het begin en van het einde der eeuw in bonte rij elkander opvolgen.

Eene zuivere chronologische volgorde zal steeds moeilijk zijn, daar slechts weinig gevels gedateerd zijn. Men kan echter de gedateerde gevels chronologiseeren en de ongedateerden benaderend indeelen.

Waar het jaartal bekend is, wordt dit in het rapport vermeld, doch ook hierbij is niet systematisch gewerkt, zoodat men de jaartallen nu eens vooraan vindt in de »eeuw« dan weer verscholen onder »complete gevels« of »details«. Van de gevelsteen wordt slechts één maal het opschrift vermeld bij een huis uit het jaar 1605, in het oude plantsoen, hoewel dit inschrift niet juist zoo bijzonder typisch genoemd kan worden. Of heeft de volkshumor in Delft zich hierin niet geuit?

Over den toestand, waarin de gevels of fragmenten verkeerden, zoekt men in het rapport tevergeefs eenige aanduiding. Slechts bij één of enkele gevels staat vermeld dat zij geschonden zijn. Zijn alle overige complete gevels, waaronder 8 vóór 1600, 10 uit de 17^{de}, 37 uit de 18^{de} eeuw, werkelijk alle geheel intact? Gelukkig Delft dan; ik vrees echter van neen en had dan de voornaamste mutilaties gaarne in het kort vermeld gezien. In Dordrecht vond ik bij de 17^{de} eeuwse gevels een groot aantal met verdwenen top of later afgedekt, met de ramen gezakt of den cordonband doorbroken.

Kort samengevat komt het mij wenschelijk voor bij volgende rapporten het volgende in acht te nemen:

1^o. de gedateerde gevels worden in chronologische volgorde beschreven, de ongedateerde gevels worden hierbij benaderend ingedeeld. Het naslaan voor topographische doeleinden kan vergemakkelijkt worden door een eenvoudigen klapper volgens de straatnamen.

2^o. de beschrijving moet kort zijn doch voldoende gedetailleerd, zoodat ook zij, die plaatselijk niet bekend zijn, zich hierdoor, althans

eenigszins, een beeld kunnen vormen van de architectonische waarde der perceelen.

3^o. bij de beschrijving moeten de belangrijkste verminkingen, die de gevel ondergaan heeft, vermeld worden.

4^o. aan de beschrijving mag niet ontbreken een uitgewerkt voorbericht, waarin wordt gewezen op de meest typische bouwworden en plaatselijke eigenaardigheden en op de belangrijkste bouwwerken in iedere stijl.

5^o. zoo mogelijk worde het rapport verrijkt met afbeeldingen van de meest eigenaardige en schoonste gevels en fragmenten.

Wellicht dat de afzonderlijk verschenen inleiding bij het rapport, waarvan het 1^{ste} stuk in het Bouwkundig Weekblad van 28 October l.l. verschenen is, althans voor het 2^o en 4^o punt aan onze wenschen zal tegemoet komen.

Daar ik het verschijnen van meer dergelijke rapporten hoogst gewenscht acht en ik hoop dat het hier gegeven voorbeeld in vele andere steden navolging moge vinden, achte ik het gewenscht ook enkele kleinere gebreken niet onbesproken te laten. Voor het rapport als geheel kan men slechts een woord van welgemeende hulde hebben voor het goede voorbeeld hier gegeven door de leden der commissie, de H.H. A. le Comte, A. F. Gips, L. Couvée, J. H. W. Leliman en J. H. Tonnaer. Moge het weldra gevolgd worden door rapporten over op dit gebied belangrijke steden als Haarlem, Hoorn, Alkmaar, Amsterdam, Leiden, Zutphen, Brielle, Middelburg e. a. of voor groepen van kleinere of op bouwkundig gebied minder belangrijke plaatsen, (het rapport over Dordrecht, waartoe reeds in 1897 besloten werd, doch dat door samenloop van omstandigheden werd vertraagd, is thans bijna gereed en kan in het begin van het jaar 1900 verwacht worden). Het zal er ongetwijfeld veel toe bijdragen om de nog te weinig bekende kunstwerken der burgerlijke bouwkunst meer bekend te maken, de belangstelling hiervoor te wekken en het behoud er van te verzekeren.

Dordrecht, Nov. 1899.

J. C. OVERVOORDE.

Robert de la Sizeranne, Les prisons de l'art.

De Revue des deux mondes van 1 November l.l. bevat een lezenswaardig artikel van Robert de la Sizeranne, Les prisons de l'art, waarin de schrijver te velde trekt tegen het steeds grooter wordend aantal musea en de daarmede gepaard gaande neiging om alles wat kunstwaarde heeft te rukken uit zijne omgeving en op te bergen in de kille ruimten, waar het kunstwerk niet tot zijn recht kan komen, waar de aandacht wordt afgeleid door het vele heterogene dat bijeengebracht

is en het onmogelijk is elk stuk zelf voldoende te waardeeren. Het zijn als afgesneden bloemen, even schoon in lijn, doch zonder geur en zonder de bekooring van de omgeving.

Dit geldt vooral voor de architectonische details, waarvoor men kostbare musea sticht, terwijl men de onde straten zelf, waar zij alleen tot hun recht kunnen komen, doet plaats maken voor eentonige breede verkeerswegen en zoogenaamd schoone, rechte pleinen.

Dikwijls wordt uit een verkeerd begrepen kunstzin het kunstwerk in een museum-graf gesloten om het voor ondergang te behoeden, doch men vergeet maar al te veel, dat men den mogelijk eerderen ondergang slechts voorkomt ten koste van het leven zelf, dat men het in zijne omgeving bezielend kunstwerk lam slaat door het te degenerereeren tot nummer zooveel van den catalogus. En vooral, waar een smal, sierlijk poortje, een eng pitoresque steegje het verkeer belemmert, vergeet men niet in zijn ijver voor verkeersverbetering, dat het schoone niet slechts behoort aan het berekenend heden, maar ook aan het kunstlievend verleden en aan de geslachten na ons, die met weemoed zullen terugzien op ons berekenend vandalisme.

J. C. O.

J. J. GRAAF, Oude kunst en grootkapitaal.

In een der laatste nummers van »de Katholiek« staat een stuk van den heer J. J. Graaf te Ouderkerk a. d. Amstel, dat zeer de aandacht waard is van allen, die het wel meenen met het behoud van de Nederlandsche monumenten voor geschiedenis en kunst, getiteld: »Oude kunst en grootkapitaal.«

Uitgaande van den aankoop van den zilveren reliekhouders van Elia Scerpswert, en o. a. in herinnering brengende den beruchten verkoop van de Beresteijnportretten te Haarlem, geeft de heer Graaf een aantal beschouwingen ten beste, waarvan het volgende citaat de strekking voldoende aanwijst:

»Ik voor mij kan het niet anders dan eene averechtsche kunstliefde noemen, wanneer de mannen van het grootkapitaal, om hunne verzamelingen te verrijken, telkens de hand uitsteken naar al zulke voorwerpen van oude kunst, welke om bijzondere redenen of als gedenkstukken, niet van hunne ware plaats of uit hunne gepaste omgeving moge gerukt worden, doch die, men zou waarlijk haast zeggen, het ongeluk hebben van door eene meesterhand vervaardigd te zijn. Daarenboven acht ik voor mij het zelfs een gebrek aan edelen zin, aan fijne beschaving, ik acht het een misbruik van macht, wanneer zij die het geld bezitten, regeeringen en rijkbemiddelde museums daaronder

begrepen, den bekoorder gaan spelen, en zich over alle beschouwingen van piëteit heenzettend, handelen alsof ze zeggen: een éénig meesterstuk: ziedaar juist wat mij past; ik kan het betalen, het komt er niet op aan met hoeveel, want des te grooter naam en faam in de kunstwereld.»

Wij vestigen de aandacht op een nuttig boek, hetwelk in het bezit behoort te zijn van iederen conservator van oudheden:

Guide Pratique de l'Antiquaire par Adrien Blanchet et Fr. de Villenoisy. Ernest Leroux. Paris, 1899.

Die Konservierung von Alterthumsfunden.

Ik vestig de aandacht op een werkje van Friedrich Rathgen, dat behoort tot de »Handbücher der Königlichen Museen zu Berlin« en dus stellig betrouwbaar is. Het heet »Die Konservierung von Alterthumsfunden« en kost slechts 1½ Mark. (Berlin, Spemann, 1898.)

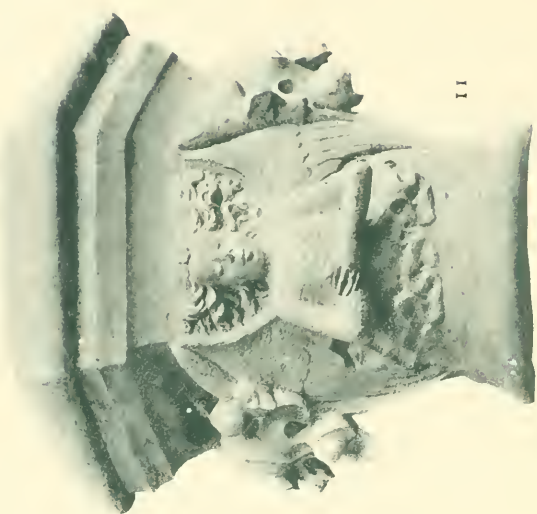
Het boekje behandelt eerst de veranderingen, die voorwerpen ondergaan, als ze lang aan de lucht blootgesteld of begraven zijn geweest. Daarna bespreekt het uitvoerig de middelen, om deze schadelijke invloeden tegen te gaan en vooral om de invloeden, die reeds gewerkt hebben, weder te neutraliseeren.

Bijzonder trekken de aandacht de *werkelijk verbazende* resultaten, die volgens photographische afbeeldingen verkregen worden door behandeling van verroeste metalen voorwerpen; de vormelooze klompen roest verdwijnen en een voorwerp met fijn gegraveerd ornament of een volkomen leesbare munt komt te voorschijn.

Doch ook de behandeling van voorwerpen uit andere speciën wordt besproken: steen, aardewerk, been, leder, veeren, hout, papier enz.

Het spreekt van zelf, dat ook hier en daar een doelmatige tentoonstelling der voorwerpen, met het doel om de schadelijke invloeden te weren, aangegeven wordt. Het aardige boekje zij allen museum-directeuren warm aanbevolen.

S. M.



11

8

KAPITELEN
 UT DE GROOTE KERK TE ROTTERDAM



4



6



5



3





2



7



9



10

KAPITELEN
UIT DE GROOTE KERK TE ROTTERDAM.

Oude Monumenten.

Kapiteelen uit de Groote of St. Laurentiuskerk te Rotterdam.

In 1879 werd de fraaie St. Laurentius-Kerk te Rotterdam bevrijd van de kalklagen, welke jaren, ja wellicht eeuwen lang op haar pilaren en binnenwanden waren gesmeerd. Toen kwamen weder voor den dag de kapiteelen met fraaie bladornamenten op de pijlers van het iniddenschip, en de zeer eigenaardige kapiteelen in de zijschepen. Zoowel in het Noordelijk als in het Zuidelijk zijschip zijn vijf zuilen, welke de booggewelven schragen en één pilaar op den hoek van de dwarsbeuk. In het zuidelijk zijschip is het kapiteel van dien hoekpilaar ook met bladornament versierd; in het noordelijk zijschip daarentegen met eene voorstelling van

1a. *Noach slapende in den wijngaard gevonden door zijn zoons.* (Genesis IX: 21—24.) Noach ligt dronken op den grond. Aan zijn voeten staat Cham en wijst op »de schaamte zijns vaders«. Sem en Jafeth staan op zij van Cham »met afgewend gelaat«, en een van hen houdt met beide handen het kleed vast waarmee zij »de schaamte« van hun vader bedekken. Op de andere helft van het rondloopen kapiteel ziet men

1b. *»een bok in een wijngaard«,* op de achterpooten staande en zich te goed doende aan de druiven. Zou dit niet kunnen zijn eene illustratie van Noach's onkunde aangaande de kracht van het druivensap?

De kapiteelen der overige pilaren zijn veel kleiner dan deze. Zij dekken dan ook halve kleine pilaren, die geplaatst zijn tegen het midden der zuilen. Voortgaande in het noordelijk zijschip van den dwarsbeuk naar het westen, vinden wij de volgende kapiteelen:

2. *Een man die een fluit vasthoudt, waarop een naast hem zittende aap blaast die meteen slaat op een trommel.* Een satire op musici.

3. *Abraham's offerande.* (Genesis XXII.) De aartsvader is voorgesteld als een krachtig man, een zwaard (geen mes) boven zijn hoofd zwaaiend, in luisterende houding en met uit verbazing uitgestrekte hand. Naast hem brandhout, een steenen altaar en een dier (het ram?) in struiken verward, waarboven uitkomt een hoofd (van den engel of van Izak.)

4. *De verspieters van Kanaän met den druiventros.* (Numeri XIII.) Van de twaalf door Mozes uitgezonden verspieters ziet men er twee, en wel de twee, die aan een stok dragen een kolossalen druiventros, welke afgesneden werd in het dal Eskol.

5. *Simson verscheurt een leeuw.* (Richteren XIV.) Simson is

voorgesteld dragende een baret met pluimen en een zwaard op zij. Hij zit gehurkt naast den leeuw, wiens staart tusschen de achterpooten doorgebogen, langs het achterlijf omhoog krult. Sinson houdt de handen ter weerszijden van den kop in den bek om de kaken open te scheuren.

6. *Kaïn en Abel met het offerlam.* (Genesis IV.) Abel ligt op de knieën voorovergebogen, met eene hand opbeurend het lam; tegenover hem staat Kaïn, hurkend op één been, met de eene hand Abel grijpend bij zijn kleed, in de andere hand boven zijn hoofd houdend het mes, waarmede hij zijn broeder doodt.

Zooals gezegd is zijn er in het zuiderschip slechts vijf dergelijke kapiteelen, beginnende met het eerste na den hoekpijler en verder westwaarts, zijn het:

7. *Een ezel speelt op een orgel, waarvan de blaasbalg door een beer met de voorpooten in beweging wordt gebracht.* Waarschijnlijk een satire op den organist der kerk.

8. *Links van een pot zit een kaalhoofdige man met wijdgeopenden mond en uitgestoken arm.* Te oordeelen naar zijn kleeding en achterover gevallen kap, is hij een monnik. *Rechts van den pot zit een man in een narrenpak, die lachend met de eene hand den pot vasthoudt, en met de tweede hand een volle lepel houdt voor den mond van den ander.* Waarschijnlijk een satire op het gastreeren van monniken.

9. *Twee mannen, tegenover elkaar gezeten, trekken uit alle macht aan een stok.* Voorstelling van een volksspel.

10. *De monnik en de muis.* Een monnik ligt op zijn knieën te schreeuwen voor een hok. Achter op het bovengedeelte van het hok zit een muis.

11. *Een engel, half lijf, van voren gezien, de armen over elkaar geslagen voor de borst, met glimlachend gelaat, wapperende haren, een diadeem op het hoofd (geen glorie er boven) en uitgespreide vleugels.* Rechts en links een bladornament.

Deze kapiteelen heb ik om haar kunstwaarde en om haar betekenis voor de geschiedenis onzer beeldhouwkunst uit de vijftiende eeuw, laten fotografeeren, toen zij van de kalklagen waren ontdaan. Die photographieën liet ik reproduceeren door eene firma in Duitschland. Bij de verzending schijnen de photo's te zijn losgeraakt, zoodat de volgorde bij het reproduceeren in de war ging. Dit is jammer, maar meer te betreuren is het dat de reproductie de warme, zacht-grijze kleur van den steen niet weêrgeeft. Hierom, en in 't algemeen gelieve men te bedenken dat een en ander twintig jaren geleden geschiedde, toen de kunst van reproduceeren nog niet zóó gevorderd was als nu.

In de *Nederlandsche Kunstbode* van 1879 vindt men een en ander over deze kapiteelen. De twee in 't westen van het zuiderschip waren toen nog niet van de kalk ontdaan. Twee kapiteelen worden bij dat opstel weergegeven, maar uit een ander gezichtspunt als hier. Later zijn

afgietsels van de kapiteelen gemaakt, welke zich bevinden in het Rijksmuseum te Amsterdam.

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

Door de welwillendheid van den heer P. Haverkorn van Rijsewijk zijn wij in staat aan onze lezers eene kleine serie afbeeldingen van Hollandsche beeldhouwkunst aan te bieden, welke ZEd. vroeger deed vervaardigen voor een uitgebreid werk, hetwelk niet werd voltooid, daar de schrijver na zijne benoeming tot directeur van het museum Boymans door zijne betrekking en de studie van de schilderkunst te veel werd in beslag genomen. Ten zeerste verheugen wij ons in het belangrijk aanbod, te meer daar dit gepaard ging met de toezegging van korte toelichtingen bij de platen uit de rijke schat van aanteekeningen van den heer Haverkorn van Rijsewijk.

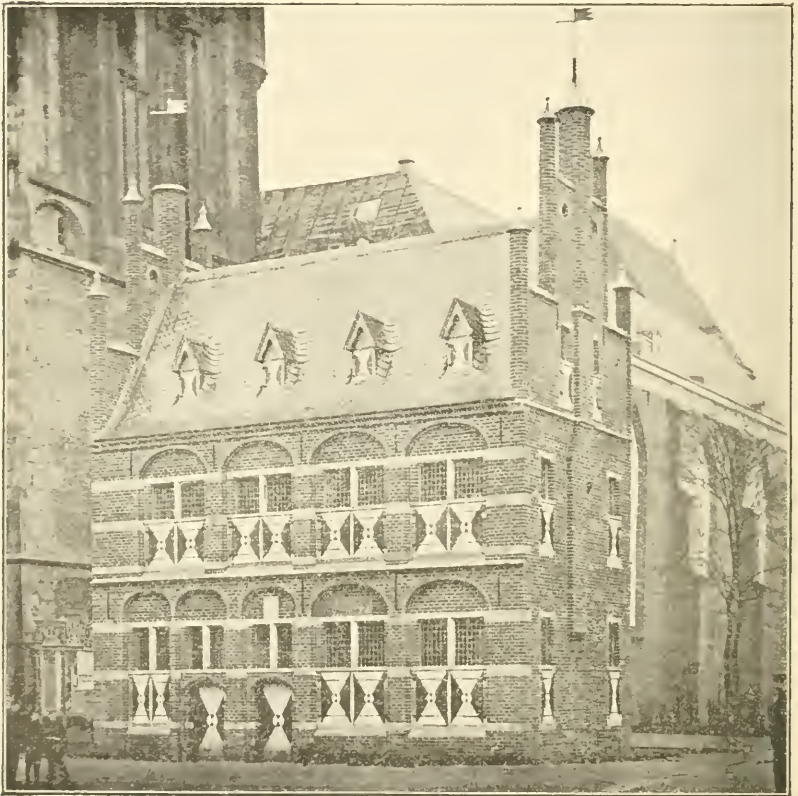
RED.

Het „Olde Rechthuis” te Groningen.

Eene der beste en meest dankbare restauraties van oude gebouwen in den laatsten tijd is zeker wel die van het oude Rechthuis te Groningen. Gelegen aan het ruime marktplein, aan den voet van den prachtigen gothieken St. Maartenstoren, is dit gebouwtje van een onoogelijke grauwe en misvormde steenmassa teruggebracht tot de sierlijke vormen van het oorspronkelijke huis van 1509.

Het gebouw heeft bij zijne stichting den geringen omvang gehad, welken het thans bij de restauratie heeft teruggekregen. Evenwel dien oorspronkelijk slanken vorm heeft het niet lang bezeten. In de 16^e eeuw (het juiste jaartal is nog niet gevonden) werd aan de noordzijde een gedeelte aangeplakt met ramen en raampjes in den voorgevel, niet passende bij de vier breede ramen van het oorspronkelijk gedeelte. Duidelijk was die toevoeging zichtbaar, toen de gevel van de portlandcementlaag werd ontboot. Het aangevoegde gedeelte was van een kleiner soort steenen gebouwd, zonder dat deze met het overige gedeelte van den voorgevel in verband waren gemetseld, zoodat een breede verticale voeg duidelijk de scheiding van het oorspronkelijke en het toegevoegde aangaf. Bovendien was de toevoeging uitwendig zichtbaar door den schoorsteen op het dak, welke tegen den zwaren binnenmuur (den oorspronkelijk noordelijken buitenmuur) was gemetseld, terwijl het de aandacht trok, dat die oude (van dezelfde soort steenen als de voor-

gevel opgetrokken) buiten- later binnenmuur veel zwaarder was dan de latere noordelijke buitenmuur. Eenigen tijd later heeft men tegen den achtergevel van het gebouw een lage aanbouw neergezet met een afhellend dak, als vervolg van het dak van het oorspronkelijk gedeelte. Inwendig kon men op den zolder nog aan den ouden achter- naderhand binnenmuur de profielsteen van de oude daklijst terugvinden. Een houten trap in dien aanbouw leidde naar de bovenverdieping. Toen



evenwel onlangs de muren werden ontbloot en de fundamenteën onderzocht (het geheele gebouw was door eene voor het huis aangebrachte stoep en door ophooging van het omliggende terrein vrij wat in den grond gekomen) vond men in den ouden achtergevel de sporen van een poortje en juist daarachter in den grond de twee onderste treden van een steenen trap. Bij verder onderzoek vond men in den achtergevel juist daar, waar de wenteltrap volgens berekening de bovenverdieping moest bereiken, weder een volgemetseld poortje en daarboven in den

muur de sporen der plaatsen, waar het schuine dak van het aldus ontdekte trappenhuis aan dien gevel was bevestigd geweest. Zoo was het mogelijk bij de restauratie het geheele verloren gegane trappenhuis te reconstrueeren.

Nadat het gebouw aldus in de 16^e eeuw reeds veel van zijn schoonheid had verloren, bleef het toch nog, zooals Bernhard Alting het in zijne »Historische lofrede ter eere van Groningen« ¹⁾ uitdrukt, »gespeekt met gehouwen steen« zijne 16^e eeuwse bogen en oorspronkelijke kleur behouden. Den 13^{den} December 1841 stond de gemeente Groningen het eigendomsrecht op dit gebouw aan het Rijk af om het, zooals de acte van overdracht vermeldt, tot hoofdwacht te gebruiken. Dit was voor het oude monument een ramp, want nu was het gebouw aan de zorgen van het Ministerie van Oorlog overgeleverd, dat wil zeggen aan de officieren der genie. De officieren van dit korps mogen vaardig zijn in het bouwen van kazematten en borstweringen, hunne kennis van oude architectuur is doorgaans zeer gering, en de meesten, vooral in dien tijd, voelen daarvoor niets. Dit verklaart dat alle monumenten, welke in handen van de genie vallen, in korten tijd op de gruwelijkste wijze worden verknoeid.

De genie begon met in de benedenverdieping de drie breede ramen met steenen kruiskozijnen en de twee oude poortjes uit te breken en te verbouwen tot één moderne deur en vijf moderne smalle ramen. De tympanen of bogen boven de ramen werden volgemetseld, de steen met het opschrift werd naar den zuidergevel verplaatst, de voor het huis staande kaak weggebroken en het geheele huis in eene eentonige grijze cementkleur bepleisterd. Ten slotte werd langs den voorgevel ten behoeve der wacht eene leelijke vlakke luifel in Vitruviusstijl, rustende op vier zandsteenen zuilen, geplaatst. Die veranda verdween weder in 1876, toen het gebouw als hoofdwacht buiten dienst werd gesteld. De benedenverdieping diende nu in het vervolg, deels tot militair bureau, deels tot bergplaats van schilderhuizen, timmerhout enz.; in de bovenverdieping vestigden eenige militaire ambtenaren hunne bureaux. Na 1890 begonnen nieuwe verminkingen, het eene jaar werden de leien van het dak vervangen door moderne grauwe pannen, welke echter door de wervelwinden rondom den toren telkens bij storm hunne ligplaatsen verlieten, als gevoelden zij zich op dit oude gebouwtje niet thuis. Een ander jaar werden de laatste steenen kruiskozijnen der bovenramen van den voorgevel uitgebroken en vervangen door moderne uitslaande ramen. Weder een ander jaar zag het oude gothieke bronzen hek aan de zuidzijde verdwijnen.

Zoo stond het aloude Rechthuis daar, verminkt op allerlei wijzen, slechts in zijne topgevels aan weerszijden de eigenaardige vormen van

1) Groningen 1650.

de bouwkunst van het begin der 16^e eeuw bewarende. Zoo stond het daar met dichtgeslagen luiken, ten deele onbewoond, geminacht door het publiek, dat het als sta-in-den-weg begon te beschouwen, voor iedereen een onoogelijk vuilkleurig hok op het fraaie marktplein.

Van het verre 's Gravenhage uit waren echter voortdurend twee oogen op dit overblijfsel van oude Nederlandsche bouwkunst gevestigd. Onze referendaris der afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken heeft, terstond nadat het gebouw als hoofdwacht buiten dienst is gesteld, pogingen aangewend om het historisch monument voor het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te redden. Hij trachtte den Minister van Oorlog, Bergansius, te bewegen het oude Rechthuis af te staan, hetzij aan de Commissie tot oprichting van het Groningsch Museum, hetzij aan de gemeente Groningen. De Minister was goedgezind en gaf in overweging het gebouw op te nemen in de overeenkomst, welke hij met de stad bezig was te bespreken betreffende een ruil van terreinen en militaire gebouwen. Doch van die overeenkomst kwam niets. Jhr. Mr. Victor de Stuers, de man, aan wien Nederland het behoud van zoo tallooze kunstschaten heeft te danken, liet zich niet ontmoedigen, maar werd integendeel geprikkeld door de bijna jaarlijks voorkomende mishandelingen van het gebouw. Hij poogde nu het Departement van Oorlog te bewegen het gebouw aan het Departement van Binnenlandsche Zaken toe te vertrouwen om het behoorlijk te restaureren. Hij ontmoette aanstonds groote medewerking van den toenmaligen chef der afdeeling genie aan het Departement van Oorlog, kolonel van Panthaleon baron van Eck, een man met gevoel voor kunst en oude monumenten. Eindelijk in 1897 werd de lang gekoesterde wensch vervuld. Ingevolge machtiging van het Departement van Oorlog van 19 Juli 1897 is de hoofdwacht bij proces-verbaal van 27 Augustus d. a. v. als monument van geschiedenis en kunst in beheer en onderhoud aan het Departement van Binnenlandsche Zaken overgedragen, blijvende het in gebruik bij het Departement van Oorlog. Daarop werden op de Staatsbegrootingen voor 1898 en 1899 de noodige gelden uitgetrokken en niet zonder eenige scherpe opmerkingen verkregen.

In den zomer van 1898 werd met het wegnemen van de grijze cementlaag van de gevels begonnen. Geruimen tijd stond het werk daarna gedurende den winter stil; steenen van de afmetingen als het oude gebouw bezit, steenen met eigenaardige profielen, moesten worden gebakken. In het voorjaar van 1899 werden de noorder- en oosteraanbouwsels verwijderd en begon het eigenlijke restauratiewerk.

Wie aan den weg timmert, heeft veel berechts. Dit zullen de opzichters en timmerlieden van het werk herhaaldelijk hebben kunnen ondervinden. Een ieder voorbijganger (en elk Groninger passeert hier minstens eenmaal per dag) had zijne opmerkingen over den bouw.

Uitdrukkingen als: »geldverknoeien,« »men moest liever het geheele ding omwerpen«, »dat is geen restaureeren, 't is herbouwen« enz. bleven niet achterwege. Laat ons er echter in één adem bijvoegen: toen op 17 September 1899 de schutting rondom het gebouw werd afgebroken, zwegen de vitters en betweters en menigeen haastte zich tegenover schrijver dezes zijn afkeurend oordeel te herroepen en te wijzigen in een lofspraak.

Het kan dan ook niet worden ontkend, dat voor een ieder, die smaak heeft in sierlijke lijnen en schoone vormen, nog meer voor hen, die zin hebben voor geschiedenis en oudheidkunde, het gerestaureerde oude Rechthuis een lust der oogen is. Wel is aan het gebouw veel vernieuwd, doch die vernieuwingen waren onvermijdelijk, waar zoolang en zooveel was verknoeid, zij geschieden in de vormen en de materie van het oorspronkelijke. Alles is, dank zij de goede leiding van den Rijksbouwkundige J. van Lokhorst en de scherpzinnigheid van den met kennis van oude gebouwen goed toegerusten architect, den heer Rijksopzichter J. A. Vrijman te 's Gravenhage, geheel overeenkomstig de soms zeer geringe gegevens gerestaureerd.

Alleen de vroeger tegen den voorgevel geplaatste steenen schandpaal of kaak ontbreekt nog, terwijl het wapenschild boven een der ingangen is gefantaseerd. Evenwel geen gewaagde fantaisie. In den boog boven een der deuren vond men een vierkant gat, waarin (evenals bleek in het naastgelegen tympan boven een der ramen het geval te zijn) klaarblijkelijk een steen had gezeten. De vorm van het gat deed een wapenschild vermoeden, de eigenares van het huis bij den bouw en gedurende 332 jaren alsmede de bestemming wezen op het wapen der stad Groningen. Derhalve is in de open ruimte een steen geplaatst met het wapen, zooals de stad Groningen dat in 1509 en vroeger voerde, n.l. het wapenschild met den groenen dwarsbalk niet op de borst, doch schuin tusschen de klauwen van den adelaar. Een Groninger stadsmunt van het jaar 1509 strekte den beeldhouwer tot model.

Ook is de oude steen met het opschrift »justicia et pax osculate sunt anno 1509«, welke omstreeks 1841 naar den zijgevel was verhuisd, weder op zijn oorspronkelijke plaats in een der tympanen van den voorgevel teruggebracht. Elders, in den dezer dagen verschenen Groningsche Volksalmanak voor 1900, is door mij uitvoerig aangetoond, tot welke verkeerde gevolgtrekkingen eene averechtsche 18^e eeuwse uitlegging van dit opschrift aanleiding heeft gegeven. Daar is tevens medegedeeld, welke bestemmingen de vertrekken van dit gebouw in onderscheidene tijden hebben gehad en in het vervolg zullen hebben, daar kan men lezen, welk een belangrijke rol dit gebouw in de geschiedenis der stad Groningen heeft vervuld als rechthuis, als plaats van eedsaflegging, als bewaarplaats der stadssleutels, als gerechtsplaats, als hoofdwacht enz.

In de Begrooting van het Departement van Binnenlandsche Zaken

en de daarbij behorende Memorie van Toelichting wordt het oude Rechthuis voortdurend genoemd «het Dinghuis», vermoedelijk naar de hier gehouden hoofdzingen en springdingen van het gericht van Selwerd. Die naam Dinghuis is echter, zooal niet een onjuiste, dan toch zeker een onhistorische naam. Het publiek spreekt intusschen nog steeds van de hoofdwacht. Het is voorzeker wenschelijk, dat nu het gebouwtje tot de oude vormen van 1509 is teruggebracht, ook de oude naam »het Olde Rechthuis« weder in eere worde hersteld.

J. A. F.

Restauratie van een gevel te Dordrecht.

Door de Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht werd in het begin dezer maand eene circulaire verspreid om gelden bijeen te brengen voor de restauratie van een geveltje Nieuwstraat 33, van omstreeks 1610, hetwelk bij alle liefhebbers bekend is om het sierlijk metselmozaïek en tot de merkwaardigste gevels behoort in deze aan sierlijke burgergevels zoo rijke stad. Eene aanvraag om Rijkssubsidie werd geweigerd daar de hiervoor beschikbare fondsen gehalveerd waren door het bekende amendement.

De restauratiekosten worden begroot op f 1200.—, welk bedrag echter op verre na nog niet is volteekend. Nog vele bijdragen van belangstellenden, ook buiten Dordrecht, zijn vereischt wil de restauratie verzekerd zijn.

Reverter van het Bethlehemsche klooster te Zwolle.

In de vergadering van de Ver. tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis deed de heer Hoefer een woord van protest hooren tegen een daad van vandalisme, die, naar hij vernomen had, misschien in Zwolle stond te worden bedreven. Zwolle is arm aan bouwwerken uit den ouden tijd; tot de weinige bewaard geblevene behoort het z.g. reverter naast de Bethlehemsche kerk. Dit gebouw is het refectorium, de spijszaal van het in 1308 gestichte Bethlehemsche klooster.

Het merkwaardigste van het gebouw is het gelukkig thans nog gaaf bewaarde traptorentje, een bouwwerk, bijzonder schoon in zijn soort en waarvan hier te lande de weerga niet is. En nu schijnt er het voornemen te bestaan, om het reverter met zijn unieke trap, tegelijk met het achterliggend huis, geheel te sloopen, ten einde op die plek een nieuw stadhuis te bouwen! De heer Hoefer kon zelfs meedeelen, dat hij met eigen oogen de plannen had gezien.

Het gevolg van het warme en tevens zaakrijke pleidooi van den

heer Hoefer was, om, indien onverhoopt met de booze plannen doorgegaan werd, namens de vereeniging ten krachdigste daartegen te protesteeren.

N. R. Ct.

Stadhuis te Lochem.

De herstellingswerken aan het stadhuis te Lochem — een renaissance-gebouw uit de eerste helft der 17e eeuw — zullen in December gereed komen.

De buitenrestauratie is nagenoeg geheel voltooid. Aan den tegenwoordigen voorgevel, die in het laatst der 18e eeuw werd gezet en daarvan duidelijk de kenmerken draagt, is alleen een onderhoudswerk geschied, doch overigens is hij onveranderd gelaten. De andere gevels zijn alle gerestaureerd.

De gootlijst langs den voorgevel, hare consôles en de borstweringen van den voor- en den achtergevel, zijn evenals de kap, welke thans met leien is gedekt, geheel vernieuwd.

De wapens aan weerszijden van den hoofdingang, langen tijd onder een dikke verflaag verborgen, worden er alle weer geschilderd naar schetsen, door den heer W. C. Staring vervaardigd. De deur van dezen ingang heeft niet onverdienstelijk snijwerk — eikebladeren, enz., in 1814 door den Lochemer Jan Frederik Lenderink gesneden, die de initialen van zijn naam en genoemd jaartal in zijn werk heeft gezet.

De toppen der beide eindgevels, welke afgeknot waren heeft men weer opgemetseld.

De houten stijlen der ramen werden door steenen (Bentheimer) vervangen en al de uitstekende banden der gevels met dezelfde steensoort vernieuwd. De ramen zijn van onderen met gewoon glas, van boven met in lood gevatte ruitjes voorzien.

Aan den achtergevel zijn twee, aan den N. O. gevel (den oorspronkelijken gevel) en den Z. W. gevel ieder vier ramen, welke volgemetseld waren, opengebroken, terwijl twee ramen aan den achtergevel en een paar raampjes aan den Z. W. gevel, welke alle daar later uitgebroken waren, weer zijn volgemetseld.

De vier genoemde ramen van den N. O. gevel en een nieuw, boven in den top aangebracht, zijn boven den eersten cordonband gelegen.

Aan dezen gevel is ook de opening der hoofddeur, welke toegemetseld was, losgebroken en daarvoor eene blinde eikenhouten deur gezet.

Inwendig is het gebouw geheel vernieuwd. Eene breede trap leidt naar de verdieping, waar zich bevinden: twee kamers voor het Berkelwaterschap, één voor den burgemeester met wachtkamer, één voor den gemeente-architect en eene archiefkamer. Op den beganen grond bevinden zich de raadzaal en de secretarie. Al de kamers zijn geplafonneerd

behalve de raadzaal, waar de zoldering bestaat uit kraalschoten, welke, zoo lijkt het althans, op kinderbalken liggen, die door twee moerbinten worden gedragen.

In de raadzaal zullen twee geelkoperen lichtkronen gehangen en de schouw aldaar met tegels en eene haardplaat belegd worden.

N. R. Ct.

VEILINGEN.

De veiling Schubart te München.

De veiling van de bekende schilderijen-verzameling Schubart, den 23 October te München gehouden, leverde opnieuw het bewijs van de voortdurende stijging der prijzen van goede oude kunst, waaraan vooral de Nederlandsche schilderijen deel hebben.

Om niet te uitvoerig te worden, beperk ik mij in dit verslag tot onze eigen school.

Nr. 5. Nic. Berchem, koelherders onder een rotspoort, klein maar juist daarom te prefereeren boven de grootere, vaak onnatuurlijke composities 3000 Mrk.; Nr. 7. Abr. van Beijeren, stilven van doode vogels en keukengerei 1700 Mrk. (Kleinberger, Parijs); Nr. 8. Hendrik Bles, prediking van Johannes den Dooper 1150 Mrk.; Nr. 9. Vlucht naar Egypte 2200 Mrk.; het derde schilderij aan dezen meester toegeschreven, was een copie naar het stuk in de Pinacothek; Nr. 16. Jan Brueghel, bergachtig landschap 2100 Mrk.; het werd ten onrechte (vermoedelijk bij vergissing) aan den jongen J. Brueghel toegeschreven; Nr. 17. Gilles van Coninxloo, Latona en de Lycische boeren in een groot landschap, geheel in den stijl van het gemerkte landschap in de Dresdener Gallerie 3000 Mrk.; Nr. 18. Landschap met den profeet Hosea, in gouache verf, door de prent van Claes Jansz. Visscher gedocumenteerd 1070 Mrk.; Nr. 23, toegeschreven aan Aelbert Cuyp, doch stellig het werk van een zijner navolgers, zooals Ludolph de Jong, riviergezicht met reizigers 3000 Mrk. (opgehouden); Nr. 24. Jacob Delff, vrouweportret van 1639, 9200 Mrk. (Thom. Agnew, Londen); Nr. 25. Toegeschreven aan Gerard Dou, een vrouwtje in 't rood, appelen schillend, een allerliefste schilderij, krachtig van kleur, fijn van clair obscur en zorgvuldig van teekening. Vroeger meende men vrij algemeen er een meesterwerk van P. v. Slingeland in te mogen zien. Van dezen is het al evenmin als van Dou. Wellicht moet men in geheel andere richting naar den meester zoeken, bijv. in die van Pieter van den Bosch, den eerst pas weer ontdekten Amsterdamschen genre-schilder 37.000 Mrk. (Sedelmeyer, Parijs); No. 20. Kaarslichtje,

vrouw aan het venster 10,310 Mrk. (von Carstanjen, Berlijn); Nr. 27. W. C. Duijster, maskerade 800 Mrk. (von Schacky, München), een der weinige stukken, die onder de tegenwoordige marktwaarde weggingen; Nr. 28. een brand bij nacht, waarvoor ik indertijd den naam van J. van Goyen voorgesteld heb, zonder zeker te durven zeggen dat, het van dezen is 900 Mrk.; Nr. 29. Schotel met vruchten en schelpjes, in 1894 te Utrecht als het werk van Balthasar van der Ast tentoongesteld, vanwiens handteekening ook nog sporen zichtbaar zijn, valsch gemerkt Johannes de Heem en als zoodanig verkocht, 2010 Mrk. (Behrwaldsheim, München); Nr. 30. M. Hobbema, watermolen onder boomen, zijn fraaiste schilderij in Duitschland, volgens Engelschen maatstaf evenwel nog geen eersterangswerk 86.000 Mrk. (Dresdener Gallerie); Nr. 32. Pieter de Hoogh, dame die de mandoline speelt, uit den laatsten, slechten tijd van den schilder, 9100 Mrk. (Prof. Boveri, Würzburg); Nr. 36. Gerard de Lairese, verkondiging aan Maria 2000 Mrk. (Volckhardt, Winterthur); Nr. 37. Jan Martsen de Jonge, paard met drie omstanders 440 Mrk. (van der Burgh, 's Gravenhage); Nr. 38. Joh. Meerhout, stad aan de rivier, lief, maar weinig beteekenend 2000 Mrk. (teruggekocht); Nr. 39. Hans Memling, zelfkastijding van den H. Hieronymus, zeer karakteristiek, doch wegens de voorstelling niet gewild, daarom zeer goedkoop 6000 Mrk. (Mevr. Bachofen, Basel); Nr. 40. Gabriel Metsu, dane aan het spinet, aan wie een heer een glas wijn aanbiedt, in den koelen, zilvergrijsen toon van het schilderij in het Mauritshuis 45000 Mrk. (Sedelmeyer, Parijs); Nr. 41. Jan Miense Molenaer, boerenvreugd, voor den laatsten tijd des schilders niet onaardig, toch met het oog op de talrijk voorkomende werken van den meester met 11,500 Mrk. zeer hoog door het museum te Weenen betaald; Nr. 45. een poëtisch maanlandschap van Aert van der Neer, uit zijn vroege tijd (1646) 21000 Mrk. (Helbing, München, vermoedelijk teruggekocht); Nr. 46. Eglon van der Neer, bergachtig landschap met een groote plant op den voorgrond 1000 Mrk. (Dr. Gaess); Nr. 47. Gezicht op den Engelenburg en den Tiber, vroeger door mij toegeschreven aan Willem van Nieulandt, doch waarschijnlijk van een andere hand 500 Mrk. (Dr. v. Oppolzer, Praag); Nr. 50. Rembrandt, manskop, van de Amsterdamsche Rembrandttentoonstelling bekend 31.000 Mrk. (P. & D. Colnaghi, Londen); Nr. 51. Gilles Rombouts, duinlandschap met een bruggetje, wat bruin van toon 2900 Mrk. (museum te Straatsburg); Nr. 52. boerenhuis bij een shuis 3100 Mrk.; Nr. 53. boerenhuizen onder boomen 2250 Mrk. (Dr. M. Wassermann, Parijs); Nr. 54. Sal. Rombouts, werkplaats van een schoenmaker, in den trant van het stukje te Haarlem 1250 Mrk. (Kleinberger, Parijs); Nr. 56. Rubens, de beroemde voorstelling van Diana en Actaeon, uit de nalatenschap van den schilder en later in het kabinet Richelieu, helaas, alleen de rechter helft 126000 Mrk. (Boehler, München, werkelijk verkocht?); Nr. 57. Christus, nederdalend ter helle, een fraaie schets

6200 Mrk. (Helbing); Nr. 60. Jacob van Ruysdael, eiken aan de Zuiderzee, een vroeg werk van 1647, 17.600 Mrk. (P. & D. Colnaghi, Londen); Nr. 61. ingang van het dorp, 8100 Mrk. (Kleinberger, Parijs); Nr. 62. oude copie naar een stuk in het museum te Weimar 5300 Mrk. (Schoeller); Nr. 63. Salomon van Ruysdael, winterlandschap met prachtige bewolkte avondlucht, zijn fraaiste werk in dit genre, waaraan wij gaarne een plaatsje in het Haarlemsch Museum gegund hadden 10.150 M. (Huldschinsky, Berlijn) No. 64 Cornelis van der Schalcke, landschap bij maneschijn, een rareit 2300 M. (Volekhardt); No. 65. Godfried Schalcken, herder en herderin 3410 M., No. 66 Adr. v. Staelbemt, Dorp met een overtoom 3100 M. (J. O. Gottschald, Leipzig), Nr. 67. Jan Steen, Wein, Weib und Tabak, fijn van expressie, 18.000 Mrk., (Helbing) Nr. 68, Dirk Stoop, ruitergevecht, een zijner beste werken, in 1894 te Utrecht tentoongesteld 5000 Mrk. (J. O. Gottschald, Leipzig); Nr. 69, David Teniers, Stilleven in een keuken, 10.800 Mrk., (Dr. von Ritter, München); Nr. 70, Dom. van Tol, vrouw bij den dokter, 2900 Mrk. (Sedelmeyer, Parijs); Nr. 75, Adr. van de Velde, de veerpont, zijn vroegste werk, gedateerd 1656, toen hij 20 jaar oud was, 7020 Mrk. (Museum te Straatsburg); Nr. 77, Adr. v. d. Venne, Aanbidding der Wijzen uit het Oosten, 1250 Mrk., Nr. 78, Kernis op het Buitenhof, 520 Mrk., beiden in het grauw; Nr. 81, Roelof van Vries, boerenwoning tusschen boomen, 700 Mrk. (Pinacothek, München); Nr. 85, Ph. Wouwerman, schimmel bij den hoefsmid, fraai werk uit den vroegen tijd, haast zoo krachtig als het schimmeltje van Messchaert van Vollenhoven, 10000 Mrk., (Helbing; opgehouden?) Nr. 87 en 88 Jan Wijnants, duinlandschappen 2400 en 3950 Mrk.

De geheele opbrengst der schilderijen was omstreeks 700.000 Mrk. Voor Nederlandsche rekening werd niets van beteekenis gekocht.

C. H. d. G.

De veilingen Rieke (31 October — 1 November) en Wurfbain (20 November — 22 November).

In het Amsterdamsch Jaarboekje voor 1889 komt van de hand van den heer R. W. P. de Vries een bijdrage voor over de Amsterdamsche atlassen, waarin deze bij uitstek hieromtrent bevoegde kunsthandelaar-verzamelaar opsomt welke belangrijke Amsterdamsche atlassen er bestaan hebben en toen nog bestonden. Het getal van deze laatste was niet bijster groot; behalve vier openbare, noemde hij maar 13 in particulier bezit. Wel merkwaardig is het, dat van die 13 er thans nagenoeg tezelfder tijd drie geveild zijn, n.l. de door hem als de allerbelangrijkste in de eerste plaats genoemde atlas-Wurfbain, en de twee collecties Rieke, sedert verenigd.

Over het verdwijnen van dergelijke collecties kan men verschillend oordeelen. Ongeschonden zouden ze nooit na de veilingsoperatie weer voorgelegd kunnen worden, want altijd blijft wel iets aan den hamer van den afslager hangen, om dan eenige dagen later onherroepelijk naar andere landen gezonden te worden. Maar de verzamelaars hier hebben door deze verkooping toch ook juist de gelegenheid, hunne collecties te vergrooten; en zoodoende is het resultaat meer een verplaatsing van een en ander dan een verdwijning. Ik voor mij acht de voordeelen van het laatste grooter dan de nadeelen van het eerste, want het houdt de liefhebberij gaande. Wanneer alle particuliere verzamelingen te eeniger tijd vastgelegd werden in musea en archieven, dan zouden particuliere collecties al spoedig geheel onmogelijk worden, en dat te verhoeden, daaraan is juist zoo zeer veel gelegen.

De uitkomst van beide veilingen heeft mijne verwachtingen in deze niet beschaamd.

Het is gebleken, dat werkelijk onze stad nog betrekkelijk vele verzamelaars telt, die, vooral rekening gehouden met de veranderde toestanden der prijzen, flink voor den dag zijn gekomen. Dat blijkt uit eenige opgaven die hieronder volgen. Maar eerst iets over beide atlassen in het bijzonder.

Beide hebben een aanzienlijke afkomst aan te wijzen, al was de atlas-Rieke van vrij wat bescheidener omvang en waarde dan de atlas-Wurfbain. De eerste is ontstaan uit de auctie-Roos, in 1886 gehouden, en bestond voor een groot deel uit teekeningen, die in de eerste helft dezer eeuw door Baron van Leyden bijeengebracht waren. De vele teekeningen van Gerrit Lamberts zijn vermoedelijk op deze wijze in den atlas-Rieke gekomen.

De atlas-Wurfbain is door Lamberts zelf oorspronkelijk aangelegd, en de eerste verzamelaar heeft zijn eigen collectie natuurlijk ruimschoots van zijn eigen meestal historisch zoo vertrouwbare teekeningen voorzien.

Het groot aantal teekeningen van Lamberts op beide veilingen heeft den prijs ervan in 't minst niet gedrukt. Meer dan f 20.— is er herhaaldelijk voor een betaald, eens zelfs f 60.—.

Ook de twee verzamelaars, vader en zoon, Rieke waren zelf teekenaars en beide collecties boden tal van hunne producten aan. Ook hunne teekeningen muntten uit door groote topografische nauwkeurigheid, en op de veiling Wurfbain werd zelfs eens f 60.— voor een teekening van J. M. A. Rieke besteed.

Afzonderlijk vermeld ik van de veiling Rieke een uitnuntende teekening van Schouten (de Nieuwe Zijds Kapel te zien van het Rokin, 1798) die f 65.— en een teekening van Schouten en Lamberts (de ingang van de Nieuwe Zijds Kapel in de Wijde Kapelsteeg) die f 50.— op hebben gebracht. Nog zij slechts vermeld, dat deze auctie gehouden

werd door den heer R. W. P. de Vries, zoodat de catalogus aan nauwkeurigheid en rangschikking weinig of niets te wenschen over liet.

De kracht van het buitenland heeft zich meer doen gevoelen op de auctie-Wurfbain, die gedirigeerd werd door de firma Fred. Muller & Co.; vandaar de van voortreffelijke illustraties zoo ruim voorziene catalogus. Verzamelaars als Rothschild te Parijs, Vischer Burckhardt te Basel e. a. hebben hunne Amsterdamsche collegas het vuur vaak na aan de scheenen gelegd, en de zes zoo fraaie Amstelgezichtjes van Ruisdael gingen voor f 220.— naar Parijs (een verwonderlijk lage prijs, stellig veroorzaakt door dat Blootelingh er zulke fraaie prenten naar gemaakt heeft, wat het gemis minder deed gevoelen) evenals de twee aquarellen van Schouten van de beide poortjes op den Vijgendam (f 182.—), de teekening van Abr. Storck, het Bickerseiland, 1681 (f 66.—), die van J. Storck, de Nieuwe Brug, 1678 (f 120.—) en eenige andere; terwijl de heer Vischer Burckhardt te Basel o. a. beslag legde op Doomers teekening van den Dam (f 88.—), van der Ulf's kapitale teekening van hetzelfde plein, bekend door de ets (f 102.—), Rademaker's Binnen-Amstel (f 70.—), Schellincks' gezicht op het Oude Stadhuis (f 138.—), en Cats' gezicht op de Oude Kerk, 1793 (f 68.—).

Te wijzen op de vele voor topografie of uit een oogpunt van kunst belangrijke nummers, die in het land zijn gebleven, daarvoor ontbreekt hier de plaatsruimte. Slechts wil ik nog met een voldoening, die zeker door ieder Bond-geenoot gedeeld wordt, de namen noemen van de heeren H. G. Ducrocq, J. G. de Groot Jamin Jr., J. H. H. Leonhardt, D. C. Meijer Jr., J. L. W. Seyffardt, M. J. Viehoff, F. W. Viehoff Jr., R. W. P. de Vries, allen te Amsterdam, J. L. Schouten te Delft, J. W. F. Haverkamp te Hilversum, P. Smidt van Gelder te Velzen en P. Langerhuizen te Bussum, die allen, door deze verkooping in de gelegenheid gesteld, hunne gedeeltelijk reeds belangrijke verzamelingen uit te breiden, die gelegenheid niet hebben laten voorbijgaan.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Korte Mededeelingen.

VEREENIGING REMBRANDT.

Na de schitterende wijze, waarop de commissie voor de Rembrandt-tentoonstelling eene indrukwekkende Europeesche hulde wist te doen brengen aan onzen grootsten schilder, heeft zij bij de vereffening der zaken opnieuw alle kunstliehebbers aan zich verplicht door uit de baten der Rembrandt-tentoonstelling een bedrag van ruim 20.000 gulden te schenken aan de Vereeniging Rembrandt.

F. ADAMA VAN SCHELTEMA. †

Wat reeds velen bezorgd maakte, is helaas waarheid geworden, Frederik Adama van Scheltema is gisteren na lang lijden heengegaan.

In hem verliezen wij een sympathiek vriend, een man van groote begaafdheid, die de oude spreuk van zijne firma *Indefessus agendo* steeds hoog heeft gehouden. Onvermoeid in den arbeid was zijn leus, en wie hem gekend hebben in zijn drukke zaken weten dat in elk opzicht.

Aan zijn eminente persoonlijkheid heeft de firma Frederik Muller & Co. haar reputatie op het gebied der groote kunstveilingen te danken; nog zien wij hem op de veilingen de Vos, Jitta en zoo vele anderen in de Brakke Grond; hij had de flair aan die veilingen een karakter te geven, zijn persoon alléén was iets van beteekenis, waardoor hij herhaaldelijk het pubiek wist te biologieeren.

Sedert 1876 deelgenoot van Frederik Muller was de veiling van het kabinet van der Kellen de eerste van de groote reeks kunstveilingen die hij zou leiden. Een der laatste was de veiling van het eerste gedeelte der collectie Heeswijk in dit voorjaar; hij heeft de volgende veilingen, die ten deele reeds door hem beschreven waren, niet mogen beleven; reeds toen was zijn gezondheid minder geworden en waren zijn krachten ondermijnd.

In den boekhandel was hij zeer gewaardeerd, drie jaren had hij zitting in het bestuur van de vereeniging, zes jaren was hij commissaris van het Bestelhuis, terwijl hij ook zitting had in het Frederik-Mullerfonds.

In 1885 was hij lid van de commissie voor de tentoonstelling te Antwerpen en ook nu weder was hij benoemd in die voor de tentoonstelling te Parijs.

Zijn groote kracht ontwikkelde hij als voorzitter van de Internationale Tentoonstelling voor den boekhandel in 1892 en menigeen zal zich nog zijne uitnemende openingsrede herinneren waarin hij den vreemdeling wees op het groote aandeel dat Nederland ook in vroegere eeuwen heeft gehad in de algemeene beschaving.

Bij die gelegenheid werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Maar wat hij bovenal was . . . , een hartelijk sympathiek vriend: breed van opvatting, gezellig en vriendschappelijk had hij voor ieder een aangenaam woord, men kon op hem rekenen, zijn aangename persoonlijkheid sprak er borg voor.

Zóó moge de herinnering aan F. Adama van Scheltema blijven voortleven.

Amsterdam, 7 Dec. 1899.

R. W. P. DE VRIES,
(Nieuwsbl. v. d. boekh. 15 Dec. '99.

Tot assistent bij het Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam is met ingang van 15 December benoemd de heer W. J. Steenhoff.

Zoover ik weet, is tot nog toe geen doeltreffend middel bekend om gepolychromeerde beelden uit de middeleeuwen, wanneer ze later (zooals gewoonlijk) geheel wit of bruin geverfd zijn, van die hinderlijke laag te ontdoen zonder tevens de oude polychromie mede weg te nemen. Mij is echter een persoon bekend die dit geheim bezit. Het is de heer W. Menkman, Oude gracht 53 te Utrecht. Ik kan hem voor dergelijke werkzaamheden met vertrouwen aanbevelen. Voor mij heeft hij eenig beeldhouwwerk in hout, dat gedeeltelijk verguld was, voortreffelijk gereinigd van de dikke laag verf, waarmede het besmeerd was; het verguldsel is volkomen intact. En ik zag vroeger van hem eene 14e eeuwse houten Madonna, in de vorige eeuw geheel wit geschilderd, waarop na de reiniging, de geheele oude polychromie weder volkomen en nagenoeg onbeschadigd zichtbaar was. Ik vermoed, dat men, hem gebruikende, op tal van beelden de oude kleurversiering nog redden kan.

S. M.

VRAGEN.

Wie kan mij aanwijzen eenige teekening of geteekende kaart van Joost Jansz., wel eens genoemd Bilhamer of Beeldsnijder, en in 1590 te Amsterdam overleden?

Ook zou ik gaarne een exemplaar kennen van twee houtsneden, die hij uitgegeven moet hebben, n.l. een afbeelding van den houten kap van den Oudekerkstoren te Amsterdam, uitgegeven omstreeks 1566 in drie bladen, en de kaart van Noord-Holland, in 1575 verschenen. Ik meen niet een der vele copieën, die naar deze houtsneden gemaakt zijn, maar de orginee prenten.

Amsterdam.

E. W. MOES.

In den catalogus van de veiling der collectie de Ridder, Rotterdam 9 April 1874 kwam voor onder No. 1222 het volgende stel prenten van Jan van Vianen: *La profession du médecin*. In fol. en larg, 4 Feuil.

Wie kan mij zeggen waar zij gebleven zijn?

Amsterdam.

E. W. MOES.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Maart 1900.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, Alex. Boersstraat 31, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieële Mededeelingen.

Op nieuw vallen de volgende toetredingen tot den Bond te vermelden.

Als leden:

E. W. MOES, onder-directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

J. PH. VAN DER KELLE DZN., assistent aan 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

Als corresponderende leden:

DR. JOHN KRUSE, assistent aan het Nationaal Museum te Stockholm.

K. MADSEN, directeur der «Kgl. Malerisamlung» te Kjöbenhavn.

J. W. H. BERDEN, Directeur de Rijks-school voor Kunstnijverheid te Amsterdam.

Over Museum-catalogussen.

Den Heere A. Pit.

Waarde Heer!

Niet onaangenaam meen ik u te zijn, zoo ik de twijfelingen over het indeelen van den catalogus van een museum van oudheden (passez moi le mot!) die ik u onlangs mondeling kenbaar maakte, thans nogmaals in het openbaar aan u voorleg. Waar de leiddraad, dien de catalogus van het Nederlandsch museum aan de voogden der kleinere zusjes geven kon, nog maar altijd blijft ontbreken, kan eene openbare bespreking van het onderwerp althans eenigszins in dit gemis voorzien. En u zelve kan het niet onwelkom zijn, wanneer ik u prikkel tot het uitbrengen van uw bij uitnemendheid deskundig advies over deze zaak op een oogenblik, dat gij zelf allicht overweegt, hoe het best en het spoedigst kan voorzien worden in de boven door mij aangeduide behoefte, die zich thans reeds sedert het vierde eener eeuw doet gevoelen.

Zonder langere voorafpraak kom ik dadelijk tot het hart der questie. Te Utrecht is op het oogenblik in overweging de herdruk van den museum-catalogus, die in 1878 verschenen is. De verzameling is in dien tusschentijd aangegroeid van ruim 2000 nummers tot bijna 3200, zoodat aan een nagenoeg onveranderden herdruk niet te denken zou zijn, ook al waren niet tallooze verbeteringen en bijvoegselen voor den ouden tekst ontdekt. Ik zal dus denkelijk eerlang staan voor het vraagstuk, hoe dezen nieuwen catalogus in te deelen. De oude bevatte de volgende, in tal van onderafdeelingen verdeelde rubrieken:

- I. *Architectuur.*
- II. *Kerkmeubelen.*
- III. *Huisraad.*
- IV. *Het Poppenhuys .*
- V. *Schoorsteenstenen en muurtegels.*
- VI. *Aardverk.*
- VII. *Pijpaarden beeldjes.*
- VIII. *Volksleven.*
- IX. *Stedelijk bestuur.*
- X. *Munt, maat, gewicht enz.*
- XI. *Zegels en zegelstempels.*
- XII. *Penningen, betrekking hebbende op Utrechtsche gebeurtenissen of op de Utrechtsche munt geslagen.*
- XIII. *Supplement.* (Schilderijen en geëncadreerde teekeningen, voorstellende gezichten te Utrecht en portretten van bekende Utrech-

tenaars, die in de catalogi der Utrechtsche atlassen uitvoeriger beschreven zijn.)

Zot, niet waar? Het springt den deskundigen lezer in het oog, dat aan deze indeeling elke leidende gedachte ontbreekt. De meeste rubrieken zijn ontleend aan de bestemming der voorwerpen (afd. I, II, III, X en XI). Anderen daarentegen bevatten eene bepaalde soort van voorwerpen, die allen uit hetzelfde materiaal vervaardigd zijn (afd. V, VI en VII), terwijl ééne rubriek (afd. IV) zelfs één enkel voorwerp uitvoerig beschrijft. Afdeeling XII bevat historische documenten, in chronologische volgorde gerangschikt, en de afdeelingen VIII en IX schijnen zich min of meer daarbij aan te sluiten. Afdeeling XIII eindelijk plaatst zich als »supplement« buiten het kader van het museum, terwijl toch de schilderijen en modellen even goed in het museum schijnen te behooren als de penningen.

Geneigd zijt ge allicht, om met de u kenmerkende wellevendheid deze vergrijpen tegen het gezonde verstand te verontschuldigen met een beroep op de onervarenheid en de jeugd, waarin uw onderdanige dienaar zich mocht verheugen, toen hij den besproken catalogus in het licht zond. Maar al kan ik mij thans beroemen op iets meer ervaring bij veel minder jeugd, toch veroorloof ik mij voor deze verontschuldiging beleefdelijk te bedanken. Immers hoe jong en hoe groen ik in 1878 ook geweest moge zijn, zeer stellig herinner ik mij, dat destijds de gebreken dezer onlogische indeeling mij even helder voor den geest stonden als thans. En met nog grootere duidelijkheid ben ik mij bewust, dat ik ook thans, na meer dan 20 jaren, even onbekwaam ben als toen om de puzzle op te lossen, wier ingewikkeldheid mij destijds in wanhoop heeft doen berusten in de door mij zelve gewraakte indeeling. Want de fout zit niet in mijne weinige ervaring alleen: eene onlogische indeeling schijnt mij nog altijd te passen voor een onlogisch samengesteld museum. En onlogisch samengesteld is het Utrechtsche museum, — onlogisch samengesteld zijn bijna alle Nederlandsche musea, die zich verheugen in het lachwekkende etiket *Museum van oudheden*. Lachwekkend, maar toch zeer doelmatig, want geen andere naam schijnt mij te passen voor onze musea, gevormd als zij zijn en als zij mij schijnen te moeten blijven. Wat toch is het geval?

Lachwekkend noemde ik den naam *Museum van oudheden*. Immers die naam brengt onze vroede mannen in de verdenking, dat zij verzamelingen aangelegd hebben van voorwerpen, belangrijk *door hunne oudheid alleen*, — een pogen dus, niet hooger staande dan de liefhebberij der verzamelaars, die in de 18^e eeuw hunne »kabinetten van rariteiten« aanlegden, waarbinnen zij zich zaten te verkeukelen in de »zeldzaamheid« en de »merkwaardigheid« der door hen bijeengebrachte schatten. Eene ongegronde verdenking echter! Want wij beoogden met het samenstellen onzer musea iets hoogers en iets beters. En waar wij

terecht het vandalisme der onbeschaafden hekelen, bij wie gebouwen en meubelen reeds in diskrediet komen omdat zij oud zijn, hoeden wij ons te vervallen in de tegenovergestelde, niet minder zotte fout, om de zaken integendeel te bewonderen alleen omdat zij oud zijn.

Indien dan de oudheid van een voorwerp op zich zelf ons geene aanleiding geeft om het in een museum te plaatsen, moeten wij ons afvragen, welke eigenschappen ons dan wel bewegen moeten om zoo hooger aan het besprokene voorwerp te bewijzen. Wanneer wij ons geweten in dit opzicht aan een kruisverhoor onder vier oogen onderwerpen, dan vrees ik, dat wij het verre van zuiver zullen bevinden en in onze binnenkamers ons hoofdschuddend zullen verbazen over het onlogische van onzen gedragslijn. Ziehier wat wij, naar ik vermoed, zullen bevinden.

Het eerste en beste motief, dat ons dringt tot opneming van een voorwerp in een museum, is zijne kunstwaarde. Onze jeugdige medewerkers (voor zoover zij althans de goedheid willen hebben, met ons mede te werken) verkondigen dit motief het luidst. Maar al zijn onze stemmen niet meer zoo jeugdig en al klinken ze dus wat minder hard, wij meenen toch, dat ook wij wel, evenals de jongste generatie, bij de vorming onzer musea het allereerst en het allern meest gelet hebben op de schoonheid der opgenomene voorwerpen.

Maar *daarnaast* hebben wij toch ook wel acht gegeven op iets anders. Het heeft mij bijzonder verheugd, om bij U — dien ik niet juist in eene onzer vele generaties van celebriteiten zou durven etiquetteren, maar die toch in ieder geval voor het belang van uw Nederlandsch museum als kunstmuseum zoo warm voelt als iemand in ons vaderland — om bij U ook waardeering te vinden voor dat andere, tweede standpunt. In het kundige artikel over de Heeswijksche veiling, door U geplaatst in het 2^e nummer van dit Bulletin, staat zelfs deze beschouwing geheel op den voorgrond. Eene wapenverzameling wordt toch door u omschreven als bevattende »oordeelkundig samengestelde reeksen van wapenen, waardoor een overzicht wordt aangeboden van de wijzen, waarop de menschen zich tegen aanvallen van anderen verdedigd hebben of anderen hebben aangevallen.« Iets verder blijkt, dat in zoodanige verzameling naar uw oordeel »(alle) beschavingstijdperken behoorlijk vertegenwoordigd moeten zijn«. En terecht stelt ge dan ook in het licht, dat eene dergelijke verzameling, waarin »seriën van typen zonder gapingen« aanwezig zijn en die dus »de geleidelijke ontwikkeling der systemen vertoont«, »een cultuurhistorische waarde« bezit. Met nadruk wordt dus door U het belang van een »museum van oudheden« ook als materiaal voor de geschiedenis onzer beschaving hooggehouden.

Tot zoover zijn wij het eens. Ik vlei mij, dat ook over het derde gezichtspunt, dat ik wensch aan te duiden, geen noemenswaardig verschil tusschen ons zal blijken te bestaan. Het is een gezichtspunt, dat ver verwijderd is van de beide andere, waarop ik u wees, — eene over-

weging, meer van gevoelsredenen dan van verstandelijke argumenten of van de belangen van kunst en wetenschap. Ik bedoel dit. Wij zijn in onze hoogst verstandige eeuw geneigd den spot te drijven met de ietwat sentimenteele neiging, om souvenirs te bewaren aan personen en zaken, die ons dierbaar geweest zijn en nog zijn. Toegegeven, dat het hechten aan dergelijke prullen een zuiver subjectief karakter heeft. Maar toch zou ik willen vragen: hebben dergelijke subjectieve gevoelens, wanneer zij het hart treffen der natie zelve, die een museum bouwt en bekostigt, niet alle aanspraak, om door deze natie geëerbiedigd te worden? Ligt niet aan den zoo ontaarden reliekendienst der Roomsche kerk in principe eene pieteit ten grondslag, die sympathiek, ja eerbiedwaardig heeten mag? En zou het dus niet verschoonbaar, aanbevelenswaardig zelfs zijn, zoo wij, de naar onze overtuiging betreuenswaardige excessen vermijdende, het voorbeeld volgden der kerk met betrekking tot onze nationale relieken? Ik erken, dat het mij verdrotten heeft, toen Victor de Stuers' scherpzinnige kritiek heeft uitgemaakt, dat de doorboorde en met bloed bevelkte kleederen van den »Vader des vaderlands« afkomstig waren van graaf Willem Frederik, wiens nutteloos bestaan en roemlooze dood mij volkomen koud laten. En welk Nederlander bedenkt niet met eenig genoegen, dat de reizende leden van de paramount-power, die elken zomer onze hoofdstad bezoeken, daar plotseling gesteld worden voor den spiegel van den Royal Charles in zijne kolossale, niet voorbij te ziene afmetingen? Voor kunstindustrie en voor beschavingsgeschiedenis zijn de kleederen en de spiegel niet *absoluut* waardeloos; maar niet dit in de eerste plaats rechtvaardigt toch hunne opneming in het Nederlandsche museum. Of wat zou de Nederlandsche natie geoordeeld hebben van eene regeering, die aan den sympathieken heer Gardiner, toen hij de relieken van Willem Barents op eigen kosten van Nova Zembla gehaald en aan Nederland aangeboden had, ten antwoord had gegeven: »Geef mij die aardige looden kan; ik vind ze als type goed genoeg voor mijn museum van kunstindustrie. Maar overigens kunt gij den verroesten rommel mijnentwege voor oud ijzer verkoopen!«

Niet waar? dit gaat niet aan! Ik reken op uwe instemming. Eendadelijk spreken wij dan af, dat wij de talrijke, met omslachtige certificaten van echtheid rondzwervende stukken hout van Van Speyk's kanonneerboot, als wij in de gelegenheid zijn, aanstonds ten vure zullen doemen, terwijl wij den op sterkwater geconserveerden vinger van Cornelis de Witt van harte de eerlijke begrafenis zullen gunnen, die hem te lang onthouden is. Als wij het ook daarover eens zijn geworden, vertrouw ik, dat gij met mij een klein museum van nationale relieken wenschelijk, ja noodig zult achten.

Maar aangezien ik nu verklaard heb, het volkomen eens te zijn met uw artikel in dit Bulletin, terwijl ik vertrouw, dat gij wederkeerig mijn eerbied voor werkelijk nationale relieken deelt, mogen wij dus met volkomene

eenstemmigheid vaststellen, dat bij de vorming van musea, behalve het artistieke, ook het wetenschappelijke en het historische belang van een voorwerp in het oog gehouden moet worden. In plaats van één museum van oudheden tout simplement, verlangen wij dus niet minder dan *drie* musea: een voor artistiek bewonderenswaardige oudheden, een voor wetenschappelijk belangrijke oudheden, een voor historisch merkwaardige oudheden. Maar ge stemt mij dadelijk toe, dat de inrichting van die drie musea naast elkander onzinnig zou zijn, aangezien wellicht de helft der voorwerpen eene plaats in twee der drie zou verdienen, zoodat hunne plaatsing in het eene de beide andere inkompleet zou laten. Eén museum dus, opgebouwd op driedubbelen grondslag. Aan deze conclusie valt niet te ontkomen.

Maar het gemis aan logica, dat nu ook onvermijdelijk in de samenstelling van ons gecombineerd museum heerschen zal, wreekt zich natuurlijk onfeilbaar, — reeds dadelijk bij de opstelling van het museum. Als ge u laat verleiden, een pistool met fraai gedreven of prachtig ingelegde kolf te gebruiken, om uwe helaas slechts spaarzaam bevolkte vitrines met drijfwerk en inlegwerk aan te vullen, dan mist ge dadelijk een schakel in uwe »geleidelijke ontwikkeling der systemen van ontbranding«, tenzij die toevallig bijzonder rijk voorzien is. En ik vermoed, dat het Hollandsche hart niet zeer tevreden zal zijn, als gij de doorboorde kleederen van den »Zwijger« ophangt tusschen een Romeinschen schoen, uit het Drentsche veen opgedolven, en een stel mutsen van onze grootmoeders.

Intusschen, met eenige behendigheid uwerzijds en met wat goeden wil en wat onattentie van de zijde van het publiek, is dit bezwaar nog wel op te lossen. Ernstiger wordt het, zoodra gij u zetten zult tot het stellen van een behoorlijken catalogus, dien ieder deskundige gebruiken en op zijn gemak bestudeeren kan.

Bij een volkomen consequent samengesteld museum zou de indeeling van den catalogus weinig of geen bezwaar leveren. Een museum van voortbrengselen onzer oude kunstindustrie moet natuurlijk ingedeeld worden volgens de stoffen, waaruit elk voorwerp vervaardigd is; men zal dus verkrijgen eene serie houtsnijwerken, smeedwerken, emails, voortbrengselen der pottbakkerij, kantwerken enz. enz. Zoo mogelijk, zal men deze serieën nog onderverdeelen volgens de plaatselijke kunstschoolen en misschien in elke school nog verschillende typen onderscheiden. De rangschikking in elke afdeling moet natuurlijk chronologisch zijn. — De catalogus van een kulturhistorisch museum daarentegen zal, te rade gaande met de bestemming der voorwerpen, de veranderingen in de gewoonten en in den smaak der menschen aanschouwelijk trachten te maken door het vormen van serieën schoorsteenen, wapenen, stoelen, kleederen, gedeelten van huizen enz., terwijl ook eene muntverzameling hier geheel op hare plaats is. — De beheerder eener zuiver historische

collectie eindelijk schijnt verstandig te doen door alle voorwerpen chronologisch te rangschikken en b.v. den stoel van Prins Willem I te doen volgen door een penning op Oldenbarnevelt, den beker van Chatham en eene schilderij van het scheepgaan van Willem III naar Engeland.

Gij ziet het, mijn waarde Heer! na een langen omweg ben ik eindelijk weder teruggekomen op mijn punt van uitgang. Ik verontschuldig mij niet over den langen tocht, dien ik u heb doen maken, want ik meen, dat ik thans de reden der twijfelingen, waarover ik u in den aanvang van dit schrijven onderhield, met pijnlijke duidelijkheid u voor oogen heb gesteld. Oordeel tevens, hoezeer ik, nog meer dan alle andere zich beschaafd noemende Nederlanders, verlangend uitzie naar uwen catalogus van het Nederlandsch museum.

Die catalogus zal mij stellig eenig licht geven. Maar toch lang niet *al* het licht, dat ik behoef. Want ik verkeer als beheerder van een klein plaatselijk museum, in vrij wat ongunstige omstandigheden dan gij. Immers al is het Utrechtsche museum misschien het grootste en belangrijkste van alle, toch spreekt het van zelf, dat men er niet aan heeft kunnen denken noch nooit aan zal kunnen denken, om eenigszins volledige serieën van welk onderdeel ook samen te stellen. Ik kan mij denken, dat steden als Delft, Dinant e.a., bevestigd als zetels eener merkwaardige oude industrie, er eenmaal toe zullen komen, om, ter vermeerdering van den luister harer namen, kleine musea van de voortbrengselen dier industrie aan te leggen, zooals Haarlem dat deed van de producten harer schilderschool. Maar in het gunstigste geval zullen dit natuurlijk uitzonderingen blijven: geld voor het geregeld doen van planmatige aankopen zal de beheerder van een lokaal museum nooit hebben. De grondslag van zulk een museum wordt gewoonlijk gelegd door hetgeen de zorg en de slordigheid van een stedelijk bestuur van ouds op zijn stadhuis heeft bijeengebracht en daarna heeft laten slingeren. Deze collectie, die soms merkwaardig is (en altijd zeer kostbaar had kunnen zijn) wordt dan langzamerhand aangevuld door de merkwaardige zaken, die de onverschilligheid en de onkunde der burgerij soms voor eene kleinigheid te koop bieden, en door de prullen, die belangstellende ingezetenen daaraan nu en dan toevoegen. Zoo verkrijgt men wat voorwerpen van gilden, — veel afbraak van oude gebouwen, — wat, oude meubels en kleeren, — opgegraven fragmenten van zaken, die, eenmaal schoon, in hun verval het bewaren niet schenen te verdienen, — wat oude schilderijen van den tweeden rang enz. enz.

Wie ter wereld is in staat, om uit zulk een rommel een dragelijk geheel te vormen? De laatste zal ik zijn om tegen te spreken, dat zich onder dien rommel soms bevinden kunstwerken van den eersten rang, wier redding het bestaan van lokale musea reeds op zich zelf meer dan rechtvaardigen zou. De laatste ook om tegen te spreken, dat menig

merkwaardig product eener oude industrie, menig document van groot historisch belang alleen in de kleine musea voor ons bewaard is. Maar een min of meer volledig overzicht van eene tak van kunstindustrie, eene serie typen van bepaalde soorten van voorwerpen vindt men daar nooit en zal men daar nooit vinden.

Vergis ik mij, als ik vermoed, dat gij, die zonder twijfel het probleem, dat de catalogus van het Nederlandsche museum aanbiedt, op bevredigende wijze zult oplossen, tegenover het veel moeilijker probleem van den catalogus van een lokaal museum toch eenigszins verlegen zoudt staan? Vergis ik mij, zoo ik meen, dat gij, nogmaals denkende aan de onlogische en gebrekkige indeeling van den catalogus van mijn museum, te mijner verontschuldiging thans nog een ander motief zult weten aan te voeren dan mijne onervarenheid?

Ziehier wat ik onverwogen heb, toen ik indertijd die indeeling maakte. Een museum als het mijne heeft gewoonlijk aanvankelijk de meeste waarde voor de geschiedenis der stad: een historisch museum dus. Voor de hand zou het dus gelegen hebben, al de afbraak van de St. Mariakerk, van het oude stadhuis en van andere gebouwen bij elkaar te brengen, en al die fragmenten volgens hunne afkomst te rangschikken en te beschrijven. Daarnaast zouden de herinneringen aan den magistraat en die aan de gilden, schutterijen en andere genootschappen eene plaats gevonden hebben. En de penningverzameling zou zich daarbij geleidelijk aangesloten hebben.

Maar de belangstelling van het publiek had reeds vóór mijne komst de collectie vermeerderd met honderden voorwerpen, waaraan met den besten wil geen historisch tintje te ontdekken viel: potten en pannen, meubels, stadsgezichten enz. enz. En aangezien het niet aanging deze voorwerpen in de historische indeeling op te nemen, besloot ik omgekeerd de historische voorwerpen over de verschillende nummers van mijn kulturhistorisch museum in miniatuur te verdeelen. Veel beter gelukte dit. Er waren belangrijke fragmenten van kerkbouw en huizenbouw, — talrijke voorwerpen, behoorende tot het meubilair onzer kerken, vooral in de middeleeuwen, — allerlei huisraad, dat in verschillende groepen te verdeelen viel, — en eindelijk eene reeds vrij volledige muntverzameling. De herinneringen aan het stedelijk bestuur en aan de verschillende corporatiën sloten zich daarbij niet al te goed aan. Maar met eenigen goeden wil konden die voorwerpen dan toch beschouwd worden, als vormende eene afzonderlijke afdeeling: het publiekrechtelijke huisraad der burgerij, naast het alledaagsche huisraad, dat hare woningen hadden geleverd. En onder dat alledaagsche huisraad had desnoods ook de penningverzameling opgenomen kunnen worden. Maar dit stuitte mij ten slotte toch tegen de borst, en ik liet dus de penningverzameling maar liever in haar geheel, temeer omdat ik dan vrijheid had, ook de talrijke zegelstempels en zegels tot eene afzonder-

lijke afdeeling te vereenigen. Maar als uw zin erg gesteld is op consequentie, dan zult gij allicht oordeelen, dat die vrijheid mij ten slotte toch noodlottig is geweest. Want eenmaal geraakt op den weg der inconsequentie, ben ik daarop voortgegaan. Ik merkte op, dat van ééne tot dan toe zoo goed als onbekende industrie eene zeldzaam volledige collectie producten aanwezig was: de talrijke heiligenbeeldjes van gebakken pijsaarde, grootendeels met zekerheid toe te schrijven aan eene Utrechtsehe fabriek. En van de toen nog vrij wel onbekende haardsteen, die somtijds zoo fraai versierd zijn, vond ik ook zoovele exemplaren, dat ik ook daarbij mocht denken aan de waarschijnlijkheid eener Utrechtsche fabriek. En eindelijk scheen het mij wenschelijk, de talloze potten en pannen van het andere huisraad af te scheiden, en om althans te trachten, de versierde volgens de bekende fabrieken te onderscheiden. Zoo leidde mijne voorliefde voor de kunstindustrie mij tot nieuwe inconsequenties. En ten slotte heb ik dan ook aan het merkwaardige Poppenhuis, welks beschrijving evenveel bladzijden innam als die van het andere huisraad, maar eene afzonderlijke afdeeling gewijd. Dat ik eindelijk de schilderijen zonder kunstwaarde (de andere zond ik naar het schilderijen-museum) verbande naar een supplement, omdat ze geheel niet in mijn museumkader pastten, en ze verder inlijfde bij de stedelijke atlanten, zult ge kunnen begrijpen.

Ziedaar mijn gebrekkig systeem van indeeling verklaard! Verklaard, maar allermintst gerechtvaardigd. Want het blijft het verdrietige resultaat van schipperen en geven en nemen. Ik weet wel, dat ik aan de zaak een beter oog kan geven door al de haardsteen te plaatsen bij de vloertegels onder de *Architectuur*, het Poppenhuis en het aardewerk onder *Huisraad*, en de heiligenbeeldjes onder de *Kerkmeubelen*. Dat ik verder, de wapens en het ambachtsgereedschap ook naar het *Huisraad* verplaatsende, de overige stukken betreffende het *Volksleven* met de herinneringen aan het *Stedelijk bestuur* in ééne rubriek kan vereenigen. Maar de zaak komt dan toch *slechts schijnbaar* in orde; met de penningen en de schilderijen blijf ik ook zitten, en als ik de overgebrachte rubrieken (*Aardewerk* enz.), zooals ik wensch, in serieën blijf verdeelen, moet ik sukkelen met afdeelingen, onderafdeelingen en onder-onderafdeelingen.

Hoe ik het ook aanleg, een bevredigend resultaat krijg ik nooit, en de zaak blijft mij ergeren. Wat wonder, dat ik mij wend tot u, om van uwe grootere ervaring eene oplossing te vragen, die ons beiden voldoet? Vindt gij ze, dan bewijst gij een grooten dienst aan de Nederlandsche museum-directeuren, niet het minst aan mij. *Ook aan mij*, mits gij wat spoedig met uw antwoord gereed zijt. Want zal ik nog van uw onderricht kunnen partijtrekken voor mijn nieuwen catalogus,

die over enkele maanden ter perse gaat, dan moet ik dat onderricht natuurlijk binnen dien termijn ontvangen.

Geloof mij met de u bekende gevoelens gaarne

t. à v.

S. MULLER Fz.

Den Heer Mr. S. Muller Fz.

Zeer geachte Heer, Uw schrijven was mij welkom, nu, zooals gij terecht vermoedt, het samenstellen van den catalogus van het Nederlandsch museum meer dan iets anders mijne gedachten bezig houdt. Ik meen niet beter aan uw verlangen te kunnen voldoen, dan door het plan van indeeling, hetwelk ik voor mij-zelf heb vastgesteld, met u te bespreken. — Of het ook voor uw museum deugdelijk zal zijn, is een tweede kwestie.

Gij zijt het blijkbaar met u-zelf nog oneens in welke beteekenis uw museum aan het publiek dient voorgesteld te worden. Gij acht het belangrijk, beschouwd als eene verzameling van kunstvoorwerpen, maar wilt daarbij de cultuurhistorische strekking niet uit het oog verliezen, terwijl gij ten slotte het enkele historische reliek, dat zich in uwe verzameling bevindt, ook wil en évidence wilt stellen.

Ligt er in de volgorde waarmede gij de diverse belangen, welke door de verzamelingen gediend kunnen worden, opnoemt en behandelt niet reeds een aanduiding waar het zwaartepunt uwer sympathie moet worden gezocht, en zoudt gij misschien niet goed doen aan die neiging toe te geven?

Ik vermoed dat gij vrijwel eender te moede zijt als ik. Alleen dwong de uitgebreidheid van mijn museum mij tot een spoediger decisie.

Het springt aanstonds in het oog, dat de verzamelingen, op de binnenplaats van het Amsterdamsch museum ondergebracht, een zeer op zich zelf staand karakter vertoonen. Hier hebben wij feitelijk met een militair museum te maken; de beteekenis welke er van moet uitgaan is een cultuur-historische, zooals ik reeds zeide in No. 2 van dit Bulletin. Men zal m. i. goed doen hier een aparten catalogus van te maken, waarin, gelijk men van een eenigszins belangrijke wapen-verzameling verwacht, ook de pronkwapenen zullen worden opgenomen. Heeft een wapen tevens waarde als historisch reliek, welnu dan vermeldte men zulks in den catalogus en desnoods op een etiket bij het voorwerp, zoodat de oplettende bezoeker nu en dan aangenaam of onaangenaam verrast zal worden, naarmate hij herinnerd wordt aan roem of nederlaag van zijn voorvaderen.

In ons museum bestaat reeds nu een zeer gemarkeerde afschei-

ding tusschen de marine-afdeeling en de overige militaire zaken. Ik stelde mij daarom voor een afdeeling *wapenen* te maken, waarin het geschut, de hand-vuurwapenen, de harnassen, de zwaarden enz. even zoovele rubrieken zullen vormen, daar naast eene afdeeling *zeevazen*, waarin alles zal genoemd worden wat vroeger in de modelkamer van het Departement van Marine geplaatst was. De uniformen-verzameling, minder of niet rakende de cultuur-historische beteekenis der beide vorige afdeelingen, zou een derde afdeeling kunnen vormen.

Toen dit voor mij was uitgemaakt, stond ik dadelijk veel zuiverder tegenover de andere voorwerpen.

Reeds toen ik, als onderdirecteur, de vitrines met de brons-sculpture, de fijnere houtsculpture, het ivoor, het tinwerk, het fijnere smeedwerk, het koperwerk, het kerkelijk goudsmidswerk had geordend, toen ik mij rekenschap had gegeven van de beteekenis der belangrijke verzameling kerkelijke houtsculpture en ook de verzameling van oude ceramische producten had nagegaan, werd het besef bij mij levendig in welken geest het museum om uitbreiding vroeg, wat het feitelijk beteekende, welk nut het kon stichten, hoe ik die benaming: »Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst« moest opvatten. Uit de serien van voorwerpen in het museum tentoongesteld, moet de geschiedenis van het kunsth Handwerk kunnen worden opgemaakt; — in hoofdzaak van het Nederlandsche kunsth Handwerk, maar aangezien er nooit een Chineesche muur om Nederland heeft gestaan, ook van het buitenlandsche kunsth Handwerk, waarmede het vaderlandsche voortdurend in contact is geweest. Vervolgens gaf mij het museum ook de Nederlandsche beeldhouwkunst te zien, leerde het mij die kennen als zoo origineel, reeds in de eerste tijden der 15^e eeuw, als een kunst die zooveel schoons heeft geproduceerd, waarop wij naast onze schilderkunst trotsch mogen zijn.

Tusschen twee haakjes, dit is de grootste grief welke ik tegen uw catalogus heb. — Sapristi, u heeft een van de rijkste verzamelingen van Noord-Nederlandsche beeldhouwwerken onder uw beheer en u laat die niet dreunen, door haar als een aparte, als een eerste afdeeling te behandelen.

Zie hier nu mijn plan van indeeling.

Bij de indeeling der voorwerpen naar de stof waaruit zij vervaardigd zijn, zou men tot vreemde resultaten komen. Een houten beeld zou dan in een zelfde rubriek als een stoel of tafel gebracht worden en gescheiden worden van een marmeren of bronzen beeld, misschien van denzelfden meester. Een monstrans van koper of koper-verguld, zou in een zelfde rubriek als een haardstel of een bronzen vijzel komen, doch in een andere rubriek als een monstrans van zilver.

Wenschelijk komt het mij daarom voor die voorwerpen bij elkaar te brengen, welke aan een zelfde kunst of Handwerk hun ontstaan te danken hebben.

In de bovengenoemde gevallen, zou dan het houten beeld naast het bronzen of marmeren onder de rubriek beeldhouwwerken gebracht worden en de tafel of stoel onder de rubriek meubelen. En in het tweede geval komt de koperen monstrans in de rubriek: kerkelijk-goudsmidswerk en zullen het haardstel en de vijzel in de rubriek geelgieterswerk een plaats vinden.

Zoo zie ik dan nu reeds de volgende afdeelingen:

a. Beeldhouwwerken; waarin, in chronologische volgorde, de beeldhouwwerken, zoowel van marmer en steen, als van hout, van gebakken aarde, van brons en van ivoor welke tot éézelfde periode behooren een onderafdeeling zullen vormen, met dien verstande, dat de voorwerpen van éézelfde materie bij elkaar worden gehouden. Wat het indeelen in perioden betreft, stel ik mij voor één onderafdeeling voor het beeldhouwwerk uit de periode der gothiek te maken en één voor dat uit het tijdperk der renaissance tot op heden; *b. meubelen*; *c. goud- en zilver-smidswerken*, te verdeelen in kerkelijk en civiel goud- en zilversmidswerk (onder deze rubriek ook het émail te brengen); *d. uurwerken*; *e. ceramiek*, te verdeelen in aardewerk en porcelein; *f. glaswerk*; *g. gebrande glasruit*; *h. lederwerk en koffertjes*; *i. geelgieterswerk*; *k. tinwerk*; *l. ijzerwerken*; *m. bouwfragmenten*; *n. gewezen en geborduurde stoffen, tapijten*; *o. zeden en gewoonten*; *p. wapens*; *q. zeezeven*; *r. uniformen*; *s. historische voorwerpen*.

De indeeling van mijn catalogus spreekt de beteekenis van het Nederlandsch museum uit. De geschiedenis van het handwerk wordt hier gevonden, van het handwerk zooals dat zich in de gunstigste omstandigheden kan ontwikkelen, met andere woorden van het kunsthandwerk.

En wanneer omtrent een zilveren of gouden kop, of ook omtrent een kleedingstuk bekend is, dat het eertijds een geschenk was waarmede een onzer groote nationale helden gehuldigd werd, of dat het door hem bij zekere gelegenheden gedragen werd, dan staat het er bij vermeld, gelijk ik reeds zeide voor de wapenverzameling en ik zal mij, met u, evenals ginds ook hier menigmaal verkneukelen in de cranerie onzer nationale zee- en andere leeuwen.

Maar gij zult hier waarschuwend wijzen op het heind van Hendrik Casimir, gij ziet het reeds genoemd «tusschen een Romeinschen schoen, uit het Drentsche veen opgedolven, en een stel mutsen van onze grootmoeders.» Wij staan hier voor een netelige kwestie; waar gij echter zoo rondweg uwe opinie over de historische relieken geeft, mag ik de mijne niet onder stoelen en banken steken.

Vóórop zij gesteld, dat wij hier met een zuivere kwestie van aandoening te maken hebben, die weinig onze diepergaande piëteitsgevoelens raakt.

U overkomt een griezel bij het zien van de Witt's vinger in het Haagsch museum: ik word door een soortgelijken griezel bevangen bij

het zien van eens andermans hemd dat nog niet in de wasch is geweest. Ben ik door ambts-omstandigheden gedwongen het met bloed bevlekte hemd van Hendrik Casimir aan te raken, dan wasch ik daarna telkens mijn handen. Dit zou men een zuivere reflex-beweging kunnen noemen. Wel wetende echter dat nog zeer vele belastingplichtigen, met behulp van wier penningen het museum gesticht is, gehecht zijn aan die zaken, ben ik voorzichtig en geschoold genoeg ambtenaar om niet bij den minister met het voorstel aan te komen het hemd in de wasch te doen. Na het als kleedingstuk gecatalogiseerd te hebben, zal ik het met de andere historische relikken in een laatste rubriek ten tweede malen vermelden, ik zal zelfs eenige historische relikken, die in de andere afdeelingen wel gemist kunnen worden, als eene op zich zelf staande verzameling tentoonstellen, waar dan de gevoelige vaderlander om zoo te zeggen de volle laag krijgt.

Het is niet wel mogelijk reeds alle rubrieken, waarin de verzameling zal verdeeld kunnen worden, op te geven. Al voortwerkende, kan het noodig blijken een splitsing te maken. Ik was bij het opmaken van mijn plan pas een groot half jaar directeur der verzameling en had mij, gedurende de bijna twee en een half jaar van mijn onderdirecteerschap, meer in eenige seriën verdiept dan het mij moeilijk gemaakt met de vraag hoe het geheel op de beste wijzen te catalogiseeren. Zoo heb ik nu reeds besloten een aparte afdeeling te maken voor wat de Franschen coutellerie noemen, waarin messen, lepels, vorken, ook de zilveren, welke ik eerst onder het zilversmidswerk had gedacht te rangschikken, een plaats zullen vinden. Het is mij te doen geweest mijn systeem in groote trekken te laten kijken.

Buitendien hoop ik de voorwerpen van elke nieuwe afdeeling, door een letter aangeduid, op nieuw van één af te nummeren. Dit heeft het voordeel dat telkens kleine afleveringen van den Catalogus kunnen verschijnen en bij uitbreiding van enkele seriën niet de geheele catalogus telkens herdrukt behoeft te worden. Voor het museum te Neurenberg bijv. volgt men dit systeem. Voor het Nederlandsch museum, waar zooveel seriën van kapitaal belang, met het oog op de practische betekenissen van de verzameling, nog zoo armoedig zijn, durf ik deze wijze van doen gebiedend noodzakelijk te noemen.

Ten slotte een opmerking over de afdeeling: *zeden en gewoonten*. Naast kleederdrachten, kinderspeelgoed, modellen van rijtuigen, kaarten andere spelen enz., zullen hier ook voorwerpen onder gebracht worden, die niet in het museum kwamen omdat zij als proeven van eenige kunst of kunsthandwerk bijzonder uitmuntten, ofschoon zij strikt genomen onder een der rubrieken zouden te classificeeren zijn, maar omdat zij een of andere typische gewoonte of eigenaardige handeling van onze voorvaders in herinnering brengen. Om een voorbeeld te noemen, — de niet onaardig gesneden houten beeldjes van korendragers,

breng ik in de afdeeling zeden en gewoonten en niet in die der beeldhouwwerken. De benaming zeden en gewoonten is eenigzins vaag en hier zal zich persoonlijke opvatting meer dan elders laten gelden, maar behoef ik u te zeggen, dat in eene verzameling welke niet van den aanvang af met een bepaald doel is gesticht, men altijd met een aantal voorwerpen zal blijven zitten die, wil men ze niet in het dépôt zetten, wel onder een iewat vaag etiket toegang moeten krijgen.

Gij ziet, geachte Heer, het plan van indeeling van mijn catalogus is langzamerhand opgegroeid naar mate ik thuis kwam in de verzamelingen, naarmate ik de strekking er van leerde begrijpen en er de behoeften van leerde kennen, naarmate ik ook leerde kennen de rechtmatige eischen welke de mannen van de praktijk buiten het museum daaraan stellen.

Zal mijn plan ook voor uw museum deugen, dat is iets wat u beter kunt beoordeelen dan ik. Zou ik op uw catalogus een kritiek willen maken, dan is het deze, dat vele voorwerpen zijn ondergebracht daar waar men ze niet zoekt. Wie toch zal een schoorsteenmantel of een kleedingstuk onder *«Huisraad»* zoeken, of een console en een graftombe onder *«Kerkmeubelen»*. Een vraag. Waarom niet aan B. en W. voorgesteld uw museum den naam te geven van *«Historisch Museum van Utrecht.»* Moet het *«Museum van Oudheden»* blijven, ja, dan geloof ik, dat u beter doet in den geest van mijn catalogus-plan te werken. Maar is de bedoeling van het Utrechtsche museum niet een andere, die het gemeen heeft met de meeste locale musea, vertoont het niet feitelijk een illustratie van de stedelijke geschiedenis?

In dat geval zou de catalogus m. i. niet beter ingericht kunnen worden dan die van de historische tentoonstelling van Amsterdam, gehouden in den zomer van '76. Die catalogus is zeker in uw bezit.

Ik houd mij ten zeerste voor kritiek aanbevolen en dank u intusschen voor uw welwillend schrijven.

A. PTT.

Den Heere A. Ptt.

Waarde Heer!

Uw schrijven heeft mij uitnemend verblijd. Met groote voldoening (en verrassing tevens) mocht ik constateeren, dat wij het in de hoofdzaak *volkomen* eens zijn. De concept-indeeling van uw museum toch berust op een compromis evenals de mijne; in uw systeem worden naast de 13 kunstindustriële afdeelingen, die de hoofdzaak zijn, geplaatst 4 andere (*Zeden en gewoonten, Wapens, Zeewezen, Uniformen*), die in een kultuurhistorisch museum tehuis behooren, terwijl uwe laatste rubriek (*Historische voorwerpen*) ook de reliquien bevat, voor wier beperkt behoud ik in de bres sprong.

Een zeer gewichtig resultaat! Zeker, veel liever ware het mij geweest, dat ge mijn betoog weerlegd en eene logische oplossing gevonden hadt, die alle verstandige en op consequentie gestelde menschen bevredigd zou hebben. Maar toen gij reeds in het begin van uw schrijven uwe vreugde toondet over het fraaie geheel, dat ontstond door het elimineeren uit uw museum van een paar kulturhistorische rubrieken, kon ik toch moeielijk een glimlach van Schadenfreude bedwingen, ziende hoe gij onvermijdelijk belanden zoudt op het terrein, waarop ik zelf in den nood een toevlucht had gezocht, op den bodem van de beginsellooze transactie. Duidelijk begrijpende, dat ik niet van u zou krijgen wat mij het meest verblijd zou hebben, besloot ik toen dan ook onmiddellijk mij te verblijden over wat ik van u kreeg. Want ook dit was geene kleinigheid: de zekerheid, dat ook gij (terecht directeur van Nederlands belangrijkste museum van oudheden) bij de indeeling daarvan, onbewust van de bezwaren die mij sinds 25 jaren plaagden, gestuit waart op juist diezelfde moeilijkheden, en ze hadt opgelost op eene wijze, die *principiëel* niet van mijne solutie verschilde. Een belangrijk resultaat, herhaal ik met nadruk, want ik meen het nu voor zeker te mogen houden, dat de moeielijkheid niet op te lossen is, en niet anders ontgaan *kan* worden dan door een compromis.

Ik zou het hierbij kunnen laten; maar ik meen goed te doen, ter verduidelijking nog enkele détails uit uw schrijven kortelijk te bespreken.

1^o. Terecht vermoedde gij, dat de orde, waarin ik de drie categorieën van musea noemde, verband hield met haar belang in mijne oogen; ook voor mij is het kunsthistorische belang verreweg het grootste, het belang der reliquiendienst daarentegen bepaaldelijk het geringste.

2^o. Mijn voorstel om de voorwerpen te verdeelen volgens de stof, waaruit zij vervaardigd zijn, was een lapsus. Onwillekeurig was ik geneigd te denken, dat elke stof hare eigene methode van bewerking medebracht. Maar dit is natuurlijk onjuist: marmer en steen worden beiden gehouwen; zilver daarentegen kan gedreven of gegoten worden. Het *procédé van bewerking* moet m. i. den doorslag geven, — eene definitie, analoog met uwe bewering, dat het handwerk de beslissing behoort te geven bij het maken der indeeling. Er is nog eene nuance verschil tusschen ons, zooals blijkt uit uwe rubriek *Uurwerken*, die volgens uw beginsel gerechtvaardigd is, doch volgens het mijne niet past in een kunsthistorisch (wel in een kulturhistorisch) museum. Het criterium moet dus nog eens overwogen worden: kunt gij u ook met mijne verduidelijkte meening niet vereenigen? Uwe methode past m. i. een kulturhistorisch beginsel toe bij eene kunsthistorische indeeling. — Nog een paar vragen, wier beantwoording kan dienen tot verduidelijking van ons beider standpunt met betrekking tot deze kwestie.

Ik aarzel eenigszins toe te geven, dat het juist is, bij de rubriek *Beeldhouwwerken* ook de beelden van brons en gebakken aarde te voegen. Het is te verdedigen, omdat ook beeldhouwwerken ontstaan uit geboetseerde modellen, die even goed in brons gegoten als in marmor gehouwen kunnen worden. Maar vergis ik mij niet, dan worden toch kanonnen, klokken en standbeelden (thans evenals vroeger) in dezelfde fabrieken vervaardigd, en behooren zij dus allen tot het *Gietwerk*. En wil eens denken aan Palissy en zijn werk. — Nog onzekerder sta ik tegenover de door u aangekondigde rubriek *Coutellerie*; zij schijnt mij (onder verbetering) alleen gerechtvaardigd als onderdeel der *Zeden en gewoonten*. Als gij de messen niet bij de wapenen brengen wilt, kan daarvoor eene afzonderlijke rubriek worden aangenomen; de messenmakerij was eene afzonderlijke, al is het weinig belangrijke industrie, die eene bepaalde behandeling van het staal vereischte. Maar de lepels en vorken behooren toch stellig tot het *Zilverwerksmerk*, waarbij ik voor mij geen groot bezwaar zou zien, ook de messen met versierde hechten te voegen. Meent gij echter, dat er vroeger industrieën waren, die zich toedegden op het vervaardigen van stalen messen en zilveren lepels?

3^o. Gij zijt zoo goed mij mede te deelen, dat het questieuse hemd afkomstig is niet van graaf Willem Frederik, maar van zijn broeder Hendrik Casimir. Ik haast mij u te verzekeren, dat dit voor mij hoege-naamd geen verschil maakt. Inderdaad, Hendrik Casimir, belangwekkender dan zijn broeder, heeft voor het vaderland zijn jeugdig leven gelaten; maar dit op zichzelf schijnt mij nog geen excuus, om in een museum te vereeren het hemd van den jongen man, wiens ordinaire tronie, weinig belovende van zijn ontijdig afgesneden leven, mij in elke Oranjes-galerij reeds genoeg hindert. In de wasch dus met het hemd! Maar . . ik begrijp uwe aarzeling; want wie weet, of niet uw opvolger (Di omen avertant!) met meedoogenlooze openhartigheid het gepast zal oordeelen, den verdwenen bloedvlek in zijn verslag te vermelden onder de *verliezen* van het museum!

4^o. Dat de door mij aangenomene rubrieken u niet willen bevallen, verwondert mij niet: ze bevallen ook mij niet. Maar ik doe een beroep op uw goede hart, — gij, die beter dan iemand blijkt te weten, »dat men in eene verzameling altijd met een aantal voorwerpen blijft zitten, die, wil men ze niet in het dépôt zetten, wel onder een ietwat vaag etiket toegang moeten krijgen». Intusschen, ik zal mijne rubrieken (ook in verband met de tallooze aanwinsten) natuurlijk grondig herzien, en ik hoop wel, dat de nieuwe indeeling u beter zal voldoen. In ieder geval, nu wij het eens zijn over het beginsel, is de hoofdzaak gewonnen: de uitwerking daarvan zal altijd veel rekening moeten houden met het in elk museum voorhandene.

5^o. Uw denkbeeld eindelijk, om elke rubriek afzonderlijk te

nummeren, schijnt mij uiterst gelukkig. Voor een klein en langzaam aangroeiend museum als het mijne is het echter natuurlijk veel minder noodig dan voor het uwe. En het heeft eenige kleine praktische bezwaren. Maar toch geloof ik, dat ik het zal accepteeren.

Dit is afgedaan. Nu nog iets anders. De laatste regels van uw schrijven hebben mij doen verstommen. Hoe nu? zijn wij het eens of zijn wij het niet eens? Wij waren gekomen tot zulk eene roerende harmonie. En als het op stuk van zaken aankomt, laat gij mij, even wankelmoedig als trouweloos, weder in den steek! Hoe? uw »grootste grief tegen mijn catalogus« is, dat ik mijne »verzameling Noord-Nederlandsch beeldhouwwerk niet laat dreunen door haar als een aparte, als een eerste afdeeling te behandelen«! En twee bladzijden verder raadt gij mij aan, mijn museum te verdoopen tot een »Historisch museum«, waarin de door u gewenschte afdeeling *Beeldhouwwerk* natuurlijk belachelijk misplaatst zou zijn! Ernst of kortswijl? mag ik thans wel vragen.

Aannemende dat het ernst is, heb ik de zaak nog eens overwogen. Want uwe oplossing (die ik zelf reeds de vorige maal in herinnering bracht) zou mij de zaak verleidelijk gemakkelijk maken. Zoo ik het systeem der Amsterdamsche tentoonstelling (werkelijk in zijne soort voortreffelijk) *niet* overnam, dan was het, omdat ik meen, dat een systeem, dat uitstekend is voor eene tentoonstelling van een paar weken, in den regel niet voldoet aan de eischen, die men stellen mag aan een permanent museum. Inderdaad komt in dat systeem eigenlijk *geen* der drie door mij genoemde rubriecken tot haar recht, — zeker het minst van allen de kunsthistorische, die ons beiden het naast aan het hart ligt. Wil daarbij overwegen, dat de kaarten, de stadsgezichten, de historieprenten en de portretten, die een zoo groot deel van den Amsterdamschen catalogus vullen, uit den aard der zaak van mijn museumcatalogus uitgesloten moeten worden, omdat ze allen reeds, opgenomen zijn in de catalogi der atlassen. Toch heb ik mijn museumcatalogus eens doorgeloopt. Ik heb bevonden, dat de rubriecken *Kerkmeubelen* en *Stedelijk bestuur* geheel, en de rubriecken *Architectuur* en *Volksleven* voor de helft in de afdeelingen der tentoonstelling verwerkt zouden kunnen worden. De voorwerpen der vijf geheele en twee halve andere rubriecken, die geenerlei historisch karakter hebben, zouden onder de *Zeden en gewoonten* verstoopt moeten worden. De *Zegels* en de *Penningen* zouden natuurlijk over alle rubriecken verstrooid moeten worden. En voor de *Munten* zou ik eene nieuwe rubriek moeten openen, die niet te best bij de andere der tentoonstelling zou passen.

Met dat al, ik herhaal het, eene dergelijke oplossing is de meest voor de hand liggende en de meest gemakkelijke. Als gij, kunst-historicus, geen bezwaar hebt onze kleine musea zoo in te richten, dan denk ik dus, dat dit allengs ook wel gebeuren zal. Maar ik zou wel vreezen, dat dit de ontwikkeling dier kleine musea min of meer zou drijven in

eene richting, die wellicht niet zonder bezwaar zou blijken te zijn. Want het sterk op den voorgrond stellen der geschiedenis zou allicht de opneming van fraaie zaken zonder bepaalde historische beteekenis tegenwerken. En zoo zouden die kleine musea, die soms bij toeval of bij geluk een of ander kunstjuweel bewaren, meer en meer kunnen ontaarden in rommelkamers van historische curiositeiten. Niettemin, ik herhaal het nog eens: ik beslis nog niet, maar ik wacht uwe beslissing op dit punt.

Geloof mij

t. á. v.

S. MULLER Fz.

Den Heer Mr. S. Muller Fz.

Vóór alles, zeer geachte Heer, mijn dank voor uw sympathiek antwoord. Het was mij veel waard te zien, dat uw strenge logica bij slot van rekening toch niet al te zeer werd gehinderd door mijn plan van indeeling, een plan dat meer aan practische dan aan zuiver logische overwegingen het ontstaan had te danken.

Gij legt met kritische juistheid den vinger op eenige zwakke plekken van mijn systeem. — Zoo bij de afdeeling uurwerken. Ik vernag uw opmerking, dat hier een cultuur-historisch beginsel bij een kunst-historische indeeling wordt toegepast niet wegedeneeren, te meer daar ik hier zeer bepaaldelijk op de ontwikkeling van het uurwerk let en niet op de uitwendige versiering.

Toch voel ik, dat mijn indeeling naar het *handwerk* te verkiezen is boven de uwe naar het *procédé* van *bewerking*, een voorkeur waarin ik gesterkt word door uw geopperde bezwaren betreffende de beeldhouwen in brons en gebakken aarde. Wat is in deze gevallen toch de waarde van het *procédé* tegenover die van de kunst waaraan het voorwerp zijn ontstaan heeft te danken?

In zake *coutellerie* wil ik mij nog niet beslissend uitspreken.

En thans de kwestie welk systeem op het Utrechtsch museum toe te passen.

Gij doet mij de eer aan, de benauwende eer, op dit punt niet te willen beslissen, alvorens mijn pertinent oordeel vernomen te hebben.

Ik voel veel voor uwe slotredeneering. Alle directeuren zijn niet zooals gij aangelegd en ik zie, met u, de kleine musea ontaarden »in rommelkamers van historische curiositeiten,« waaruit fraaie zaken, zonder bepaald historisch belang worden geweerd. En brood-noodig zijn, juist buiten de groote centra, verkwikkelijke zaken van kunst. Van den anderen kant deed men mij opmerken, dat verreweg de meeste stedelijke verzamelingen, wegens gebrek aan geldelijke middelen, zich weinig of niet uitbreiden en het dus minder geschikt zou zijn aldaar een systeem

toe te passen dat wijst op een, zoo te zeggen, levend, zich ontwikkelend georganiseerd geheel. Maar let wel, het was geen raad welke ik u gaf toen ik wees op den catalogus van de historische tentoonstelling van Amsterdam, — ik stelde een vraag. En nu wij beiden het principieel verschil tusschen de twee systemen goed onder de oogen hebben gezien en, dunkt mij, ook duidelijk geformuleerd hebben, moeten wij het aan iederen directeur overlaten te beslissen welk systeem op zijn verzameling toe te passen.

Behoef ik hier nog bij te voegen, dat het mij persoonlijk ten zeerste zou verheugen het Utrechtsche museum te zien optreden met al de aanspraken van een naar buiten werkende kracht, onder uwe uitnemende leiding het practische leven ten goede komend?

Met de meeste hoogachting

Uw d. w.

A. PR.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Rijks Museum van Schilderijen.

De verzameling Schilderijen heeft, wat de plaatsing betreft in het einde van het vorige en het begin van dit jaar een groote omwenteling ondergaan.

Aanleiding daartoe was de ingebruikstelling van het zoogenaamde Fragmenten-gebouw dat plaats aanbood om al de schilderijen na 1800 geschilderd op te nemen en bovendien ruimte liet tot plaatsing van schilderijen uit de oudere scholen belangrijk alleen uit het oogpunt van kunst- en beschavingsgeschiedenis.

Deze verhuizing moest echter, in verband met eene noodzakelijke uitbreiding van localiteit ten behoeve van het Nederlandsch Museum voor geschiedenis en kunst gepaard gaan met een overbrengen van de schilderijen vormende de historische galerij uit de zoogenaamde admiralenzaal naar de hoofdverdieping van het Rijks Museum. Aldaar waren nu beschikbaar gekomen de voormalige Waterloo-zaal en drie zalen daarbij aansluitende t. w. twee waarin de hedendaagsche kunst tentoongesteld was geweest en die waarin de 18^e Eeuwsche gegroepeerd was om het groote Regentenstuk van Corn. Troost. Deze laatste werd grootendeels overgebracht naar het Westelijk Paviljoen.

Er was dus veel ruimte beschikbaar zoodat zich de gelegenheid aanbood de geheele verzameling eenigszins systematisch te schikken.

Eene eerste poging daartoe is thans tot stand gekomen. De ondervinding zal uitwijzen of deze proeve als geslaagd is te beschouwen, zeker is 't dat gaandeweg verbeteringen aan te brengen zullen zijn.

In 't kort wensch ik hier een overzicht te geven van de tot stand gekomen verandering.

De verzameling oude schilderijen was in den laatsten tijd aanmerkelijk uitgebreid door het legaat van den heer D. Franken Dzn., door aankoop van een groot gedeelte der verzameling Gijsbert de Clercq, door den afstand in bruikleen van de Gemeente Amsterdam van een reeks schilderijen, meest Regentenstukken afkomstig van het Raadhuis en van 6 stukken door genoemden heer de Clercq aan de Gemeente geschonken. Voorts van eenige stukken toebehoorende aan mr. de Nerée van Babberich en van twee groote doeken van Barent Graat, toebehoorende aan Jhr. Ortt van Schonauwen, voorstellende de een Johan Ortt heer van Breukelen en Nyenrode te paard, de ander zijn broeder Abraham Ortt. Dan van 8 portretstukken afkomstig van het Rijpenhofje waaraan over 6 maanden het portret van Gose Centen door Rembrandt, onlangs door Dr. Bredius als zoodanig herkend, zal worden toegevoegd; eindelijk door de laatste aankopen. Er wachten dus ongeveer 85 schilderijen op plaatsing.

Gaandeweg had zich bij mij de overtuiging gevestigd dat het wenschelijk was de meest kenmerkende Schutters- en Regentenstukken zoodanig te plaatsen dat deze goed op de hand konden worden gezien en ter onderlinge vergelijking bijeen geplaatst; bovendien lachte mij het denkbeeld zeer toe deze groote doeken tot een monumentaal geheel te vereenigen. Dit denkbeeld vond bij velen instemming niet het minst bij collega's en kunstmannen in binnen- en buitenland. De groote portrettenzaal, die reeds sedert de Oranje-Nassau-tentoonstelling, toen er alle portretten onzer Oranje-Vorsten uit verwijderd waren, voor een deel ledig was gekomen, was daarvoor aangewezen. Deze werd, nadat de muren opnieuw waren beschilderd, nu voor Schutters- en Regentenzaal bestemd. Met genoegen constateer ik dat de pers zich zeer gunstig over deze nieuwe inrichting heeft uitgelaten en voorts dat ik reeds de bewijzen heb ontvangen dat vreemde kunstgeleerden zich er door opgewekt gevoelen tot eene bestudeering van dit monumentale gedeelte der Nederlandsche Schilderschool.

Een grief in de inrichting van ons Museum, die zich gaandeweg openbaart bij de vermeerdering der verzameling, maar die zeker den ontwerper niet te sterk mag aangerekend worden daar niemand voorzien kon dat binnen een kort tijdsverloop de collectie zoodanig zou worden uitgebreid, is dat de decoratie van vele zalen te veel verband houdt met het daarin tentoongestelde waardoor de plaats van sommige

verzamelingen als vastgelegd werd. Ik behoef slechts te wijzen op de zalen aangewezen voor de collecties Dupper, I. S. H. van de Poll, de Witte van Citters, Van der Hoop, Liotard en eindelijk op de moderne afdeelingen. Ik heb mij dan ook verplicht gezien na de ontruiming der moderne schilderijen met dit stelsel te breken en alleen dan rekening te houden met de bestemming door de versiering aangegeven wanneer dit was overeen te brengen met de naar mijn oordeel meer rationeele schikking der schilderijen.

Zoo werden de schilderijen vormende de verzamelingen Van de Poll en Dupper overgebracht van den oostelijken naar den westelijken vleugel in twee zalen aansluitende met de verzameling Van der Hoop waarmede zij een goed geheel vormen, zoowel wegens het gehalte der stukken als wegens hunne gelijksoortige belijsting.

Door de overbrenging der Van de Poll- en Dupperverzamelingen kwamen twee zalen vrij waarin een honderdtal schilderijen konden worden opgenomen welke in min of meer chronologische orde in aansluiting gebracht werden met die in de twee voorafgaande zalen, zoodat men nu een serie van 4 zalen verkregen heeft, bevattende Hollandsche Kunst beginnende met de primitieven en voortgaande tot omstreeks de laatste helft der 17^e Eeuw; uitloopende op de zaal met de corporatiestukken en op die waarin de Staalmeesters en de Anatomie van Dr. Deyman van Rembrandt op noord-zijlicht hangen.

De kleine kabinetten aan den voorgevel zijn weinig veranderd, aldaar bleven wegens het uitstekende licht de beste stukken der Hollandsche School tentoongesteld, enkele groote van den eersten rang in de oostelijke en de fijnere kabinetstukken in de westelijke.

Twee zalen in den oostelijken vleugel waren nu beschikbaar tot herberging van de zoogenaamde Historische Galerij: de kleinere bestemd voor de portretten van de Vorsten uit de huizen van Oranje-Nassau en Nassau-Dietz tot op den Koning-Stadhouder Willem III en Hendrik Casimir I, de grootere, de voormalige Waterloo-zaal, tot opname van de portretten uit het Oranje-huis tot op Prins Willem V, die van vreemde Vorsten, veldoversten en Staatslieden, eindelijk van de schilderijen en portretten betrekking hebbende op leger, vloot en koloniën.

Uitteraard viel het tentoonstellen in eene beperkte ruimte van zoo vele schilderijen van zeer verschillend kunstgehalte niet mede; zoo-veel mogelijk werd aan de ruimte tegemoet gekomen door de verdeeling der groote zaal door dwarschotten in 5 afdeelingen ieder van 2 kabinetten zoodat bij het ophangen eenigszins systematisch te werk kon worden gegaan; maar waar men rekening te houden had behalve met de groepeerings met de afmetingen van sommige zeer groote doeken, met het groote verschil in kunstgehalte der schilderijen vooral der portretten, met de goed en minder goed verlichte wanden enz. stuitte men op allerlei moeilijkheden,

De nieuwe Historische Galerij betredende van de Oranje-zaal vindt men in de eerste afdeeling rechts de voortzetting der Oranje-portretten, links de portretten van vreemde vorsten benevens de twaalf tafereelen uit den opstand der Batavieren tegen de Romeinen door Otto Venius geschilderd en in 1613 door de Staten Generaal aangekocht. Deze stukken wier kunstwaarde niet groot is, namen in de eigenlijke kunstverzameling een te groote plaats in; aldaar had men met één der twaalf kunnen volstaan. Ik was gelukkig in het min of meer historische der voorstellingen eene aanleiding te vinden om ze daaruit te lichten en in de nieuwe afdeeling op goed licht te hangen.

Twee wanden tegenover den ingang zijn behangen met de vele kleine portretten der Oranje-Vorsten en hunne krijgsmakkers uit het huis Honselaarsdijk afkomstig. Daarmede sluiten aan in de tweede afdeeling vier wanden met portretten van veldoversten, afbeeldingen van gebeurtenissen uit de oorlogen te velde, portretten van staatslieden en van andere beroemde personen.

In deze afdeeling is ook een begin gemaakt met ons zeewezen dat verderop de geheele zaal vult. Een kabinet, het middelste, bevat de portretten uit het geslacht de Ruyter; in het laatste zijn de met de pen geteekende schilderijen van Willem Van de Velde den Ouden bij elkaar opgehangen; op dezen werden de opschriften aangebracht. Ik maak hier met dankbaarheid melding van de aanwijzing mij door den heer Haverkorn van Rijsewijk verstrekt ten aanzien van de penteekening onder No. 1502 van den catalogus Bredius vermeld als de tocht naar Chattam, maar die in werkelijkheid voorstelt een mislukten aanval der Engelschen op de retour-koopvaardijvloot in de haven te Bergen in Noorwegen in 1665.

In de galerij leidende naar de Rembrandtzaal, de zoogenaamde Eeregalerij, hadden ook veranderingen plaats; eenige belangrijke schutstukken werden tot op de lambrizeering neder gelaten, verschillende schilderijen werden er uit verwijderd om in de nieuw ingerichte zalen als middenstukken dienst te doen; de rijk gebeeldhouwde lijsten om de portretten van Van Beverningh en echtgenoot door Jan de Baen werden opnieuw verguld. Aldaar werd afgezien van eene plaatsing schoolsgewijze of in chronologische orde der schilderijen omdat men door de ongelijkmatige verlichting der wanden te veel gebonden is evenals door de afmetingen en qualiteit der stukken.

Door de nieuwe installatie is nu verkregen dat het museum thans in twee deelen gesplitst is; de oostelijke helft welke bevat de doorloopende collectie Hollandsche kunst benevens een zaal aan de vreemde scholen gewijd en de zaal voor de corporatiestukken. De westelijke helft bevat de collectie-schenken die bijeen behooren te blijven, t.w. Van der Hoop, I. S. H. van de Poll, Dupper, de Witte van Gitters, I. S. R. van de Poll, dan de schildersportretten, de por-

tretten uit het huis van Oranje-Nassau en de Historische Galerij.

Of de nieuwe inrichting eene verbetering zal blijken moet de tijd leeren. Op een punt wensch ik echter te wijzen, namelijk dat opzettelijk vermeden is in de kleine kabinetten aan den voorgevel de schilderijen van één meester naast elkander te hangen en wel uit vrees van eentonigheid. Hoe dikwijls toch krijgt men door harmonische tegenstelling hetzij in onderwerp, hetzij in kleur een goed geheel, terwijl men juist zulk een tegenstelling bij de werken van één meester der Oud-Hollandsche school slechts zeer zelden vindt; daarenboven zijn van meesters als Steen, Wouwerman, Ruysdael, Metz, Dou, de Hooch enz. wier werken men ter vergelijking bijeen zou willen brengen, de meersterstukken in de collectie-schenken te vinden en die mogen daaruit niet verwijderd worden; het beste zou dus in deze separate tentoonstellingen ontbreken.

Ik mag niet onvermeld laten dat de heer W. Steenhoff als assistent aan het museum van schilderijen verbonden, mij bij deze verschikking der schilderijen krachtdadig terzijde heeft gestaan.

B. W. F. K. OMSDIJK.

Nederlandsch museum voor geschiedenis en Kunst.

Een beeldhouwwerk van Hendrik de Keyser.

Een merkwaardige aankoop, door de Vereeniging Rembrandt, de marmeren buste van Hendrik de Keyser. Een energiek werk als dit komt den hoogen dunk, welken wij van zijn talent hebben, versterken.

Het is een portret van een vijftigjarigen man, met kort geknipt haar, puntbaardje en knevel, in burgerkleeding. Aan den achterkant is een monogram ingebeiteld, de letters H. D. K. door elkaar, met het jaartal 1608.

Duiden de letters op den naam van Hendrik de Keyser, de stijl is voldoende om met zeer veel waarschijnlijkheid dit beeldhouwwerk den grooten Nederlandschen artiest toe te schrijven. Wij hebben hier weer te doen met het beweeglijk-naturalistische modelé dat wij kennen van de graftombe van den Zwijger te Delft en van het gevoelige kleine model in gebakken aarde van den dooden prins, in het Rijksmuseum. De onge Kunstelde houding van den kop, heel even naar links gebogen, met flinken oogopslag, de krachtig gebulte kaakspieren, de vleezige neus, het fijn geschulpte oor, de vlotte overgangen tusschen de reliefs geven een indruk van waar leven, van een diep gevoeld en tevens gemakkelijk begrepen model.

Voorts treft ons in deze kunst het geheel vrij zijn van classicisme. Wij zijn hier echt nationaal. Er zit, ik zou haast zeggen, iets ruws in

dit beeld dat wij in geen ander land vinden; in dit werk is heelemaal niets van het cosmopolitische te vinden dat zelfs bij de besten der tijdgenooten ontgoochelend werkt.

Om de kunst van de Keijzer te karakteriseeren, wil ik de uitdrukkelijk «eenvoudig burgerlijk» gebruiken, zonder daaraan iets verkleineerends te hechten. Bij een onlangs gebracht bezoek aan de graftombe te Delft, viel het mij weer op hoe weinig «monumentaal» de beelden hier eigenlijk zijn. Het is mogelijk dat zij meer dan levensgroot zijn, maar door de portret-getrouwe behandeling krijgt men in elk geval den indruk wezens met normale proportiën voor zich te zien. Zelfs de vier allegorische hoekfiguren hebben daardoor iets gemeenzaams behouden.

Deze eigenschap zet de Keijzer apart in zijn tijd.

Ontegenzeglijk vinden wij in hem weer de gezonde tradities terug welke wij zoo bewonderen in de weinige overblijfselen van de Noord-Nederlandsche vijftiende-eeuwsche houtsculpture. Hetzelfde gevoel voor schilderachtige verdeeling van licht en donker, maar hier vermeerderd met een vaster begrip van wat de plastiek toekomt.

A. PIT.

Mauritshuis.

Door Graaf van Lijnden te Lisse werd in November 1899 aan het Mauritshuis in bruikleen afgestaan eene belangrijke collectie van 21 schilderijen. Deze collectie, waarvan reeds enkele stukken verkocht zijn, behoorde indertijd tot het kabinet, dat hier ter stede werd bijeengebracht door wijlen jhr. Steengracht, tijdens deze directeur van het Mauritshuis was. Na den dood van dezen kunstvriend, die in zijn tijd bekend stond als een groot kenner van onze oude kunst, werd zijne collectie gesplitst. Het tegenwoordig kabinet-Steengracht vormt daarvan het grootste gedeelte. Een kleiner gedeelte kwam aan zijne dochter, mevrouw van Pallandt. Tot aan haren dood, nu eenige maanden geleden, bleven de schilderijen in hare woning, het bekende met klimop begroeide huis aan den Vijverberg, niet ver van het museum-Steengracht. Zij werden geërfd door den inbruikleengever, den schoonzoon van mevrouw van Pallandt-Steengracht, graaf van Lijnden, die eenige dagen geleden, na eene langdurige ziekte het tijdje met het eeuwige verwisselde.

De meeste der schilderijen werden geëxposeerd op de tentoonstelling van oude meesters te 's Gravenhage gehouden ten behoeve der watersnoodlijdenden in 1881.

De parel der collectie is zeker wel een klein eikenhouten paneeltje van Frans Hals (de afmetingen bedragen slechts 0.472 bij 0.343). 't Is een meesterlijk in elkaar gesmeerd portret van een welgedaan magistraat in zwart gewaad, met platten witten kraag.

Sober van kleur, zooals Frans Hals altijd is, doch niet zoo matzwartachtig als soms in zijne portretstukken van grootere afmeting, is dit juweeltje onder zijne kleinere portretten, nog rijper en krachtiger dan 't mansportretje dat 't Mauritshuis reeds van hem bezat. Het is gemerkt »F. H.«

In de tweede plaats verdienen vermelding de beide Weenixen, vader en zoon. Van den ouderen Jan Baptist Weenix is er eene voorstelling van het Italiaansch landleven met fraaie figuurgroepen. Deze laatste herinneren sterk aan Jan Steen, terwijl het landschap volstrekt niet gemaniëreed is. Jan Baptist, die reeds op 18-jarigen leeftijd 't huwelijksbootje instapte, had volgens Houbraken een onweerstaanbaren lust om Italië te bezoeken, 't geen hem eerst door zijne moeder, later ook door zijne vrouw verhinderd werd. Na eene heimelijke poging tot vluchten (hij werd door de vrienden zijner vrouw in Rotterdam opgepikt) vertrok hij dan toch eindelijk, zooals 't heette voor 4 maanden naar Rome, alwaar zijn bijnaam in »de Roomsche bent« de Katel was (wegens een spraakgebrek).

De 4 maanden werden 4 jaar en hoewel hij volop werk had, eerst bij kardinaal Pamfilio en later bij Paus Innocentius X, werd zijn verlangen naar vrouw en kind te groot en reisde hij weer heimelijk naar 't vaderland terug, waar hij zich vestigde op 't oud adelijk Huys ter Mey, twee uren boven Utrecht bij het dorp de Haar.

Hier schilderde hij dan ook bovengenoemd stuk, luidens de inscriptie in den rechter benedenhoek: »Gio Battista Weenix, A 1655 10 m/20 d. Op het huys ter Mey«. Het stuk is op cederhouten paneel, hoog 0.683, breed 0.875. Hij bezocht Italie van 1641 tot 1645. 't Is dus wel eigenaardig dat hij tien jaren later nog studiestof genoeg had om die in 't vaderland te verwerken.

Van den zoon Jan Weenix is »dood wild«, een haas, patrijzen en jachtgerij, een meesterstuk van fijnschildering, scherp gezien en toch niet rammelend, Het is op doek h. 1.153, b. 0.922.

Een belangrijk stuk is een man met gitaar, van Pieter Symonsz. Potter, eikenh., h. 0.492, b. 0.383. Van dezen meester, die alles schilderde, historie, genre, landschap, maar vooral stillevens, bezit het museum te Berlijn een »vanitas«, 't Rijksmuseum een stillevens, terwijl 't Mauritshuis een onbeduidend landschap van hem bezit. Het is een aardig klein stukje, in opvatting eenigzins aan ter Borch doende denken en is geteekend: »P. Potter f. an^o. 1636«.

Met eene copie van Govert Flinck (?) naar den Rembrandt in Buckingham Palace van 1638, in Bode, dl. I No. 221 beschreven als »Christus erscheint der Magdalena als Gärtner«, behoorde de Pieter Potter tot de nalatenschap van Paulus Potter, daar beide stukken verkocht werden op de veiling L. L. van Rheenen, 's Gravenhage 7 Juni 1820, welke verkooping uitsluitend stukken bevatte »welke

sedert eenen onheugelijken tijd in het na te melden huis, waarin dezelve verkocht zullen worden, bewaard zijn gebleven; kunnende naar waarheid gezegd worden, dat dezelve afkomstig zijn uit den boedel van den vermaarden kunstschilder Paulus Potter, wiens weduwe Adriana van Balkenende in tweede huwelijk is getrouwd geweest met Dirk Jansz. van Reenen, overgrootvader van wijlen voornoemden heer Mr. L. L. van Reenen. Links zijn de personen, die de helling afdalen, alsook 't panorama op Jeruzalem weggelaten. Ook is 't doek, h. slechts 0.535, b. slechts 0.41, terwijl de afmetingen van den Rembraudt grooter zijn. Het is rechts gemerkt: «Gt. F.»

Niettegenstaande 't voorkomen dezer schilderij op die veiling van Reenen, 7 Juni 1820, door den heer W. Martin te Leiden gevonden, hecht ik niet veel waarde aan deze handteekening van Govert Flinck, terwijl het schilderwerk mij ook niet 17^{de} eeuwsch Hollandsch voorkomt, doch mij sterk aan C. Dietrich doet denken.

De Potter bracht op genoemde veiling op f 210.—, de zoogenaamde Govert Flinck f 54.—.

Verder een karakteristiek stuk van Egbert van der Poel, »vrouw op een deel«, eikenh. h. 0.35, b. 0.49.

Claes Pietersz. Berchem, «vee», eikenh., h. 0.296, b. 0.233, get. «Berchem».

Pieter Cornelisz. van Slingelandt, «interieur», eikenh., h. 0.212, b. 0.275. Goed.

Rachel Ruysch, «bloemstuk», doek, h. 0.47, b. 0.375, get.: «Rachel Ruysch».

Jan Franciscus Soolmaker, «Italiaansch landschap met vee», doek, h. 0.366, b. 0.413.

Jan van der Meer de jonge, «berglandschap», koper, h. 0.259, b. 0.35.

Simon van der Does «schapen», eikenh., h. 0.174, b. 0.125, Een aardig stukje.

Adriaen van de Velde «bok en schaap», eikenh., h. 0.138, b. 0.125, Een aardig, frisch stukje.

Richard Brakenburgh «interieur met verscheidene personen», doek, h. 0.765, b. 0.877, voor dezen meester een fraai specimen.

Jan Wijnants, «landschap», eikenh., h. 0.197, b. 0.151, een uitmuntend landschapje.

Frederick de Moucheron, «boschrijk landschap», eikenh., h. 0.289, b. 0.238, zou op 't eerste gezicht eer aan J. Both dan aan dezen meester herinneren. Vooral de lucht is zeer Bothachtig, het is gemerkt: «Moucheron F.»

«Ruiterij in een legerkamp», eikenh., h. 0.023, b. 0.32, wordt toegeschreven aan Ph. Wouwerman, wiens valsche monogram Ph. W. er ook op staat.

Het is duidelijk dat deze schilderij met Ph. Wouwerman niets heeft uit te staan. Op de tentoonstelling van 1881 stond 't als Pieter Wouwerman.

Gerard de Lairese, «Mars en Venus, doek, h. 0.683, b. 0.51, kan evenals de overige werken van dezen meester mij niet bekooren.

Wie zal uitmaken wat het volgende is? Een man en vrouw zitten bij kaarslicht in eene nis geld te wegen. Eene roode draperie is rechts opgenomen en valt beneden over eene globe. Het paneel, h. 0.281, b. 0.246 geldt als een origineele Dou. Bij Smith heb ik de voorstelling niet aangetroffen en in strijd met Dr. C. Hofstede de Groot, die het als origineel beschouwt, althans niet als eene copie naar Dou, ben ik geneigd hierin eene copie naar Dou te zien.

Kunsthistorisch is van belang een klein paneeltje voorstellende «eene heilige familie» van Nicolaas Wieling, h. 0.30, b. 0.24.

Nicolaus Wieling of Willing was historieschilder, geboortig uit den Haag en leerling van Augustinus Terwesten. Hij was een der oprichters van de Haagsche Schilderkamer, alwaar hij reeds ingeschreven was in 1661. Volgens van Gool heeft hij fraaie werken voor den graaf van Hoorn gemaakt. Bij zijn verdere levensberichten in zijne «Nieuwe Schouwburg», dl. I, bl. 58 en 59, is van Gool niet nauwkeurig. Juister is ingelicht Friedrich Nicolai in zijn «Beschreibung der Königl. Residenzstädte Berlin und Potsdam, Anhang oder Nachrichten von den . . . Malern . . . , Berlin und Stettin 1786.»

In 1667 werd Wieling als Hofschilder naar Berlijn geroepen (van Gool zegt 1671). Hij kreeg 1000 Rthl, traktement, vrij woning en 100 Rth. reisgeld. In 1668 werd de bezoldiging op 1200 Rthl. gebracht. Hij stierf te Berlijn in 't jaar 1681 (van Gool zegt 1689). Hij liet een zoon Nicolaas achter, die eveneens schilder was en in 1711 om een plaats aan de academie te Berlijn vroeg.

Een groot doek, schepen in een haven, van Abraham Storck, wordt op 't oogenblik nog verdoekt.

C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT.

Museum voor de provincie en de stad Groningen.

Het Groningsch Museum is wederom met eenige belangrijke kunstwerken verrijkt. Ten huize van den in het vorige jaar overleden heer mr. E. J. M. I. Canter Cremers, rechter der rechtbank te Heerenveen, waren sinds jaren een groot aantal geschilderde portretten geboren, daarheen ongeveer een 40-tal jaren geleden uit diens ouderlijk huis in de Heerenstraat te Groningen overgebracht en gedeeltelijk uit de nalatenschap van mr. I. F. Nicolai Cremers.

De familie van wijlen den heer Cremers had de welwillendheid aan het Groningsch Museum uit die portretten, waarvan de meesten in een slechten staat van onderhoud waren, de gelegenheid te geven datgene te zoeken, wat voor Groningen en dus voor het Groningsch Museum van belang en waarde kon zijn. Door den conservator mr. J. A. Feith werden een twaalfstal portretten uitgezocht, waarvan de wapens, de opschriften of de namen der schilders op verwantschap met Groningen wezen. Zoo kwamen voor den dag een viertal goede portretten van den Groningschen schilder J. J. de Stomme, van wien zeer weinige werken bekend zijn. Onder deze trekt vooral de aandacht het portret van een in 1656 geschilderd kinderlijkje. Dit schilderstuk heeft echter vooral historische waarde, omdat men het kind, waarvan de lijkkleur zeer verdienstelijk is weergegeven, heeft afgebeeld in een lijkwa, versierd met sterretjes, palmtakjes en kruisjes en met de letters I H S op de borst en H G K aan het voeteneinde, een gebruik dat te Groningen bij resolutie van Burg. en Raad van 18 Dec. 1627 was verboden op boete van 25 Car. gulden en hetwelk menigmaal, blijkens de rekeningen van den stads-advocaat-fiscaal, is vervolgd en gestraft. De bedoelde schilderij wordt thans gerestaureerd door den kunstschilder H. Boss te Groningen.

Ook ontdekte de conservator aldaar de planken van een uit elkaar genomen schilderij, waarvan de verflaag hier en daar was losgesprongen en waarvan het schilderwerk met een laag vuil was bedekt. De kleedij der voorgestelde personen deed aan pl.m. 1530 denken. Aangezien uit dien tijd schilderijen vrij zeldzaam zijn, verzocht de conservator ook deze oude schilderij te mogen ontvangen voor het Museum, hetgeen hem gaarne werd toegestaan. Te Groningen werden de planken zorgvuldig gereinigd en aan elkaar gepast en bleek de schilderij nog volkomen compleet te zijn. De heer Feith meende toen in het schilderstuk een werk van den bekenden Jan van Scorel te herkennen en won daarover het oordeel in van Dr. Hofstede de Groot. Deze bevestigde die meening en beschouwde dit schilderstuk als een der beste werken van dien schilder. Van elders (zie o.a. Gron. Volks-Almanak 1893 blz. 24) is bekend, dat Jan van Scorel eenige jaren in deze streken heeft vertoefd en o.a. in de abdij van Aduard, ten tijde van den kunstlievenden abt Johannes Reecamp, eenigen tijd werkzaam is geweest. De thans ontdekte schilderij is uit een echt Groningsche familie afkomstig en daarin van geslacht tot geslacht bewaard. De afmetingen zijn 1.66 bij 1.29 M. Het stuk stelt voor een familietafereel, een vader, moeder en vier kinderen staande rondom eene tafel, starende met droeve blikken naar het lijkje van een klein kind, dat op de tafel ligt. De vader heeft een opengeslagen boek voor zich liggen, de tafel is met een prachtig gekleurd kleed van geel en groen gedekt, de achtergrond wordt gevormd door een landschap in half Duitschen, half

klassieken stijl. Al heeft het schilderwerk, vooral van de boomen, hier en daar geleden, merkwaardigerwijze zijn de gezichten der zeven personen geheel ongeschonden gebleven, zij hebben een uitnemende vleeschkleur en zeer treffende uitdrukkingen der oogen. De schilderij is naar Berlijn opgezonden, om door de bekwame handen van prof. Hauser te worden gerestaureerd.

Met groote dankbaarheid zijn deze schilderstukken door het Groningsch Museum aanvaard.

(Prov. Gron. Courant.)

Urnen-vondsten in Drente.

Het bijna afgelopen jaar is voor het provinciaal museum van oudheden enz. in Drente een der belangrijkste geweest van zijn ruim 40 jarig bestaan. En niet zonder blijdschap kan vastgesteld worden, dat ook de Staten van dit gewest het hebben getoond door, behalve het gewone jaarlijksch subsidie van f 300.—, een buitengewoon subsidie te verleenen van het dubbele hier som. Eene korte mededeeling omtrent de aanleiding tot dit besluit der Staten moge hier plaats vinden.

In Maart werden in de omstreken van Odoorn en Emmen eenige urnen opgegraven, die een type vertoonden, gansch en al afwijkende van de tot nu toe gevondene. Van urnen kan men dan ook eigenlijk niet spreken, en vooral niet sedert de latere aanwinsten van het museum, alle afkomstig uit denzelfden hoek van Drente, en alle vertoonende groote overeenkomst in menig opzicht onder elkaar, doch niet met de bekende urnen. Het waren meestal voorwerpen voor huishoudelijk gebruik, van aarde vervaardigd, sommige doorgebakken, doch voor een groot deel blijkbaar niet afgewerkt. Naast karaffen met stoppen en voorwerpen in den vorm van suikerpotten met deksels werden aangevoerd vaasjes van allerlei vorm, soms door een of meer tusschenschotten verdeeld in 2, 3 of 4 afdeelingen. De stoppen der karaffen vertoonden somwijlen menschenhoofden, terwijl ook voorkwamen eene soort bank op 4 pooten, waarop een hond of schaap lag; deze dieren waren niet aan hun voetstuk bevestigd doch lagen los daarop. De eerste bezending werd vrij spoedig gevolgd door eene tweede, de tweede door eene derde, en zoo was de zomer nog niet in het land, of het Staten-subsidie van f 300.— was meer dan op. Op verzoek van de museum-commissie werd verleend een buitengewoon subsidie, en wel tot bovengenoemd bedrag. Voor de herfst in aantocht was, waren ook deze gelden besteed en moest de commissie hulp zoeken in een renteloos voorschot, haar door de vereniging Rembrandt welwillend verstrekt. Honderden en nog eens honderden voorwerpen zijn zoodoende in ons bezit gekomen.

De vinders van al die zaken trachtten natuurlijk zoo hoog mogelijke prijzen te bedingen, en het was daarom, dat zij zich niet alleen in betrekking stelden tot ons museum, maar ook andere betrekkingen zochten aan te knopen; wanneer zij zich evenwel wendden tot een mijner collega's, werden zij verwezen naar mij en kwamen de voorwerpen terecht in het Asser museum. Een godsdienst-onderwijzer ter plaatse, wiens vader in Edam woonde, kocht echter in het begin veel op en zoo werden, via nog andere tusschenstations, verscheidene zaken aangekocht door het rijksmuseum te Leiden. En toen werd geboren eene kwestie ter vermelding waardig.

De ambtenaar te Leiden, aan wien door Dr. Pleyte werd opgedragen het reinigen der voorwerpen, was nauwelijks met dit werk begonnen, of hij ervoer, dat zij niet zoo goed tegen water bestand bleken, als de vroeger aangebrachte urnen. Van doorbakken was geen sprake geweest, zoodat sommige stukken zelfs bijna geheel in deeg of modder overgingen. Onmiddellijk stelde hij zijn chef hiermede in kennis, wiens aandacht reeds was getrokken hierdoor, dat al die karaffen, tonnetjes enz. sterk deden denken aan een herberg-inventaris ten platten lande. De ontdekking van zijn amanuensis versterkte zijn vrees, of de voorwerpen inderdaad echt waren, dan of misschien moest worden gedacht aan namaak door personen, ter plaatse wonende en voornamelijk bekend met het interieur van eene herberg. Een vriend, wiens advies werd ingewonnen, achtte ook de zaak niet zonder bedenking Toen kwam daarbij eene mededeeling uit Amsterdam, dat een paar oud-kolonisten van Veenhuizen te Odoorn en Emmen zich den tijd zouden korten met het vervaardigen van quasi-oud vaatwerk. Voegt men daarbij, dat de wijze van fabricage geheel afweek van wat tot nu toe bekend was, dat sommige voorwerpen behandeld waren met eene kleurstof, die in water verdween, dat niet *enkele* voorwerpen werden gevonden, doch zeer velen tegelijk, dan mag de twijfel van Dr. Pleyte niet ongegrond worden geacht. En zeer zeker was terstond vast te stellen, dat het gevondene althans niet was uit den tijd der vroeger gedolven urnen.

Hij besloot dan ook zich door een persoonlijk onderzoek ter plaatse meerdere gegevens te verschaffen, en kwam op Vrijdag 11 Augustus te Assen. Immers ik had hem medegedeeld, dat, mochten misschien sommige voorwerpen hun ontstaan kunnen te danken hebben aan Veenhuizers of Odoorners, dit zeer zeker het geval niet kon zijn met andere, die ingeval van namaak eene kennis veronderstelden, welke zulken personen vreemd moest zijn. Na reeds Vrijdagmiddag de gedachtenwisseling geopend te hebben, beschouwden de heer Pleyte en ik den volgenden morgen verschillende der laatste aankopen van het Drentsche museum, en ook de heer Pleyte achtte vervaardiging van sommige stukken door Veenhuizers en consorten niet zeer waarschijnlijk. Tevens stelde hij vast de aanwezigheid van Frankische ornamenten op zeer vele

of bijna alle voorwerpen. Dit bevestigde dus, dat zij in geen geval stamden uit denzelfden tijd als de reeds bekende urnen; een groot bezwaar was daarmede uit den weg geruimd: de tonnetjes, die om hunne vormen jonger moesten zijn dan uit den Romeinschen tijd, konden dagteekenen uit den Frankischen.

Verder kon gewezen worden op het door Picardt medegedeelde omtrent de stad Hunsow, die in de buurt zoude gelegen hebben van de laatste opgravingen. Het erfgerucht verhaalde n.l. in zijn tijd, dat die stad gelegen aan de Hunse aan de zijde van Odoorn in 808 zoude verwoest zijn door de Noormannen onder den koningszoon Olaus¹⁾. En al mag men eene mondelinge overlevering niet in allen deele vertrouwen, zeer zeker heeft een erfgerucht een grond van waarheid in zich. Het was dan ook daarom, dat in 1843 door de Staten van Drente werd benoemd eene commissie, die de noodige gegevens zou verzamelen omtrent hetgeen van de vroegere aanwezigheid dier stad kon blijken²⁾. De commissie vatte echter hare taak zeer gemakkelijk op; zij toog henen ter plaatse, waar ongeveer de stad zoude hebben bestaan, en vestte haar hoofdkwartier in eene tent met de Nederlandsche vlag in top, terwijl Bordeaux en andere wijn de haren versterkte tegen de hitte der zon. En is het groot wonder, de commissie vond niets, zegge niets. Zij wanhoopde aan hare zending en liet eens wat graven, doch zonder resultaat. Met de kous op den kop naar huis, dat kon echter niet, en waar Picardt de straten en pleinen van het »nest der Huynen« had beschreven, daar moest dus in zijn tijd wel iets bestaan hebben. De ijverige commissie loofde dus uit een halven gouden Willem aan hem, die haar aanwijzingen zou doen, waaruit licht geboren werd. Spoedig werd de premie verdiend door een boerenknecht, die blootlegde een stuk straat, geplaveid met de heerlijk ronde keien, te vinden in de boerenloegen der Drentsche dorpen. Een officieel rapport van de loflijke commissie bezitten wij helaas niet. Maar gelukkig hebben de bekende 3 Drentsche Podagristen ons gegeven eene schetskaart van het aanwezige, welke kaart met geringe wijziging ook is te vinden in Pleyte's Oudheden. En als vaststaand kan nu worden medegedeeld, dat zeer zeker ter plaatse, waar de stad Hunsow zoude gelegen hebben, in vroeger tijden geweest is een dorp, aangelegd op dezelfde wijze als de oude dorpen daar in den omtrek. De Valtherbrug verbond dit dorp oostwaarts met het Groningsche. Blijkbaar waren de huizen (hutten) van hout en leem, immers geen spoor van steen hebben zij achtergelaten. Eene raseering in oorlogstijd, waardoor zij in de vlammen opgingen, is aan te nemen. Dat dit zoude geschied zijn door de Noormannen in 808 onder Olaus, zoon van den Deenschen koning Godfried, is zeer

1) J. Picardt, *Antiquiteiten*, bladz. 166-168.

2) Het volgende is ontleend aan Drenthe door Drie Drentsche Podagristen, Koeverden 1845, deel II bladz. 64 vlg.

goed mogelijk, doch niet zeker; doch in verband met het erfgerucht mag wel aangenomen worden, dat omstreeks 808 (à 900) een dorp daar, waar later Hunsow werd aangewezen, van den aardbodem is verdwenen.

En dit is van groot belang voor onze zaak. Het vermoeden rijst toch bij ons op, of niet, toen de vijandelijke krijgers naderden, de bewoners en omwoners van het verdwenen dorp hunne voorwerpen voor huishoudelijk gebruik aan den bodem hebben toevertrouwd, of wel dat zij dit gedaan hebben omstreeks dien tijd. Na de raseering van het dorp is hunne bewaarplaats geraakt in het vergeetboek en eerst thans weder aan den dag gelegd.

Wij zouden dus voor ons hebben voorwerpen, voor ongeveer duizend jaar vervaardigd. Volkomen stemt hiermede overeen de aanwezigheid van Frankische ornamentiek, het gebezigd zijn van vormen, die herinneren aan het Frankische vaatwerk enz. gevonden in Friesche terpen.

Doch waarom komen juist nu al die voorwerpen voor den dag? Het antwoord hierop is zeer eenvoudig. Voor de verharding van wegen in den omtrek van Odoorn had men keien noodig, keiendelvers werden in het werk gesteld en dezen vonden het wel zoo gemakkelijk, de straten van Hunsow op te breken, dan veel grond te moeten omwoelen om de keien te vinden. Bij dat plunderen van Hunsow groeven zij enkele kleinere heuveltjes om. En ziet, terwijl de oude soort urnen alleen gevonden werd in grootere verhevenheden van den grond, kwamen uit de kleinere te voorschijn al die voorwerpen meestal voor huishoudelijk gebruik, versierd met Frankische motieven. Onder eene laag humus, door de hei gevormd en minstens eene eeuw of meer oud, ongewoelde grond, werd gevonden meestal gele gewoelde grond, met de hand te verwerken, waarin die voorwerpen geborgen waren. Enkelens dier heuveltjes waren zeer langwerpig en bevatten ongeveer 40 stuks. Toen de arbeiders eenmaal die ontdekking hadden gedaan, werden bijna alle verhevenheden van den bodem door hen omgeschoffeld en de uitslag was, dat honderden en honderden stuks te voorschijn kwamen. Vochtig, soms zeer vochtig, uit den grond gekomen, gaf de blakende zon dezen zomer hun eene tamelijke mate van vastheid, terwijl anders de haard hiervoor zorgen moest. Door veen en leem werden sommige aangetast en verkregen daardoor een ander uitzicht en eene grootere gevoeligheid voor inwerking van buitenaf dan de overige.

Het resultaat van onze ochtend-besprekingen was dus, dat de voorwerpen¹⁾ echt zouden zijn, doch niet dagteekenen van den tijd der reeds bekende urnen, maar ongeveer 1000 jaar oud zijn.

1) Natuurlijk globaal genomen: in overeenstemming met de gevondene kunnen vervalschingen zijn vervaardigd.

's Middags begaven wij ons allereerst naar den heer Hiegentlich, die voorwerpen had aangekocht, uit dezelfde streek afkomstig doch weder met geheel afwijkend type. Men vond daaronder een staand kruis, waarom zich een slang windt, zittende menschen, honden en beeren enz.; o. a. ook een soort peperbus met betrekkelijk groote gaten, overeenkomende met soortgelijke voorwerpen, zooals er reeds in het museum waren opgenomen en door ons 's morgens waren bezichtigd. Terstond kon Dr. Pleyte vaststellen, dat zij waren vervaardigd op dezelfde wijze en van gelijke stof, als de kandelaars in de oudste christenkerken in ons land; zij waren eveneens rood gekleurd; het kruis met den slang deed natuurlijk denken aan christelijke ornamentiek. Vrij zeker konden dus deze voorwerpen geacht worden 800 á 1000 jaar oud te zijn. Opmerkelijk was echter, dat deze voorwerpen gevonden waren bij en onder dezelfde omstandigheden als die in het museum en dat zij wederom vertoonden Frankische ornamentiek. Zodoende werd eene welkome bevestiging gevonden van hetgeen dien morgen als hoogstwaarschijnlijk was vastgesteld. Ook werd overeenkomst vastgesteld van enkele voorwerpen met urnen uit de heemsteden.

Een onderzoek ter plaatse werd des Zondags ondernomen. Te Exlo bij den burgemeester van Odoorn, J. G. Borgesius, werden mededeelingen ontvangen omtrent het in zijne tegenwoordigheid opgraven van vaatwerk, die wezen op het betrouwbare van vele ontvangen mededeelingen omtrent de vondsten; tevens werd hij bekend gemaakt met de verschillende gronden, waarop het resultaat van den vorigen dag was vastgesteld. Het terrein werd onderzocht en bevonden als was verhaald, terwijl ook nog enkele achtergebleven scherven werden medegenomen. Ten slotte werd nog opgegraven een stuk vaasje met Frankische motieven, dat gevonden werd bij scherven van een oud soort urn en houtskool.

Alleszins was dus het onderzoek geslaagd en de gemoederen, die zeer in beroering waren gebracht geworden door Dr. Pleyte's twijfel, keerden weer terug tot hunne oude rust. Ook Gedeputeerde Staten van Drente, die naar aanleiding van den vernomen twijfel van Dr. Pleyte inlichtingen hadden gevraagd omtrent de echtheid van het voor het subsidie gekochte, konden gerust gesteld worden.

Vervalschingen zijn niet uitgebleven, doch daarbij bleek tevens van de ongeoeffendheid der vervalschers. Men trachtte eene groote vierkante urn na te bootsen, zooals Leiden er een paar ontving en ook ons museum er twee bezit; een sigarenkistje werd daarvoor genomen, omkleed met leem en geroosterd bij den haard: doch ziet, sporen van papier werden in de hoeken gevonden en bij een ander exemplaar zelfs afdruk van de op het kistje ingebrande letters. Vaasjes werden nagemaakt, doch liepen terstond in het oog door afwijkende kleur en veel ruwere bewerking. In hoeverre er onder de aangekochte voorwerpen vervalschingen

zijn, zou een zeer gedetailleerd onderzoek moeten uitmaken; de aankopen gingen bij 30—100 stuks tegelijk en de prijzen waren niet hoog, daarom werd toegeslagen.

Van het aangekochte zij behalve het reeds vermelde alleen nog gewezen op eene vrouwenfiguur, gekleed in een tamelijk sluitend lang (wollen) hemd, vrij goed uitgevoerd doch met onmenschelijk groote handen en voeten; eene andere vrouwenfiguur met de »pala« op de borst; mannenhoofden met Drentsch type, met baard en hoed, of door krassen aangegeven hoofdhaar; keeshonden, waarvan een met drinkbak, de groote langharige hond; schapen; eene soort kandelaar, waarop een slang rust, en eene soort sarkophagen.

Assen, Nov. '99.

MR. J. G. CH. JOOSTING.

Overgenomen uit «Bijdr. tot de kennis v. d. prov. Groningen en omgel. streken», dl. I 2^e stuk. Groningen 1900.

Museum Oud-Dordrecht.

Gedurende de maand Januari werd in het museum Oud-Dordrecht eene belangrijke tentoonstelling gehouden van Hindeloper meubelen en kleedingstukken uit de collectie van den heer Hidde Nijland.

Op artistieke wijze had men zeer gelukkig partij getrokken van de ruimte in de groote benedenzaal, waar alle hinderende voorwerpen waren verwijderd of gemaskeerd achter spreien en draperiën van Hindeloper stoffen. Het kleurrijke Hindeloper goed, waarbij rood, geel en blauw wel de hoofdzaak vormen, deed aardig tegen het oude hout der zware binten en in het wisselend licht der van twee zijden verlichte hal.

De collectie, waarmede de heer Nijland reeds een interessant geheel wist te vormen tijdens de Dordtsche tentoonstelling van 1897, is sinds dien tijd nog belangrijk uitgebreid door aankopen op de veiling Sminia van Nauta (1898) en elders. Er waren o. a. drie poppen in volledig costuum, alcoofschotten, een aantal costuumstukken, meubilair, waaronder een wieg en 3 sleedjes, een lessenaar, reiskoffers enz., eene aardige collectie ceramiek, waarbij de kiewietsbordjes en het zeldzame rouw-aardewerk niet ontbrak, speelgoed, beschilderde pronkborden en tassen, sitsen voor boeken, kinderprenten enz.

In Februari zal in het museum eene tentoonstelling gehouden worden van photographiën naar oude Indische bouwwerken uit de collectie van het museum van Nijverheid te Haarlem.

Voor het museum Oud-Dordrecht werd aangekocht een fraaie zilveren avondmaalschotel afkomstig van de Ned. Hervormde Kerk

te Bleskensgraaf. Het zeer goed drijfwerk van omstreeks 1650 bestaat uit een medaillon, met een mansfiguur (Petrus) in zittende houding links, de handen gevouwen en het hoofd naar rechts gekeerd. Achter dit figuur ziet men rotsen en boomtakken, op den voorgrond een bijbel en twee sleutels en links een haan.

Het medaillon is omgeven door een achtkanten geschulpten rand met bloemversiering van tulpen in acht verschillende teekeningen.

Onder den schotel is in later tijd, waarschijnlijk in het begin der 18^e eeuw, als randschrift ingegraveerd »Pietternella Corneles — voor de Kerk van Blesgraf,« waartusschen een vrouwelijk wapenschild, waarschijnlijk met het wapen van de schenkster (adelaar met 2 koppen).

Het is een aardig decoratief stuk. De voorstelling toont duidelijk dat het drijfwerk afkomstig is van een Hollandschen meester, al herinnert de bloemenversiering aan de veel op Augsburgsch zilverwerk gebezigde motieven. De schotel weegt ongeveer 58 lood en meet 39 c.M. in middellijn.

J. C. O.

Museum Boymans te Rotterdam.

In 1898 werd de subsidie voor aankopen van f 1000.— gebracht op f 2500.— en werd tevens goedgevonden dat de subsidie niet ieder jaar behoefde besteed te worden, maar dat uit de niet gebruikte bedragen een fonds zoude worden gevormd, hetwelk later in staat kan stellen tot aankopen van schilderijen van eerste-rangs meesters, die in het museum nog niet zijn vertegenwoordigd, zooals de Rotterdamsche Pieter de Hoogh, de Delftsche Vermeer, Gerard ter Borch, Paulus Potter e. a.

In 1899 werden geen aankopen gedaan van Oude Kunst.

Stedelijk museum te Leiden

In de Harteveltzaal van het Stedelijk Museum te Leiden is gedurende eenige weken een tentoonstelling gehouden van prenten en teekeningen die betrekking hebben op Leidens omgeving in vroeger dagen.

De heer Dozy, die deze tijdelijke verzameling uit vele verschillende bestanddeelen bij elkander heeft gebracht, bevordert op deze wijze ongetwijfeld de belangstelling van zijn stadgenooten voor de kennis van het verleden van hun merkwaardige stad, maar ook voor verder wonenden was er veel te zien, wat een nadere vermelding waard is, als

het zeldzame profiel van Leiden door Pieter Bast van 1601 en het fraaie profiel in vier bladen, in 1647 uitgegeven door Jacobus Savry.

Van de teekeningen leverden de gebroeders La Fargue natuurlijk het leeuwendeel, maar ook uit vroeger eeuwen waren er vele en daarbij fraaie kunstwerken, o.a. van Esaias van de Velde, Jan van Beerstraten, Jan van Goyen, Jan Esselens, Vincent Laurenz. van de Vinne en vooral van Roeland Roghman.

Een catalogus ontbrak helaas, maar wel werd dit gemis eenigzins vergoed door de uitgave van een nutslezing die de heer Dozy naar aanleiding van de tentoonstelling gehouden heeft.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Jaarverslag van het Kon. Oudheidk. Genootschap.

In het kort geleden verschenen jaarverslag wordt uitvoerig het belangrijke legaat D. Franken Dzn. beschreven. 45 voorwerpen, kasten, ceramiek, glas- en zilverwerk, 49 numero's prenten en eene uitgebreide verzameling boekwerken. Bij het verslag is eene korte levensbeschrijving van den schenker gevoegd met portret.

Die Haghe. Bijdragen en mededeelingen.

Het bekende jaarboekje, waarvan de redactie is overgenomen door den heer Th. Morren, heeft gebroken met de traditie van tevens als almanak dienst te willen doen. Kalender en lijst van meer en min gewichtige mededeelingen zijn naar den afzonderlijk verschenen almanak verhuisd, een voorbeeld, dat wij ook andere uitgevers van jaarboekjes in overweging geven ter navolging.

Behalve verschillende bijdragen over zuiver historische onderwerpen, bevatten de bijdragen o. a. «Zinnebeeldige voorstelling op Vredes-penningen» van Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, «Haagsche Gebouwen» van W. Meyer en een uitvoerig artikel van C. G. Peters «De Groote of St. Jacobskerk», met verschillende illustraties.

Na eene wel wat centonige bronnenbeschrijving, beschouwt de schrijver uitvoerig de kerk als bouwwerk, waarbij hij wijst op het afwijkende dwars-beukige type, waarbij na den brand van 1539 goed is partij getrokken van de voordeelen der houten overwelfing, waardoor

bij een minimum aantal kolommen en met betrekkelijk geringe kosten een zeer groote ruimte en een maximum van licht werd verkregen.

Uitvoerig wordt gewezen op de vele verknoeiingen; onbewust misschien werd al het mogelijke gedaan om de St. Jacobs-kerk als architectonisch monument zooveel mogelijk te schaden en zoo weinig mogelijk tot haar recht te doen komen.* Als verbetering wordt aangegeven het oude koor, hetwelk niet in overeenstemming is met den bouw van de kerk, af te breken.

J. C. O.

Old Colonial Houses of te Cape of Good Hope illustrated and described by Alys Frane Trother.

Wij vestigen de aandacht op dit boek, waarin een knap hoofdstuk over den oorsprong van de Kaapsche architectuur door Herbert Baker, architect te Kaapstad, waarin deze de Kaapsche en de Oud-Hollandsche bouwstijlen vergelijkt. De N. R. Ct. in het 1^{ste} blad A van 29 Januari dit werk besprekende schrijft o. a.:

«De gevels zijn bijna zonder uitzondering wit gepleisterd, — ook de grillig gekrulde gevelafdekkingen en de soms eigenaardige en leuke versiering van den topgevel; dit nimmer ontbrekende deel van den gevel, al is dit soms niet meer dan een groot dakvenster, is niet van natuurlijke steen, maar bepleisterd.

Nederlandsch-Indische invloeden mag men aannemen een rol te hebben gespeeld bij de samenstelling der plattegronden, die zeer veel overeenkomst hebben met die van de woningen der gezeten burgers in onze Oost-Indische bezittingen, De Oostersche «voorgallerij», soms ook de «achtergallerij», heet hier «stoep», dikwijls met een «pergola» aan de voorzijde ten behoeve van de wijnstokken, waarvan de ranken de stoep, tot aan het huis, overdekken. Op zulk een stoep, onder de luchtige afdekking daarvan, wordt rust genoten na den arbeid.

De uiterlijke vormen dezer woningen zijn tot in het begin der 19^e eeuw veelal gebleven zooals zij hier te lande in de 17^e eeuw werden toegepast.»

Galerie Jos. v. Novák in Prag. Beschreibendes Verzeichnis von Dr. Th. v. FRIMMEL. Als Manuscript gedruckt. Selbstverlag, Prag 1899. 8^o.

Nauwkeurige beschrijvingen van particuliere schilderijenverzamelingen kunnen steeds een voorname bron zijn voor de kunstgeschiedenis,

en stellig is dit het geval wanneer zooals hier een kenner als Dr. von Frimmel in de samenstelling de hand heeft gehad.

Daar van de 98 in dezen catalogus beschreven schilderijen verreweg het grootste gedeelte tot de Hollandsche school behoort, is een aankondiging er van in dit Bulletin m. i. niet ongepast.

Voor den ernst van den verzamelaar, die liever op onbaatzuchtige wijze de door hem vergaarde schatten voor de wetenschap beschikbaar stelt, dan dat hij met groote namen pronkt, is wel een treffend bewijs, dat hij toeliet een rivierlandschap als een Salomon van Ruysdael te catalogiseeren, niettegenstaande van zeer gezaghebbenden kant (door Dr. Bode) de naam Rembrandt genoemd was.

De allergrootste namen vinden we dan ook weinig vertegenwoordigd, daarentegen een groot aantal meesters van een lageren rang. Dit heeft voor den kunsthistoricus weer een niet te versnaden voordeel, want de werken onzer grootmeesters kunnen we meestal reeds genoegzaam genieten en bestudeeren in wat de musea bieden.

Ieder schilderij is uitvoerig beschreven en de helft kunnen wij nog nader leeren kennen uit zeer goede reproducties in autotypie.

De afkomst van elk stuk is steeds beknopt aangegeven, en onnoodig is het bijua, er nog op te wijzen, dat waar het een bijzonder zeldzamen meester gold, Dr. von Frimmel van deze gelegenheid gebruik gemaakt heeft, de geheele litteratuur over zulk een mede te deelen.

Van kritiek op de beschrijving moet ik mij natuurlijk onthouden, daar ik geen enkel der beschreven schilderijen gezien heb, en de reproducties, hoe voldoende ook op zich zelf, hiertoe niet genoeg vergelijkingsmateriaal leveren. Alleen zou ik reeds op de gegeven afbeelding af No. 34, een mansportret, aan Adriaen Hanneman, en No. 95, het portret van Federigo Origoni van 1585, aan Octavio van Veen willen ontnemen, niettegenstaande Dr. von Frimmel zich bij het eerstgenoemde portret zeer beslist uitlaat. Hanneman leverde surrogaat van van Dyck, en hier hebben wij te doen met een onpretentieuus maar solied product; de reproductie deed mij aan Anthonie Palamedesz. denken. Het portret van den Milaneeschen edelman, die vermoedelijk in Spaanschen dienst in de Nederlanden vertoefd heeft, mist m. i. alle aanknoopingspunten met den meester van Rubbens.

Ik zal thans den catalogus vlug doorloopen en nog op eenige zeldzaamheden wijzen, of op die stukken, die op de een of andere manier onze kennis vermeerderen.

Al dadelijk het eerst beschreven schilderij, een varken op de leer, is het werk van Harmen van Aldewerelt 1657. Slechts het museum te Schwerin bezit ook een werk van dezen zeldzamen Amsterdamschen meester, van wien mij nog slechts enkele stukken in particulier bezit bekend zijn.

Bij een gezicht op het Forum Romanum door Gerrit Berckheyde

(No. 6) maakt de heer von Frimmel de opmerking, dat uit dit schilderij Berckheydes verblijf in Italië blijkt. Ook in het Louvre is van hem een gezicht te Rome, de St. Maria de Loretto en de zuil van Trajanus, en van zijn broeder Job is een Italiaansch stadsgezicht in de Amalienstiftung te Dessau (bekend uit de ets van W. Krauskopf.) Een verblijf in Italië is hiermede echter nog geenzins bewezen.

No. 8, een kermis op het ijs, door een valsche naanteekening vroeger aan Aelbert Cuyp toegeschreven en thans aan Pieter de Bloot toegewezen, komt mij voor een gezicht op de Maas voor Rotterdam te bevatten.

No. 25, een hemelvaart van Maria door Barend Fabritius 1662, is een voor dien meester curieus onderwerp.

No. 40, Samuel van Hoogstraten, een vrouw aan het spinnewiel. In dit tafreeltje van den meester, die ons beter bekend is uit zijn letterkundige dan uit zijn schilderswerkzaamheid, toont hij op niet onverdienstelijke wijze Maes te hebben kunnen navolgen.

No. 45, eenige galoppeerende ruiters, door Barent van Kalraet, is ook een zeldzaam stukje.

No. 53, een klaarblijkelijk zeer fraai gezicht op een stad aan een breede rivier, en toegeschreven aan Hendrick de Meyer, geeft zonder eenigen twijfel Rhenen te zien.

No. 71, een bloemstuk met een zeer sierlijke naanteekening van Rachel Ruysch, is om het vroege jaartal 1682 merkwaardig, want de knappe professorsdochter was toen pas 18 jaar oud; het is wel haar vroegst bekende werk.

No. 83, een Italiaansch landschap met een waterval, door Jan Sonje van 1669 (?) en No. 84, een Italiaansch landschap met een kudde, door Jan Soolmaker zijn beide werken van weinig voorkomende meesters.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Van de «Verslagen omtrent 's Rijks Verzamelingen» verscheen deel XXI (1898). Wij verwijzen hiervoor naar de uitvoerige besprekingen in de dagbladen.

Oude Monumenten.

St. Barbara kapel te 's Hertogenbosch.

Worden jaarlijks duizenden guldens aan de prachtige Sint-Janskerk te harer restauratie ten koste gelegd, andere meer door hun ouderdom dan door hunne schoonheid merkwaardige gebouwen verdwijnen van lieverlede. Zoo is men thans aan 't afbreken van de voormalige St.-Barbara-kapel, staande aan den hoek der Beurzenstraat en Kemels-harenhoek: nog maar weinige dagen en de St.-Barbara-kapel is er niet meer.

Het is zeker dat die kapel reeds dagteekent uit de 14^e eeuw: in 1391 bestond zij reeds. In 1535 ontving Rut van den Heuvel, de kapelneester, een beeldje van O. L. Vrouw voor haar en later werd zij, op verzoek der aalmoezeniers Wilhelm van Liesvelt en Gerard van Vladeracken, in den Paaschtijd voor den dienst der militairen afgestaan.

In 1629, bij de inneming der stad door Prins Frederik Hendrik, werd de kapel voor de uitoefening van den godsdienst gesloten. In 1689 diende zij als cavaleriestal en in 1787 tot verblijf van krijgsgevangenen. Den 20 Aug. 1800 werd de kapel door den bliksem getroffen, zonder dat zij veel schade leed, en toen niet lang daarna de kapel particulier eigendom werd, werd haar priesterkoor voor arbeidswoningen ingericht en diende haar schip tot pakhuis.

Het beeld der H. Barbara, dat in een nis der kapel stond en nog voor eenige jaren geleden daar te zien was, is later verdwenen, waarheen schijnt niemand te weten.

(N. v. d. D.).

Wij vernemen hierover nader van Jhr. Mr. F. van Rijkevorsel te 's Hertogenbosch:

De Kapel was uit een bouwkundig oogpunt niet belangrijk. Zij was geheel in baksteen gebouwd uit een zeer povere beurs.

De voorkant en een zijkant waren zichtbaar. Aan de laatste waren drie of vier spitsboogramen, die men dichtgemetseld had. Het gebouw was met pannen gedekt. Nergens was witte steen aangebracht. Uit de aanwezigheid van een klein stukje op den hoek aan de straatzijde kon men opmaken dat er op die plaats een beeldje had gestaan.

De kapel was particulier eigendom, men was ze reeds aan 't afbreken vóór dat iemand het wist. Doch al had zij behouden kunnen blijven, dan zou niemand iets aan de herstelling hebben bijgedragen.



N^o. 1.

TWEE MONUM
UIT DE MARIAKERK



Nº. 2.

Het was niet de moeite waard; de plattegrond is opgemeten op last van Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers.

Indertijd wilde men hier ook de fraaie St. Antonius kapel afbreken. Alleen de voorgevel was er meer van over. Door tusschenkomst van het Prov. genootschap is zij gespaard gebleven, doch zij wacht nog op restauratie.

Kapiteelen uit de Groote of St. Laurentiuskerk te Rotterdam.

In zijne beschrijving dezer kapiteelen (blz. 81 vlg.) voert de Heer P. Haverkorn van Rijsewijk twee malen monniken op: bij No. 8 en bij No. 10. Ik geloof ten onrechte. De kap maakt niet altijd den monnik; in de middeleeuwen, toen men geen regenschermen had, droegen ook leeken kappen. Een kaal hoofd is op zich zelf geen kenteeken; ook leeken verloren in de middeleeuwen hun haren of lieten zich kaal scheeren. Als men een monnik wilde afbeelden, zorgde men altijd dat men duidelijk den harenkrans (corona) liet zien, die op een monnikshoofd gespaard werd. De kaalkop van kapiteel No. 8 vertoont dien krans niet; 't is geen monnik, en de sculptuur is geen satire op het gastreeren der monniken; het is eenvoudig een illustratie van een lik in de pot, die een lik uit de pot krijgt.

Kapiteel No. 10 stelt evenmin een monnik voor; het mannetje draagt een muts, een leekennuts. De voorstelling is niet «de monnik (schreeuwende voor een lok) en de muis», maar de illustratie van een oud-Hollandsch spreekwoord, waarvan verschillende lezingen bestaan, n.l.:

- «Het is gapen tegen den oven». (= 't is een onbegonnen werk).
- «Hij moet wijd gapen, die den oven overgapen wil».
- «Het is te vergeefs tegen den oven te gapen».
- «Zijn mond die moet wel zijn gekloven».
- «Die overgapen zal een oven».

Men treft een soortgelijke voorstelling aan op het bekende spreekwoorden-schilderij van Brueghel in het Museum te Haarlem.

VICTOR DE STUERS.

Twée herinneringen aan de Maria-Kerk te Utrecht.

De Maria-Kerk te Utrecht werd tusschen 1813 en 1816 gesloopt. Een interessant gebouw; naar 't zeggen, eene navolging van een kerk te Milaan; in elk geval, in Italiaanschen stijl, geheel afwijkend van de Romaansche en Gothieke kerken, welke allerwege werden opgericht. Pieter Jansz.

Saenredam had haar lief; meermalen schilderde hij haar van binnen en van buiten, en aan hem mogen wij het danken, dat wij weten hoe zij er uitzag.

Slechts enkele, kleine gedeelten van haar zijn tot ons gekomen. Twee worden hier weergegeven; geen gedeelten van het gebouw zelf, maar monumenten, welke haar sierden. Het eerste is afkomstig uit het schip der kerk, het tweede werd bij het afbreken van het koor achter een muur gevonden. Beide worden bewaard in het Museum van Oudheden te Utrecht.

Het zijn grafmonumenten van kanunnikken der kerk, die gemaakt werden in de vijftiende eeuw, het een wat vroeger dan het andere. Beide zijn van Bremer zandsteen, en dragen nog sporen van polychromie. Hoewel zij geleden hebben; ja, van het eene slechts eigenlijk een derde gedeelte bewaard bleef, verdienen zij de aandacht, niet slechts om hunne kunst-historische maar ook om hunne artistieke waarde. De figuren zijn goed gemodelleerd, natuurlijk weergegeven; het geheel is — voor zoover het best bewaarde aangaat — goed samengesteld, en de handeling is eenvoudig en naief voorgesteld.

Het eerste monument stelt voor de Madonna op den rechterarm het kind Jezus dragend, dat zij met de linkerhand een appel reikt, waarnaar het grijpt met beide handen. Beiden zien elkander aan. Maria draagt een Keizerskroon, als die waarmede Keizer Maximiliaan wordt afgebeeld, haar lange lokken vallen kronkelend over de schouders; zij is voorgesteld ten halven lijve, boven een maansikkel, in een aan den bovenkant afgeronde nis. Eene plaatsing dus zooals men meermalen aantreft de de kunstenaars van den beneden-Rhijn. Het kind Jezus draagt een hemd.

Onder deze voorstelling is de kanunnik afgebeeld ongeveer tot de knieën, in biddende houding, bloothoofds, het gelaat omhoog, de handen opgestoken. St. Jakob maior met pelgrinshoed, kenbaar aan de schelp, met pelgrinsstaf in de linkerhand en een tasch met een boek, staat achter hem. Hij kijkt ook omhoog, en houdt de rechterhand onder den schouder van den kanunnik; eenvoudig en treffende uitdrukking van zijn voorspraak. Aan de andere zijde staat St. Hieronimus, die ook omhoog ziet. Hij draagt den kardinaalshoed, houdt in de rechterhand een staf met kruis, en in zijn linkerhand een poot van den vriendelijk tegen hem opstaanden leeuw.

Op den achtergrond van deze groep, in het midden en onder den maansikkel, draagt een engeltje, met wijd uitstaande vleugels en een kruis op het gelokte hoofd, met beide handen voor de borst een schild, waarop waarschijnlijk de naam van den kanunnik heeft gestaan.

Het basrelief is beneden afgesloten door een smaakvol gestoken rand van loofwerk.

Ter bepaling van den tijd der vervaardiging kan misschien dienen, dat de hoed van St. Jakob volkomen gelijk is aan den hoed, dien hij draagt op schilderstuk van H. & J. van Eijck, *De Pelgrims*, dat in het Museum te Berlijn wordt bewaard en dat vóór 1440 werd geschilderd.

Dit basrelief, hoog M. 0.95 en breed 0.79 is No. 148 van den catalogus van het museum van Oudheden te Utrecht.

Het hoofd van de H. Maagd en het hoofd van het kind Jezus zijn gerestaureerd.

D. van der Kellen gaf er eene afbeelding van in zijn werk *Nederlands-oudheden* 1861, pl. 68, welke niet geheel nauwkeurig is.

Het tweede monument is een weinig hooger, M. 1.085, maar is aanmerkelijk breeder geweest dan het eerste. Het heeft bestaan uit drie nissen: één hoofdnis en aan weerszijden daarvan een kleinere. Bewaard bleven de helft van de eerste en een, de rechter, van de laatste, tezamen breed M. 1.04. Het geheele werk zal dus ongeveer tweemaal breeder zijn geweest dan het hoog was. In de middennis heeft gestaan een kruisbeeld, waarschijnlijk geflankeerd door een paar beelden. Bewaard bleef de Calvariëberg of Golgotha het kruis, waaraan echter de linkerarm ontbreekt en de gekruisigde Christus. Van het beeld of de groep, welke waarschijnlijk links van het kruis heeft gestaan, is ook niets over. De Calvariëberg heeft geheel maar kenbaar zijn nog het doodshoofd, de slang en, als ik 't mij goed kan herinneren, de padde: zinnebeelden van den boosen geest, waardoor het boven Calvariëberg staande kruis een symbool werd der overwinning van den Gekruiste over den Satan, zonde en dood. De linker dwarsbalk van het kruis en de rechtstaande balk dragen nog de sporen dat een kruisbeeld er tegen heeft gehangen.

De zijnissen zijn even hoog als de middennis, maar ter hoogte van den kruis-dwarsbalk in de laatste is in de andere een vloer gelegd, welke gedragen wordt een op slanke, met kapiteelen voorziene pijlers rustende, in het midden vlak liggende boog, die gelijk de halfronde nisboog, versierd is in Gothischen stijl. In die lagere nis rechts, aan de achterzijde versierd met vier slanke halve pijlers, van welker kapiteelen gewelfboogjes omhoog stijgen, ligt de kanunnik geknield; hij had het hoofd achterover gebogen, opwaarts ziende naar den Christus, en de handen tegen elkaar opgestoken tot gebed, maar hoofd en handen ontbreken. Achter hem staat zijn beschermheilige, in vol bisschoppelijk ornaat, doch zonder attriboot, zoodat het niet te zeggen is of hij St. Narcissus, St. Erasmus, St. Martinus of een andere heilige is, die bisschop was geweest. Ook de beschermheilige ziet opwaarts naar den Christus; de rechterhand ontbreekt, maar maakte kennelijk een smeekend gebaar; de linkerhand steunt het hoofd van den kanunnik.

Mr. S. Muller F.z. zegt in den catalogus (No. 147) dat rechts onder het kruis stond het beeld van St. Jan. Heeft dan links onder het kruis wellicht gestaan St. Magdalena? Naar dergelijke voorstellingen

oordeelend, zou ik vermoeden dat in de linkermis gestaan heeft een beeld van St. Maria.

Het monument was rijk gepolychromeerd: de bewaard gebleven nissen in blauw, rood en goud, en ook de beelden dragen nog de sporen van polychromie.

Met genoegen constateer ik dat er geen pogingen zijn gedaan, om de beschildering en de beelden te herstellen. Nieuwe kleuren vloeken bij een oud beeld- of bouwwerk. En zoo min als iemand uit de negentiende eeuw kan schrijven of dichten zóó als iemand uit de vijftiende eeuw het deed, zoo kan ook niemand uit onzen tijd, polychromie of beeldwerk uit de vijftiende eeuw bijwerken, zelfs nannaken, óf men ziet en voelt dat het anders is. Mocht eindelijk ook in ons land eens begrepen worden, dat zoogenaamd restaureeren bederven is, en dat de ware liefde en eerbied voor de werken van ons voorgelacht slechts toelaten zorgvuldig conserveeren.

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

Korte Mededeelingen.

De Valtherbrug.

Dezen zomer werd wederom gevonden een stuk van het houten pad, bekend onder den bovengeschreven naam. Een schrijven van den heer J. Oostinjer Rz. meldt daaromtrent:

In antwoord op uw schrijven van 14 dezer (Juli '99) kan dienen, zdat hier te Emmer-Compasuum een houten voetpad is gevonden en zdoor het vervenen over eene lengte van pl.m. 70 meter is vernietigd. Het voepad bestaat uit posten, die op de einden dunner zijn dan in het midden en voor elkaar liggen, zoodat het niet breeder is dan eene post of pl.m. 30 cM. Op de einden der posten heeft men dwarsliggers, waardoor eene opening is gemaakt. In deze opening steken de einden der posten, zoodat het een geheel is. Het pad ligt pl.m. 1½ meter beneden de bovenlaag van het veen, en pl.m. boven het vaste zand.

Wanneer het hout aan de lucht blootgesteld wordt, scheurt het geheel stuk en is van dezelfde soort als het kienhout. Het pad is nu nog aan den kant van het onvergraven veen te zien.

J.

Rijks Musea te Leiden. TOESTAND DER GEBOUWEN.

Rijks museum van oudheden:

«door het voortwoekeren van champignons is een groot gedeelte van het houtwerk in de achterste benedensuite in rottenden toestand gekomen. — Ook in den kelder heeft de champignon zich geopenbaard, — en ten derde male treft ons dat ongeluk in het gebouw van het universiteits pleisterkabinet.»

Rijks Ethnographisch museum:

«De toestand is en blijft onhoudbaar en wekt den afkeer op van iederen bevoegden beoordeelaar der schatten, die in de verschillende gebouwen opgehoopt zijn».

(Versl. omtrent 's Rijks Verzamelingen,
(1898) deel XXI.)

Zal men met verbetering wachten tot het te laat is?

PERSONALIA.

Jhr. Mr. C. H. C. Flugé van Aspermont heeft het Mauritshuis verlaten, waar hij geruimen tijd als volontair werkzaam was.

V R A G E N.

Gaarne bericht ik met erkentelijkheid, dat van mijn beide vragen in het vorige nummer, de eerste afdoende beantwoord is door den heer C. J. Gonnet te Haarlem, die zoo vriendelijk was, mij te berichten, dat de gevraagde reeks «La profession du médecin» door Jan van Vianen berust in de stedelijke prentenverzameling te Haarlem.

Amsterdam.

E. W. MOES.

E R R A T U M.

Bladz. 118, regel 24: «onder No. 1502 van den Catalogus Bredius lees: «in de oudere catalogi van 's Rijks museum».

1^e Jaargang.

No. 5.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Mei 1900.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt f 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieële Mededeelingen.

Algemeene Vergadering.

De algemeene leden-vergadering zal gehouden worden Maandag den 25^{sten} Juni 1900, te 11 uur in Café Central, Scheffersplein te Dordrecht. Op deze vergadering zal verslag uitgebracht worden over het afgelopen jaar en gelegenheid gegeven worden tot bijdragen of besprekingen in het belang van den Bond of over oudheidkundige onderwerpen.

Daarna zal een nader door het bestuur uit te noodigen spreker een onderwerp inleiden van algemeen oudheidkundig belang of eene toelichting geven op de later te bezichtigen oudheden. Tegen half een zal een oogenblik gepauseerd worden voor het lunchen, waartoe ter plaatse gelegenheid zal bestaan.

Na afloop der vergadering zal een wandeling gemaakt worden door de stad, onder leiding van eenige deskundigen, die zich hiertoe

bereid hebben verklaard. Hierbij zal de aandacht gevestigd worden op de belangrijkste oude gebouwen in de uit historisch-bouwkundig oogpunt zoo belangrijke stad en zal gelegenheid gegeven worden tot bezichtiging van het museum Oud-Dordrecht en Dordrechts museum, waartoe aan de deelnemers dien dag kosteloos toegang wordt verschaft.

Ten slotte zal men zich vereenigen in de schoone laat-gothische O. L. V. of groote kerk, beroemd door de heerlijk gesneden koorbanken. Voor hen, die mochten verkiezen de stad per rijtuig te bezichtigen, zal hiertoe gelegenheid bestaan tegen het gewone tarief.

Te 6 uur zal een gemeenschappelijke maaltijd gehouden worden in hotel Ponsen, tegenover het station, waaraan alle deelnemers aan de vergadering kunnen deelnemen tegen betaling van f 2.50 per couvert, buiten wijn.

's Avonds zullen de deelnemers gratis toegang hebben tot een door de stafmuziek van de d.d. Rotterdamsche schutterij te geven concert in de societeit Kunstmin, waartoe de deelnemers door het bestuur dier societeit worden uitgenoodigd.

Het bestuur herinnert aan art. 8 van de statuten, volgens hetwelk tot de vergaderingen en excursies gratis toegang hebben: alle persoonlijke en corresponderende leden en alle leden van bij den bond aangesloten vereenigingen.

De persoonlijke en corresponderende leden worden uitgenoodigd, aan den secretaris van de regelingscommissie, den heer G. J. van Rijsoort van Meurs, Voorstraat No. 324 te Dordrecht, **vóór 14 Juni** te willen berichten of zij de vergadering wenschen te bezoeken en of zij aan het diner wenschen deel te nemen, en de besturen van aangesloten vereenigingen worden verzocht, eveneens vóór dien tijd te willen opgeven **hoeveel leden hunner vereeniging** aan vergadering of diner zullen deelnemen.

Het bestuur zal tijdig aan de deelnemers de vereischte legitimatiekaarten toezenden, n.l. witte kaarten voor de vergadering en roode kaarten voor vergadering en diner.

Aan de deelneming voor de vergadering en den tocht door de stad zijn geen kosten verbonden.

Namens het bestuur

J. C. OVERVOORDE,
Secretaris.

Als leden van den Ned. Oudheidk. Bond zijn toegetreden:
AMSTELODAMUM, Vereeniging tot bevordering van de kennis van het
Heden en Verleden van Amsterdam,

en de heer

C. G. 't Hooft, directeur van het Museum Fodor te Amsterdam.

Tot corresponderende leden van den Bond zijn in de bestuursvergadering van 14 April 1900 benoemd de H.H.

MR. J. ACQUOY, archivaris, Deventer.

MR. W. F. E. BARON VAN AERSSSEN BEYEREN VAN VOSHOE, Zwolle.
C. L. VAN BALEN, Zutphen.

DR. F. J. DE BOER, Groningen.

J. H. BEEN, archivaris, Brielle.

JOS. TH. J. CUYPERS, architect, Amsterdam.

W. CROOCKEWIT W.Az., Amersfoort.

DR. P. DOPPLER, Maastricht.

JHR. G. J. DOMMER VAN POLDERSVELDT, lid v. d. Ged. Staten,
Ubbergen bij Nijmegen.

MR. B. VAN DER FEEN DE LILLE, Alkmaar.

JHR. MR. C. H. C. FLUG VAN ASPERMONT, 's Gravenhage.

J. GIMBERG, Zutphen.

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT, 's Gravenhage.

WILFRIED JANSSEN, Nijmegen.

PASTOOR B. H. KLÖNNE, Amsterdam.

J. M. VAN KUYK, Assen.

G. J. LANDWEER, Hoogeveen.

A. J. A. VAN LANSCHOT, 's Hertogenbosch.

N. RAMBONNET, Elburg.

A. A. J. VAN ROSSUM, Deken, Benschop.

PROF. JHR. DR. J. SIX, Amsterdam.

MR. H. S. VELDMAN, archivaris, Delft.

JAN VETH, Hilversum.

JHR. C. WESSELMAN VAN HELMOND, Helmond.

MR. J. C. WURFBAIN, Velp.

Een belangrijk vonnis.

Nederland behoort tot die landen, waar op kunstgebied bijna onbeperkte vrijheid heerscht. Mogen wij dit niet genoeg kunnen waardeeren, waar wij de verschrikkingen van een *lex Heinze* onze oostelijke naburen in beroering zien brengen, minder onverdeeld is die waardeering, waar wij ook de keerzijde ondervinden, het nagenoeg geheel ontbreken van bepalingen tot bescherming van oude kunstwerken. Ik acht het daarom niet zonder belang, de aandacht te vestigen op een vonnis van het hof van appel te Gent van 23 December 1898, afgedrukt in het bulletin der Maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent, 7^{de} jaar (1899) No. 1, te meer daar dit vonnis geheel berust op het K. B. van 16 Augustus 1824, No. 45, hetwelk ook voor Noord-Nederland gold doch hier werd afgeschaft bij K. B. van 24 October 1868 No. 143, als in strijd met de Grondwet en de wet van 1853 No. 102 (scheiding van kerk en staat).

Te Lovendegem was bij de restauratie der kerk een altaar met beeldhouw- en schilderwerk verwijderd. Het was er niet op vooruitgegaan door de slechte verzorging en werd door den pastoor van de parochie in 1897 verkocht voor fr. 60, waarbij hij echter had nagelaten om van de kerkfabriek hiertoe een besluit uit te lokken en de bij art. 5 van het genoemd K. B. vereischte machtiging te verzoeken. Art. 5 vereischt n.l. koninklijke machtiging voor «uit de kerken weg te breken, te vervoeren of te vervreemden, of zich eenige andere beschikking te veroorloven met opzicht tot de in de kerken geplaatste voorwerpen van kunst of geschiedkundige gedenkstukken, van welken aard die ook zouden mogen zijn, voor zooverre zij niet toebehooren aan bijzondere genootschappen of bijzondere personen.»

De pastoor beriep zich op het ontbreken van kunstwaarde bij het verkochte altaar, doch het Hof besliste dat zijn voorganger het altaar in hooge eere had gehouden en dat, hoewel de deskundigen over de kunstwaarde verschilden,¹⁾ in elk geval de beoordeeling van de vraag in hoeverre kerk sieraden vielen onder het verbod van artikel 5 berustte bij het openbaar gezag en niet bij de hiertoe onbevoegde plaatselijke beheerders, zoodat dit artikel van toepassing moest geacht worden op alle voorwerpen in de kerken en niet slechts beperkt tot voorwerpen van werkelijke kunstwaarde (*objets d'art d'un mérite réel*) of van erkend historisch belang. Dat men in tegendeel de termen

1) Het voor 60 francs verkocht altaar bracht later bij verkoop eerst 650 en daarna 750 francs op buiten de schilderstukken, die na eenige restauratie 1925 francs opbrachten.

«voorwerpen van kunst en «geschiedkundige gedenkstukken in den ruimsten zin moest opvatten en dat deze aanduiden alle voorwerpen van kunst (bouwkunst, schilderkunst, teekenkunst, graveerkunst enz.) door hun opvatting, samenstelling of uitvoering; alle voorwerpen, die in eenig opzicht een zeker kunstcacht vertoonden; *dat deze woorden omvatten alle voorwerpen van vroeger tijd, die in eenig opzicht uit eenig algemeen of bijzonder oogpunt een historisch of oudheidkundig belang konden vertegenwoordigen,*»

Daar nu het altaar een voorbeeld was zoowel van bouwkunst als van schilderkunst en beeldhouwkunst en niet van alle historisch belang was ontbloot, «daar het eenige aanwijzingen konde geven voor hem, die zijne studiën wilde wijden aan de geschiedenis der schoone kunsten in Vlaanderen, of aan den schilder Roose (den schilder van het altaarstuk), of aan hem die zich zoude willen bezighouden met de geschiedenis van de heerlijkheid Lovendegem of met die der heeren van die plaats; daar het ten slotte eenig nut kon opleveren voor hem, die de geschiedenis van de kerk wilde schrijven,» werd overtreding van het K. B. aangenomen en werd de geestelijke veroordeeld tot eene boete van 50 francs en in de kosten van geding ter somme van fr. 138.84.

Dit vonnis is vooral zeer belangrijk door de zeer uitgebreide strekking hierbij aan het K. B. toegekend, waardoor het feitelijk op alle oude kerk sieraden van toepassing wordt verklaard. Het behoeft dan ook geen nader betoog, dat de Belgische oudheidkundigen van harte deze beslissing toejuichen, waardoor paal en perk gesteld wordt aan het vandalisme der lagere geestelijkheid, waar deze uit onkunde maar al te spoedig geneigd is de kunststukken, waarvan de waarde voor haar niet spreekt, voor een gering bedrag te vervreemden. De uitvoerige motiveering toont hoe dit altaar, dat voor fr. 60 werd verkocht, later bijna 2700 francs opbracht, zoodat de parochie niet slechts een van haar weinige belangrijke stukken verloor, maar daarenboven een niet onbelangrijk geldelijk nadeel leed door de onkunde van den beheerder.

In hoeverre de ruime interpretatie door het Hof gegeven geheel onaanvechtbaar kan geacht worden, wil ik thans hier ter zijde laten; ongetwijfeld zal zij echter velen afschrikken het voorbeeld van den geestelijke van Lovendegem te volgen.

Volgens de inlichtingen mij welwillend verstrekt door den kanunnik van den Gheyn, secretaris van de Maatschappij van geschied- en oudheidkunde te Gent, zoude dit arrest zelfs volgens sommigen de wet tot bescherming van monumenten overbodig maken, waarop reeds lang in België door oudheidkundige congressen werd aangedrongen en die door den minister Beernaert op het congres te Gent werd toegezegd.

Terecht merkt de heer van den Gheyn hierbij echter op, dat dit arrest evenmin als het K. B. op zich zelf voldoende bescherming brengt, vooral daar ook buiten de kerken vele kunstschaten bescherming behoeven.

Ligt het niet op den weg van den Bond om ook voor Noord-Nederland eens ernstig te overwegen of onthouding voor den wetgever geraden is, waar hierdoor onze kunstschaten bloot staan aan het vandalisme van den toevalligen bezitter en te gemakkelijk ten prooi strekken aan de kooplust van den buitenlander? En, mocht er eene niet slechts gewenschte, maar ook practisch uitvoerbare wijze te vinden zijn, waardoor zonder te groote inbreuk op het beschikkingsrecht van den eigenaar, het behoud van de oude kunstschaten aan ons land verzekerd werd, zoude dan niet onze Bond het aangewezen lichaam zijn, om eene propaganda hiervoor te openen en alle bevriende krachten om zich te verzamelen om tot het gewenschte doel te geraken?

In een volgend nummer hoop ik een overzicht te geven van enkele der belangrijkste pogingen in andere landen op dit gebied reeds gedaan en ten slotte in het kort na te gaan in hoeverre deze voor ons land zouden geacht kunnen worden gewenscht en uitvoerbaar te zijn.

J. C. OVERVOORDE.

Dordrecht, April 1900.

Berichten over Nederlandsche Musea.

De verzameling Hollandsch beeldhouwwerk in het Nederlandsch museum, te Amsterdam.

Er is thans in het Rijksmuseum te Amsterdam een kleine zaal geopend met beeldhouwwerken uit het tijdperk der Renaissance en uit den nieuweren tijd. In aansluiting met hetgeen men in de kerkelijke afdeeling van middeleeuwsche plastiek vindt, wordt hier, zonder al te groote lacunes, een beeld gegeven van hetgeen de Noord-Nederlandsche gewesten van de zestiende eeuw af op dit gebied hebben geleverd.

De moderne portretten op de voorgalerij en een paar marmeren bustes, één van Eggers en één van Quellinus, geplaatst in de voor het Kon. Oudheidkundig Genootschap gereserveerde kamer, uitgezonderd, zijn alle origineele beeldhouwwerken vereenigd. De oogst was klein.

Ik wees er vroeger reeds op: de Hollandsche artiest heeft zich het krachtigst geuit in de schilderkunst. Het publiek en de historici toonden minder oog te hebben voor de producten der beeldhouwers. In het buitenland bleven die ongezocht en onbekend. De midden-

eeuwsche kunst, welke voor een groot deel door de ikonoklasten werd vernield, buiten rekening latende, is er veel verwaarloosd en verloren gegaan door de onverschilligheid der latere verzamelaars. Een vondst van beteekenis, in onze dagen, hoort tot de zeldzaamheden.

Het wordt tijd, dat deze miskenning voor behoorlijke waardeering plaats maakt. Want is onze schilderschool een typisch vaderlandsche, ook in de zich ontwikkelende beeldhouwkunst valt in onze provinciën een doorlopend nationaal karakter waar te nemen, waarvan men de duidelijkste uitingen reeds in de middeleeuwen aantreft, een strooming welke in de zestiende eeuw eenigzins verwatert door de toen heersche Italiaansche invloeden, welke zich weer krachtig vertoont aan het einde der 16^e eeuw en in de 17^e eeuw.

Ik wil hier den catalogus geven van de verzameling noord-Nederlandsche beeldhouwwerken van de renaissance af.

Nos. 1—3 Drie houten bas-reliefs, gepolychromeerd in medaillonvorm, afkomstig uit de Groote Kerk te Gouda: de Doop in den Jordaan, de Aanbidding der Koningen en een derde, nog niet gedetermineerde voorstelling, een priester van het altaar tredende, rechts van het altaar een mansfiguur, zijn muts afnemende, links van het altaar drie figuren gezeten in rijkversierde koorgestoelten. Omstreeks 1530. Middellijn M. 0.02.

De composities zijn goed en vullen mooi de omlijstingen. De draperieën zijn op overdreven wijze in kleine golvende plooitjes verbrokkeld. Duitsche invloeden uit de school van Dürer zijn onmiskenbaar. De bas-reliefs zijn hierdoor in stijl sterk afwijkend van de daar naast hangende werken uit de 16^e eeuw, waar integendeel een invloed uit het zuiden, uit Frankrijk, is waar te nemen. De Goudsche bas-reliefs staan als zoodanig in onze provinciën eenigzins apart, hetgeen te verwonderen is, het succes en de verspreiding der Duitsche gravures in aanmerking genomen en het contact waarin de schilders en zilversmeden van die dagen met hun naburen stonden.

Maar er zijn zooveel beeldhouwwerken in ons land verloren gegaan, dat wij misschien toch verstandig doen de beteekenis van deze, een zoo sterk Duitsch accent sprekende, bas-reliefs niet te onderschatten en ze niet als een alleen staand verschijnsel te beschouwen. Onder voorbehoud er later op terug te komen, doet men wel, met nadruk op bedoelden invloed te wijzen.

No. 4. Johannes de Dooper predikende in de woestijn. Medaillon, bas-relief in marmer, hier en daar sporen van polychromie. Vóór een zwaren boomstam, in het midden der compositie, Johannes, de armen uitgestrekt, houdende in de linkerhand een kruishout, rechts en links van hem zittende figuren. Omstreeks 1550. Middellijn M 0.36

Het medaillon is in breede, geprofileerde lijst gevat, verguld en

bevestigd op een langwerpig vierkanten steen, in de hoeken versierd met vier engelen-kopjes. Het werk is, zoo niet van dezelfde hand, dan toch geheel in denzelfden geest als de houten bas-reliefs voorkomende op de spreekgestoelten te Delft, te 's-Gravenhage en te 's-Hertogenbosch. Wij hebben hier met een meester te doen die, zonder persoonlijke eigenschappen, met de internationale strooming van zijn tijd meegaat en geen al te slecht figuur maakt. De composities te Delft, te 's-Gravenhage en te 's-Hertogenbosch zijn harmonieuser gedacht, de verschillende plans wijken beter, waardoor het geheel in kleur wint, maar de koppen hebben dezelfde uitdrukking, de draperiën zijn hier eender behandeld als ginds. Deze laatste zijn sober en niet zonder smaak aangelegd.

No. 5. Ongeveer in denzelfden tijd, moet een verguld houten bas-relief gesteld worden, voorstellende de Joden het manna inzamelend; de compositie is hier echter veel vrijer en ruimer. Op het paneel, breed M. 0.88, tegen M. 0.305 hoog, bewegen zich vele figuren in zeer verschillende houdingen. Links tempelgebouwen, boomen en heuvels op den achtergrond. (Geschenk van de kerkfabriek van de St. Janskerk te 's-Hertogenbosch).

Mijns inziens kan hier een bepaalde buitenlandsche invloed gepreciseerd worden; wij denken aan de werken uit de school van Germain Pillon en Goujon, wanneer wij de solide kennis van den bouw van het menschelijk figuur beschouwen en tevens de gratie van houdingen. Ook in de soepele plooiën van zijn drapeeringen komt de Nederlandsche artiest den Fransche dicht nabij.

Het bas-relief is afkomstig uit 's-Hertogenbosch en is ontegenzeggelijk van dezelfde hand als twee paneelen boven het hekwerk om het koor van de St. Janskerk. Deze paneelen bevinden zich in de laatste travée van het koor, rechts van het altaar. Aan de linkerzijde zijn de corresponderende versierselen, waartoe het onze vermoedelijk behoort heeft, vervangen door later, vrij slecht ornamentwerk.

Vergelijkt men, in ons land, deze werken met de bas-reliefs van het koorgestoelte te Dordrecht, door Terwen, dan valt het niet te ontkennen, dat Terwen minder knap is, over minder talent en minder wetenschap heeft te beschikken dan de onbekende maker van de bas-reliefs van 's-Hertogenbosch. Ik vermoed, dat deze in Italie is geweest en ter plaatse de groote quattrocentisten bestudeerd heeft, of althans in zeer nauw verband heeft gestaan met de Franco-Italiaansche artiesten, die toen aan en om het Fransche hof werkzaam waren. Wil men een naam noemen, dan zou die van Colyn de Nole, den maker van den schoorsteen te Kampen en van het mooie grafmonumentje in de St. Eusebiuskerk te Arnhem, misschien zeer op zijn plaats zijn.

Na dit bas-relief valt er in onze verzameling geen werk, uit het eerst volgende veertigtal jaren, van een Noord-Nederlandschen beeldhou-

wer op te teekenen. Te oordeelen naar de nog bestaande monumenten uit de 2^{de} helft der 16^e eeuw, deed de internationale klassieke richting zich ook hier te lande gevoelen.

No. 6. Maar nu, aan het einde der 16^e eeuw gekomen, staan wij opeens vóór een monument, waarin het nationale genie zich weer op de meest ongebonden wijze doet gelden, waarin de natuur weer rechtstreeks, onverschrokken wordt aangekeken. — Wij staan vóór het meer dan levensgrootte steenen beeld der «*Razernij*», dat in al zijn gruwelijk-prachtig realisme geheel de nieuwe sculpture-zaal domineert. Het beeld vertoont een naakte vrouw zich het hoofdhaar uittrekkende. Aan de vier zijden van het voetstuk zijn, in hoog relief, koppen van krankzinnigen aangebracht.

Laten wij even de doopceel trachten te lichten van dit beeld. Het behoort aan de Gemeente Amsterdam en het was eertijds geplaatst in den tuin, of liever op de binnenplaats van het vroegere Dolhuis, zooals de prent van Jacob van Meurs (zie Commelin, Beschrijving van Amsterdam) ons laat zien. Die binnenplaats was besloten door het in 1591 bijgebouwde gedeelte van het gesticht, welke omstandigheid reeds het vermoeden opwekt, dat met de voltooiing van den bouw ook het beeld werd opgericht. Maar zoo het al niet uit de laatste jaren der 16^e eeuw dagteekent, dan geven toch de strenge, eenvoudige profielen van het voetstuk aan, dat men het niet al te ver in de zeventiende eeuw moet plaatsen en dan blijft de beteekenis van het kunstwerk, zooals ik begon met te zeggen, onveranderd groot. In afwachting dat nieuwe archief-nasporingen een datum vaststellen, meenen wij voorloopig het tijdperk van ontstaan binnen tien jaren vóór en tien jaren na 1600 te mogen stellen. Een tweede vraag ligt voor de hand: — wie was de maker? —

Ik zal mij niet aan toeschrijven wagen, maar het komt mij voor dat hier slechts één naam genoemd kan worden die van den grootste onzer nationale beeldhouwers, Hendrik de Keyser. Wij weten, dat hij in 1590 in Amsterdam gevestigd was en er het poorterschap verwierf; dit geeft reeds een mogelijkheid aan. Tevens constateer ik, dat het bovengemelde voetstuk, wat profileering betreft, en het voetstuk van het standbeeld van Erasmus te Rotterdam, hetwelk althans door den meester ontworpen is, identiek zijn. Maar laten ook speculaties over het vaderschap ons niet verder bezighouden en laten wij het beeld zelf nader beschouwen.

Wat moet er niet in den artiest omgegaan zijn toen hij de in onze oogen ongeloofelijke opdracht kreeg, voor het Dolhuis een levensgroot beeld te scheppen, dat de «*Razernij*» in al haar afschuwelijke, afschrikwekkende realiteit den verpleegden zou voorstellen.

Naakt moest het zijn, want wel was het den psychiater in dien tijd bekend, dat het ijselijkste verschijnsel van krankzinnigheid het

afscheuren van de kleeren is. — En het zoo ontbloote lichaam moest niets bevalligs hebben, niets hebben van wat de klassieke oudheid geleerd had mooi te vinden. Aan die eischen stond voldaan te worden door den kunstenaar, die opeens wist vrij te worden van alle tradities en zijn kunst maakte tot een culte van de werkelijkheid. Want met liefde is hier het naakte vleesch gemodeleerd, is de structuur, misvormd door ongezond leven en zenuwlijden, bestudeerd en weergegeven. Geschilderd zou men zeggen is het fijne modelé van den rug, het dramatische lichteffect van den kop.

Is de geschiedkundige beteekenis van het beeld, als aangevende een kentering in het artistiek streven, als wederopduiken van het echt nationaal naturalisme niet te overschatten, niet hoog genoeg kan ook het talent geroemd worden, dat zulk een werk wist en durfde uit te voeren.

No. 7. Moet Hendrik de Keyser genoemd worden of niet genoemd worden als de maker, het wil mij als van zelf afgaan, onmiddelijk na de Dolhuis-vrouw de marmeren buste te bespreken, welke onlangs voor het Nederlandsch Museum werd aangekocht, gemerkt H. D. K. 1608. Hier is geen inleidend woord noodig, wij staan voor eenzelfde rustig, zich volkomen uitsprekend realisme.

In het vorig nummer van dit Bulletin werd de buste reeds besproken; ik heb er slechts bij te voegen, dat de heer E. W. Moes, onder-directeur van 's Rijks Prentenkabinet, mij onlangs wees op de gelijkenis van de buste met het portret van Vincent Jacobsz Coster, den wijnpeilder, door Jacob Matham naar Corn. Ketel. De Roever in den 2^{den} bundel van zijn «Oud Amsterdam,» blz. 8, vertelt ons, dat Vincent Jacobsz., die een groot kunstminnaar was, zijn buste in marmer door de Keijser, in het voorhuis had staan van zijn huis in de Niezel, waar de Witte Calkoen uithing. Er is alle reden aan te nemen dat het deze buste is welke te Deventer werd aangekocht.

No. 8. Een ander werk waaromtrent nu niet meer getwijfeld kan worden, of het moet aan Hendrik de Keijser worden toegeschreven, in een terra cotta-buste, gepolychromeerd, levensgroot portret van een jongen man, gedateerd 1606.

Het is een van de mooiste beeldhouwwerken van de verzameling, en ik was reeds lang bezig te zoeken naar den naam van den maker. Doordat het veel minder gedecideerd en kras van modelé is dan de vorige buste, iets waartoe de jongere, nog minder sprekende trekken van den kop veel bijdragen, dacht ik eerst niet aan een Hollandsch meester. Zonder bevrediging gevonden te hebben, had ik gedacht aan de Fransche artiesten uit den tijd van Hendrik IV, en later, toen ik de bronzen bustes van Adriaan de Vries in het museum van Weenen zag, meende ik een oogenblik aan dezen meester het werk te kunnen toeschrijven, ja ik moet bekennen met tegenzin en wel om redenen

van zuiver materieelen aard er toe over gegaan te zijn den naam van Hendrik de Keijser te noemen. Er valt echter niet aan te ontkomen: hier en bij de marmeren buste is het groteske maske aan het voetstuk, van geen andere hand; de manier van afsnijden van armen en borst is geheel dezelfde, evenals de plaats waar het jaartal: A^{no}. 1606 staat en de wijze waarop het is ingegrift.

De buste is zeer sprekend, de polychromie doet voortreffelijk haar werk, het busis vroeger geheel zwart, thans rosachtig door de roode aarde welke op vele plaatsen door de verf komt, is prachtig vlak en uiterst gevoelig gemodeleerd, maar wij hebben hier een de Keijser voor ons die minder gemoedelijk is, wiens doen gedempter is, ik zou haast zeggen aristocratischer. Wij vinden hier reeds den maker van de Delftsche graftombe, dien wij, in onze verzameling kunnen beoordeelen naar het kleine model in gebakken aarde voor het beeld van den liggenden Prins (hoog M. 0.62, breed M. 0.21. Eigendom van de Gemeente Amsterdam).

No. 9. Het komt ons voor, dat er geen twijfel kan zijn of dit model is van de hand van den meester. Met het sobere, mooi platliggen der plooiën is een groot dramatisch effect bereikt, door geen ander meester, waar ook, overtroffen. De rechtervoet en het hondje zijn gladder, ongevoeliger gedaan, de aarde is hier ook anders gekleurd, zoodat de vraag wel eens bij mij op is gekomen, of dit stuk wel van de Keijser zelf is. — Men weet, de graftombe was nog niet af bij zijn dood in 1621, en zijn zoon Pieter, gelijk blijkt uit het testament van de weduwe van de Keijser, was belast met de voltooiing van het werk, maar hoeveel en wat er nog aan ontbrak is nergens uit op te maken. In bedoeld testament wordt onze terre-cuite omschreven als het *model van de begraefenis van de voorsz Zijn Ex^{cie} van Oraigne.* (Oud Holland III bladz. 75).

Nos. 10, 11 en 12. Drie gevelsteenē afkomstig uit het Nieuwezijds Huiszittenhuis te Amsterdam, met de volgende voorstellingen in hoog relief: *a.* Het inwendige van een kerk; rechts op den achtergrond verschillende figuren achter een balustrade, handelend met twee mannen en een vrouw gezeten in boog-openingen. Links, op den voorgrond, twee vrouwen en een man in zittende houding, met kinderen. *b.* In een vertrek, vóór den schoorsteen, twee mannen schrijvende aan een hooge tafel Vóór een vrouwen met kinderen. Links op den achtergrond opent een man de deur voor een vrouw. *c.* In een hoog vertrek, achter een balustrade, verschillende figuren brooden wegdragende welke opgestapeld zijn op planken. Kinderen met honden spelende op den voorgrond. Links op den voorgrond: een vrouw met kind en een man met zak op den rug, en twee mannen met punthoeden en schoudermanteltjes, de dracht van omstreeks 1640.

Elk der steenen breed M. 1.13, hoog M. 0.75.

Deze gevelsteen en werden vroeger aan Hendrik de Keijser toegeschreven. Nieuwere auteurs volgden hierin de slordigheid van Wagenaar, die de vermelding van Domselaer (Beschrijving van Amsterdam, 4^{en} Boek, blz. 128) als waren de voorgevels der gebouwen van het Huiszittenhuis overcijrt met drij konstige uitgehouwen hartsteen en, gedaan door den vermaarden steenhouwer Keijser, « eenvoudig aanvult met den naam *Hendrik*. Aangezien echter het N. Z. Huiszittenhuis eerst in 1649 voltooid is en Hendrik de Keijser reeds in 1621 gestorven is, vervalt deze attributie. Nu vinden wij, dat een zoon van Hendrik, Willem de Keijser, in 1647 stadsstenhouwer is en als zoodanig nog vermeld wordt in 1652 (Oud-Holland, 6^{en} jaargang p. 226). Onze gevelsteen en zijn dus zeer waarschijnlijk van dezen laatste, van wien wij ook het bas-relief op de graftombe van Tromp, te Delft hebben.

Te oordeelen naar deze werken, was Willem een veel verdienstelijker kunstenaar dan zijn oudere broeder Pieter, de maker van de hoogst middelmatige tombe van Piet Hein in de Oude Kerk te Delft. Willem zet de traditie van zijn vader voort. Zijn kunst is gezond naturalistisch en in wat men «sculpture de genre» zou kunnen noemen, een huiselijke opvatting van het in relief brengen van tafereelen uit het burgerleven, welke in die dagen ook in de zuidelijke Nederlanden en in Frankrijk in de mode was, mag hij een eerste meester genoemd worden. De eigenaardige zin van den Hollandschen beeldhouwer voor schilderachtige effecten, waarop wij reeds vroeger hebben gewezen, vinden wij in deze gevelsteen en al zeer duidelijk uitgesproken; de natuurlijke aanleg beheerschte onmiddellijk het genre.

A. PIR.

(Wordt vervolgd.)

Verzameling Van der Hoop.

Albert Cuyp's Gezicht op Dordrecht.

Hoe gevaarlijk het is *copie* te noemen, wat een *repliek* is, meen ik hieronder weder met een nieuw voorbeeld te hebben aangetoond¹⁾. Het zelfde mag gelden van het mooie gezichtje op Dordrecht van A. Cuyp in de verzameling Van der Hoop (R. M. No. 256), waarvan de echtheid door den heer Hofstede de Groot ten onrechte wordt betwijfeld. Hij herhaalt den reeds vroeger uitgesproken twijfel in Oud Holland XVII (1899) blz. 163, zonder evenwel veel nieuwe redenen voor zijn bewering te geven. Ik zou dan ook zeker niet weer op de zaak terug komen, en gerustelijk de beslissing aan anderen overlaten, wanneer

1) Bladz. 157—159 van dit Bulletin.

hij mijn tegenspraak in het Handelsblad van 21 September 1897 vermeld had. Thans wensch ik te herhalen, wat ik toen schreef, dat ik niets in dit stuk kan vinden wat op het werk van een copist wijst en kortelijks het betoog van den heer Hofstede de Groot beantwoorden.

Ten eerste staat volgens hem deze copie zoover ten achter bij het meesterlijk origineel, dat tot de 6 of 7 allergrootste meesterwerken van Cuyp behoort, dat aan een eigenhandige herhaling niet te denken valt. Dit is geheel een zaak van smaak, waarin ik het met den schrijver niet eens ben, anderen mogelijk wel, maar die bij een meester «zoo ongelijkmatig van kwaliteit» als Cuyp niets, in het geheel niets bewijst. Maar bovendien de schilderij bij Captain Holford, in zijn geheel, is mij te bont om die tot de grootste meesterwerken van Cuyp te rekenen. De helft die met het Amsterdamsche stuk overeenkomt, is iets meer doorwerkt, maar ook iets zwaarder van behandeling, draagt iets minder het kenmerk van een zeer vlot opgeteekenden indruk van de natuur en zou, alleen omlijst, veel minder gesloten van compositie zijn, door een afwijking waarop ik straks terug kom.

Ten tweede wijst de heer Hofstede er op dat in het stukje van Van der Hoop, het dwarsschip der Groote Kerk over het hoofd is gezien, en in Captain Holford's stuk wel degelijk, zij het ook slechts zwak, is aangegeven. Hij laat er op volgen: «Aan Cuyp zelf, die zijn vaderstad zoo telkens en telkens weer schilderde, zou een dergelijk verzuim niet overkomen zijn.»

Nu dit laatste moet juist bewezen worden en is voor een kunstenaar met Cuyp's aanleg niet zoo maar onbewezen aan te nemen. Het was hem toch om het licht-effect, niet om bouwkunstige vormen te doen. Hij kan trouwens de fout op zijn schets bemerkt en op het meer uitvoerige stuk verbeterd hebben. Zeer in het oogvallend heeft hij dit niet gedaan, bij de vele kleine onbelangrijke afwijkingen, die ik tusschen beide stukken opmerkte, is mij deze ontgaan.

Maar ware de stelling van den heer Hofstede de Groot juist, dan zouden geen van beide stukken van Cuyp kunnen wezen. In beide toch is met de vormen van de Groothoofdspoor te Dordrecht zoo verbazend vrij omgesprongen dat er geheel iets anders van gemaakt is, wat Cuyp volgens bovengenoemde leer niet overkomen zou zijn. Omgekeerd kunnen wij hieruit, dunkt mij, de leering trekken, dat min of meerdere juistheid in bouwkunstige zaken niets voor of tegen Cuyp bewijst.

Ten derde zegt de heer Hofstede «de innerlijke bewijzen evenwel, liggende in de kwaliteiten van het stuk, zijn veel talrijker en sterker.» De heer Hofstede verwaardigt zich evenwel niet deze geheimenissen aan het *profanum vulgus* mede te deelen. Ik heb een sterk vermoeden dat zij van dezelfde waarde als de andere geheim gehouden bewijzen zijn en niet bestaan.

Ten vierde vervolgt de heer De Groot: «Ik knoop aan het hier gezegde de algemeene opmerking vast, dat Albert Cuyp een der moeilijkst te kennen meesters onzer school is, omdat hij zoo veelzijdig, maar ook zoo ongelijk van kwaliteit is.» Dit moge waar zijn voor de mindere werken van Cuyp, bij de beoordeeling van wier echtheid, die kennis die men per sneltrein-kilometer kan afnemen, van overwegende beteekenis kan wezen, voor de beoordeeling van de vraag of men met een orgineel of met een copie van een van de beste werken te doen heeft is die geheel onnut, zoolang die niet leidt tot de ontdekking van een copiist, die Cuyp zoo goed kon copiëeren dat hij het meerendeel van de werken van Cuyp, in die eigenschappen waarin Cuyp het grootst is, overtrof.

En bovendien moet hij hetzelfde doek gebruikt hebben dat Cuyp gebruikte en dat, al komt het in de 17^e eeuw ook bij anderen voor, toch tamelijk zeldzaam schijnt. Een grof, rekkerig doek, dat bij het opspannen sterk op de spijkers trekt, zoodat de draden langs den rand dezen vorm aannemen , vóór dat er op geschilderd wordt. Cuyp gebruikte dit doek ook voor zijn maneschijn in de verzameling Six.

Ten slotte de hoofdzak. Beide stukken verschillen niet onaanmerkelijk in twee bijzonderheden, die niet toevallig zijn.

Ten eerste is in de schilderij van Captain Holford de zwarte lijn in het water verder naar het midden toe doorgetrokken, tot in de spiegeling van het schip. Er is geen reden waarom een copiist dit gewijzigd zou hebben. Voor een schilder van de dubbel zoo breede schilderij moest dit «repoussoir» krachtiger en vooral breeder zijn.

Ten tweede zijn rechts bovenaan in de linkerhelft van de schilderij in Dorchesterhouse donkere wolkjes die zich aansluiten bij de krachtige wolkenmassa's van de rechter helft. Deze ontbreken in de schilderij in 's Rijks-Museum. Ook hier staan wij weder voor hetzelfde geval; het zou al een zeer merkwaardig copiist moeten wezen die ze weg gelaten had; maar het ligt voor de hand, dat Cuyp zelf ze aanbracht om den overgang te vormen van de lucht van de rechter helft naar de linker.

Zoo is dus uit een nauwkeurige vergelijking van beide schilderijen nog wel hun geschiedenis op te maken. Cuyp schilderde eerst het fijne schetsje bij Van der Hoop, waarin hij zijn indruk van een zonsondergang opteekende en ontwierp daarop een compositie van de dubbele breedte, waarin hij zijn schets voor de linker helft gebruikte. Die compositie behield evenwel iets tweeslachtigs en was niet geheel aaneen gesloten. De reeds genoemde wolkjes b.v. verraden ook in het werk in zijn geheel hun herkomst maar al te duidelijk. Dit zal ook wel de reden geweest zijn, die misschien reeds Cuyp zelve of later een ander er toe bracht de schilderij door midden te snijden en de ongelukkige verbindtenis te ontbinden. Uit die stukken, thans weer vereenigd, spreekt niet minder duidelijk dan dat zij eens een geheel uitmaakten, hun heterogene natuur. Het is zeker geen toeval dat Captain Holford zijn schilderij zoo heeft

geplaatst dat de rechter helft, die zoo druk en bont is, altijd in de schaduw blijft.

Bij buitenlandsche kunsthistorici bestaat weleens de neiging de kunstwerken in hun nationale musea te overschatten. Het is prijzenswaardig dat de Nederlanders hen daarin niet volgen, maar er is toch geen reden in de tegenoverstelde fout te vervallen en werken van ongemeene kunstwaarde op losse gronden voor copieën uit te geven.

Waar het ten slotte op neer blijft komen is dat het gezicht op Dordrecht in de verzameling Van der Hoop een meesterstukje blijft, mooier dan de meeste werken van Cuyper, waar niemand aan twijfelt, evenmin als een van hen die vóór den heer De Groot (*vixere fortes ante Agamemnona*) beide stukken kenden, aan een van beide getwijfeld hebben. De vraag omtrent de echtheid laat mij niet onverschillig; anders zoude ik mij bepalen tot instemming met de meening van den heer Veth, dat het stadsgezicht fraai blijft ook al zou men deugdelijk kunnen bewijzen dat het een copie was.

Amsterdam, Maart.

J. Six.

Holbein's Portret van Jane Seymour in het Mauritshuis.

Het portret van Jane Seymour in het Mauritshuis, afkomstig uit de verzameling van Johan Willem Friso en Willem den derde, geldt thans als een copie naar Holbein, terwijl het vroeger voor een origineel werd gehouden.

In den catalogus van 1874 werd de twijfel aan de echtheid, door verschillende kunstkenneren geuit, vermeld en een vraagteeken achter het woord copie geplaatst. Sedert is dat vraagteeken weg gelaten. Ik weet niet of iemand daarbij op eigenschappen van het werk gewezen heeft die het tot een copie zouden stempelen, maar ik wil wel verklaren dat ik zelf die nimmer heb kunnen ontdekken. Edoch ik wil mij zelven niet voor een «Holbein-kenner» uitgeven. Het is slechts mijn bedoeling er op te wijzen dat het stuk in den Haag geen verkleinde copie is van het bijna levensgrootte werk in het Museum te Weenen, zooals beweerd wordt en b.v. wel het geval is met het portretje in de verzameling van den Hertog von Bedford op Woburn Abbey (afgebeeld o.a. bij Lodge, *Portraits of Illustrious Personages of Great Britain*, Deel I, No. 3 en Adeline Mary Tavistock and Ella M. S. Russel, *Biographical catalogue of the pictures of Woburn Abbey*. Deel I, pg. 405). Het stuk te Dalkeith Palace in Schotland ken ik niet.

Er zijn tusschen de schilderijen van den Haag en Weenen niet

onbelangrijke afwijkingen, die bij een copie bezwaarlijk te verklaren zouden zijn.

Ten eerste zijn de mouwen van het costume geheel verschillend. De met goud doorweven stof van de bovenmouw heeft een verschillend patroon en de ondermouw is te Weenen even als de rok van zilverbrocaat, met kanten manchets, in den Haag van een dunne, eenvoudig geborduurde stof.

Ten tweede draagt de koningin beide malen een verschillende halsketting. In het museum te Weenen bestaat die uit groote bloksteen, telkens door vier paarlen afgewisseld, in het Mauritshuis uit groote paarlen door kleine kralen gescheiden. Hetzelfde verschil bestaat bij de paarlen langs den zoom van haar gewaad. Langs haar muts heeft zij te Weenen weer dezelfde afwisseling van steenen met vier paarlen, terwijl in den Haag telkens drie kleine paarlen met een kraaltje een rand van klaverbladornamenten vormen.

Hoe een copist tot zulke wijzigingen zou komen is nauwelijks te begripen.

Voor Holbein zelve echter is er geen enkel bezwaar, aan te nemen, dat hij bij het kleinere stuk eenvoudiger sieraden zou hebben aangebracht dan bij het grootere en nu is het zeer opmerkelijk dat de oorspronkelijke schets van den meester op het kasteel te Windsor duidelijk dezelfde halsketting te zien geeft, die hij in het portretje van het Mauritshuis heeft geschilderd, terwijl langs den hals nog flauwe sporen van de groote paarlen te zien zijn en langs de muts de aanduiding van de klaverbladrand niet te miskennen is. De mouwen zijn te Windsor alleen in lijnen geteekend, die vrijwel aan beide stukken beantwoorden, maar toch in de bijzonderheden van de plooiën der manchetten dichter bij het Haagsche werk staan. Bovendien is het van onderen op dezelfde hoogte afgesneden als de teekening, terwijl de schildering te Weenen niet te halver lijve is, maar bijna een kniestuk.

Het werk in het Mauritshuis staat dus dichter bij de schets en ik meen daarom te moeten vragen, dat zij die in deze een beslissend oordeel durven uitspreken, hun vonnis herzien, met het oog op de aangewezen feiten. Ik geloof dat dit mooie stukje zal blijken den meester niet onwaardig te zijn, al behoort het dan ook niet tot zijn meesterwerken. Het is gegraveerd bij Houbraken and Vertue, *The Heads of Illustrious Persons of Great Britain*, blz. 35.

Verder dan de verzameling van Willem III. laat zich de geschiedenis niet vervolgen. Het behoort niet tot de werken door koningin Anna tevergeefs opgeëischt en kan ook onmogelijk «Een koningin van Engeland in Miniatuur van Holbein», als No. 139 in de veiling der verzameling van Jan Six voor f 6.— verkocht, wezen, daar deze in 1702 eerst na den dood van Willem III gehouden werd.

Er kan daarentegen nauwelijks twijfel bestaan dat de schildering

te Weenen dezelfde is die van Mander beschrijft met de volgende woorden: (fol. 144b). «Noch is tot Amstelredam in de Warmoesstraat van Holbeen een seer aerdigh en suyer conterfeytsel, wesende eenighe Coninginne van Enghelandt, dat wonderwel gehandelt is, hebbende onder ander een silver laken kleedt dat natuurljk silver schynt te wesen, waarop is eenigh werck, alles soo natuurljk en seltsaem ghedaen wesende, dat het te verwonderen is, wel ghelyckende dat er tenteel oft witte foelie onder is: somma, 't is waerdig te sien.» Het silver brocaat door van Mander beschreven ontbreekt toch juist in het Mauritshuis.

Hoe zulk een belangrijk werk reeds in 1604 het Engelsche koningshof verlaten kon hebben, is niet te raden.

A.

J. Six.

Mauritshuis te 's Gravenhage.

Door aankoop is het Mauritshuis in het bezit gekomen van een musicerend gezelschap door Anthonie Palamedesz., van 1632. Dit schilderij is bekend van de tentoonstelling van oude schilderkunst, in 1894 te Utrecht gehouden, waar het was ingezonden door de Douair. de Jonge-de Kock te 's Gravenhage.

Graaf Bentinck-Waldeck-Limpurg te 's Gravenhage, schonk in bruikleen een schilderijtje van Pieter Codde van 1634, voorstellende een hand in hand staand echtpaar (vermoedelijk portretten) en een genrestukje van Gerard Pietersz. van Zyl, waarin een dame een andere een brief voorleest, en een jong man een jonge dame omarmt. Het werk van van Zyl komt tegenwoordig uiterst weinig voor, maar was in de zeventiende eeuw zeer gezien. Naar dit fraaie stukje bestaat een zwartekunstprent van de hand van Wallerant Vaillant.

Kon. Penning-Kabinet te 's Gravenhage.

Romeinsche Munten uit de Collectie Six.

Hoewel elk jaar, wel wat te laat, eene lijst van de aanwinsten wordt gevoegd aan het verslag over het Koninklijk Penning-Kabinet is het toch misschien gewenscht nu reeds een korte aanteekening te geven over de Romeinsche munten, die prof. Jhr. J. Six en Jhr. W. Six uit

de collectie van hunnen vader aan de Haagsche verzameling geschonken hebben

Jan Pieter Six, wiens naam als ernstig verzamelaar en wetenschappelijk beoefenaar der numismatiek ver over onze landgrenzen beroemd was en die met Imhoof Blumer, Babelon en de Engelsche conservatoren van het Britsch Museum een der meest beteekenende figuren op penningkundig gebied was, werd 6 November 1824 geboren, studeerde eerst in de rechten en later in de letteren, waar hij zich speciaal op Plautus toelagde.

Wij herinneren er in 't kort aan dat Six in 1863 lid der academie werd en in 1869 doctor honoris causa der Universiteit te Utrecht.

Op het gebied der penningkunde trokken hem eerst de Romeinsche munten aan, daarna de Grieksche en speciaal de Klein-Aziatische stukken. Van zijn werken noemen wij alleen den catalogus van de aan de Academie van Wetenschappen behorende collectie antieke munten uit het legaat Hœufft (voor een deel de oude verzameling van Damme) en zijn monographieën over de «classement des séries cypriotes» en de «monnaies Lyciennes.» In de «Numismatical chronicle» verschenen nog tal van artikelen, zoo o.a. over de oudste bronzen munten van Syracuse (1875), over de munten der Carische Satrapen (1877), Aphrodite Nemesis (1882), den Satraap Mazaios (1884) en reeksen artikelen over onbekende en onuitgegeven munten (het laatste in 1898).

Hoe Six zijn Romeinsche munten verzamelde kan men nagaan wanneer men zijn voortreffelijk gehouden aanteeckenboekjes¹⁾ raadpleegt.

De eerste vermelding, behalve eene zeer korte noot, gevoegd bij eene door hem aangekochte lijst boeken, is eene ongedateerde opgave van munten die «ik op de verkooping van de munten en penningen in het Huis met de Hoofden gekocht heb». Dan volgt de catalogus van munten die 7 Juli 1845 werden verkocht te Gent en waarvan Six er enkele deed aankopen.

Na die eerste auctie werden met den meesten ijver allerwegen *Romeinsche* munten aangekocht, voornamelijk door tusschenkomst van den heer Balfoort en Prof. Serrure; wij noteeren de volgende auctiën waar de verzameling gevormd en verrijkt werd: in Gent 1848, verschillende in Parijs en in Londen, Westhoff (1848), Van Santen (1849), J. de Vries (1854), Becker (1852), De Keth (1857) vooral ook Northwick te Londen (1859), Prof. Kist (1861), Van den Heuvel (1863), Van der Chys (1870), Baart De La Faille (1870) en in den ouden tijd in het Huis met de Hoofden, later geregeld bij Bom. Van de particulieren, waar voornamelijk van aangekocht werd, noemen wij: Prof. J. D. van Lennep.

1) Deze aanteeckenboekjes werden mij door de welwillendheid van de heeren Six ter inzage verstrekt.

Mr. A. J. Enschedé, W. J. de Voogt, A. Oltmans, Jeronimo de Vries, De Coster te Brussel, Sambon te Napels, Webster te Londen, Rollin en Feuarent te Parijs. Geruild werd er met het Kon. Penning-Kabinet en met de verzameling der Leidsche Universiteit.

Wij noemden reeds den heer Balfoort; deze heer, schrijver van monographieën over Utrechtsche munten, leverde zeer veel stukken aan Six; hij had allerwegen relatiën en in de te Maastricht gevormde collectie van den Notaris Dumoulin waren ook veel munten van hem afkomstig. Six had de gewoonte om zijne aankopen te merken naar den verkooper of naar de plaats waar zij vandaan kwamen, zoo koopt hij door bemiddeling van Balfoort, munten uit Mannheim, dit wordt Mh. en in 1849 (6 Aug.), door denzelfden uit Neuss, vijf koopen dus Ns. I, Ns. II, enz.

Deze aanwinsten verdienen eene bijzondere vermelding, daar dit de eerste collectiën Grieksche munten waren die Six aankocht; zeer waarschijnlijk is die koop de aanleiding geweest, dat Six zich op de Grieksche munten is gaan toeleegen; eene nadere bestudeering der stukken zelf in verband met de aanteekeningboekjes zou dit nog zekerder en duidelijker kunnen aantoonen.

Het is een bepaald te constateeren feit, dat tot ongeveer 1855 meest Romeinsche munten werden aangekocht met nu en dan Gallische en Grieksche munten, na 1855 werden in hoofdzaak Grieken bij de verzameling gevoegd, met enkele uitzonderingen, zoo in 1859 de koopen uit de collectie Northwick en in 1870 uit de collectie Baart De La Faille.

Wij doen hier volgen eene korte opgave der stukken die het Penningkabinet verkregen heeft uit de collectie Six.

Eén stuk aes rude, het oudste nog ongestempelde betaalmiddel der Italiaansche stammen. Dit stuk werd in 1862 te Castel d'Asson gevonden.

Romano-Campaansche munten. Vier stuks geslagen in de verschillende steden van Campania, Samnium en Apulia tijdens de oorlogen gevoerd met de Samnieten, Pyrrhus en de Carthagers.

Zij behooren tot de periode 437-543 a. u. c., drie hebben ROMA ingeslagen, één en relief.

Van het Aes grave (Pondus libralis) zijn verkregen: voor de periode 416-486 a. u. c. Assis, Semis, Sextans en drie verschillende unciae.

Voor de periode 486-537: twee Quinarii, een Victoriatus, Assis, Semis, Quadrans, Sextans.

Van de munten met symbolen uit deze periode vinden wij: drie

denarii, drie victoriati, zeventien asses, sextans, uncia; met letters en monogrammen drie denarii, een quinarus, een sestertius, drie asses, triens.

Uit de periode 537-600 a. u. c. twee exemplaren der semis, triens, quadrans, vier exemplaren van de sextans, uncia.

Van de volgende geslachten werden denarii, asses enz. ontvangen:

Aburia (2) Acilia (1) Aelia (2) Aemilia (6) Annia (2) Antestia (1) Antia (1) Antonia (13) Appuleia (2) Aquilia (1) Atia (1) Atilia (4) Aufidia (1) Aurelia (4) Autronia (1) Axia (1)

Baebia (1)

Caecilia (9) Caesia (2) Calpurnia (23) Carisia (1) Cassia (5) Cipia (1)

Claudia (3) Clovia (1) Coelia (2) Considia (2) Cordia (3) Cornelia (14) Cosconia (1) Crepereia (1) Crepusia (1) Cupienna (1) Curiatia (2) Curtia (1)

Decimia (1) Domitia (3)

Egnatia (2)

Fabia (3) Fabiana (1) Farsuleia (1) Flaminia (2) Fonteia (8) Fulvia (1) Fundania (1) Furia (1)

Gargilia (2) Gellia (1)

Herennia (6) Hosidia (1) Hostilia (2)

Julia (27) Junia (11) Juventia (1)

Licina (5) Livincia (1) Lollia (1) Lucilia (1) Lutatia (1)

Maenia (1) Maiana (1) Mamilia (2) Manlia (3) Marcia (8) Matiena (3) Memmia (8) Minucia (2)

Naevia (4) Nasidia (1) Neria (1) Nonia (1) Norbana (2) Nunitoria (1) Ogulnia (1) Opimia (1)

Papia (9) Papiria (2) Pinaris (2) Plaetoria (6) Plautia (2) Plutia (1) Poblicia (2) Pompeia (2) Pomponia (7) Porcia (3) Postumia (3)

Roscia (4) Rubria (6)

Satriena (2) Soribonia (1) Sempronia (1) Sentia (1) Sulpicia (1)

Sergia (1) Servilia (5) Sicinia (2) Sulpicia (3)

Terentia (3) Titus (2) Tituria (1) Trebania (1) Tullia (1).

Valeria (9) Vargunteia (1) Vergilia (1) Veturia (1) Vibia (15) Vinicia (1) Volteia (8)

Bovendien 120 munten uit den Keizertijd.

In een der volgende nummers zullen wij de aanwinsten uit de Grieksche verzameling kunnen mededeelen; dank toch de groote welwillendheid der heeren Six, is een belangrijk geschenk Grieksche munten zich komen voegen bij de Romeinsche, terwijl ook door aankoop op zeer gunstige voorwaarden tal van stukken zijn verkregen.

Den Haag, Maart 1900.

H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFEPÉ.

Door koop werd het Penning-Kabinet eigenaar van een uiterst zeldzamen te Middelburg geslagen Toursche Groot.

Gui van Vlaanderen of Gui de Namur zoon van Gui van Dampierre liet als heer van Zeeland, te Middelburg munt slaan, en eene der munten is thans in het Koninklijk Penning-Kabinet opgenomen. Men vindt de afbeelding en beschrijving er van in de *Revue Belge* van 1881 p. 262. De toenmalige eigenaar de heer Van Peteghem wijdde er eene uitgebreide studie aan, later kwam ze in het bezit van den Vicomte de Jonghe, die ze aan de Haagsche verzameling afstond.

Het is een stuk van groot geschiedkundig belang, geslagen geheel gelijk aan dergelijke grooten van Aalst en Namen gemunt door Gui's broeders Philippe de Thiette en Jan I.

De tijd van ontstaan is nauwkeurig aan te geven, in 1303 (na Paschen o. s.) maakte Gui de Namur zich van Middelburg meester en werd bij het sluiten van een wapenstilstand met Gui d'Avennes, tot heer van Zeeland erkend, 10 Aug. 1304 o. s. werd hij gevangen genomen en in het Châtelet te Parijs opgesloten. In dezen tijd is dus dit stuk geslagen.

Den Haag, Maart 1900.

D. C.

Stedelijk Museum te Amsterdam.

Wegens verbouwing is de verzameling schilderijen en familie-portretten van de heeren Jhr. P. H. Six van Vromade, Prof. Jhr. J. Six en Jhr. W. Six tijdelijk geplaatst in het Stedelijk Museum van Amsterdam. Weldra zal gelegenheid gegeven worden die daar te zien op de dagen dat het museum geopend is.

N. R. C.

Museum Kunstliefde te Utrecht.

Het museum Kunstliefde te Utrecht verheugt zich door tussenkomst van Dr. Bredius in de aanwinst van een Horatius de Hooch, in 1669 overman van het schilderscollege te Utrecht. Hetzelfde schilderij, toen eigendom van den heer O. Huldshinsky te Berlijn, werd in 1894 op de tentoonstelling van oude schilderkunst te Utrecht geëxposeerd. Vóór deze tentoonstelling behoorde Horatius de Hooch tot de geheel onbekende grootheden.

Het schilderij stelt een zuidelijk landschap voor. Links eene rivier; rechts bouwvallen van een groot paleis. Op den voorgrond landlieden

en een ruiter met zijn hond ter jacht uitrijdend. Gemerkt links beneden «HD (aaneen): Hooch:». Doek 52⁵ bij 65.

Het is glad van schildering, sterk onder den invloed van Jan Both en Guiliam de Heusch (beiden Utrechtsche schilders van naam).

N. R. Ct.

Stedelijk Museum te Haarlem.

Het Stedelijk Museum te Haarlem heeft een belangrijke aanwinst verkregen door aankoop van een zeer mooi landschapje van Jacob van Ruysdael, voorstellend een gezicht op de duinen van de stad (Haarlem) af gezien. Iets kleiner dan het gezicht op Haarlem, dat het Mauritshuis bezit, munt dit landschap vooral uit door de heerlijke zomersche wolkenlucht, die, bijzonder smijdig geschilderd, een malsch licht uitstraalt, zoodat zelfs de beschaduwde voorgrond deelt in dien warmen bronstoon en het licht met een klein effect de duinen en een kleine aanduiding der zee aan den horizon verlicht.

Vaul.

Dordrechts Museum.

Volgens het 28 April l.l. uitgebracht verslag, werden verleden jaar behalve nieuwe kunst o. a. twee portretten van Aelbert Cuyp aangekocht door bemiddeling van Dr. C. Hofstede de Groot en werden de portretten van de de Witten, portretten van de Baen, door den heer Hopman gerestaureerd.

De beschrijving van het belangrijk legaat van Ary Scheffer, hetwelk thans door het overlijden van Mevr. de wed. Marjolin-Scheffer ter beschikking komt, van het Museum, valt buiten de grenzen aan dit bulletin gesteld.

Groningsch Museum.

Het Groningsch Museum is, naar de Pr. Gr. Ct. meldt, weder met een prachtig legaat begiftigd. Door mej. T. Arkma, dezer dagen te Warfum overleden, is aan het museum, vrij van successierecht, gelegateerd het grootste gedeelte der omvangrijke en bij velen bekende collectie oudheden, die zich in de behuizing van de overledene reeds sedert meer dan 150 jaren heeft bevonden. Het legaat bestaat uit onderscheidene schilderijen van oude meesters, familieportretten, antieke meubelen uit de 17^e en 18^e eeuw, oud porselein en glaswerk, antiek

zilver, waaronder afkomstig van een der vroegere Ommelanden Zijlvesten enz., benevens de bibliotheek, twee kisten met handschriften en charters. Onder laatstgenoemde stukken is een deel der nalatenschap van den vermaarden, in het begin der 18^e eeuw op Rottumeroog gewoond hebbenden graaf Clancarty.

N. R. C.

Oude Gevonden voorwerpen te Leeuwarden..

Bij het blootleggen der fundamenteu van het huis op den hoek van het Hofplein en de Kleine Hoogstraat alhier kwamen er twee houten vaten voor den dag, die, eenige meters van elkaar verwijderd, horizontaal in den bodem waren geplaatst, met de bovenranden ongeveer twee meter beneden het niveau van het Hofplein.

Met deze bevindingen in kennis gesteld, heeft het bestuur van het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde, het bedoelde terrein, waar, behalve de vaten, nog eenige rechtopstaande palen en een dikke dwarsliggende balk waren ontdekt, laten fotografeeren. Daarna zijn de vaten geheel ontgraven.

Daar de fundamenteu zijn gelegen aan den voet der terp, over welker kruin de Groote Kerkstraat loopt, meende men aanvankelijk dat de vaten uit denzelfden tijd zouden dagteekenen als de putvaten, die men, op dezelfde wijze, in bijna iedere terp vindt, en wel met de bovenranden even boven of gelijk met het maaiveld.

Dit bleek echter niet het geval te zijn. Wel zat onder ieder vat nog een verlengvat, wel hebben deze vaten ongetwijfeld tot regenputten gediend, maar de aard van de voorwerpen, die in de vaten zijn gevonden, de aanwezigheid van baksteen in den omringenden grond, zelfs op groote diepte, ten slotte de goede bewerking der vaten, dit alles verhindert een gelijkstelling met de regenputten uit den terpertijd.

De duigen van de vaten zijn van boven even breed als beneden en vervaardigd uit eikenhout.

Bij den diepsten put meet het bovenvat 75 cM., het ondervat 133 cM. De aanwezigheid van een bodem in het ondervat bewijst, dat men hier heeft te doen niet met een wel, maar met een regenbak. Successievelijk kwamen er voor den dag: een stuk gepolijst lei, waarop eenige regels 16e-eeuwsch schrift zijn gekrast; een goed bewerkte, driekante dolk, met platten schijfvormigen knop, onderscheidene spinklosjes van Keulsche aarde, een groot en een klein Jacoba-kannetje, uit de 15e of het begin van de 16e eeuw, verder eenige scherven van gelijksoortig baksel.

Bij het geheel ontbreken van ouder aardewerk stellen deze kannetjes

en scherven de vervaardiging van den put, waarin ze moeten zijn geraakt, toen hij nog dienst deed, ongeveer in de 15^e eeuw.

Het eigenaardige van de zaak is, dat men, nog zoo laat, in een stad regenputten vindt, die geheel overeenkomen met het Romeinsche type, zooals er b.v. in 1893 een is ontgraven in de groote Romeinsche nederzetting bij Vechten, in de provincie Utrecht. De bewoners van de terpen hebben deze wijze van putten maken van de Romeinen geleerd, en thans zien wij omstreeks de 15^e eeuw de oude traditie nog bewaard.

Voor het overige volgt uit bovenbedoeld onderzoek geenszins dat men in de fundamente van huizen te dezer stede geen vóórniddel-eeuwsche voorwerpen zal aantreffen. Onder andere werd in de Koningstraat een prachtige Merovingische gordelversiering van *à jour* bewerkt brons gevonden, thans in het Friesch Museum, en de fundamente van het Volksgebouw aan de Nieuweburen leverden een kleine bronzen munt van Keizer Tiberius (1437 n. C.) waarschijnlijk het oudste bewijs van de bewoning van Leeuwarden, vooral omdat deze munt, blijkens de uitmuntende conservatie betrekkelijk kort gecirculeerd heeft.

Leeuw. Crt.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Victor van der Haeghen. Mémoire sur des documents faux relatifs aux anciens peintres, sculpteurs et graveurs flamands. Bruxelles, Hayez, 1899 8^o.

De kunstgeschiedenis is behalve op de nagelaten kunstwerken grootendeels gebaseerd op gedurende deze eeuw gepubliceerd actenmateriaal. Daaraan moeten dan de vele verhalen van vroegere schrijvers getoetst worden, en waar botsing is, geeft het actenmateriaal als van zelf spreekt den doorslag.

Nu was Gent bijzonder ruim bedeed met zulke door ijverige navorschers uit het stof der archieven opgedoken bescheiden, tot op eens een consciëntieus onderzoek van den Gentschen archivaris van der Haeghen een geweldigen schok geeft aan het getimmerte, waarvan de lijnen zich aan het oog zoo fraai en zoo volkomen voordeden.

De Gentsche verzamelaar J. B. Delbecq was in het begin dezer eeuw in het bezit van een „Handboek van het ambacht der vryen schilders van de stad Gent van 1339 tot 1713“. Het werd in 1843 het eigendom van de stad Gent en trok natuurlijk de aandacht van de

historici. Eduard de Busscher gaf het daarna uit in 1859. Wel werd de authenticiteit van enkele gegevens nu en dan aangevochten, maar «im grossen Ganzen» bleef het een herhaaldelijk geciteerde hoofdbron, totdat thans de heer van der Haeghen op meer energische wijze niet alleen de onvertrouwbaarheid, maar zelfs de algeheele valsheid aantoonde.

Voor eerst de statuten van 1338 en 1339, waarvan artikelsgewijze aangetoond wordt, dat de falsaris ze aan andere echte bescheiden, op andere gilden betrekking hebbende, ontleend heeft, maar zich daarbij aan grove taalfouten heeft schuldig gemaakt.

Erger is echter dat de lijsten van sedert 1339 in het gild ingeschreven op louter compilatie bleken te berusten. Interessant is het na te gaan, hoe de falsaris aan de talrijke namen gekomen is, waar geheel fantaseeren gevaarlijk was. Het door hem gevolgde procédé was zeer verraderlijk voor latere navorschers, want aan eenige werkelijk juiste namen ontleende hij telkens die van een aantal familieleden. Werken als van Vaernewyck, van Mander en Sanderus werden natuurlijk ijverig doorzocht, maar aan de omstandigheid, dat in een uitgave van Sanderus, *Flandria Illustrata* van 1735 de drukfout Gerardus van Mele in plaats van Gerardus van Mere staat, heeft in de registers Gheeraerd van Mele zijn ontstaan te danken.

De talrijke publicaties uit de Gentsche archieven door Diericx, verschenen in de jaren 1814 en volgende, deden natuurlijk de grootste hoeveelheid namen aan de hand, en door een ruim toegepast stelsel van vermenigvuldiging werden aan deze bronnen talloze namen ontleend. Waar b.v. vier van de Riviere's bekend waren, werden er negentien gecreëerd enz. Vermakelijk is het, hierbij op te merken, hoe noodlottig wel eens een verkeerde lezing van Diericx geweest is, zooals bij Joos Vorre, door Diericx verkeerd gelezen voor Joos Kerre: negen verschillende Vorre's hebben er het aanzijn aan te danken gehad.

Die ijverige archiefnaspeuringen van Diericx schenen den falsaris tevens de verzekering te geven, dat hem geen namen ontsnapt waren. Nu is echter de heer van der Haegen een nog ijveriger archiefnaspeurder dan Diericx geweest is, en hij heeft uit ontwijfelbaar echte bescheiden, als schepenregisters en dergelijke, lijsten samengesteld van ieder, die zich te Gent met eenig kunsthandwerk bezig heeft gehouden. Zoodoende kwam hij voor de 14de eeuw tot een zestigtal namen, tegen 125 in hetzelfde tijdperk bij den falsaris, en dat terwijl namen die door Diericx toevallig overgeslagen waren, door den falsaris ook niet genoemd worden.

Met opoffering van ontzaglijk veel moeite en tijd is het den heer van der Haeghen gelukt een geregelde lijst samen te stellen van in het schildersambacht te Gent toegelatenen van 1400 tot 1537.

Verder bevat het handschrift nog eenige geschiedkundige bijzonderheden omtrent een deputatie die in 1540, met den deken der schilders aan 't hoofd, door Karel V zou zijn ontvangen, omtrent de

verbeurtverklaring van de bezittingen der schilders in hetzelfde jaar en nog omtrent andere gebeurtenissen tot 1574 toe, die alle door de kritiek van den heer van der Haeghen als weggeblazen worden.

Een tweede schier nog belangrijker handschrift in het bezit van Delbecq was een afschrift van een fragment en uittreksels uit het vermaarde handschrift van Lucas de Heere, den meester van van Mander, die «in rijm dese stoffe van het leven der vermaerde schilders by der handt en aengevangen hadde.» Reeds van Mander heeft vruchteloze pogingen gedaan, dit handschrift op te sporen. Sedert is er niet over gesproken, totdat Delbecq de goegemeente in den waan bracht, dat we althans gedeeltelijk op de hoogte van den inhoud konden zijn, want hij kwam voor den dag met een afschrift dat de voorrede, een lofdicht en zes coupletten van den tekst bevatte, benevens als uittreksel een lange lijst van namen met achtergevoegde jaartallen.

Dat deze bescheiden valsch waren¹⁾, lag meer voor de hand dan de pas genoemde archivaliën, maar het is den heer van der Haeghen gelukt, den zeer recenten tijd van vervalsching te hebben aangetoond. Een voorbeeld slechts:

Het lijstje

«Men relateert dat van dese tyden
Engelbrecht, van Hemsens, te Leyden
Dat Albert Ouwater, Volkaert, Mandyn,
Jacob van Mercken, soo seer benyd,
Alle van Eyckens discipelen syn,»

is kennelijk ontleend aan een dergelijk lijstje in Heineken's *Idée générale d'une collection complète d'estampes*, maar niet vóórdat in 1816 Jacobus Koning eenige leesfouten uit Heineken (die Ouwats voor Ouwater en Dadin voor Mandin gelezen had) had verbeterd.

Het handschrift zou zich bevonden hebben bij een partij boeken uit de bibliotheek van zekeren de Potter, waarvan de boekdrukker Pieter de Goesin in 1824 een catalogus gemaakt heeft. De erfgenamen van de Potter zouden het echter teruggenomen hebben, vóór de catalogus werd afgedrukt, zoodat het daarin niet te vinden is, maar de Goesin zou onderwijl het afschrift en het uittreksel gemaakt hebben.

In 1829 had Delbecq het h. nog niet, want in een toen verschenen levensbeschrijving van Lucas de Heere wordt er geen melding van gemaakt, niettegenstaande Delbecq wel genoemd wordt. In 1831 stierf de Goesin; waarschijnlijk eerst na diens dood heeft men gedurfd zijn naam in het bedrog te betrekken.

1) Vooral de naamlijst draagt de sporen van valsheid. Er paradeert b.v. op Cornelis van Oostzaan (1380) en Engelbrecht van Leyden (1384), beiden ontleend aan de namen hunner beroemde zonen. Herman Muller is er geplaatst op 1570, zijn zoon Jan Muller op 1571.

Behalve deze beide omvangrijke bescheiden beschikte Delbecq nog over een aantal aantekeningen van verschillenden aard, die ook al heel wat verwarring gesticht hebben, tot in de werken van Crowe en Cavalcaselle en van den abt Dehaisnes toe.

Nu dit bedrog volledig aan de kaak gesteld is, is het van weinig belang meer, te weten, of Delbecq zelf de vervaardiger geweest is van een en ander, of dat hij het slachtoffer is geweest van een oplichter. In het eerste geval heeft hij wel voldoening gehad van zijn bedrijf, want driekwart eeuw moest er over verlopen, eer de vermoedens tegen hem gerezen tot een enquête aanleiding gaven, en de scherpzinnigheid van een van der Haeghen was er voor noodig, hem geheel te ontmaskeren.

Ten slotte zij er nog op gewezen, dat het werkje van het begin tot het einde met een overtuigende klaarheid is geschreven, en voorzien is van uitstekende registers. Het afzonderlijke register van de namen die weer uit de lijsten van kunstenaars geschrapt moeten worden, beslaat 20 bladzijden!

Amsterdam.

E. W. MOES.

«Das Leben Jesu Christi von Jan Joest geschildert auf den Flügeln des Hochaltars zu Kalkar. Herausgegeben und beschrieben von Stephan Beissel (M.-Gladbach, B. Kühlen's Kunstantalt)» is de titel van een uitgave, die zeer de aandacht verdient, niet om den tekst, die niets nieuws brengt behalve de nauwkeurige beschrijving van het veelgeprezen altaarwerk, maar om de uitnemende lichtdrukken, die een hoogst welkome bijdrage voor de kunstgeschiedenis zijn.

Jan Joest neemt een zeer bijzondere plaats in, tusschen de Nederlandsche, speciaal Haarlemsche, en de Duitsche, Neder-Rijnsche kunstenaars. Uit Haarlem afkomstig en daar weer begraven, schiep hij tusschen 1505 en 1508 te Kalkar zijn voornaamste werk, dat een brug vormt tusschen de realistische Hollandsche en de meer mystieke Duitsche kunst.

A. R. C.

Pas verschenen is een vierde druk van den catalogus, van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem, van de hand van den heer J. J. Graaf. In ons volgend nummer hopen wij op dezen verdienstelijken arbeid terug te komen.

Verslagen van Vereenigingen.

Vereeniging Fléhité te Amersfoort.

Verslag over het jaar 1899.

Het jaar 1899 was voor de vereeniging Fléhité te Amersfoort van vrij groot belang, want op 1 Mei werd het verbouwde museum weder geopend.

Een beknopte beschrijving van het gebouw, zooals het thans ingericht is, is in het verslag opgenomen, en deelen wij eenigzins verkort mede.

Het gebouw aan den Singelkant binnentredende, komt men in eene kleine vestibule, die links toegang geeft tot een groot vertrek, waarin langs de wanden de kaarten met een gedeelte der origineele koperen platen zijn tentoongesteld, die betrekking hebben op de Gouwe, terwijl in de vitrines en kast de voorwerpen afkomstig van de oudste bewoners, urnen etc. zijn geborgen; eveneens bevindt zich daar alles, wat op den bodem van de Gouwe betrekking heeft. Door eene grootere overkluisde vestibule, waarin langs de wanden de verschillende gevelsteen op eene verhoogde lijst zijn aangebracht, komt men rechts in een eveneens overkluisd vertrek, waar de grafzerken, fragmenten van gebouwen, schoorsteenstenen etc. zijn opgesteld; links in de 17^e eeuwse verwulfd keuken waarvan de wanden met een groot aantal tegels zijn bekleed.

De drie laatstgenoemde vertrekken zijn nog van het oude gebouw in wezen gebleven.

Na de trap in de vestibule te zijn opgegaan bevindt men zich in een langwerpig portaal, waar eenige schilderijen van oude meesters zich bevinden. Dit portaal voert naar drie vertrekken. De eerste der drie rijk betimmerde deuren binnengaande, komt men in de Bestuurskamer met haar statige 17^e eeuwse schouw met tegelbekleding. Verschillende regentenborden in kunstig gesneden lijsten bevinden zich langs de wanden, waar tevens een op perkament geteekende geslachtsboom van Keizer Karel V, omstreeks 1534 vervaardigd, de aandacht vraagt. Een koperen kaarsenkroon met 12 blakers, geeft aan het geheel iets gezelligs.

Het tweede vertrek bevat de verzameling prenten, gedenkpenningen etc., betrekking hebbende op den Lands-Advokaat Johan van Oldenbarneveldt, benevens de bibliotheek.

Het derde vertrek, de groote zaal, bevat te veel om alles in dit

kort bestek te kunnen beschrijven. In verschillende vitrines zijn daar te bezichtigen portretten van Amersfoortsche personen, zegels, zegelstempels, charters, munten en penningen, schilderijen, geschilderd door Amersfoorters, waaronder «Het Oordeel» door Jacob van Campen, en verder voorwerpen op godsdienst, krijgswezen en onderwijs betrekking hebbende.

De trap achter in het portaal opgegaan zijnde bevindt men zich op de 2^e verdieping, die ongeveer op gelijke wijze als de eerste is ingedeeld. In het eerste vertrek bevindt zich de topografische Atlas van Stad en Gouwe, gedeeltelijk in acht toonkasten geborgen, terwijl de schilderijen daarop betrekking hebbende langs de wanden zijn tentoongesteld. Op het portaal bevindt zich de voortzetting van den Atlas, bestaande uit drie groote doeken, een paar poorten van Amersfoort etc. voorstellende. Tevens bevindt zich daar een eikenhouten kast.

In het tweede vertrek zijn kleederdrachten, nuttige en fraaie handwerken, waaronder eene kleine verzameling oude kant zeer de aandacht waard, in verschillend kasten en vitrines tentoongesteld.

Het derde vertrek bevat een aantal voorwerpen, betrekking hebbende op kunst en nijverheid, gildewezen en tabaksteelt. Eene schouw, einde 15^e eeuw, waarvan het fries, afkomstig uit een huis in de L. V. straat te Amersfoort, o. a. voorstelt «Het Laatste Oordeel», mag hier niet onvermeld blijven.

Links van dit vertrek bevindt zich een zaaltje, dat door zijne fraaie verlichting eene zeer goede gelegenheid aanbiedt ter expositie van prenten.

Van de uitvoerig bewerkte lijst van aanwinsten wijzen wij op een Gothische gegoten geelkoperen godslamp van omstreeks 1453 en op een bloemstuk van William Gouw Ferguson van 1659.¹⁾

Als gewoonlijk bevat het verslag een aantal bijlagen bij wijze van mengelwerk, waarvan een door den heer W. Croockewit W. Az. opgemaakte lijst van in het afgelopen jaar afgebroken huizen opmerking verdient.

1) Dit is diens vroegst bekende werk; een stuk met wild van 1660 is in de collectie Moltke te Kopenhagen, en een stuk met doode vogels van 1662 in het Rijksmuseum te Amsterdam. Het meestal opgegeven geboortjaar 1610 is verkeerd. Niet alleen komen er nog in 1695 geschilderde stukken van hem voor, b.v. in het Museum te Emden, maar bij zijn huwelijk in 1681 verklaarde hij 48 jaar oud te zijn.

Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde te Leeuwarden.

Verslag 1898—1899.

Aan dit verslag ontleenen wij, dat er middelen beraamd zullen worden tot conservatie van de lijken in den grafkelder te Wieuwerd, waar de toestand onvoldoende is. Vergeefsche pogingen werden gedaan om een poortje van de onlangs gesloopte Westerkerk te Harlingen te koopen.

Onder de aanwinsten van het Museum bekleeden die ouder dan de tiende eeuw wederom de voornaamste plaats. Bijzonder de aandacht wordt gevestigd op een beenen haarnaald als type van een specifiek Friesch product, op de fraaie Carolingische mantelspeld, die in dit Bulletin (p. 72) reeds besproken is, en op een Romeinsch bronzen vaasje, afgebeeld in Pleyte's Nederlandsche Oudheden, Friesland, pl. XXVI, N^o. 7.

De bijzondere zorg waarmede de lijsten van aanwinsten bewerkt zijn, zij andere conservatoren tot navolging aanbevelen.

Een goed geslaagde afbeelding in kleuren van het zwaardje van Arum met runenschrift, in 1895 gevonden, is vergezeld van een uitvoerige toelichting van den conservator Mr. P. C. J. A. Boeles.

Jaarverslag van de vereeniging „Die Haghe” 1898—1899.

De toestand der vereeniging is zeer gunstig. Het ledental neemt steeds toe en bestond op 1 Januari 1900 uit 226 werkende leden, 266 buitengewone en 14 corresponderende leden. Het bestuur onderging eene wijziging door het uitreden van den voorzitter den heer Servaas van Royen in wiens plaats benoemd werd de gep. kolonel F. de Bas.

Verschillende lezingen en kleine tentoonstellingen hielden de belangstelling gaande.

Den 29^{sten} December 1898 werd een gedenksteen met de buste van Simon Stevin onthuld, geplaatst in een huis, Raamstraat 47, bij welke gelegenheid de heer Th. Morren in korte trekken een levensschets gaf van den beroemden wiskundige en leermeester van Prins Maurits.

Na afloop van het vredescongres werd aan de leden gelegenheid verschaffd de Oranjezaal «in congres-toilet» te bezichtigen, en later maakten velen van de uitnoodiging gebruik tot bezichtiging van de kunstaardewerf fabriek Rozenburg. Ook de tocht naar Haer-Zuylen, ter gelegenheid van de vergadering van den Ned. Oudheidk. Bond wordt herdacht, waaraan «Die Haghe» met 64 leden deelnam. Moge deze vereeniging nog dikwijls zulke blijken van belangstelling in den Bond geven.

De bibliotheek ontving 39 nieuwe aanwinsten.

Aan het slot vindt men een verslag van de commissie tot onderzoek der Assendelftsche tombe, van welk onderzoek nog slechts het begin valt te vermelden, en een «Kronijk» van 30 Juli 1808 tot eind 1809.

Stedelijk Museum te Alkmaar.

Verslag over het jaar 1899.

Voorwerpen van allerlei aard werden door schenking of aankoop verworven. Een vergissing is het stellig, dat in het verslag een vierzijdig geslepen been met drie-regelig inschrift: DIE TIT IS CORT enz. tot de *negende* eeuw gebracht wordt.

Van het supplement op den catalogus der prenten en kaarten wordt een vermeerderde herdruk aangekondigd.

Museum te Groningen.

Verslag over 1899.

De noodkreet om uitbreiding van het gebouw vinden wij wederom herhaald, iets wat wel te begrijpen is bij het doorzien van de lijsten van aanwinsten. Daar het Museum in het bezit is van geheele kamers uit de 17^e en 18^e eeuw, en slechts op ruimte wacht, om ze in elkaar te zetten, kunnen wij die verzuchting best begrijpen en helpen van ganscher harte hopen, dat de geprojecteerde vleugel niet lang op zich zal laten wachten. Een derde gedeelte van het hiertoe benoodigde kapitaal van f 15000.— is reeds bijeen, en het bestuur meent er op te mogen rekenen, het ontbrekende in 1900 te zullen ontvangen.

Onder de aanwinsten bekleedt wel de voornaamste plaats de omvangrijke verzameling oud porcelein, gelegateerd door Jhr. Mr. R. M. A. de Marees van Swinderen van Allersina, en indertijd bijeengebracht door Jhr. Mr. Mello Backer. Uit de verzameling van wijlen den heer L. U. Rengers van Naerssen schonken diens erfgenamen tal van prenten en teekeningen van Ommelanders kasteelen uit de 17^e en 18^e eeuw. En de erven van wijlen Mr. E. J. M. I. Canter Cremers te Heerenveen stelden ter beschikking niet minder dan 50 à 60 oude geschilderde portretten, waaruit een dertiental benevens een groot familietafreel, personen voorstellende die op eenigerlei wijze met Groningen in verband stonden, aanvaard werden. Deze schenking is reeds op p. 124 en 125 van dit Bulletin nader besproken.

Oude Monumenten.

Kapel Marienberg en Boddelpoort te Nijmegen.

Met genoegen mogen wij vermelden, dat het behoud van beide bouwwerken thans zoo goed als verzekerd is te achten, dank zij het krachtig initiatief hierin door den minister van Binnenlandsche Zaken genomen. Door de welwillendheid van het gemeentebestuur ontvingen wij een afdruk van de missive van Z. Exc. van 16 Februari l.l. luidende:

«Uw bericht omtrent de voorgenomen slooping van de Mariakerk en van de Boddelpoort, is door mij in handen gesteld van den Architect der Rijks-Museumgebouwen te Amsterdam.

Blijkens diens hierbij in afschrift gaand rapport wordt het geacht in het belang te zijn, zoowel van onze oude architectuur in het algemeen, als van Nijmegen in het bijzonder, om beide gebouwen te behouden.

Het komt mij voor, dat dit rapport de bijzondere aandacht van den gemeenteraad verdient, en dat het zeer wenschelijk is, de zaak in nadere overweging te nemen.

Voor al voor een stad als Nijmegen, welke tot de oudste, en wegens hare monumenten merkwaardigste steden van ons land behoort schijnt het raadzaam, zooveel eenigszins mogelijk, de oude gedenktekenen te behouden, welke getuigenis afleggen van hare aloude geschiedenis. Ten aanzien van de Mariakerk komt daarbij, dat, naar het schijnt, aan dit gebouw eene nuttige bestemming te geven is, terwijl, naar men zich vleien mag, de verbetering van de verlichting der aangrenzende school en van de speelplaats te verkrijgen zullen zijn, zonder over te gaan tot de vernietiging van het kerkgebouw.

Gaarne verneem ik te zijner tijd, wat aangaande een en ander wordt verricht.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

H. GOEMAN BORGESIUŠ.«

Het hierbij aangehaalde rapport van 9 Februar l.l. luidde:

«Naar aanleiding van de bij nevensvermeld kantschrijven ontvangen uitnoodiging, om Uwe Excellentie te dienen met bericht en raad, aangaande de daarbij gevoegde stukken — die hierbij teruggaan — heb ik mij op den 3en dezer naar Nijmegen begeven tot het instellen van een onderzoek in loco en kan ik dientengevolge het volgende rapporteeren:

Het klooster Marienberg van de Reguliere Kanonikessen van den H. Augustinus, onder het kapittel van Windesheim, was het oudste en aanzienlijkste onder de vrouwenkloosters te Nijmegen.

De stichting van het klooster dagteekent van omtrent het begin der XIII^e eeuw; het stond aanvankelijk buiten de stad, doch door de uitlegging van den walmuur, in 1467, werd het binnen de veste getrokken.

Door dit klooster werd dat van Diest in Brabant gesticht. Het convent werd na de inneming der stad in 1592 opgeheven en de goederen geconfiskeerd en ten slotte aan derden verkocht.

De kerk keerde in 1748 aan de stad terug, die er een stadsmuziekzaal in maakte. Later heeft de kerk gediend tot militair kleedermagazijn.

De kapel van het klooster Marienberg bestaat uit een langwerpig gebouw, gelegen op het hoogste gedeelte der stad. Zij heeft eene lengte van ruim 30 M. op een breedte van nagenoeg 9 M. en bestaat uit zes travées of boogvakken, in de lengte afgesloten door een vijfhoekig koor. Het geheele gebouw, dat met kruisgewelven overdekt is, heeft eene hoogte, onder de gewelfkappen, van nagenoeg 15 M. Het werkelijk gedeelte der kapel is, ter lengte van 4 boogstellingen en ter geheele breedte, door eene benedenverdieping (emporen) in 3 beuken verdeeld door 2 rijen ronde kolommen in bergsteen, welke de kruisgewelven, die 4 M. hoog zijn, dragen.

Dit gedeelte, dat met de vloeren van het vroegere klooster overeenstemde, diende tot choor van de kloostervrouwen. Een gemetselde trap, gesloten in een vierkanten traptoren, gaf uit de kapel toegang tot de verdieping of galerij-choor der zusters en leidde verder tot boven de gewelven onder de kap der kapel.

Zware beren dienen tot steun der gewelven; tusschen de beren geven breede hooge vensters, die met een puntboog gesloten zijn, overvloedig licht in de kapel. Deze vensters zijn thans gedeeltelijk dichtgemetseld, terwijl de steenen stijlen, met rijke bekroningen der drielichtvensters, nog gedeeltelijk aanwezig zijn. Aan de zuidzijde was vroeger het kloostergebouw en bleven de wanden dus ook voor zoover gesloten (zonder vensters).

Het geheel is in baksteen gebouwd met spaarzaam gebruik van berg- of natuursteen, welke dan ook alleen is toegepast voor de stijlen der ramen, eenige waterlijsten, kraagsteen en de gewelfgraden of ribben enz.

Het geheele metselwerk is uitmuntend behouden gebleven, ondanks het misbruik dat van dit fraaie gebouw gedurende eeuwen gemaakt is, door het voor bergplaats, magazijn en dergelijke doeleinden te bestemmen.

Het gebouw vertoont, enkel aan den voorgevel, een scheur, die

echter aan de soliditeit en het behoud van het gebouw weinig nadeel doet, omdat het duidelijk een gevolg is van eene zetting in het muurwerk, kort na of tijdens de opmetseling.

Als kerkgebouw is deze kapel zeer belangrijk, daar zij het eenige voorbeeld is van deze grootte en volmaaktheid met een bovenkoor. Een enkel voorbeeld maar op veel kleinere schaal, vertoont de Waalsche kerk te Haarlem. Voor de geschiedenis van Nijmegen in 't bijzonder en voor de bouwkunst in 't algemeen mag dit monument niet vernietigd worden, zonder zeer afdoende en dringende redenen, die echter in het onderhevige geval niet bestaan.

Aanleiding tot het besluit om dit gebouw af te breken, schijnt men gevonden te hebben in het verlangen om eene straat te maken voor de bestaande school voor lager onderwijs en tevens om aan deze schoollokalen meer licht te bezorgen, hetgeen echter te verkrijgen is ook met behoud der kapel, hetzij door eene wijziging te maken in de richting der nieuwe straat, hetzij door eene square te maken om school en kapel.

Een gebouw, in zulken goeden staat, heeft voor een stad als Nijmegen ook groote waarde om er de een of andere gemeentelijke inrichting te maken.

Ik hoorde spreken van de behoefte aan een centraal-bureau voor den telefoondienst. Zoowel het gebouw zelf, door zijn hechtheid, uitgebreidheid en doelmatige ligging, schijnt mij ten zeerste aanbevelenswaardig te zijn voor eene dergelijke bestemming.

In elk geval is het in het belang van de bouwkunst in 't algemeen en voor Nijmegen in 't bijzonder, dat men zulk een gebouw behoude. Men zoude er inderdaad later groote spijt van hebben een dergelijke belangrijke stichting gesloopt te hebben.

Ook bezocht ik dien dag de Boddelpoort, vroeger genaamd Machermans, Machmans of Marindepoort aan de Waalkade. Het is een kleine middeleeuwsche stadspoort, gedeeltelijk in den opgehoogden grond begraven, waarvan enkel het bovengedeelte van den rondboog nog zichtbaar is met den daarboven opgetrokken bovenbouw, versierd met een boogfries in baksteen. De rondboog der poort vertoont zware profileeringen in hardsteen en wijst op eene vroegtijdige periode.

Ik heb den heer Burgemeester aangeraden dit gebouw niet te sloopen, maar den grond te laten afgraven en dit zoo interessant overblijfsel van het oude Nijmegen te sparen.

Wanneer de muren der leelijke fabriek zullen zijn weggebroken zal het karakteristieke poortje, na een weinig geconsolideerd te zijn en door eenige planten en boomen omgeven, een schilderachtig aanzien geven aan deze plek. Te meer is dit wenschelijk te Nijmegen, waar zoo weinig bewaard is gebleven van hetgeen aan de oude vesting herinnert, terwijl men nog mag zeggen, dat in ons land, over 't algemeen geno-

men, uiterst weinig poortgebouwen uit den vroegeren tijd bewaard gebleven zijn. Ik geloof, dat enkel de Helpoort en de Waterpoort te Maastricht genoemd kunnen worden. Wanneer men na de ontgraving om dit gebouw het geheel zal kunnen zien en beoordeelen, stel ik mij gaarne ter beschikking om de middelen te beramen en de wijze, hoe van deze bouwkundige overblijfselen van vroegeren tijd een goed geheel zal zijn te verkrijgen.

De Architect der Rijks-Museumgebouwen,

get. CUYPERS.»

Nadat de beslissing eerst was aangehouden, werd omtrent de kapel op voorstel van den heer van Ryckevorsel besloten: 1^o de slooping niet uit te voeren, doch te wachten tot de raad nader beslist zal hebben; 2^o het dagelijksch bestuur uit te noodigen een onderzoek in te stellen naar de kosten van het behoud van het gebouw; 3^o den minister van binnenlandsche zaken te vragen, op welken steun de gemeente kan rekenen bij het behoud van het kerkgebouw en de financieele gevolgen.

Alleen de wethouder Graadt van Roggen stemde tegen. Uit zijne uitvoerige bestrijding van het rapport van Dr. Cuypers releveeren wij alleen, dat hij er op wees hoe in Nijmegen steeds veel gedaan is voor restauratie en conservatie van monumenten met historische waarde. Zoo werden kerkboog, waag, raadhuis en belvédère geheel hersteld voor gemeente-rekening, zonder subsidie van rijk of provincie. Zijn verzet grondde zich hoofdzakelijk en op de te vreezen groote kosten van restauratie en op de zijns inziens geringe historische waarde van het gebouw.

Wat de Boddelpoort betreft, werd aangenomen het voorstel van Nispen, om de overblijfselen voorloopig te sparen, ten einde een onderzoek in te stellen naar de waarde daarvan.

Omtrent de kapel vindt men in de *N. R. Ct.* nog het volgende uit het rapport van den gemeente-archivaris van Nijmegen, den Heer H. D. J. van Schevichaven:

«Zooals Dr. Cuypers opmerkt, is deze kerkbouw hoogst zeldzaam, in Nederland nagenoeg unique; de Waalsche kerk te Haarlem geeft er een voorbeeld van, doch op veel kleiner schaal. Naar ik verneem, moet er een derde te vinden zijn in een nonnenklooster te Oosterhout, in N.-Brabant. Ook in het buitenland is deze constructie zeldzaam. In Duitsche landen, waar zij hoofdzakelijk wordt aangetroffen, is de kapel van Schwartz-Rheindorf bij Bonn een der meest typische gebouwen van dezen aard. Dit sierlijke kerkje werd gewijd in 1151. Wanneer men op de bovenverdieping staat, krijgt men den indruk alsof men in een ruïne crypt zag: de opening, die van boven uitzicht geeft op het hoogaltaar, is achtkantig en ligt midden onder den koepel. Waarom men

deze methode aanwendde in Schwartz-Rheindorf, dat geen nonnenklooster was, is onbekend, misschien alleen om plaats te winnen.

Bij burchtkapellen komt zij meer voor en werd daar aangebracht om de gemeente te scheiden: de hooge heeren zaten beneden, het volk boven, of wel omgekeerd. Te Neurenberg bevat de burchtkapel twee verdiepingen, doch beide hebben hun eigen altaar. Er bestaat geen opening die uitzicht geeft in de benedenkerk, misschien echter is deze later dichtgemetseld. De burchtkapel te Eger in Bohemen vertoont deze bijzonderheid, dat het oudste gedeelte Romaansch, doch de bovenkerk in spitsbogenstijl gebouwd is en dus van later tijdperk dagteekent.

Verder zijn er nog twee kerken van dit type, n.l. te Landsberg bij Halle op den Neuenburg, een burcht der Thuringische landgraven, bij Freiburg aan de Unstrutt. Dit laatste gebouwtje, niet meer dan een twintigtal voeten lang, is een waar juweeltje in zijn soort. De kapiteelen, de graten en sluitsteen der gewelven, de lijsten zijn alle in den rijksten en sierlijksten stijl van de 12^e of 13^e eeuw bewerkt. Ongetwijfeld zijn er in Duitschland nog andere kerken van dit soort te vinden, doch zij zijn zeldzaam, en waar zij voorkomen, trekken zij terecht de aandacht van vakmannen en van alle liefhebbers der oude bouwkunde.◊

Wadenoyen.

In de kerk te Wadenoyen, waarvan het romaansch schip en de toren den hoogen ouderdom bewijzen, is in het gothisch koor eene muurschildering ontdekt, die volgens de inlichtingen ons door ons corresponderend lid, den Heer J. A. Heuff Azn, verstrekt, belangrijk te achten is. Reeds is een vrouwenfiguur bloot gelegd, waarschijnlijk een der vroegere vrouwen van de heerlijkheid, met vier geslachtswapens naast zich. Hiernaast ziet men minder duidelijk een kind, waarnaast waarschijnlijk het portret van een der heeren van Wadenoyen nog onder den kalklaag verborgen schuilt. Op verzoek van een belangstellende is het blootleggen van de verdere beschildering, die geheel buiten deskundig toezicht geschiedde, voorloopig gestaakt. Ook in het naburig Zoelen zijn in de kerk verleden jaar gedeelten van muurschilderingen ontbloot.

's Hertogenbosch.

Bij het graven voor de grondslagen van een paar huizen, welke men op het noordelijk voorplein der kerk van de Hervormde gemeente

in Den Bosch wil bouwen, zijn oude muurwerken te voorschijn gekomen, die blijkbaar van geheel verschillenden oorsprong zijn.

De kerk der Hervormden dagteekent van 1825, de ruimte welke zij inneemt met hare noordelijke en zuidelijke voorpleinen was voor dien tijd geheel bebouwd. Ongeveer in het midden stond de oude St. Anna-kapel van wier torentje de schooll klok werd geluid, de klok welke de kinderen aan den schooltijd herinnerde en wijders was zij bezet met huizen, wier gevels naar drie rond de kerk loopende straten gekeerd waren. Dit alles is toen gesloopt.

Bovendien had tot in 1798 niet ver van de kerk gestaan de Gevangenpoort of de Leuvense poort, welke bij de eerste omwalling van Den Bosch die stad aan de oostzijde af sloot en vanwaar de oude stadsmuren uitgingen.

Tot deze oude gebouwen behooren de grondslagen en andere overblijfsels welke thans gevonden worden en zij zijn goed te onderscheiden.

De fundeeringen van de conterforts der St. Anna-kapel verschillen door het formaat der steenen veel van den zwaren stadsmuur, welke oorspronkelijk van de Gevangenpoort naar het zuiden liep en nog meer van die der burgerhuizen. Kelders en waterputten dezer laatste zijn te voorschijn gekomen.

Bovendien werden gevonden eenige oude steenen kruiken meestal beschadigd, benevens blaauwe en gekleurde tegels, welke geen bijzondere waarde hebben en niet ver van daar een roodaarden gebakken schotel met hoogen voet, binnen geel verglaasd, met ingegrifde versierselen, bestaande uit ranken met vogels, in het midden waarvan staat **maria**. Ik schat dezen schotel afkomstig uit de XVIe eeuw. Bij het voortzetten der ontgravingen, die pas begonnen zijn, kunnen meerdere voorwerpen worden gevonden. Den opzichters van het werk is bijzonder aanbevolen hierop te letten.

's Bosch, 20 April 1900.

L. C. HEZENMANS.

Wilsum.

Bij Kon. besluit is aan de gemeente Wilsum bij Kampen, een rijkssubsidie van f 1500 verleend voor herstelling van den kerktoeren.

N. R. C.

Korte Mededeelingen.

In een zaal van het Genootschap Arti et Amicitia te Amsterdam heeft de heer A. Th. Hartkamp onlangs wederom zijn uitgebreide Vondel-verzameling tentoongesteld. Een door den verzamelaar in het Alg. Handelsblad geplaatst feuilleton leert het doel van deze tentoonstelling kennen, n.l. er een kooper voor te vinden. Daar de verzameling reeds herhaaldelijk besproken is, mag het overbodig heeten, er hier een uitvoerig verslag over te plaatsen.

Het is den heer Hartkamp gelukt, met opoffering van veel geld en van nog veel meer tijd en moeite een geheel bijeen te brengen, zooals omtrent geen ander Nederlandsch kunstenaar ooit bijeengebracht is. Niet minder dan 14 origineele handschriften, de origineele uitgaven waaronder talrijke plano's in zeldzame compleetheid, de geschriften over Vondel en diens werken ook tot in de copie der schrijvers, talrijke relieken, portretten ook van velen die met Vondel in aanraking geweest zijn, en dan de omvangrijke dossiers over de opvoeringen zijner stukken, over de verschillende Vondelfeesten, over het standbeeld, en over wat niet al. Dit alles moet voor een geschiedschrijver materiaal zijn om van te watertanden.

Jammer is het evenwel, dat de heer Hartkamp Anna Roemers' lijfspreuk «Genoech is meer als veel» niet ook tot de zijne gemaakt heeft, en het daardoor voor een veelal onredelijke kritiek zoo gemakkelijk is, de collectie met een paar geestigheden af te maken. Het is ook hierom te betreuren, omdat niemand, naar ik meen, de verzameling op dezelfde wijze zou willen voortzetten, en het voor den heer Hartkamp toch grievend moet wezen, dat een later bezitter zelfs genoodzaakt zal zijn, haar te volnaken, door er eenige uitwassen, als het geheele Vondelpark-dossier uit te verwijderen.

Maar hoe dit ook zij, de verzameling, zooals zij daar is te zien geweest, bevat een schitterend bewijs zoowel voor de enorme plaats die Vondel gedurende drie eeuwen heeft ingenomen in de harten en hoofden van duizenden, als voor de offervaardigheid en den speurzin van onzen aartsverzamelaar A. Th. Hartkamp.

Amsterdam.

E. W. MOES.

Congrès International d'Histoire comparée.

Van 23 tot 29 Juli 1900, wordt te Parijs het Congres International d'Histoire comparée gehouden.

Van de verschillende sectiën is de 7^{de}, Histoire des arts du dessin, van belang voor de leden van den Oudheidkundigen Bond.

De onderwerpen welke besproken zullen worden raken de volgende studiën:

1^e Les antiques (statues, bronzes, terre-cuites et vases peints) dans les musées et les collections privées de province;

2^e Les artistes étrangers dans les provinces françaises. Oeuvres et documents;

3^e l'Art français à l'étranger (Allemagne, Angleterre, Espagne, Hongrie, Pays-Bas, Orient etc.)

Architecture, sculpture et miniature du XII^e au XIV^e siècle;

Arts industriels pendant la même période (ivoires, émaux, broderies, etc.);

Peinture, sculpture, miniature, tapisseries et émaux peints au XV^e et XVI^e siècles.

Peinture, sculpture, arts du costume et du mobilier aux XVII^e et XVIII^e siècles.

4^e L'iconographie byzantine dans l'art français du moyen âge.

Voor verdere inlichtingen en deelname vervoege men zich tot de secretarissen: M. E. Bertaux, (École normale supérieure, 45, rue d'Ulm, Paris), J. Guiffrey en M. Nicolle (Palais du Louvre, Paris).

In de Maasgouw, Orgaan voor Limburgsche geschiedenis, taal- en letterkunde, No. 3, publiceert de heer A. J. Flament een lijst van het zilverwerk van de Oude schutterij te Valkenberg. Jammer dat waar niet een jaartal op het beschreven voorwerp staat, zelfs niet bij benadering de tijd van vervaardiging is aangegeven.

In hetzelfde nummer is door den heer Flament een opwekking aan particulieren en corporaties in Limburg geplaatst om deel te nemen aan de tentoonstelling der oude gilden en vereenigingen, die 20 Mei a. s. te Luik geopend zal worden.

Het in 1898 te Amsterdam gehouden kunsthistorisch congres heeft besloten dat het volgende, zesde, congres in dit jaar te Lübeck zal plaats vinden. Thans is het tijdstip der bijeenkomst vastgesteld op de

dagen van 10—20 September. Aanmeldingen voor het lidmaatschap en voor te houden voordrachten kunnen geschieden bij den secretaris van het bestuur Dr. Joseph Neuwirth, Universiteits-professor te Weenen.

Het 2^e en 3^e gedeelte der verzameling Van den Bogaerde (kasteel van Heeswijk), bevattende de schilderijen, meubelen, ceramiek, beelden enz. zal 19—22 Juni a. s. door de firma Fred. Muller verkocht worden in het Casino te 's Hertogenbosch. De kijkdagen zijn 15—18 Juni. Den rijk geïllustreerden catalogus ontvingen wij bij het afdrucken van dit bulletin.

Korte mededeelingen aangaande eenige schilders:

Hendrik Meijer; Jacob de Wit; Joan Frederik Bodecker; Allard van Everdingen; Johan van Huchtenburgh; Hendrik Gerritsz Pot; Isaac Onwater; Karel van Mander, en vragen betreffende: Boume; B. Brand en Wouterus de Nooy.

Mij nog steeds beijverende om den Catalogus van het Museum te Haarlem te verbeteren en aan te vullen, heb ik met eene kleine geldelijke opoffering, van eenige schilders, 't zij den doop, 't zij hun begraven doen opsporen in de oude kerkregisters te *Amsterdam*. Aangezien 't evenwel lang kan duren, eer Haarlem's catalogoog wordt herdrukt, meen ik nu reeds velen een dienst te kunnen bewijzen met de mededeeling van de resultaten, terwijl ik mij houd aanbevolen voor oplossing der gestelde vragen.

1. *Hendrik Meijer*, 1737—1793, werd den 12 Meij 1737 in de Noorderkerk te Amsterdam gedoopt, als zoon van Jan en Susanna Hoveling.

2. *Jacob de Wit*, 1695—1754, komt in het Doopboek van de R. K. Kerk het Vrede Duifje voor, als gedoopt den 19 December 1695, als zoon van Christiaan de Witt en Annetjen Slootmans.

3. *Joan Frederik Bodecker*, komt in meer genoemden Haarlemschen catalogus voor als overleden te Amsterdam in 1737.

Op dat jaar is alleen te vinden een *Jan Jansz. Beudeker* in 't gasthuis overleden en 30 Januari 1737 op het St. Antoniekerkhof begraven. Zou hij één zijn met *Joan Frederik*?

4. *Allard van Everdingen*, 1621—1675. Het Grafboek der Oude

Kerk geeft 't volgende: 8 November 1675 Allard Everdingen, schilder, «komt uyt de Bantemmerstraat f 15.—»

In alle Catalogussen moet de geboortedatum, zooals hierboven opgegeven, foutief zijn, óók wat van diens broeder *Caesar Bovetius* bekend is in dit opzicht.

5. *Johan van Huchtenburgh*, 1646—1733, werd volgens het Grafboek van de Westerkerk begraven in Juli 1733 zonder nadere aanduiding van datum. Hij wordt in zijn doodacte *Jan* genoemd en woonde op dat tijdstip op de «Blomgragt.»

6. *Hendrik Gerritsz. Pot*, ± 1585—1657. Hij werd 1 Oct. 1657 begraven in de O. Z. Kapel en woonde toen «in de seespiegel opt water.»

7. *Izaak Ouwater*, 1747—1793. 't Grafboek van de Nieuwe Kerk getuigt, dat den 4 Maart 1793 in de klasse van f 15.— werd bijgezet «*Isaac Ouwater*».

8. *Karel van Mander*, 1548—1606, blijkt als *Karel Vermander* in de Grafboeken van de Oude Kerk den 13 September 1606 te zijn ingeschreven. Zijn woonplaats was «de Uytrechtsche steijger.»

Moge deze kleine bijdrage ook anderen opwekken om den burgerlijken stand van onze schilders zoo nauwkeurig mogelijk te reconstrueeren. Hoevelen zijn daartoe in de gelegenheid, door hun ambt of door de gelegenheid die hun wordt gegeven in de oude kerkregisters naar hartelust te grasduinen!

Ten slotte een paar vragen.

I. Wie weet iets aangaande een schilder... *Boume*, die o. a. in 1775 een portret schilderde van *Laurentia Clara Elisabeth van Haeften*, gehuwd 1^o. met Mr. Albert Fabritius, 2^o. met Mr. Pieter Cornelis Hasselaer en 3^o. met Mr. Johan Graafland. Het portret berust in het museum te Haarlem.

II. Is *B. Brand*, die o. a. het in de zaal van 't stadhuis te Haarlem aanwezige portret van den reus *Cajanus* (geb. 1702, † ald. 1749) schilderde, van elders bekend? Hoewel genoemd specimen verre van een meesterstuk is, ligt het vermoeden voor de hand, dat hij meer dan dit eene portret heeft gewrocht.

III. Wie verschaft mij datum van overlijden van *Wouterus de Nooy*, geb. te Nijkerk op de Veluwe pl. m. 1765, en volgens overlevering omstreeks in 1820 wonende in zijn geboorteplaats. Een te Nijkerk ingesteld onderzoek bracht aan 't licht, dat hij in de registers 1813—1870 niet als aldaar overleden voorkomt.

Den Haag.

M. G. WILDEMAN.

Met genoegen begroeten wij de oprichting van «Amstelodamum, Vereeniging tot bevordering van de kennis van het Heden en Verleden van Amsterdam,» welke vereeniging dit doel hoopt te bereiken door het aanleggen en bijhouden van leggers van al wat de Hoofdstad betreft, het publiceeren van geschriften en het doen houden van lezingen of voordrachten, kunstbeschouwingen en tentoonstellingen.

Het bestuur bestaat uit de H. H.: D. C. Meyer Jr. voorzitter, Mr. W. R. Veder secretaris, A. J. M. Brouwer Ancher penningmeester, R. W. P. de Vries, E. W. Moes, Dr. Joh. C. Breen, Bern. J. M. de Bont, Mr. Ph. Falkenburg en A. N. J. Fabius.

Zoodra voorloopige statuten en reglement in ons bezit zijn, hopen wij hierop nader terug te komen. Voorloopig roepen wij de jonge vereeniging een hartelijk welkom toe en een nuttigen werkkring in de op historisch en kunst-gebied zoo belangrijke hoofdstad.

1^e Jaargang.

No. 6.

BULLETIN

UITGEGEVEN DOOR DEN

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

Juli 1900.

Het Bulletin van den Ned. Oudh. Bond verschijnt op onbepaalde tijden, in nummers van één tot drie vel. Zes nummers vormen een deel.

De prijs per deel bedraagt *f* 2.50

De leden van den Bond en de correspondenten ontvangen het Bulletin kosteloos.

Uitgever: JOHANNES MÜLLER, AMSTERDAM.

Stukken voor de redactie te zenden aan: E. W. MOES, van Eeghenlaan 17, Amsterdam, Mr. J. C. OVERVOORDE, Dordrecht, of A. PIT, Ruysdaelkade 39, Amsterdam.

Officieele Mededeelingen.

Algemeene Ledenvergadering, gehouden te DORDRECHT, den 25
Juni 1900, te 11 ure.

Aanwezig 49 personen, waaronder 16 stemgerechtigd. Op uitnoodiging van het bestuur heeft het gemeentebestuur zich doen vertegenwoordigen door een der wethouders, den heer A. J. A. de Bosson.

De vergadering wordt geopend door den voorzitter van den Bond Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, waarna de voorzitter der regelingscommissie Mr. S. van Gijn een kort welkom richt tot de vergadering, waarbij hij er aan herinnert, dat de eerste oproep tot stichting van den Bond van hier is uitgegaan. Dordrecht verheugde zich over het te Utrecht gevallen besluit om hier te vergaderen en heet alle aanwezigen hartelijk

welkom. Al is ook hier reeds veel van het oude verdwenen, toch biedt een wandeling door de stad en een bezoek aan de musea nog veel, dat, naar hij hoopt, bij de bezoekers eene aangename herinnering zal achterlaten.

De voorzitter Jhr. B. W. F. van Riemsdijk geeft in een kort openingswoord een overzicht van den toestand van den Bond, die in het afgelopen jaar met vrucht werkzaam was, al is nog niet alles verricht wat op het program staat. Vooral op het gebied der monumenten wacht den Bond nog een uitgebreid veld van werkzaamheid. Hij wijst op het artikel van Mr. J. C. Overvoorde in het laatste bulletin, waarin op wettelijke regeling tot behoud der monumenten wordt aangedrongen en geeft in overweging dit onderwerp, dat door den schrijver nog nader zal worden toegelicht, ernstig in overweging te nemen.

Na hulde gebracht te hebben aan de commissie van redactie, wier taak nog verzaard wordt door de geringe medewerking van de corresponderende leden ondervonden, brengt de voorzitter namens de vergadering dank aan het gemeentebestuur van Dordrecht voor het inrichten der tentoonstelling van historie- en topografische prenten en heet hij den heer A. J. A. de Bosson welkom, die het gemeentebestuur ter vergadering vertegenwoordigt.

Nadat de notulen van de eerste algemeene vergadering zijn gearresteerd, wordt aan den secretaris het woord gegeven tot het uitbrengen van het jaarverslag, hetwelk hierachter in extenso is opgenomen. De secretaris doet hierbij mededeeling dat H. M. de Koningin heeft ingeteekend op het orgaan van den Bond. Het verslag wordt goedgekeurd met gebruikelijke dankbetuiging aan den secretaris.

De rekening en verantwoording van den penningmeester kan niet worden afgelegd, daar de penningmeester verhinderd is ter vergadering te komen en de stukken niet aanwezig zijn, daar deze door den heer Haverkorn van Rijsewijk na kennisname aan zijn medelid der commissie tot het nazien der rekening, den heer Bas Veth, zijn gezonden, doch deze tijdelijk buitenslands vertoeft, waardoor de stukken aan zijn adres zijn blijven rusten.

De heer Haverkorn van Rijsewijk brengt verslag uit van het nazien der rekening, die sluit met een batig slot, en brengt hulde aan den penningmeester voor zijn nauwgezet beheer en de keurige inrichting der rekening.

Uit de ingekomen stukken, die door den secretaris worden voorgelezen blijkt:

1^e dat verschillende leden en de bestuursleden Mr. J. A. Feith en Mr. S. Muller Fz. bericht van verhindering zonden;

2^e dat Mr. S. Muller heeft bedankt als bestuurslid;

3^e dat het gemeentebestuur aan de uitnoodiging van het bestuur om ter vergadering vertegenwoordigd te zijn heeft voldaan en bij afwe-

zigheid van den burgemeester vertegenwoordigd zal zijn door een der wethouders, den heer A. J. A. de Bosson.

4^e dat door den secretaris van het Kon. Oudheidkundig genootschap bezwaar is gemaakt tegen het laat verzenden van den beschrijvingsbrief.

Naar aanleiding van het laatste punt wordt door den secretaris opgemerkt dat de beschrijvingsbrief reeds was opgenomen in het Bulletin van Mei en dat, gelijk uit de opkomst van «die Haghe» blijkt, tijdig genoeg op de vergadering is geweest.

De voorzitter deelt mede dat door loting de H.H. Mr. S. Muller Fzn. en Mr. J. A. Feith zijn aangewezen om af te treden. De heer Muller heeft bedankt. Bij acclamatie wordt Mr. Feith herbenoemd en in plaats van mr. Muller wordt gekozen de heer F. A. Hoefer te Hattum met 9 van de 16 stemmen tegen 2 op Dr. C. Hofstede de Groot, 2 op C. G. 't Hooft en op de H.H. Haverkorn van Rijsewijk, Tuyn en Schöffner elk 1 stem.

De voorzitter herdenkt den heer Muller, die hij noode uit het bestuur ziet scheiden, doch wiens besluit het bestuur moet eerbiedigen bij de vele andere door hem vervulde betrekkingen.

Als plaats van bijeenkomst wordt door den voorzitter voorgesteld Nijmegen, doch daar in 1901 aldaar en het Letterkundig Congres en de archivarissendag vergadert, wordt op voorstel van den heer Tuyn bij acclamatie Edam gekozen. Aan den heer Tuyn wordt verzocht de benoeming van eene commissie van ontvangst voor te bereiden.

Tot commissie voor het nazien der rekening worden benoemd de H.H. Tuyn en 't Hooft.

Bij de rondvraag wijst de heer E. W. Moes nog eens op de late rondzending van den beschrijvingsbrief, waarop namens het bestuur voor een volgend jaar het in overweging nemen eener spoediger rondzending wordt toegezegd. Hierna herhaalt de heer Moes ook namens de overige leden der commissie van redactie de in het verslag geuite klacht over te weinig medewerking van de corresponderende leden. Hij wijst er op, hoe en de lezers van het bulletin en de vereenigingen en leden zelf er belang bij hebben, dat zoo spoedig mogelijk worde kennis gegeven van aanwinsten en veranderingen in den toestand der monumenten. De kritiek door enkelen gevreesd ontkomt men niet door het stilzwijgen te bewaren.

De vergadering wordt hierna door den voorzitter geschorst.

Na de pauze verkrijgt Dr. C. Hofstede de Groot het woord tot inleiding van een viertal punten, die tot de werkzaamheden van den Bond zouden kunnen gerekend worden:

1^o. Vele oude legaten en stichtingen bevatten goed bedoelde doch thans verouderde bepalingen, die het nut van instelling of legaat

onnoodig beperken. Zoo het slechts twee dagen per maand openstellen en het verbod van verkoop van doubletten bij het museum Meermanno-Westreenianum, de onplitsbaarheid der collectie Van der Hoop, de verouderde prijsvragen van de legaten Hoeufft en Buma enz. Zoude er geen middel te vinden zijn om deze bepalingen na 50 of 100 jaar te herzien, zonder dat aan de erfgenamen hierdoor een aanspraak gegeven werd wegens handelingen in strijd met de aan legaat of stichting verbonden voorwaarden?

2^o. De rijksmusea bevatten tal van schilderijen van meer plaatselijk belang, of doubletten die meer nut zouden stichten bij inbruikleening aan kleinere musea. Dit geschiedt nu reeds in Duitschland en Frankrijk en werd door den directeur van 't Mauritshuis voorgesteld doch door de regeering geweigerd. Wanneer de Bond hierop aandringt en aanvragen der kleinere musea steunt, ware ook voor ons land wellicht hierin een van ruimer inzicht sprekende beslissing te verkrijgen.

3^o. Op het gebied der beschrijving van monumenten wordt bij ons te weinig gedaan, ook hier kan den Bond den stoot geven.

4^o. Het is wenschelijk dat de staat het verbod van overschrijving der budgetten voor staatsmusea opheft, daar dit den beheerders vaak dwingt tot kleine ongewenschte aankopen en hen groote aankopen belet.

Na een woord van dank aan den spreker door den voorzitter, wordt gelegenheid gegeven tot debat, waaraan deelgenomen wordt door de H.H. Mr. J. C. Overvoorde en P. Haverkorn van Rijsewijk.

Mr. Overvoorde wijst op de belangrijkheid der door den spreker behandelde onderwerpen en dankt den spreker voor het hierin genomen initiatief. Waar reeds zoovele gegevens door hem zijn verzameld, gelooft hij dat niemand beter dan Dr. de Groot een overzicht zoude kunnen geven der verouderde bepalingen, die revisie behoeven. De in bruikleening wenscht hij niet tot schilderijen te beperken maar ook uit te breiden tot allerlei oudheidkundige voorwerpen van groot plaatselijk, doch weinig kunst-historisch belang. De wenschelijkheid van de beschrijving der monumenten werd reeds bij de oprichting van den Bond door hem op den voorgrond gesteld. De beschrijving zelf kan alleen door plaatselijke vereenigingen geschieden, gelijk nu door de Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht, doch willen deze door verschillende personen ondernomen beschrijvingen tot hun recht komen, dan is het ten eerste gewenscht dat er gewerkt worde volgens eenzelfde schema. Om de hoofdregelen hiertoe vast te stellen is de Bond als aangewezen; de uitvoering zij dan aan de aangesloten vereenigingen overgelaten, waarbij een commissie uit den Bond als adviseerende centrale commissie zoude kunnen optreden.

De heer Haverkorn van Rijsewijk ligt nader de overschrijving der budgetten toe, gelijk die thans te Rotterdam is geregeld en wijst

er op hoe het in bruikleen geven van minder belangrijke werken bij het museum Boymans reeds toepassing vond.

Ten slotte geeft de heer Mr. J. C. Overvoorde een kort overzicht van het belangrijkste wat den bezoekers bij hun tocht door de stad ter bezichtiging zal geboden worden. Hij behandelt hierbij achtereenvolgens de algemeene ontwikkeling van de stad, de belangrijkste nog vertegenwoordigde bouwwijzen, de musea, de tentoonstelling van prenten in de korenbeurs en de collectie van den Heer Hidde Nijland en staat eenigszins uitvoeriger stil bij de Groote of O. L. V. Kerk en den toestand, waarin deze thans verkeert. Hij wijst hierbij op de pogingen door de Vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen aangewend om in overleg met H.H. Kerkvoogden tot eene deskundige restauratie van dit bouwwerk te komen, welke pogingen tot heden echter nog niet tot een definitief resultaat geleid hebben.

Na eenige mededeelingen van huishoudelijken aard sluit de voorzitter de vergadering, na een woord van dank aan de sprekers en aan allen die tot het welslagen van deze bijeenkomst hebben meegewerkt.

De vreemde gasten bezochten hierna de belangrijkste stadsgedeelten, de musea en de Groote Kerk en vereenigden zich ten 6 ure aan een gemeenschappelijken maaltijd in hotel Ponsen, waar menig hartelijk woord gesproken werd op den bloei van den Bond en tot allen, die aan het welslagen van dezen dag hadden medegewerkt. Na afloop van het diner begaven de deelnemers zich naar de societeit Kunstmin, waar ter eere van de vergadering van den Bond onder meer enkele Oud-Hollandsche muziekstukken worden ten gehore gebracht.

De Secretaris,

J. C. OVERVOORDE.

Tweede Jaarverslag

van den

Nederlandschen Oudheidkundigen Bond

1899 — 1900.

De terugblik op het afgesloten vereenigingsjaar geeft reden tot tevredenheid over den toestand en de ontwikkeling van den Bond. De eerste algemeene vergadering, den 15 Juli te Utrecht gehouden, werd

zeer druk bezocht, waartoe ongetwijfeld veel werd bijgedragen door het door Baron van Zuylen verleend verlof tot bezichtiging van het kasteel de Haer en de belangrijke bespreking van dezen herbouw door den Heer Jos. Cuypers.

Het aantal toegetreden vereenigingen en personen is belangrijk toegenomen en bedraagt thans: 21 vereenigingen en commissies van beheer, 22 directeuren en beheerders van openbare verzamelingen en 83 corresponderende leden, waarvan 7 in het buitenland. In het vorig jaarverslag bedroegen deze getallen respectievelijk 17, 9 en 30, zoodat de toetreding valt te vermelden van 4 vereenigingen, 13 directeuren en beheerders en 53 corresponderende leden. Nagenoeg alle groote vereenigingen en het grootste gedeelte der plaatselijke genootschappen mogen wij thans onder onze leden tellen, zoodat de Bond kan geacht worden de vertegenwoordiger te zijn van de Nederlandsche Oudheidkundigen. Wij hopen, dat dit gunstig resultaat ook de enkele vereenigingen en beheerders, die nog geen bericht van toetreding zonden, tot nadere aansluiting moge bewegen.

De financiële toestand van den Bond is bevredigend, het afge-loopen jaar sluit met een niet onbelangrijk batig saldo, niettegenstaande uit de inkomsten van één jaar de uitgaven van anderhalf jaar zijn gedeckt, waaronder alle kosten van oprichting.

Door het bestuur werd naar aanleiding van de voorgenomen slooping van de Nieuwezijds kapel aan de Kalverstraat te Amsterdam in het Handelsblad een uitvoerig ingezonden stuk geplaatst, hetwelk door alle groote bladen werd overgenomen. Bij dit artikel was een schets gevoegd voor eene gewenschte restauratie, welke voor velen een duidelijker begrip zal gegeven hebben van de bouwkundige waarde van dit gebouw. Door den voorzitter Jhr. B. W. F. van Riemsdijk werd in «Eigen Haard» de kapel uitvoerig besproken.

Het bestuur vond geene aanleiding zich te mengen in den strijd over de aangekondigde slooping van de Mariakapel en de Boddelpoort te Nijmegen, daar het vernam, dat reeds door de regeering pogingen tot behoud dezer gebouwen werden in het werk gesteld en de inmenging van derden allicht aan het welslagen hiervan zoude kunnen schaden. Het verheugt het bestuur dat door de inmenging van de regeering het oogenblikkelijk gevaar thans is gekeerd.

Verschillende onderwerpen zijn bij het bestuur in behandeling, die echter nog niet in een staat verkeerden om hierover thans nadere aanduiding te geven.

In de samenstelling van het bestuur werd geen wijziging gebracht.

Het Bulletin van den Bond werd geregeld in de groote bladen besproken en mocht zich in eene gunstige ontvangst verheugen. Ook buitenslands werd door den heer L. A. M. P. de Laigue de aandacht op Bond en Bulletin gevestigd. Er zijn thans 5 nummers verschenen;

het 6e Bulletin is reeds gedeeltelijk gezet en zal kort na de algemeene vergadering het licht zien.

Voor de uitgave van het Bulletin werd op zeer aannemelijke voorwaarden eene overeenkomst gesloten met de firma Johannes Müller te Amsterdam. Het drukken bleef toevertrouwd aan den Heer D. Reidel te Dordrecht. Het abonneement werd opgesteld per 6 numero's, die de redactie zich voorstelt zooveel mogelijk om de twee maanden te doen verschijnen.

Voor de reeds verschenen nummers werd medewerking onderhouden van de H.H.: Mr. P. C. J. A. Boeles Jr., Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié, Mr. J. A. Feith, Jhr. Mr. C. H. C. Flugé van Aspremont, P. Haverkorn van Rijsewijk, L. C. Hezemans, J. A. Heuff Azn., Dr. C. Hofstede de Groot, Mr. J. G. Ch. Joosting, W. J. Kernkamp, E. W. Moes, Mr. S. Muller Fzn., Mr. J. C. Overvoorde, A. Pit, Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, Jhr. Mr. F. J. J. M. van Rijckevorsel, Prof. Jhr. Dr. J. Six, Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers en M. G. Wildeman, terwijl de redactie van verschillende zijden inlichtingen ontving, waarvan een dankbaar gebruik werd gemaakt. Het bestuur en de commissie van redactie betuigen gaarne hunnen dank aan alle medewerkers voor den zeer gewaardeerden steun. Onze bijzonderen dank aan den heer P. Haverkorn van Rijsewijk, die de redactie verraste met zijn zeer gewaardeerd aanbod om eene serie niet gepubliceerde reproducties van oude beeldhouwwerken voor het Bulletin beschikbaar te stellen. Reeds werden hiervan eenige platen met korte beschrijving geplaatst, terwijl nog een twaalfstal ter beschikking staat van de redactie. Later werd door Z. Edl. nog een aantal photographieën voor reproductie beschikbaar gesteld.

Tegenover de medewerking van velen ondervonden, mag het bestuur echter niet nalaten de corresponderende leden met nadruk te wijzen op de door de aanvaarding van hunne benoeming op zich genomen verplichting om het bestuur en de redactie op de hoogte te houden van belangrijke voorvallen op oudheidkundig gebied in hunne omgeving. Wanneer wij het aantal belangrijke plaatsen nagaan, waar corresponderende leden gevestigd zijn, doch van waar aan het bestuur geen berichten werden, of van waar de redactie zich zelfs genoodzaakt zag de berichten uit lokale bladen over te nemen, dan betreurt het bestuur het, dat het Bulletin niet door de medewerking der correspondenten nog beter in staat is gesteld om te voldoen aan de door de redactie hiervan gekoesterde verwachting.

Van de verslagen van musea en oudheidkundige vereenigingen werd, voor zooverre zij bij de redactie werden ingezonden, een kort overzicht gegeven. Dit en de korte berichten aan het slot van het Bulletin geven aan de lezers het gemak, dat zij hier het belangrijkste gebeurtenissen op oudheidkundig gebied althans kort vermeld vinden.

Ten slotte acht het bestuur zich verplicht een woord van dank te betuigen aan het gemeentebestuur van Dordrecht, dat ter gelegenheid van deze vergadering eene tentoonstelling organiseerde van historie- en topografische prenten, betrekking hebbende op het roemrijk verleden van deze stad. Het bestuur waardeert ten zeerste deze welwillende beschikking, waardoor de waarde van het bezoek van deze voor belangstellenden in oudheid en kunst toch reeds zoo belangrijke stad, nog te meer wordt verhoogd, nu wij ook in de gelegenheid worden gesteld met deze belangrijke tentoonstelling kennis te maken.

Een woord van dank ook aan den Heer Hidde Nijland, die zijne verzamelingen ter bezichtiging stelde en aan Mr. S. van Gijn, die de tentoonstelling verrijkte door eene ruime keuze uit zijne bekende prentverzameling, aan de commissie van voorbereiding van deze vergadering, aan hen, die zich bereid verklaard hebben bij den rondgang door de stad als leidsman te dienen en aan de besturen der musea, die welwillend voor de bezoekers van de vergadering den toegang tot hun schatten open stelden.

Namens het bestuur van den Nederlandschen
Oudheidkundigen Bond,

J. C. OVERVOORDE,
Secretaris.

Tot den Bond zijn toegetreden:

DR. A. BREDIUS, directeur van het Mauritshuis te 's Gravenhage.

F. G. WALLER, onderdirecteur van het Mauritshuis te 's Gravenhage.

Een viertal punten van algemeen Oudheidkundig belang.¹⁾

Na de pauze brengt de heer Hofstede de Groot eenige punten ter sprake, die z. i. een geschikt veld van werkzaamheid voor den

¹⁾ Door de welwillendheid van Dr. C. Hofstede de Groot, zijn wij in staat, hieronder een nauwkeurig overzicht van het door hem op de algemeene vergadering gesprokene te geven volgens de aantekeningen van den spreker.

Oudheidkundigen Bond kunnen opleveren. In de eerste plaats wijst hij op erflatingen die bedoeld zijn te dienen in het algemeen belang, doch die door de verouderde bepalingen, die er aan verbonden zijn, hare roeping niet zoo vervullen als dit wel kon en de stichter het waarschijnlijk bedoelde. Zoo b.v. het Museum Meermanno-Westreemianum in Den Haag, dat volgens den wil van den stichter slechts tweemaal, den eersten en derden Donderdag, in de maand geopend mag zijn, tegen kaarten, die den vorigen dag aan de Koninklijke Bibliotheek aangevraagd moeten worden, niet vermeerderd mag worden, waarvan de custos een traktement mag genieten van slechts f 700, waarvan de doubletten zelfs niet mogen worden verkocht en welks inkomsten alleen mogen worden besteed ter verfraaiing van het museum-gebouw. Er staat een kast met doubletten, alles kostbare incunabelen, waarvan de waarde door deskundigen op een ton gouds wordt geraamd. Vele ervan ontbreken in de Koninklijke Bibliotheek. Toch mogen ze niet worden overgebracht, nog veel minder verkocht. Om de inkomsten op te maken werd eenige jaren geleden een parketvloer gelegd, die in een zaal waar glazen vitrines met breekbare voorwerpen staan wegens 't gevaar van uitglijden uittermate onpractisch is. Onder testamentaire bepalingen zuchten ook de stichting van Teyler, die een zeker gedeelte van hare inkomsten moet besteden voor prijsvragen op speciaal aangewezen gebied, het Museum Fodor, dat gebonden is aan de plaats, waar zich het woonhuis of liever het pakhuis van den stichter bevond, dat niet uitgebreid mag worden, niets mag uitleenen en gedwongen is entree te heffen van de bezoekers ten bate der armen. Nog nooit hebben de armen hiervan geprofiteerd, omdat de kosten van onderhoud steeds hooger waren dan de opbrengst der entrées. Een zeer verklaarbaar feit, in een stad, waar zooveel eerste rangs kunst gratis te zien is en de bezoekers dus slechts in zeer beperkten getale komen opdagen.

Ook bepalingen als die van het testament Buma, volgens welke ieder jaar duizend gulden moet worden uitgelooft aan een geleerde van erkende bekwaamheid, die voor deze — veel te geringe — som een overzicht wil geven en op zijn kosten wil doen drukken van alles wat er in dat jaar in de geheele wereld op het gebied der klassieke philologie verschijnt, vallen in dit kader. Telken jare plaatsen de beheerders van dit legaat, de Gedeputeerde Staten van Friesland, eene oproeping in de letterkundige bladen, doch nog nooit heeft zich een geleerde hiervoor aangemeld. Indien men althans de bevoegdheid had, om bijvoorbeeld 5000 gulden uit te loven voor een verslag over vijf jaar, doch zelfs dit schijnt niet te mogen!

Spreeker acht het wenschelijk dat de aandacht op deze zaak gevestigd en er naar verandering gestreefd worde. De wetgever zal tusschenbeide moeten treden en bijv. bepalen, dat de condities waaronder erflatingen aan den staat worden gedaan, na een zeker tijdverloop

als zij zouden blijken het algemeen belang te belenmeren, herzien kunnen worden. Even goed als bijv. de wet bepaalt, dat sommige testamentaire bepalingen in particuliere testamenten, zooals die der onverkoopbaarheid, niet geldig zijn, zoude zij ook kunnen bepalen, dat alle beperkende stipulaties in erflatingen aan den staat of openbare lichamen om een bepaald aantal jaren aan herziening onderworpen zijn.

Een eerste schrede om tot dit resultaat te geraken en een schrede die geacht kan worden op den weg van den Oudheidkundigen Bond te liggen, zou zijn, om door een deskundig persoon al dergelijke belemmerende bepalingen te verzamelen en toe te lichten.

Het tweede punt door den heer De Groot ter sprake gebracht, handelt over het in bruikleen geven van kunstvoorwerpen door den staat aan provinciale of stedelijke musea. Als voorbeeld haalt spreker het Rijksmuseum van schilderijen te Amsterdam aan, dat overvol is en door die overvolte vermoeiend op den bezoeker werkt.

Spreker maakt met zijne hoorders in den geest een rondgang door de zalen, te beginnen met de pastelteekeningen van Liotard en Tischbein, voorts door kabinetjes met 17^e eeuwse kunst, een collectie schildersportretten, weer een andere afdeeling, dan familieportretten Van de Poll en Van Citters, de keurcollectie Van der Hoop, de slechte moderne schilderijen daartoe behoorende, nog een zaalje Van der Hoop, dan Dupper en Van de Poll, voor de afwisseling eens Oranje-portretten, een zaal met Marine- en Krijgsbedrijven, de Nachtwachtzaal, de internationale zaal, een chronologische reeks Hollandsche kunst, een zaal met schutters en regentenstukken, de Staalneesters en eindelijk weer een reeks vertrekjes met z.g. kabinetstukjes, waarbij dan nog de zij-vertrekken van de z.g. eere-galerij onbezocht blijven. Een dergelijke rondgang is een corvée, in de eerste plaats omdat er geen spoor van systeem in de opstelling te erkennen is.¹⁾ Eene scheiding in een zuivere kunstverzameling aan de eene zijde en een historische (krijgsbedrijven, portretten van beroemde mannen, topografische voorstellingen, stukken van kunsthistorische curiositeit) aan de andere zijde zou reeds veel van het euvel wegnemen.²⁾ Maar zelfs dan is er nog

1) Eerst na het houden dezer voordracht is mij het vierde nummer van het Bulletin in handen gekomen, waarin van andere zijde getracht wordt de tegenwoordige indeeling te motiveeren. Ik kan mij door het daar geschrevene niet voor overtuigd verklaren en betreur slechts dat de schrijver, ter vergadering aanwezig, niet heeft kunnen goedvinden, daar mijne bedenkingen te weerleggen.
C. H. D. G.

2) Naar aanleiding van dit gezegde, las men in de Kroniek van 1 Juli de volgende zinsnede:

„Wanneer de heer de Groot wat de prenten-verzameling aangaat openlijk erkennen wil, dat het twee verschillende dingen zijn: een verzameling van werkelijke prentkunst „en een hulpbureau voor historisch onderzoek te hebben, dan is daarmee niet alleen veel vroeger voorgevallen geharrewar verklaard en gedeeltelijk geeffend maar krijgt zijn klacht „over de tweeslachtigheid der schilderijen-collectie ook nog meer autoriteit.”

Gaarne wil ik openlijk erkennen dat ook het Amsterdamsche Prentenkabinet uit kunst-

veel te veel. In een gesprek met een buitenlandsche kunstauteuriteit meende deze, dat van de pl. m. 2000 schilderijen meer dan de helft weg moest om een dragelijke kunstverzameling te krijgen. Spreker meent dat men met een derde (pl. m. 700 schilderijen) reeds zeer ver zou komen.

Nu kan veel, dat in het Rijksmuseum zeer goed gemist kan worden, op een andere plaats zeer welkom zijn.

Zoo b.v. een portret van den Delftschen Secretaris Van der Dussen, als copie naar Jan van Scorel te Amsterdam totaliter overbodig, doch dat in Delft, — een conterfeitsel van H. Liberti, den organist uit Groningen, copie naar Ant. van Dijck, dat in deze stad beter op zijn plaats zou zijn. Ook is er onder de elf Berchems en de vijf Willem Romeijns, die de catalogus optelt, allicht een stuk, dat gemist kan worden en in hun beider vaderstad Haarlem welkom zou zijn, evenals één van het dozijn Hondecoeters zonder schade naar Utrecht zou kunnen verhuizen. Van twee volkomen gelijkwaardige vischstukken van Pieter van Noort, zoude men één aan Leiden in bruikleen kunnen geven en zoo nog talrijke andere gevallen, te veel om op te noemen.

Dit systeem van uitleenen door den staat aan provinciale en stedelijke musea is volstrekt niet nieuw. In Frankrijk en Duitschland wordt het sinds lang toegepast. Spreker citeert uit het aanhangsel van den laatsten catalogus van het Berlijnsche museum een reeks van instellingen tot in de meest afgelegen plaatsen van Pruisen, die door bruikleen gebeneficieerd zijn.

Spreker herinnert zich dat eenige jaren geleden door den directeur van het Mauritshuis een voorstel aan de regeering is gedaan om het eenig bekend schilderij van den Haagschen schilder Johannes Rosenhagen, dat in artistieke qualiteit niet hoog genoeg staat voor het Kon. Kabinet van Schilderijen en diens gevolg in het depot was opgeborgen, in bruikleen te geven aan het Haagsche gemeentemuseum, waarvoor het als unikum een zekere waarde zou hebben. De regeering heeft daar toen bezwaar tegen gemaakt.

De inzichten der regeering kunnen evenwel veranderen als er aanvragen van buiten inkomen, zooals zij bijv. ook veranderd zijn ten aanzien van het uitleenen van kunstvoorwerpen aan tentoonstellingen. Vroeger werd er kategorisch bezwaar tegen gemaakt, doch sinds de Rembrandt-tentoonstelling en die gewijd aan de geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen schijnt ieder geval afzonderlijk te worden overwogen.

en historische elementen bestaat en bestaan moet. Dit is een waarheid als een koe, die met wellicht één uitzondering door niemand, alerminst door mij, ooit ontkend is. Gauron ontving ik thans van de redactie een antwoord op de vraag in welk opzicht door deze openlijke erkenning veel vroeger voorgevallen geharrewar verklaard is.

Daar de directeuren van de lokale musea leden van den bond zijn, animeerde spreker hen, aanvragen in dezen geest tot de regeering te richten.

In de derde plaats wijst spreker op het groote belang van het inventariseeren der nog in ons land voorhanden monumenten en andere kunstschaten. Nederland staat op dit gebied zeer bij andere landen, vooral bij Duitschland en Frankrijk, ten achter. Er zijn personen, die met dit inventariseeren niet op hebben, omdat zij meenen dat door het meer algemeen bekend worden van tot dusver verborgen kunstschaten het gevaar verhoogd wordt, dat zij worden opgekocht en naar het buitenland verhuizen. Spreker daarentegen gelooft in de eerste plaats, op grond zijner ervaring, dat de opkooopers die hierin hun bestaan moeten vinden, veel beter op de hoogte zijn van hetgeen er nog in het verborgen aanwezig is, dan de oudheidkundigen en museum-directeuren, en in de tweede plaats meent hij, dat menig eigenaar, die nu bij de eerstvoorkomende gelegenheid zal verkoopen, omdat hij de waarde van zijn bezit niet kent, daarvan wellicht weerhouden zal worden, indien eene inventarisatie-commissie bij hem komt om het te beschrijven en meer algemeen bekend te maken. Hoe zeer het hooge gewicht eener behoorlijke inventarisatie in het buitenland wordt beseft, blijkt uit de volgende passage in de inleiding van Clemen, *Kunstdenkmäler der Rheinprovinz* (blz. VI): Die Behoerden des Staates wie die Provinzialverwaltung, die politischen wie die kirchlichen Gemeinden und ihre Leiter haben das lebhafteste Interesse daran, ueber das Vorhandensein, den Wert und den Zustand aller Denkmaeler genauen Aufschluss zu erhalten und in einem ausfuehrlichen Inventar zugleich ein praktisches Handbuch zur Verfuegung zu haben, das ueber alle bei Erhaltung und Herstellung von Denkmaelern in Betracht kommenden Vorfragen ausfuehrlichen Bescheid gewaehrt. Gegen willkuerliche Verschleuderung und Zerstoeerung bietet das Bestehen eines allgemein zugaenglichen Verzeichnisses ansich schon eine gewisse Gewaehr und zur Durchfuehrung der staatlichen Aufsicht ueber die Denkmaeler ist die Statistik die notwendige Vorbedingung.

Het vierde punt dat spreker in de aandacht van het bestuur van den oudheidkundigen bond aanbeveelt, betreft de bij de staatsbegrooting toegestane credieten voor aankoop. De rijksmusea bevinden zich ten aanzien hunner zusterinstellingen van provincie en gemeente in de ongunstige conditie, dat alles wat zij op het einde van een dienstjaar overhouden in de schatkist terugvloeit. Zij mogen niet oppotten, om bijvoorbeeld eens in de vijf of tien jaar een meer belangrijk kunstwerk aan te koopen. Het gevolg hiervan is natuurlijk, dat een directeur die op het einde van een dienstjaar nog een klein bedrag beschikbaar heeft, de stelregel huldigt *liever iets dan niets* en wellicht een min belangrijk voorwerp aankoopt, hetwelk hij, mocht hij sparen, niet gekocht zou hebben. Vooral het Mauritshuis zou er zeer door gebaat worden, indien

het in plaats van ieder jaar een klein krediet bijv. eens in de vijf jaar het vijfvoudig bedrag daarvan beschikbaar had. Spreker hoopt, dat de Oudheidkundige Bond ook dit punt zal willen overwegen en onder de aandacht der regeering brengen.

Berichten over Nederlandsche Musea.

Rijks-Museum van schilderijen te Amsterdam.

De verzameling is door aankoop in het bezit gekomen van een *Kortegaard* gemerkt *F. of P. Jansen*, een vrij wel onbekend meester wiens werk herinnert aan dat van Willem C. Duyster. Dit aardige stukje, van den heer Kleinberger te Parijs afkomstig, is zeer karakteristiek geschilderd. Wegens de onderteekening heeft het al dienst gedaan om ander niet onderteekend werk te herkennen.

Dan werd verworven een *Verkondiging aan de herders* door *Joachim Wtewaël*, een vrij groot stuk aan een soortgelijke compositie van Abraham Bloemaert herinnerend en kunsthistorisch van belang omdat het zeker wel hetzelfde schilderij is dat *Van Mander* in zijn schilderboek als volgt beschrijft: Daer is oock t' Amsterdam tot zijn Cosijn Lucas, Schilder van Wtrecht, in Apelles, een seer schoon constigh stuck, in de hooghte los geordineert, uytnemende in zijn teykeninge en coloreringe, en is daer de Herderen in der nacht gheboodschapt worden, dat welcke ghenoech ghetuyght, wat Joachim in de Const vermach.

Verder werd aan de verzameling toegevoegd het portret eener dame in een leunstoel gezeten van den vrij wel onbekenden *Michiel Nouts*, blijkens eene duidelijke handteekening waaraan nog het jaar 1656 is toegevoegd. Het is een verdienstelijk stuk schilderwerk, vrij goed van teekening, mooi en vast van kleur, een staal van gezonde Hollandsche kunst. ¹⁾

Onder de aanwinsten van grootere beteekenis geldt een musicerende gezelschap van *Anthonie Palamedesz*. ^{N^o 1633}, een zeer goed schilderij, hoewel destijds wat kras schoongemaakt. Het heeft als pendant van een

1) De familienaam Nouts komt in Delft voor. De Delvenaar MICHEL SERVAASZ NOUTS werd in 1659 aangesteld tot klokkenist van den stadhuistoren te Amsterdam (Oud-Holland Dl. 16 pag. 181) en in het register der meesters van het schilders- en glazenmakersgild te Delft komt op het jaar 1627 zekere Servaas Nouts voor (Obreen's archief Dl. I pag. 24.) Voor bijzonderheden omtrent den schilder houd ik mij aanbevolen.

bijna gelijksoortig stuk gedurende eenige jaren in het Mauritshuis gehangen waaraan het in bruikleen was afgestaan.

Ook van beteekenis is een schilderij van *Willem van de Velde den Jonge*, vertoonende een zeer bizonder staal zijner kunst ten eenenmale in de verzameling ontbrekend, namelijk een schip in vliegenden storm met zware onweerslucht en bruisende golven. Een dergelijk schilderij in de National Gallery is op verre na niet zoo pakkend en zoo waar als dit van 's meesters veelzijdig talent getuigende werk. Het werd van den heer Ch. Sedelmeyer te Parijs aangekocht.

Onder de latere aanwinsten zijn te vermelden:

Een schilderij van *Jan Wouwerman*, een bonte schimmel staande bij eene schamele hut. Het stuk is duidelijk en echt J. W. gemerkt en kan wegens de groote overeenkomst hetwelk het vertoont met werken zijner broeders Philip en Pieter bezwaarlijk aan iemand anders worden toegeschreven; de vergelijking met een eveneens J. W. gemerkt schilderij in de verzameling Boymans, ook op naam van Jan Wouwerman staande en met het voluit gemerkte schilderij in het Stedelijk Museum te Haarlem staat deze attributie niet in den weg.

Een zeer verdienstelijk 16^e eeuwsch portret van een 40-jarig edelman, gejaarmerkt 1554. Het onderschrift in versmaat, in oud fransch met gouden letter op een plankje geschilderd, geeft aan dat hier *Andries, bastaard van Wassenaar*, een der veldoversten van Karel V is voorgesteld. Voor de echtheid dezer inscriptie valt echter moeielijk in te staan daar het plankje jonger is dan het paneel van het schilderij terwijl bij een voorloopig onderzoek gebleken is dat er eenig, hoewel slechts een gering verschil is tusschen het geboortejaar van den afgebeelden persoon en dat van Andries. Achter op het paneel komt een oude lakafdruk voor met het wapen van Wassenaar. Wat er van zij, het portret is een goed specimen van Hollandsche portretkunst uit het midden der 16^e eeuw waarvan zoo weinig tot ons is gekomen. Jammer dat er plekken in hoofd, baard en handen zijn die getuigen dat het stuk wat geleden heeft, hoewel het niet is gesleten.

Een Stilleven van *Pieter Claess.* gemerkt met het bekende monogram en het jaar 164(7), zeer gemakkelijk en breed geschilderd in den fijnen grijzen toon, die, even als de behandeling, sterk aan de school van Hals herinnert. Het stelt een ontbijt voor: wijnroemer, zoutvat, haring en broodje, op een tafel gedeeltelijk met een wit laken gedekt waarvan de centonigheid door een geelachtig los daarheen geworpen servet verbroken wordt.

Een Vossejacht van *Ludolf de Jongh*, voluit gemerkt. Dit schilderij herinnert eenig-zins aan Potter, wiens naam de oorspronkelijke handteekening bedekte. Het is een goed staal zijner kunst, de figuren en

beesten zijn met groote liefde behandeld even als het landschap, wellicht van de hand van den landschapschilder Joris van der Hagen van wien bekend is dat hij wel met Ludolf de Jongh samenwerkte.

De Ned. Staatscourant maakte onlangs melding van het schilderij door wijlen mejuffrouw C. J. Amiabel te 's Gravenhage aan het Rijk gelegateerd, zijnde eene *Herdersidylle* van *Jan Mytens*, voluit gemerkt, waarschijnlijk een portretstuk voorstellende een jongen herder en eene herderin in een landschap met schapen. Het is zeer verdienstelijk in de goede manier van den meester geschilderd. In 1881 is het te 's Gravenhage te zien geweest op de tentoonstelling ten behoeve der watersnoodlijdenden. Daar de verf hier en daar los laat wordt het schilderij thans verdoekt; overigens verkeert het in uitmuntenden staat.

Hoewel nog niet aan het Rijk in eigendom overgedragen verdient wegens de groote belangrijkheid nu reeds vermelding een Hollandsch *Landschap van Rembrandt*, bekend als: «*De steenen brug over de vaart*,» dat namens het Rijk te Londen in openbare veiling werd aangekocht voor 2200 guinjes welke som door de Vereeniging Rembrandt werd voorgeschoten, die zich buitendien verbond f 10000.— in den koop bij te dragen. De heer Bredius gaf blijk van groote vaderlandsliefde door aan die som ruim f 2000.— toe te voegen met welk bedrag het toegestane crediet moest worden overschreden om het stuk naar Nederland te doen terugkeeren.

Daar de meeste lezers van het Bulletin dit juweeltje wel reeds in het Rijksmuseum zullen gezien hebben of het wel binnenkort zullen gaan zien, schijnt mij eene beschrijving, die toch zeer onvolkomen zal blijken, overbodig.

Omtrent de geschiedenis er van een enkel woord. In 1817 ging het paneeltje over van de verzameling Lapeyrière te Parijs in die van James Gray te Versailles. In 1868 werd de Markies van Lansdowne die ook den prachtigen molen bezit, eigenaar en in 1883 de heer James Reiss te Londen, die er 1500 guinjes voor betaalde. Laatstgenoemde overleed onlangs, waarop het stuk in veiling kwam en door het Rijk werd aangekocht. Op de Rembrandt-tentoonstelling in Burlington-House in 1899 trok het zeer bijzonder de aandacht.

In de Rembrandt-litteratuur wordt er herhaaldelijk melding van gemaakt, Bode noemt het tweemaal: in 1883, zag hij er werk in uit de jaren 1640—1650, in zijn groot werk dat thans verschijnt vervroegde hij het tijdstip en stelde dit op 1637—'38, hetgeen wel aannemelijker is.

v. R.

Nederlandsch museum voor geschiedenis en kunst.

Als belangrijke aanwinsten moeten vermeld worden:

1^e Een diepe schotel van Spaansch Moorsch aardewerk uit de 15^e eeuw, met smallen platten rand. Op een roomkleurigen achtergrond vertoont zich een décor van fijne naar den rand uitstralende ranken van wingerdblaadjes en bloemen, in blauw émail, waartusschen een zaaisel van bladvormige figuren in blond bruin met metaalglans. In het midden een schild met klimmenden leeuw, waarboven het woord «Leolte». Aan den achterkant is de schotel versierd met een reeks van wingerdbladeren met lange omgekrulde stelen, waartusschen stippen zijn aangebracht alles in blond bruin met metaalglans. Davilliers en Fortnum schrijven dergelijk vaatwerk, in het museum van Cluny te Parijs en in het S. Kensington museum te Londen, aan de fabrieken van Valencia toe, welke de eerste fabrieken van Moorsch aardewerk te Malaga imiteerden en spoedig overvleugelden.

Het woord «leolte» is in geen middeleeuwsch of bestaand Spaansch dialect bekend en is misschien een door den ceramist verknocid «lealtad». Middellijn 38 c.M.

2^e Een verguld en geëmailleerd bronzen kandelaartje. Limoges 14^e eeuw. De vierkante stam met ronden nodus, even aangedikt aan de basis, steunt op drie gebogen pootjes, welke om een spil draaibaar zijn en over elkaar heen kunnen geschoven worden. De pootjes zijn versierd met drie wapenschildjes; één geband goud en azuur geboord met keel, één van azuur met een klimmenden gouden leeuw, één van azuur met een gouden bloem. De kaarsenhouder, met punt, is begraveerd met uitstralende arceeringen en is gedeeltelijke met blauw geëmailleerd. Hoog 20 c.M.

3^e Een stuk tapijt-behangsel (verdure). Patroon van zeer groote bladen dicht aaneengesloten, zoodat bijna geen achtergrond zichtbaar is, waartusschen vogels en vlinders met helroode kleuren. Fransch of Vlaamsch werk.

Bedoelde verdure heeft geen omlijsting, waardoor het dateeren moeilijk wordt. Dergelijke verdures zijn mij echter uit Fransche verzamelingen (coll. Heilbronner) bekend, waar de omlijsting met koppen in médaillons, de 1^e helft der 16^e eeuw uitspreekt. Deze patronen komen weinig voor. Hoog 2.70 M. breed 1.65. M.

De drie nummers werden gekocht op de veiling Desmottes te Parijs.

A. PIT.

Verzameling Van der Hoop.

Aelbert Cuyp's gezicht op Dordrecht.

Sedert eenigen tijd wordt er een strijd gevoerd over het «gezicht op Dordrecht» in 's Rijks Museum (No. 256) door Dr. Hofstede de Groot voor een *copie* gehouden naar het beroemde stuk der coll. Holford te Londen, door Jhr. Dr. J. Six voor een *repliek* verklaard. Ik meen hier ook mijne meening over die schilderij te moeten zeggen, vooral daarom, wijl die gewijzigd is sedert ik mijne «Meisterwerke des Rijks Museums» schreef en mijn beknopte Catalogus van dat Museum uitgaf. Ik stel voorop, dat ik in eerstgenoemden arbeid het schilderij «nachlässig» geschilderd noemde, en er op liet volgen: «Aehnlich aber *ungleich schöner* ist die Ansicht von Dordrecht in der Sammlung Holford» Toen had ik het Holfordsche stuk niet zóó in de herinnering om te weten dat de eene helft ervan precies hetzelfde was als het Amsterdamsche stuk.

Sedert heb ik de collectie Holford bij herhaling bezocht, en mij steeds meer kunnen overtuigen van de groote superieuriteit van het Londensche exemplaar; zoodat ik mij aan de zijde van Dr. Hofstede de Groot heb geschaard en in het stuk der Coll. Van der Hoop slechts een uitmuntende oude copie vermag te zien.

Ik wensch nu hier met een paar woorden te zeggen, waarom mij de gronden waarop Jhr. Dr. Six de echtheid van het Amsterdamsche stuk tracht te verdedigen, niet zwaarwichtig genoeg voorkomen.

Ten eerste zegt hij, dat volgens hem het stuk bij Holford *niet* een der allergrootste meesterwerken van Cuyp is. Hierop zou ik den Heer Six met zijn eigene woorden willen antwoorden: «dit is geheel een zaak van smaak, waarin ik het met den schrijver niet eens ben, anderen mogelijk wel, maar die bij een meester als Cuyp «niets, in het geheel niets bewijst.» De Heer Six vindt het stuk te bont, de helft die ook te Amsterdam hangt hier wel «meer doorwerkt «maar ook iets zwaarder van behandeling.»

Maar in elk geval is het stuk te Londen een echt eigenhandig werk van Aelbert Cuyp, waaraan nog niemand, ook de Heer Six niet, heeft getwijfeld, dat daarentegen door bijna alle bewonderaars van Cuyp voor een zijner allerschoonste werken wordt beschouwd. Waagen zegt bijv. in zijn «Art treasures in England,» (II, 202): «This master *outdoes himself here* in the delicate harmony of gradations and the enchanting «transparency of tones with which he expresses the sunny stillness of «the scene.»

Ten tweede: zegt de heer de Groot dat het dwars-schip der Groote kerk op het Amsterdamsche stuk over het hoofd is gezien, een verzuim dat Cuyp, die zijn vaderstad zoo dikwijls schilderde, niet overkomen zou zijn. De Heer Six voert daar tegen aan dat, óók op het

Holford'sche stuk, door Cuyp met de vormen van de Groothoofdspoort te Dordrecht zóó verbazend vrij is omgesprongen, dat de opmerking van den heer de Groot niets in deze zaak bewijst.

Ik vrees dat de Heer Six zich hier op een zonderlinge wijze vergist. De vormen der Groothoofdspoort op onzen Cuyp komen zoo tot in alle bijzonderheden met de van elders bekende afbeeldingen **uit dien tijd** overeen, dat ik alleen veronderstellen moet, dat de Heer Six ze abusievelijk met een *hedendaagsche* afbeelding heeft vergeleken. Dat hij *toen* afwijkingen vond spreekt van zelf. *Maar werd de poort niet in 1694 geheel verbouwd?*

Ten derde: meent de heer Six, dat de *innerlijke bewijzen, liggende in de kwaliteiten van het stuk* waarvan de Heer de Groot gewaagt, zonder die nader aan te duiden, niet bestaan. Dit is een moeilijke kwestie. Voor mij bestaan die innerlijke bewijzen wel degelijk. Ik geloof, dat de Heer de Groot daarmede het volgende bedoelt.

Er kunnen twee exemplaren van één zelfde schilderij bestaan. Gesteld het eene is een bedriegelijk mooie oude copie; het andere het origineel. Plaats daarvoor een aantal kunstkenmers. Dan zullen die, tenminste het meerendeel hunner, door die *innerlijke bewijzen*, d. w. z. het grootere meesterschap waarmede het origineel geschilderd is, de grootere vrijheid van penseelsbehandeling van het laatste, de zich hier en daar verradende peuterigheid in een lijntje, in een grashalmpje, een toetsje, dat door leeken over 't hoofd gezien wordt, van den copïist, wel in staat zijn het oorspronkelijk stuk aan te wijzen. Maar zij moeten oogen hebben om te zien!

De glimlichtjes, die in dit stuk zoo'n grooten rol spelen, zijn te Londen juist, meer overeenkomende met de werkelijke weerkaatsing van het zonlicht, te Amsterdam zijn ze mechanischer, *stamper.* Het kijkje in de Wolwevershaven wijkt op het Londen'sche stuk beter, er zit meer ronding in de huizenrei op het Damiatenbolwerk, de tuigage van het oorlogschip is te Amsterdam wat te zwart en valt daardoor wat uit den toon, terwijl het te Londen juist kracht genoeg bezit om als repoussoir dienst te doen. Het *leuchtende* van het Londen'sche stuk, dat ons ook bij een bewolkte lucht na lang staren op den Holford'schen Cuyp doet denken dat toch de zon schijnt, missen wij op de Amsterdam'sche copie.

In een volgend opstel van Jhr. Dr. J. Six over Holbein's portret van Jane Seymour in het Mauritshuis zegt hij: «ik weet niet of iemand op eigenschappen van het werk gewezen heeft, die het tot een copie zouden stempelen, maar ik wil wel verklaren dat ik zelf die nimmer heb kunnen ontdekken.» Juist in het Mauritshuis, waar twee heerlijke echte werken van Holbein hangen, waarvan het eene kleinere, het portret van een man met een valk op de hand vlak bij de Jane Seymour hangt, is het zoo gemakkelijk zich te overtuigen van het onderscheid

tusschen een origineel en een fraaie oude of atelier-copie. En al vertelt de Heer Six mij ook honderdmaal, dat de mouwen op het stuk te Weenen geheel verschillend zijn, en de sieraden op het Haagsche stuk ook anders, en meer overeenkomstig de teekening van Holbein te Windsor — niets zal mij schokken in mijne overtuiging dat de Haagsche Jane Seymour *niet* door Holbein zelf geschilderd is. Omdat ik in die zwak geteckende handjes, in dat effen geschilderde kopje niet herken den meester die die zaken op het Weener portret zooveel krachtiger, genialer en geestiger behandelde. Waarom zou Holbein in zijn atelier, onder zijn toezicht, niet eene herhaling zijner schilderij hebben kunnen laten maken door een knap leerling of door een ander artiest, met verzoek — wellicht namens de Koningin zelve — de sieraden te wijzigen? Wellicht heeft hij *voor die te schilderen copie* de teekening gemaakt, die zoo overeenstemt met het Haagsche stuk — dat stuk zelf mist in meer dan één opzicht die «innerlijke bewijzen» van echtheid die slechts zij, die zeer veel gezien, en goed gezien hebben, — en die oogen hebben om te zien — ontdekken kunnen. In hoeverre *dit* de kennis is, die men volgens den Heer Six «per sneltrein-kilometer kan afmeten», laat ik anderen ter beoordeeling over.

Ten vierde: zegt de Heer Six, over het Amsterdam'sche stuk sprekende, dat volgens hem, dit stuk zóó voortreffelijk is, dat het 't meerendeel der werken van Cuyp, in die eigenschappen waarin Cuyp het grootst is, overtreft. Ik geloof dat de Heer Six op dit punt vrij wel alleen staat. Ik heb met vele kunstkenners van naam voor dit stuk gestaan, en meestal vonden zij het een zwak werk. En eenigen, die vernamen dat het eene herhaling is van de eene helft van den Holford'schen Cuyp, schreven of zeiden: dit verwondert mij niets, ik heb het altijd een zwak werk gevonden!

De grond, vervolgens door den Heer Six aangevoerd is al heel zwak. Het Amsterdam'sche stuk is op «een grof, rekkerig doek» geschilderd, dat «tamelijk zeldzaam schijnt.»

Van dit grove doek, waarop o. a. ook de maneschijn van Cuyp in de collectie Six geschilderd is, kan ik toevallig iets meer vertellen. Ik ken drie schilderijen van D. J. van der Laen (die omstreeks 1825 overleed) die op *geheel hetzelfde doek* geschilderd zijn! Ongelukkigerwijze zijn twee er van sedert verdoekt (een stukje bij een mijner kennissen en het groote voluit generkte stuk in het Museum te Aken.) Maar het derde, «het Landhaus» te Berlijn is geloof ik nog niet verdoekt.

Thans door alle kenners aan Van der Laen toegekend, werd vroeger als een der redenen, waarom het ouder zou moeten zijn — het heette van den Delftschen Vermeer geschilderd — genoemd «dass das «Bild auf sehr alter (dat was dat grove) Leinwand gemalt ist, und der «aeusserst schadhafte Zustand dieser Leinwand an den Raendern den «neueren Ursprung des Gemäldes . . . zweifelhaft erscheinen lässt. (Zie

Berlijnsche catalogus van 1883.) In den Nachtrag vermeldt die catalogus dan ook dat Van der Laen dit grove doek meer gebruikte. De catalogus van 1891 zegt, dat Van der Laen «der für französische und englische «Kunsthändler malte, sich häufig sehr alter Leinwand bedient haben soll.»

Bewezen dus dat het grove, rekkerige doek ook bij schilders uit het einde der vorige eeuw — dus uit den tijd der van Strij's bijvoorbeeld — voorkomt, is ieder daaruit afgeleid argument ten gunste van het Van der Hoopsche stuk waardeloos. Maar wie beoordeelt nu ook de echtheid van een Cuyp naar de grofheid en rekkerigheid van het doek!

Dat op de schilderij bij Holford «een zwarte lijn in het water verder naar het midden toe doorgetrokken is, is m. i. geen sterk bewijs voor de echtheid van het Amsterdamsche exemplaar. Waarom zou een copiïst zulk een kleinigheid *niet* wijzigen?

Te meer daar hij maar de halve schilderij van Cuyp copieerde. Om diezelfde reden liet hij wijselijk de donkere wolkjes weg, die op het origineel zich aansluiten bij de wolken der rechter helft. De Heer Six zegt: «het zou al een zeer merkwaardig copiïst moeten wezen die ze weg gelaten had.» Zoo onnoozel zijn copiïsten toch niet altijd; men heeft er genoeg, die ook doordenken, vooral wanneer zij bespeuren, dat zij eene schilderij copieeren waarvan een stuk afgenomen is en men behoeft nog geen bij uitstek geslepen kunstenaar te zijn, om een dan storend wolkje weg te laten vallen.

Ten slotte zegt de Heer Six nog hoe volgens hem het stuk van Holford met behulp van «dit fijne schetsje» tot stand kwam. Deze getrouwe, tot in bijna elke bijzonderheid, elk grashalmpje getrouwe copie een «schetsje» te noemen vindt ik nogal sterk. En de Heer Six zal mij moeten toegeven, dat een schets van eene schilderij bij de schilders ten allen tijde er heel wat anders *uitsag* en *uitziet* dan de afgewerkte schilderij. Juist van een zoo geestig schilder, als Cuyp, met zoo breede schilderwijze en opvatting, is het haast niet te verwachten, dat hij een schets zou maken, als twee droppelen waters op het afgewerkte stuk gelijkende, behoudens enkele niet noemenswaardige kleinigheden.

Ten slotte nog dit: ik ken Captain Holford persoonlijk goed en bezoek zeer dikwijls zijne heerlijke verzameling. Telkenreize dat ik het Holford'sche stuk in den laatsten tijd terugzag viel mij de grootere voortreffelijkheid van dit stuk weer van nieuws op. Ik meen ook met zekerheid te kunnen zeggen, dat Captain Holford de rechterhelft niet zoo druk en bont vindt, dat hij die daarom in de schaduw hangt. Bovendien kan men het stuk om den spil waaraan het bevestigd is zoo *draaien* dat ook de rechterhelft uit de schaduw komt.

Dat de Heer Six in zijn slotzin den Heer de Groot met Agamemnon vergelijkt, kan voor genoemden Heer slechts vlelend wezen. Meent hij evenwel aan diens opmerkingen de kracht te ontnemen door te zeggen: als zij juist waren, hadden anderen 't wel eerder ontdekt, dan behouden wij ons het recht voor, wanneer de Heer Six met iets nieuws voor den dag komt hem toe te roepen: *vixere fortes ante Sixum!*

A. BREDIUS.

Collectie Six.

Deze verzameling, nu tijdelijk tentoongesteld in het Suasso-Museum, heeft een bekendheid, zoo algemeen, dat een gedetailleerde beschrijving wel niet noodzakelijk is.

En dan allerm minst in deze periodiek, die bijna uitsluitend in handen komt van «vakmannen.»

In zoovele artikelen uit onderscheiden tijdschriften voor kunst, zullen mogelijk de meeste exemplaren der collectie-Six verspreid liggen, aangevoerd als bewijsstukken in geschillen of hypothesen op kunst-historisch terrein.

Ik neem me dan ook voor, slechts enkele werken ter bespreking te leiden; niet echter om ze te bezigen tot materiaal voor een pleidooi, maar eenvoudig, wijl de tegenwoordige plaatsing gelegenheid biedt, de waarde der collectie in 't algemeen en de hoedanigheid van sommige schilderijen in 't bijzonder, wat nader te bepalen.

Mocht ik evenwel me laten verleiden tot het uiten van onderstellingen, het zij zonder de pretentie van licht te zullen ontsteken in duistere aangelegenheden, of een geding te willen opwerpen over moeilijk te ontraadselen zaken.

Bij een algemeen overzicht kan ik niet nalaten een opmerking vooraf te doen gaan.

Collecties van oude schilderijen hebben, meer nog dan die van moderne, deze eigenschap gemeen, dat de inhoud van zeer gemengden aard is. Aan overdreven kieskeurigheid blijken de verzamelaars niet te lijden.

Meesterstukken ziet men dan dikwijls geplaatst in de nabuurschap van schilderijen van zeer middelmatig gehalte, soms zelfs van zulke inférieure hoedanigheid, dat het zeer twijfelachtig wordt ze als vertegenwoordigers van een *Meester* te kunnen aanduiden.

Die opmerking geef ik hier niet als een grief en allerm minst tegen de eigenaars van heden, maar als verwijzing naar een euvel, waaraan zelfs de meest beroemde collecties van oude kunst mank gaan.

En juist bij de appreciatie van een verzameling zoo belangrijk als deze, met een reeks voortreffelijke specimina der oud-hollandsche kunst, schitterend geopend door een meesterwerk van den grootmeester der Hollandsche school, (treffende bijzonderheid ook, dat daarin het beeld gegeven wordt van den eersten aanlegger, Jan Six) is men eerder geneigd den eisch tot een zuiveren indruk van het geheel te stellen.

Men zou wenschen dat ideaal van een keur-verschijning eens in particuliere verzameling verwezenlijkt te zien, wijl daar, in volkomen onafhankelijkheid de keus zich kan richten, zonder neven oogmerk, tot het opstellen van een zuiver gedenkteeken onzer kunst uit het verleden bloeitijdperk. Want heel wat beschilderde doeken en paneelen, die alleen de verdienste hebben een paar honderd jaar oud te zijn, worden heden onder de vlag van roem der oud-hollandsche kunst vergaderd.

Zoo vele middelmatigheden van tegenwoordig kunnen met recht de verzuchting slaken eenige eeuwen te laat op de aarde te zijn verschenen; zij, die nu de ijdele hoop koesteren, hun naam slechts een enkele maal genoemd te zien, zouden, indien hun werk naar de verleden tijden kon worden overgebracht, zich plotseling in een geheel andere positie verplaatst zien, daar juist met het noemen van hun naam en het aanduiden van hun arbeid roem te behalen is. Hoe schaarscher hun productie zich vertoont, hoe belangwekkender zij worden, en het kan gebeuren, dat zij, artiesten van den 10^{en} rang, ergens figureerend tusschen eerste meesters, aan hun werk nog het meest de aandacht en opmerkzaamheid zien gewijd. Dat is een verwonderlijke omkeer der rollen, die niet anders zijn verklaring kan vinden dan door het streven naar het patronaat in de beoefening der kunstgeschiedenis.

Een totale verwaarloozing in het kennis-nemen van werken, die niet tot den eersten of tweeden rang kunnen gebracht worden, zij daarom nog niet aanbevolen, en evenmin de negatie van volkomen kunstlooze maar opgesmukte uitingen als kenteekenen der verval-tijdperken; maar men bedenke, dat een bovenmatige vestiging der aandacht aan schilderijen, die alleen de eigenschap hebben uit het verleden te zijn, of z.g. documenten, het uitzicht belemmeren op het ware beeld van een verleden krachtig-bloeiende kunstverschijning.

Veel weten, hoe ook gewenscht, is een bijzaak, want op begrijpen moet het toch neerkomen.

Tot het geven van een karakteristiek der 17^e eeuwse Hollandsche kunst, biedt de collectie Six wel niet volledig, dan toch rijkelijk stof tot getuigenis. Niet alleen, dat verscheiden vertegenwoordigers van dien bloeitijd daar aanwezig zijn, maar over 't algemeen ook met stalen van hun werk, waarin de neigingen van hun aard en het vermogen van hun kunst vrij sterk is uitgesproken. Ik bedoel nu in 't bijzonder

de schilders, van landschap zoowel als van figuur, (de genres laten zich echter moeielijk scheiden) van omstreeks 1625 tot 1680.

De kenmerkende eigenschap van den Hollandschen schilder, is misschien de ongedwongenheid, en de levenskracht in de Hollandsche kunst, is wel voornamelijk ontleend aan de innige vertrouwdheid tusschen het wezen van voorstelling en persoon van den kunstenaar. Wat hem aanzet tot schilderen, is de volle toegenegenheid tot zijn onderwerp, het onderwerp, steeds genomen uit het gebeurende in zijn onmiddellijken levenskring.

En in dat vertrouwde nabijzijn, was geen enkele verschijning, in het dagelijksch verkeer ontmoet, voor hem zonder beteekenis, ook niet die der levenlooze dingen; nergens vond het stillevens-schilderen zulk een vruchtbare beoefening.

Dat deed hem zoo oplettend waarnemen (het sterke behoudmiddel tegen afdwalen) zoo helder onderscheiden en zoo scherp door-dringen. Vandaar in zijn schilderijen die frischheid van levensontspruiting, voortgekomen uit rechtstreeksche opvatting en onbevangenheid van uiting. De lust tot schilderen wakkerde zich zelf aan; want bij het zich zonder voorbehoud hechten aan de werkelijkheid, de werkelijkheid, in al zijn verwisselingen van beweging en aanschijn zoo nabij geleefd, deed in de begeerte naar een hernieuwde benadering als 't ware van dat leven, hem een uiterste getrouwheid in natuur-nabootsing betrachten, waardoor zijn techniek tot wel onovertrefbare hoogte werd opgevoerd.

Het schilderen van die Hollanders, is grootendeels niet anders dan een zich-koesteren in het afglanzen van het hen dagelijksch omringende leven.

* *

De Hoogh, Brekelenkam, Metsu, ter Borch en de beide Ostades geven hier, met zeer goede stalen uit hun werk getuigenis van die geaardheid, terwijl bij een vervolgljstje op deze namen, nog kunnen genoemd worden Gerard Dou en Frans van Mieris de oude, Dusart, Ochtervelt en de anonymus van de Oestereters, een schilderij waarbij de attributie van Adriaan v. d. Velde nog zeer dubieus is.

Jan Steen heb ik bij de eerstgenoemde hoofdvertegenwoordigers niet opgenomen, daar naar zijn hier aanwezige werk niet de juiste maat valt aan te leggen voor zijn werkelijke standplaats tusschen zijn tijdgenooten. Niet dat deze twee schilderijen uit zijn oeuvre geheel te verwerpen zijn, maar een sterk getuigenis van zijn groote gaven vermogen zij niet te geven. De Bruiloft is echter karakteristieker dan de Oestereetster; zijn techniek in 't laatst genoemde is te veel geforceerd.

Pieter de Hoogh voldoet hier beter met een binnenhuis, dat eene vergelijking uitlokt met dat, waarop een hondje voorkomt, in de collectie Van der Hoop. Buiten het mooie doorkijkje op den verlichten

grachtkant, even te bespeuren door de openstaande deur, dat daar van intensiever kleur-aard is, kan dit schilderij echter als een rijper uitgegroeid werk worden aangeduid. De levenlooze pop van ginds, missen we hier geheel, maar toch ook in vergelijking met het daarbij zittend vrouwenfiguurtje, heeft de teekening dezer beeldjes, bestuurd door aandachtige waarneming van hun leven in de omgeving, hier veel meer kracht van uitdrukking. Alleen de zijkant van die kast met zijn strak afgebakende versieringen, levert een sprekend bewijs, dat een liefdevolle aanschouwing van doodgewone werkelijkheden tot bezielde herleidingen in kunst kan voeren.

Het binnenhuis, toegeschreven aan Koedijck¹⁾, dat in vaardigheid van schilderen bij dezen de Hoogh niet zooveel ten achter staat, geeft een indruk van kilheid naast de warme levensuitstraling van dat gevoelige werk. Hij bepaalde zich voornamelijk tot het opnemen der dingen in hun kouden schijn; naast de Hoogh, lijkt dat, eerder dan schilderen, een uitmeten der verschillende gedaante- en kleurverhoudingen.

Brekelenkam's werk is ongelijk als dat van weinig anderen.

Soms zijn het bijna voddige dingen, die men van hem ontmoet; een anderen keer vertoont hij zich met schilderijtjes van zulk een zuivere voldragenheid en uitgelezen voortracht, dat hem onder de oude Hollanders een voorname plaats moet worden waardig gekeurd. Zie slechts het stukje met de drie vrouwenfiguurtjes uit van de Poll. Zijn werk in de collectie Six, is in de techniek niet zoo fijn aangeslepen, heeft niet dien bijzonder delicaaten toets. Het vertoont meer de kwaliteiten van de Kleermakerswerkplaats uit v. d. Hoop, en misschien niet zoo doorvoed in de kleur als daar, is het toch met een gelijkelijk brio geschilderd, dat deze werken zoo aantrekkelijk maakt. Het oude vrouwtje, dat slaapt in den stoel, is er het allermooiste gedeelte in. Van lossen zwier in de uitvoering is ook zijn stillevens. Dat is als een opwekkende entre-acte bij zijn kunst.

Adriaan van Ostade is de bij uitstek populaire schilder van het Hollandsche leven in de 17^e eeuw, in 't bijzonder van dat der buitenlui. Hij is de openhartigste verteller, de gemoedelijkste waarnemer, de altijd goed geluimde opvatter van het triviale leven in al zijn ongebonden uitingen. Zijn levensvisie kan wel niet op een hoog niveau gebracht worden; hij ziet; en zijn schilderen is eenvoudig een medegenieten. Maar zijn aangeboren zin voor wat in de realiteit zijn schilderachtige zijden toont, zet aan zijn ongeunstelde uitzegging een groote aantrekkelijkheid bij.

Daarom heb ik inzonderheid hem, en niet Jan Steen den populairen schilder in dat genre genoemd. Jan Steen is naast Ostade een wijze

1) Door Dr. Hofstede de Groot op naam gezet van Cornelis de Man, een toeschrijving, die niet kan gesteund worden op het werk van dien schilder in het Mauritshuis.

optimist, die, al neemt hij de dingen ook wel graag luchthartig op, veel verder speurt en veel dieper peilt in die bonte verschijnselen van onvertogen tafereelen.

Zijn humor is veel fijner, zijn voordracht spiritueeler; hij heeft het wikkende inzicht van een wijsgeer, die begrijpt.

Brouwer gaf dat leven en vooral in zijn buitensporigheden heftiger; hij is meer verwant aan den boeren-Brueghel.

Het werk van Isaac van Ostade nadert in keus van voorstelling wel dat van zijn broeder, maar zijn vreedzame neigingen bepalen zich meer tot het rustieke leven uit die wereld.

Zijn schilderijtje is zeer compleet; zoo mooi, omdat het volkomen doortrokken is van het sentiment, dat als specifiek-Hollandsch kan worden aangeduid.

Metsu is in dien groep Hollanders de bezadigde gelijkmatige werker. Hij streefde onverpoosd naar volmaking van zijn stijl in minitieuze verzorging der details en heeft bewonderenswaardige stalen van zijn bekwaamheid nagelaten. Opmerkelijk is het schilderijtje «de haringkoopvrouw», daar het met een voor hem ongewone verve behandeld is.

Ik weet niet of Maes onder de hier behandelde groep kan worden opgenomen. Dat binnenhuis met het afgespeelde tooneeltje heeft een pose, die sterk de aandacht trekt. Het heeft aanlokkende eigenschappen, die er toe kunnen leiden de waarde van dit schilderij te overschatten. Want het is lang niet vrij van affectatie. Een gezond kunstwerk laat zijn kern wel toetsen naar de mate waarop de nerven, die het geheel doorloopen, in afzondering min of meer duidelijk zijn na te speuren. Een schilderij met een beendergestel en kracht ontwikkelend spierensstelsel is dit niet. De kleur is wollig en heeft weinig substantie, en vertoont in de geheele werking een al te gedoeseld clair-obscur. De figuurtjes zijn ook geen menschen. De behandeling heeft weinig veerkracht, alle voorwerpen schijnen van een zelfde stof.

De kleine schilderijtjes van Maes in het Rijksmuseum zijn beter dan dit. Maar toch, en ondanks den alomverspreiden roem van het «Gebed zonder Einde», heb ik wel eens gedacht of, vergeleken bij zooveel schitterende uitingen van gezond realisme, dat z. g. Peinstertje niet een der weinige werken van dien schilder kan zijn, waarin machtige penetratie van het leven overtuigend blijkt.

Naast de vorig genoemden schijnt ter Borch een schilder van meer aristocratische houding. Dat Schrijfstertje is wellicht het liefste schilderijtje in deze geheele collectie. Het samenstellen van dat eenvoudige sujet is rijpelijk overwogen, de compositie vertoont zich prachtig afgerond. Het ademt een geest van genotrijke kalmte, de kalmte van een leven waar uren zich kunnen lengen in de onverstoorbare gelijkmoedigheid van vredige bezigheid. Er zijn bijzondere fijnheden in dit stukje,

die den gekuischten werktrant van ter Borch helder in 't licht stellen. De ledikant-hemel in toon, vormt een treffend-rustige achtergrond voor het in parelend locaallicht gestelde figuurtje. De kleur, waarin het rose van het jakje domineert, heeft bijna iets ijlig, niet hinderlijk evenwel, maar gunstig passend in de bijna gazige teederheid, waarmee alle tinten elkaar naderen. En die handjes! Gevoeliger kan er niet geschilderd worden, noch met luchtiger distinctie de vormen worden neergeschreven.

Een verfijner, die zich van de algemeen gangbare opvattingen zijner kunstbroeders isoleerde, is Johannes Vermeer geweest. Een schilder, die met wijd begrip der eischen van zijn arbeid nieuwe grenzen ging stellen. Met wijsheid heeft hij zijn eigen stijl gebouwd, die hem nu nog onderscheiden doet, duidelijk, tusschen zijn tijdgenooten als een enkeling. Zijne werken, in liefde tot orde en uit kracht van onverzwakte zelfbeheersching ontstaan, hebben bij uiterste doorvoering een ongerepte glans van klaarheid, als het lezende meisje uit v. d. Hoop, — ook wel de indrukwekkendheid als van een massale constructie, gelijk het figuurstuk bij Six.

Ook in zijn stadsgezichten doen zijn adellijke gaven zich onderscheiden door een statigheid van rust, waarvan geen zijner tijdgenooten gedroomd had.

Buiten de thans genoemden zijn er uit dien wijden kring zoo-genaamde gezelschapsschilders nog enkele anderen in de collecti-Six op te merken.

In het kader van deze beschouwing lijkt me een nadere behandeling dier figuren overbodig.

Na het karakteriseeren van Ostade's kunst, volgt die van Dusart als een verlengstuk daarvan, en bij een schilder als Ochtervelt, zouden we de verdiensten moeten opspeuren in sporadische verschijnselen van ter Borchs kwaliteiten.

De Kiezentrekker van Gerard Dou kan ook nog in aanmerking komen, doch is niet een zoo belangrijk specimen der kunst van dien schilder, om er lang bij stil te staan. Maar over dezen meester in 't algemeen gesproken, — zou die wereld-vermaardheid van Dou als de «Prins der zoogenaamde petits maitres» niet wat bovenmatig zijn? Hij heeft de onmiskenbare verdienste een keurig schilder te zijn, die in nauwgezetheid van geweten betrachtte een uiterste verzorging der uitvoering; zijn schilderijtjes zijn onberispelijke werkstukjes, met dien verstande dat men, alle stofjes daarop verwijderend, niet het geringste vlekje van onvolkomenheid zal ontdekken. Hij is als overtuigd werker, een verschijning in dien tijd, maar niet een hoofdkracht die het leven der kunstopenbaring uit de 17^e eeuw ernstig heeft opgestuwd.

Van Staveren en Van Tol kunnen dan geheel buiten sprake blijven. De eerste heeft hier een in zijn soort voortreffelijke copie naar

Dou (van heel wat meer applicatie getuigend dan de dingen van Laquy). Bij deze schilders gaat de natuurlijkheid en de gezonde zin der oude Hollanders in een piet-luttige zorgzaamheid over. Het maken van schilderijen wordt een doellooze bezigheid, er zijn daartoe genoeg goede modellen om te volgen. Van Staveren tracht Dou te volgen; hij heeft in 't Rijksmuseum twee kluizenaars in ietwat verschillende houding, en waarop hij beide keeren een dorren boomstam onontbeerlijk acht; het monopolie daaraan komt echter toe aan Dou, die denzelfden tronk heeft aangebracht, ook links, op zijn schilderij de Marktkoopman, in Munchen.

Toch, hoezeer de kunst in het werk van zulke schilders reeds verzand raakt, is het streven daar minder nadeelig dan in de kunstnatiegheid van een Schalcken; schilderijtjes als die hier van dezen aanwezig zijn, kunnen als waarschuwende merkteekenen gelden van totale degeneratie. Uit zulk maakwerk openbaart zich alleen, een zich verknukelende zelfgenoegzaamheid en een ijdel jagen naar lof over gedane arbeid. Een gelijke zielloosheid is ook waarneembaar in de opgemaakte schilderijen van Arie de Vois en van van Mieris. Van deze schildersfamilie is de voorganger Fraus de Oude nog niet geheel van den goeden weg afgedwaald. Onder zijn wel is waar gladde techniek, zijn nog wel teekenen van ernstige verdieping in het onderwerp, in een goed gemeend streven.

Hierbij moet ik deze beschouwing op een wel wat abrupte wijze afbreken, daar ik wellicht reeds buiten het bestek ben getreden der ruimte mij in het bulletin toegezegd.

Buiten de Rembrandt's zijn er in de collectie nog te veel werken van groote belangrijkheid om in de verhouding tot de ondernomen wijze van bespreking in een enkele bladzijde te kunnen worden behandeld. Liever wil ik dan het overzicht in dezen staat van onvolledigheid laten, hopen, dat de redactie mij bij de volgende verschijning van het bulletin, nog eens plaatsruimte wil verleen, om het begonnen werk te vol-eindigen.

W. STEENHOFF.

In het gemeentemuseum van oudheden te Arnhem bevinden zich twee schilderijen (altaarstukken) uit de tweede helft der 15de eeuw, (1470 à 1480), voorstellende heiligen.

Deze stukken, prachtig van coloriteit en teekening, hebben veel geleden.

Aanvankelijk was men van plan, ze te laten restaureeren, doch

om den grooten omvang der beschadiging is men in overleg met verschillende deskundigen tot de overtuiging gekomen, dat conservatie van het bestaande de voorkeur verdient, aangezien restauratie er bijna nieuwe schilderijen van zou maken.

De stukken zijn afkomstig uit het voormalige St. Agnetenklooster te Arnhem, dat zich in de Beekstraat bevond en naar welk gebouw in 1936 het St. Catharinagasthuis werd overgebracht. De Arnhemsche gemeenteraad heeft besloten f 500 beschikbaar te stellen voor het conservatiewerk, dat door den heer De Wild te 's Gravenhage zal worden uitgevoerd.

(N. R. Cl.)

Het bestuur van het Friesch Museum te Leeuwarden, dat voortdurend belangrijk wordt uitgebreid, zoo door gescheuken als door aankopen, is in den laatsten tijd ook begonnen, uit de rijke schatten der instelling, speciale tentoonstellingen te organiseren. Zóó in 1898, ter gelegenheid der inhuldiging van Koningin Wilhelmina, een Oranje-Nassau-tentoonstelling, n.l. van in het Prenten- en Schilderijen-kabinet enz. aanwezige portretten van telgen uit het Huis Oranje-Nassau van den vroegeren tijd af. Nu is het een tentoonstelling van prenten, schilderijen en beeldhouwwerk, uitsluitend de stad Harlingen betreffende. Het is alles hoogst merkwaardig en geeft een beeld van oud-Harlingen, zoo typisch mogelijk. Onder anderen vindt men in de verzameling de origineele koppen van den in 1576 gehouwen «steenman», Caspar Robles voorstellende, die voor de kennis der beeldhouwkunst in de 16e eeuw niet onbelangrijk zijn. Het wapenbord voor de Admiraliteit is een van de fraaiste stukken snijwerk uit de 17e eeuw.

(N. R. Cl.)

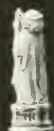
De heer J. H. Schellwald, overleden te Zwolle, heeft aan den Staat der Nederlanden, ter plaatsing in het Rijksmuseum te Amsterdam gelegateerd vijf schilderijen van oude meesters.

Deze schilderijen zijn familieportretten van tot nog toe onbekende personen; zij stellen voor:

1^o. Een heer en dame in een vertrek. De dame is gezeten aan eene tafel met Turksch tapijt, waarop eene karaf met wijn gevuld. Op den voorgrond een hondje. Gemerkt M. Wolfrat 1694.

Doek h. 0.62, br. 0.525. Fig. $\frac{1}{4}$ levensgroot.

2^o. Een heer en dame met hun zoon in een landschap met boomen. De dame is gezeten. Gemerkt B. G. f., naar alle waarschijnlijkheid Barend Graat. Doek h. 0.55, br. 0.485. Fig. h. 0.35



5

6

1. ST. CATHARINA VAN DE TOLSTEEGPOORT.
 2. ST. CATHARINA IN HET SOUTH KEN-
 SINGTON-MUSEUM.
 3. ST. CATHARINA IN HET MUSEUM TE
 MUNSTER.

4. ST. BARBARA VAN DE TOLSTEEGPOORT
 (voorzijde).
 5. ST. BARBARA TE AMERSFOORT.
 6. ST. BARBARA VAN DE TOLSTEEGPOORT
 (achterzijde).

7. ST. BARBARA UIT DE UTRECHTSCHE WALLEN.

3^o. Een damesportret, te halven lijve, in het verschuut een bosch. Ongemerkt en van een onbekend meester. Doek h. 0.34, br. 0.265, $\frac{1}{4}$ ware grootte.

4^o. en 5^o. Portretten van een heer en dame, borststukken in ovaal. Toegeschreven aan Cornelis Troost. Doek h. 0.485, br. 0.42, $\frac{1}{4}$ ware grootte.
(*Str.*)

Nederlandsche heiligenbakkerijen.

Met groote belangstelling heb ik kennis genomen van een artikel, door den hoogleeraar A. H. L. Hensen geplaatst in het laatste nummer van den *Katholiek*¹⁾. Het handelt over een klein relief van gebakken pijp-aarde, onlangs ontdekt in een boerenwoning te Zoeterwoude en door prof. Hensen toegeschreven aan Joest van Vreden, den kunstvaardigen Karthuizer-monnik van Mariënburg te Wedderen in Westphalen (vermeld 1507—1540), die onlangs ontdekt en door eene monographie van A. Wormstall (1896) aan belangstellenden voorgesteld is.

Met bevrediging en grootendeels ook met instemming heb ik dat artikel gelezen. Het eenige, wat mij daarin niet behaagt, is de zekerheid, waarmede het Zoeterwoudsche relief toegekend wordt aan het atelier van Joest van Vreden (of liever van frater Judocus Vredis, zooals de Karthuizer prior zich in deftige verlatijnsching noemt). Ik erken, dat prof. Hensen zeer ingenieus den weg heeft aangewezen, waarlangs het relief uit Wedderen naar Zoeterwoude *kan* gekomen zijn: een Zoeterwoudsch pastoor Jan Dobbe is in 1682 Karthuizer geworden te Wedderen. En de overeenkomst van het relief van St. Catharina, dat ik in het South Kensington-museum vond en liet afgieten, met Van Vreden's relief van dezelfde heilige is te treffend, om niet aan verwantschap te doen denken. Maar toch zou ik aarzelen, om zoo beslist beide reliefs met prof. Hensen toe te schrijven aan Van Vreden. Ziehier waarom.

Het komt mij voor, dat na de ontdekking op de Munstersche tentoonstelling van pijp-aarden reliefs, geteekend met den naam *frater Judocus Vredis*, de kunsthistorici eene niet ongewone fout gemaakt hebben. Is eenmaal de naam van een of anderen artist bekend, dan bestaat bij de heeren gewoonlijk de niet onverklaarbare neiging, om alle kunstwerken van dezelfde soort, die uit denzelfden tijd dagteekenen, toe te schrijven aan dezen kunstenaar. En in dit geval, meer dan anders,

1) Een Madonnarelief uit Wedderen te Zoeterwoude. (*Katholiek*. CXVII pag. 229.)

lag het voor de hand dit te doen, omdat het gold eene tak van kunstindustrie, die nog niet of zoo goed als niet bekend was.

Toch is de methode juist hier bijzonder gewaagd. Prof. Hensen vestigt de aandacht op eene merkwaardige bepaling in eene handleiding voor de novicen der Karthuizer-orde van 1681, die hun als ontspanning aanbeveelt «devotam aliquam imaginem typo fingere.» En hij brengt deze bepaling zeer gelukkig in verband met eene andere in de Karthuizer-statuten van 1510 (juist den leeftijd van Joest van Vreden), die zegt dat, zoo een Karthuizer bij uitzondering «eene andere kunst (dan de schrijfkunst) beoefent, men hem de noodige hulpmiddelen voor zijne kunst verschaffen zal.» Het ligt nu voor de hand, bij deze ongewone bepalingen te denken aan het blijkbaar zeer productieve atelier van broeder Joest. De conclusie, die prof. Hensen daaruit trekt, schijnt te zijn (hoewel hij het niet bepaald zegt), dat Joest van Vreden, de vader eener nieuwe kunst, Karthuizer geworden, deze heeft ingeburgerd in de orde, die nog 2¹/₂ eeuw eene soort van monopolie voor het vervaardigen van pijpen en heiligenbeeldjes heeft gehad. Is het echter waar, dat prof. Hensen bij zich zelve aldus geredeneerd heeft, dan moet ik hem beleefdelijk tegenspreken. Uit niets blijkt dat de werkplaats van Van Vreden, belangrijk door de groote kunstwaarde zijner vele producten, ook op zich zelf een merkwaardig, bijna uniek verschijnsel is geweest. Ik ga verder: met de stukken kan bewezen worden, dat dit niet het geval was. Veeleer blijkt het bedrijf, dat door de werkzaamheid van den Karthuizer-prior zoo gelukkig geïllustreerd is, te zijnen tijde, althans in Nederduitschland, zeer algemeen beoefend geweest te zijn. Reeds 25 jaren geleden deelde ik daarvan eenige bewijzen mede bij de beschrijving van de groote verzameling pijpen en beeldjes in het Stedelijk museum van oudheden te Utrecht; ik ga die mededeelingen thans herhalen, vermeerderd met het weinige, dat ik sedert den druk van mijn catalogus over het onderwerp gevonden heb.

Reeds in de 14^e eeuw waren er te Keulen personen, die «erhabene Bilder druckten» en die tot het metselaarsgild schijnen behoord te hebben¹⁾. En te Utrecht werd in 1466 Peter Dyrxsz. «die beelddrucker» als burger aangenomen²⁾. Nog in 1514 wordt te Keulen vermeld zekere Johan von Gummersbach, «genant Bilderbäcker oder Bildermacher³⁾.» Te Kampen worden de «hilligebackers» in 1525 zelfs, naar het schijnt als een afzonderlijk ambacht, opgenomen in het toen nieuw opgerichte St. Lucasgild⁴⁾. Met de 16^e eeuw schijnt het ambacht

1) Ennen, Geschichte des Stadt Cöln. II pag. 631.

2) Buurspraakboek van Utrecht. 1466.

3) Ennen l.c. IV pag. 35.

4) Bijdr. tot de gesch. van Overijssel. II pag. 47.

dan ook een groote vlucht genomen te hebben. Nagenoeg alles, wat wij van de industrie overliebben, dagteekent uit dien tijd: zoowel het werk van Joest van Vreden en verreweg de meeste producten der Utrechtsche fabrieken, als de successievelijk te Londen, Amersfoort en Zoeterwoude ontdekte reliefs, en het beeldje uit Diepenveen, dat reeds Moll te voorschijn heeft gebracht¹⁾.

De werkzaamheid der nijvere kunstenaars, die zich, naar wij zagen, beeldendrukkers of heiligenbakkers (in Duitschland Bilderbäcker of Bildermacher) noemden²⁾, strekte zich blijkbaar uit over een zeer ruim veld. Voor den dag gekomen zijn reliefs van groote kunstwaarde en fragmenten van beelden van een paar voet hoogte, die nu en dan zelfs duidelijke sporen vertoonen van eene polychrome versiering. Blijkbaar dus versieringen van het huisvertrek of van eenvoudige kapelletjes, die te arm waren voor de aanschaffing van de kostbaarder steenen en houten beelden. Maar van den anderen kant vindt men tal van zeer kleine, vrij ruwe poppetjes, eveneens van pijpengebakken, die gediend moeten hebben voor een veel eenvoudiger doel.

Dat doel kunnen wij gemakkelijk gissen: nog in 1607 moest de Delftsche magistraat verbieden, *«gheen broot, coeck, suycker ofte andere eetwaren te vercoopen, hebbende 't façoen van eenige beelden ofte daer eenich beelt ofte beelden in ofte op gebakken ofte gestelt sijn.»* Doet dit besluit ons denken aan de bekende boonen in onze Driekoningsbrooden³⁾, eene andere verordening brengt de beeldjes veeleer thuis bij nog bekendere gebruiken. De Utrechtsche vroedschap verbood in 1655 ook buyten den voornoemden tijd (d. i. van 1—8 December) het geheele jaar door *«eenige steene ofte andere beeldeken in brood ofte coeck te bakken»*⁴⁾. Derhalve, het was het St. Nicolaasfeest, dat aanleiding gaf tot de vervaardiging dezer kleine poppetjes, zooals het nog altijd leidt tot het bakken van de «coeck, hebbende 't façoen van eenige beelden», die te Delft in één adem daarmede genoemd worden. Te verwonderen is het dan ook niet, dat de Utrechtsche magistraat nog in 1678 en 1683 aanleiding vond om zijn verbod te hernieuwen tegen gebruiken, die, zeer populair, zonder twijfel herinnerden aan Paapsche superstitiën.

Met Paapsche superstitiën dus stond het geheele bedrijf der heiligenbakkers (nomen est omen!) in onafscheidelijk verband. Het feit, dat het fraaie door Moll afgebeelde Mariabeeldje gevonden is in de ruïnes van het in 1578 verwoeste klooster te Diepenveen, schijnt dan ook te bewijzen, dat de beeldendrukkerij tot aan de hervorming in eere gebleven is. Maar (te verwonderen is het niet!) de hervorming schijnt

1) Kalender voor Protestanten. 1858. pag. 95.

2) De naam Beeldemaker, die ten onzent voorkomt, zal dus denkelijk ook van deze industrie afkomstig zijn.

3) Vgl. Schotel, Het Oud-Hollandsche huisgezin der 17e eeuw, pag. 217.

4) Van de Water, Placaatboek. III pag. 472.

het ten onzent ook dadelijk den doodsteek gegeven te hebben: toen het Kampensche St. Lucasgild, waar de heiligenbakkers in 1525 afzonderlijk vermeld werden, in 1590 eene nieuwe ordonnantie ontving, bleken deze nijveren geheel verdwenen te zijn¹⁾. En onmogelijk is het dan ook niet, dat in 1681 de beeldenfabriek van Wedderen, door hare exceptioneele omgeving in het leven gehouden en werkende met vormen, die reeds een paar eeuwen oud waren, werkelijk uniek geweest is.

De afbraak der Utrechtsche wallen, kort na 1830, bewees het eerst, hoe grooten omvang de geheel vergeten beeldendrukkerij in de 16^e eeuw gehad had. Immers bij de afgraving van het terrein kwamen toen tallooze beeldjes en fragmenten van beeldjes uit den grond te voorschijn; eene groote collectie daarvan is thans in het Stedelijk museum vereenigd. Doch veel belangrijker was de ontdekking in 1844 van een zoogenaamd Scherbenlager in den Utrechtschen wal bij de Tolsteegpoort. Behalve tal van gebrokene beeldjes bevatte de vondst toch vele pijpenvormen (enkele zelfs ongeschonden), die gediend hadden voor de vervaardiging van beeldjes en ook van enkele reliefs. De wijze van fabricatie der beeldjes wordt dus thans volkomen duidelijk. Voor de vervaardiging bleken steeds twee vormen gebruikt te zijn; daarin werd de pijpvaarde gedrukt; de voor- en achterzijden werden later aan elkaar gevoegd en samen gebakken. Bovendien bleek het door deze vondst, waarbij zich niet alleen gebroken beeldjes, maar ook tal van vormen bevonden, overtuigend, dat de tallooze vroeger in de wallen ontdekte figuurtjes althans voor een deel niet van elders ingevoerd waren, maar waarschijnlijk wel allen gekomen zullen zijn uit de werkplaatsen van Utrechtsche fabrikanten.

Het gelukte mij, niet zonder lang zoeken en passen, verscheiden stukken van vormen zoo in elkander te voegen, dat ze met gips hersteld konden worden. Eenige beeldjes konden toen geheel compleet, vele andere althans fragmentarisch, weder in nieuwe specie uit de oude vormen te voorschijn gebracht worden. Zoo is de collectie ontstaan, die thans, eenig in hare soort, het Stedelijk museum van Utrecht versiert. Maar zij heeft weinig aandacht getrokken, en eerst de verschijning op de tentoonstelling van kerkelijke oudheden te Munster in 1879 van pijpenvormen reliefs, waarvan velen het merk droegen van «frater Judocus Vredis», maakte de kunsthistorici recht wakker.

Bepaald wenschelijk schijnt het, beide collectiën met elkaar in verband te brengen of althans te vergelijken. Prof. Hensen doet dit niet. (Ik begrijp eigenlijk niet goed waarom, daar hij toch de verzameling in het Utrechtsche museum blijkt te kennen.) Zonder aarzelen wijst hij in het begin zijner studie niet alleen de reliefs van St. Catharina uit South Kensington en van de H. Maagd uit Zoeterwoude, maar ook het derde,

1) Bijdr. voor de geschiedenis van Overijssel. II pag. 50.

dat van St. Barbara uit Amerfoort, aan Joest van Vreden toe. Voor de toeschrijving van de St. Catharina pleit de groote overeenkomst der draperieën; voor de H. Maagd eenigszins de geschiedenis van het relief; voor de toekenning der St. Barbara vinden wij geen ander motief dan dat «in drapeering groot verschil (bestaat) met de St. Barbara bij Wormstall», terwijl de «nis nagenoeg dezelfde (is) als op het relief van Zoeterwoude, doch met overhuiving». Dat de St. Catharina en de St. Barbara daarentegen eenige overeenkomst hebben met de Utrechtsche beeldjes, blijkt uit Hensen's opstel geheel niet. Nog minder, dat er eene omstandigheid is, die tegen het auteurschap van Van Vreden pleit. Het schijnt zaak, de stelling iets nader te onderzoeken.

Wanneer wij de verschillende beeldjes, ons uit de massa, die eenmaal bestaan moet hebben maar door hare breeikbaarheid verloren is gegaan, overgebleven, willen lokaliseeren, dan schijnen wij wel de minste kans te hebben om ons te vergissen, wanneer wij afgaan op twee gegevens, waarvan Hensen er een reeds heeft aangeduid: het materiaal, waaruit de beeldjes vervaardigd zijn, en de taal der daarop voorkomende inscripties. Ongelukkig leiden beide aanduidingen ditmaal niet tot het gewenschte doel. Prof. Hensen vestigt er de aandacht op, dat te Berlijn in partikulier bezit berust een relief van roode pijpenaarde, voorstellende de H. Maagd; hij acht het materiaal, waaruit dit relief vervaardigd werd, een beletsel om het toe te schrijven aan Joest van Vreden, omdat deze altijd werkte in de witte pijpenaarde, die in de nabijheid van zijne geboorteplaats Vreden gevonden wordt. Het argument schijnt werkelijk afdoende, maar het is het niet. Want in het Utrechtsche Scherbenlager vond ik uitsluitend vormen en afgietsels van witte pijpenaarde; maar daartusschen ééne enkele uitzondering: een stel vormen van het hier afgebeelde St. Catharinabeeldje was gebakken in roode klei. Enkele kleine poppetjes zijn uit hetzelfde materiaal vervaardigd, en een St. Magdalenabeeldje uit de Utrechtschewallen is alleen onder alle gevondene fragmenten gebakken van donkergrijze aarde. Een duidelijk bewijs, dat men zonder vasten regel te werk ging, naarmate men toevallig bruikbaar materiaal krijgen kon. Natuurlijk was te Utrecht de roode panaarde van de Vecht het meest bij de hand; zij blijkt thans ook voor het gebruik geschikt geweest te zijn. Toch gebruikte men geregeld witte pijpenaarde, die wel van elders zal aangevoerd zijn¹⁾.

Ook het andere element ter bepaling van de herkomst der reliefs faalt in dit geval. Over de taal der enkele Nederduitsche regels tekst, die op de reliefs voorkomen, raadpleegde ik prof. Gallée, die zich veel

1) Zeker is echter nooit gips gebruikt. Ik weet niet, of dit materiaal voor de 17e eeuw bekend was; maar in ieder geval is het bij eene eerste proefneming met het nemen van afdrukken uit de oude vormen gebleken, dat gipsafgietsels niet te nemen zijn van deze vormen, berekend op het indrogen der afgietsels.

met het onderzoek onzer dialecten heeft beziggehouden. Zijn antwoord luidde, dat de beide hem medegedeelde citaten van het relief van St. Catharina uit South Kensington en van de H. Maagd te Zoeterwoude¹⁾ niet toelaten eene bepaalde conclusie te trekken. Blijkbaar staan ze onder den invloed van de taal der kerkboeken, waaraan ze (zooals ook prof. Hensen opmerkte) gewis ontleend zijn; de taalvormen zijn althans niet consequent en het geheel vertoont geen streng bepaalde lokale kleur. Toch merkt prof. Gallée op, dat de taal van het St. Catharina-relief «niets heeft, wat bepaaldelijk op de oostelijke streken van ons land wijst», terwijl de weglating van de slot-*n* in *aen onse heer* veeleer aan het westen van ons land doet denken. De uitdrukking *iets vercrighen aen* behoort in het oosten niet thuis; *warden* voor *werden* evenmin. Ook dit lijkt meer Hollandsch (Utrecht, Zuid-Holland, Brabant).« De taal van het relief van de H. Maagd geeft volgens prof. Gallée een nog minder duidelijk beeld: het heeft in *sachtmodighe* een vorm, die in het oosten van het land thuis kan hooren, maar die toch ook wel in het centrum en zuiden gevonden wordt. *Ghegrut* hoort aan den Rijn thuis, wordt ook wel in het oosten (Overijssel) gevonden en ook in Zuid-Nederland. *Sistu* vindt men bij Maerlant enz., vooral in Zuid-Nederland. Het is uit het oosten van het land niet bekend.« Derhalve geen afdoend resultaat; alleen trekt de positieve verklaring de aandacht, dat de taal van het St. Catharina-relief «niets heeft, wat bepaaldelijk op de oostelijke streken van ons land wijst», dus ook niet voor Wedderen pleit.

Wij moeten dus eenvoudig onze oogen gebruiken en door vergelijking tot eene conclusie trachten te komen. Op het hierbij gevoegde prentje heb ik drie St. Catharina's en vier St. Barbara's naast elkander laten afbeelden. Het meest treft de groote overeenkomst van de drapering der beide St. Catharina's uit Munster en South Kensington: beide figuurtjes zijn zonder twijfel gekopieerd, hetzij naar elkander, hetzij naar hetzelfde origineel. Maar tegenover deze angstvallige navolging van de details van het kostuum trekt het zeer de aandacht, dat de kop (wel het meest individueele van het figuurtje) bij beide reliefs geheel verschillend is. Dit verschil veroorzaakt zelfs zulk een anderen indruk, dat de overeenkomst der beide reliefs aanvankelijk geheel niet in het oog valt. Daarentegen geeft eene oppervlakkige beschouwing den indruk van eene nauwe verwantschap tusschen de St. Catharina van South Kensington en die van Utrecht, hoewel er in de drapering van beide figuurtjes een groot verschil bestaat. Hoofd, haardracht en vooral houding en beweging van de beide beeldjes, met den voet op den koning, maken geheel denzelfden indruk; en deze overeenkomst

1) „O heilige Katherina bid voer ons. — O suete heilige Katheri[n] v[er]crighet ons aen onse heer dat wi werdich warden sienre beloften.”

„O goedertierenste, o sachtmodijghe, o soete Maria bit den her vor ons. — Ghegrut sistu sternne des meers goeds moeder. — O Jhesu verlosser der me[n]sche[n].”

doet aanvankelijk zelfs vergeten, dat de heilige het zwaard, dat zij op de eene afbeelding in de linkerhand draagt, op de andere vervangen heeft door een boek. Ontwifelbaar schijnt het mij, dat er tusschen beide figuurtjes zekere verwantschap bestaat.

En nu is het merkwaardig, dat eene geheel dergelijke verwantschap bestaat tusschen het Amersfoortsche St. Barbara-relief en de St. Barbara der Utrechtsche fabriek. Ook daar vindt men volkomen overeenstemming in de houding der beide figuurtjes (hoewel het eene leunt en het andere draagt), in den haartooi en in de algemeene lijnen der drapeering. Maar de details verschillen, en ook deze heilige heeft weder den toren, die het beeldje draagt, op het relief vervangen door het misboek.

Het St. Catharina-relief van South Kensington schijnt in het midden te staan eener ontwikkeling, die hetzij te Wedderen, hetzij te Utrecht begonnen is. Het is mogelijk, dat op dezelfde wijze te Wedderen ook eene St. Barbara ontdekt zal worden, waarbij het Amersfoortsche relief den overgang vormt naar het Utrechtsche type. Alleen bij het relief van de H. Maagd vinden wij volkomen verschil met Utrecht en Wedderen beiden. Zijn nu de drie reliëfs inderdaad door Joest van Vreden vervaardigd? Ik durf het niet beweren, al kan ik het ook niet beslist tegenspreken.

Mijne conclusie is, dat naar het schijnt de heiligenbakkers gewerkt hebben naar grootere modellen, denkelijk naar bekende heiligenbeelden in eene kerk uit de buurt, — dat zij het type daarvan, soms zelfs de details min of meer nauwkeurig in hunne beeldjes hebben overgenomen. En verder, dat zij elkander blijkbaar dikwijls hebben nagevolgd. De over het geheele land verspreide artikelen van een bekend atelier hebben zeker vele malen gediend als modellen voor het andere, dat evenwel de details van zijn voorbeeld soms nog al vrij behandelde.

Het positieve bewijs hiervan schijnt wel te leveren de achterzijde van het kleine St. Barbara-beeldje, dat in de laatste plaats op onze prent is afgebeeld. Teryijl het Utrechtsche Scherbenlager van de Tolsteegpoort behalve het hier afgebeelde beeldje van St. Barbara nog een ander beeldje van dezelfde heilige van een absoluut verschillend type bevatte, is het vormpje van het kleinere beeldje, dat blijkbaar (hoewel weder eenigszins vrij) gevolgd is naar het grootere uit het Scherbenlager, te voorschijn gekomen op eene andere plaats van den stadswal. In de nabijheid van die plaats moet dus het atelier gevestigd geweest zijn van een anderen Utrechtschen beeldendrukker, die niet schroomde, onder de oogen zelve van zijn concurrent aan de Tolsteegpoort, diens producten na te maken in het klein en te Utrecht zelf te debiteeren.

Derhalve: ignoramus; zal het ook zijn: ignorabimus?

S. MULLER Fz.

Het houten voetpad in het Emmercompasuum.

Naar aanleiding van een van den heer *J. Oostinjer R^{o.}*, directeur van het *Emmercompasuum*, ontvangen mededeeling, dat bij het turfgraven het houten voetpad in het veen weer voor den dag was gekomen, heb ik mij den 21 April j.l. daarheen begeven om een onderzoek in te stellen.

Het turfgraven was toen echter reeds zóóver gevorderd, dat alles, wat tengevolge daarvan van het pad te voorschijn was gekomen, reeds verdwenen was, behalve eenige gedeelten van planken, die door den heer *Oostinjer* waren bewaard.

Doordien de gegraven turf op het onvergraven veen stond te drogen, ging het moeilijk, het pad over een groote lengte te ontblooten. Toch kon dit nog over een paar Meter geschieden en dit was voldoende om de inrichting er van te leeren kennen.

Wij vonden het op $\pm 1\frac{1}{2}$ Meter onder de oppervlakte, terwijl de diepte van het veen, eronder, daar ter plaatse ongeveer evenveel bedroeg.

Het was, in tegenstelling met de andere tot heden in ons land gevonden houten veenwegen, slechts één plank breed¹⁾ en week dus in samenstelling geheel af van de zoogenaande *Valtherbrug*, waarvan ik eene beschrijving met afbeeldingen gaf in den Nieuwen Drenthschcn Volksalmanak voor het jaar 1898, (overgenomen in aflevering 11 van jaargang 1898 van de «Vragen van den Dag»).

De planken waren zéér vlak en effen gemaakt en blijkbaar alleen met bijl of beitel bewerkt. Zij lagen «eindelings» tegen elkaar. De einden waren zéér net, rechthoekig afgekapt. De beide, die in mijn tegenwoordigheid gedeeltelijk ontbloot werden, en waarvan de eene klaarblijkelijk eenigszins verschoven was, sloten zóó juist tegen elkaar, dat de turfgravers aanvankelijk meenden, dat het slechts één plank was, die men op zij ingekeept had.

De planken waren 28 à 30 cM. breed, en slechts 2 à 3 cM. dik — veel dunner dus dan die, welke de *Valtherbrug* samenstelden, welke brug, op een afstand van ruim tien Kilometer van dit pad, in 1892 in mijn bijzijn in het Ter Haarsterveen werd opgedolven, en die daar ongeveer dezelfde richting had.

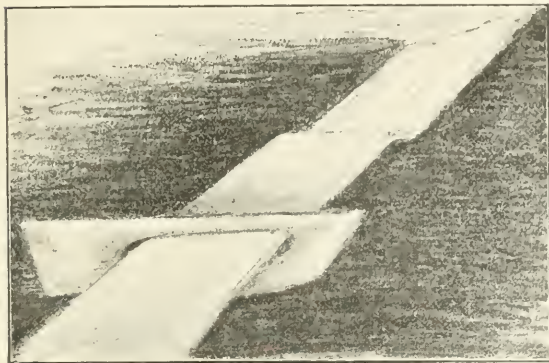
Zéér merkwaardig vond ik de wijze, waarop men het verschuiven of verglijden en misschien ook het verzakken der planken had trachten te beletten.

Daartoe had men houten schalmen gebruikt, waar men de planken, vóór de neerlegging, doorgeschoven had. Het onderste gedeelte van deze

1) Ook in de verhandelingen van Friedrich von Alten, „Die Bohlenwege im Flusengebiet der Ems und Weser“, Oldenburg 1879 en 1889 en van Prof. Dr. Knoke, „die Römischen Moorbrücken in Deutschland.“ Berlin 1895, vinden wij geen melding gemaakt van een dergelijke eenvoudige constructie.

schalmen werkte dus in 't veen evenals een klamp. Ik heb deze inrichting op de hierbij overgelegde schets duidelijk trachten te maken.

De schets stelt voor het in mijn tegenwoordigheid ontgraven gedeelte.



Voor de duidelijkheid heb ik het onderste gedeelte van den schalm, dat in het veen rustte, ook voorgesteld.

De schalm was door het turfgraven geschonden. Ik heb hem overgebracht in het Museum te Assen.

Het voetpad lag, evenals de Valtherbrug en andere veenbruggen, weer juist op de scheiding van 't hoog- en van 't laagveen, en is dus vermoedelijk ongeveer in denzelfden tijd aangelegd.

Dat tijdens de legging ook hier het veen met een weelderigen plantengroei was bedekt, bleek, na het wegnemen van de planken, uit de plat gedrukte planten, waaronder vooral lange grasspruiten werden opgemerkt.

Onder een der planken werd nog een stuk plank gevonden, dat daar waarschijnlijk was aangebracht, om het pad vlakker te doen liggen.

Ten gevolge van de schalmen kon het alleen als voetpad worden gebruikt.

De zwakke constructie en de vele zorg, die er blijkbaar aan 't werk is besteed, wijst er mijns inziens op, dat het niet voor een krijgskundig doel is aangelegd.

De opgraving had plaats op no. 16 van de Oostelijke dwarsplaatsen van het Emmercompascuum in de nabijheid van het Zwartenbergerveen. De richting was N.N.O. — Z.Z.W. De naburige colonies Lindloh en Zwartenberg zijn zandhoogten, waarop geen veen aanwezig is of geweest is, zoodat in de nabijheid daarvan het begin of het eind van het pad te vinden zal zijn¹⁾. Het is mij niet mogelijk om zelfs een vermoeden uit te spreken van welken kant men met den aanleg is begonnen.

1) Volgens von Alten zou er ten Oosten van Lindloh — naar eene mededeeling van den Oberamtsrichter Frije — in het Ruitenbroekerveen vroeger een houten brug gevonden zijn, samengesteld uit planken van ongeveer 10 cM. dik, 29—54 cM. breed en 2.75 M. lang. — Zij begon in de nabijheid van de Nederlandsche grens bij de zandige hoogte van Lindloh. Zeer waarschijnlijk liep zij van daar naar Altenberge en Dankeren, waar zij wellicht de duinen, die zich tot aan de Eems bij Haren uitstrekken, bereikte.

Volgens eene mededeeling van den Opzichter *H. de Jonge*, heeft men in dit voorjaar een dergelijk — misschien hetzelfde — pad ontdekt in het *Emmer-Erfscheidenveen*.

Wellicht kan een volgend voorjaar ook daar een onderzoek worden ingesteld.

Hoogeveen, 9 Juni 1000.

G. J. LANDWEER JZ.

Boekbeoordeeling en Aankondiging.

Heinrich Weizsäcker, *Catalog der Gemälde-Gallerie des Städtelschen Kunstinstituts in Frankfurt a. M.* Frankfurt a. M. 1000. 8^o.

Iedere nieuwe zorgvuldig bewerkte catalogus van een museum van oude schilderijen is den beoefenaars van de kunstgeschiedenis natuurlijk welkom, maar in hooge mate is dit het geval met den pas verschenen *Catalog der Gemälde-Gallerie des Städtelschen Kunstinstituts*, want ten eerste bestond van die uitgelezen verzameling, waar vooral ook onze Hollandsche school zoo glansrijk vertegenwoordigd is, nog geen catalogus, die aan wetenschappelijke eischen kon voldoen, en dan is de wijze waarop de directeur, Dr. Henrich Weizsäcker, zich van zijn taak gekweten heeft, een voortreffelijke.

Men zou zelfs geneigd kunnen zijn, te vragen, of hij in de bewerking van zijn catalogus niet te uitvoerig geweest is; of de conscientieuse beschrijving der schilderijen niet het kader van een catalogus te buiten gaat, en of de rekenschap die hij bij verschillende nummers aflegt omtrent de toeschrijving en die hier en daar het karakter van een kunsthistorische excursie heeft aangenomen, niet meer in een tijdschrift thuis behoort.

Een van de voornaamste en tevens aantrekkelijkste opgaven van den samensteller van een catalogus is het zeker, de geschiedenis van iedere schilderij na te gaan. Bij die van het veestuk van Nicolaes Berchem kan ik een kleine bijzonderheid voegen, die de geschiedenis van deze schilderij (verworven in 1817 met de geheele collectie van Dr. Grambs) wel slechts twee jaren vroeger opvoert, maar dit toevallig in verbinding met een beroemden naam. Sulpiz Boisserée teekende nl. 9 Sept. 1815 in zijn dagboek aan: „Samstag den 9. habe ich Goethe morgens bei Dr. Grambs gefunden, mit C. Schlosser. Er weist mich auf ein Viehstück von Berchem, das mir nicht gefallen will.“

Bij Jan Steen's Moses slaat water uit de rots wordt bij de ver-

melding van afkomst een groote sprong gedaan van de verk. coll. Willem Lormier ('s Gravenhage 1703 — Lormier bezat het reeds in 1752) naar de verk. coll. Georg. Finger (Frankfurt a. M. 1874.) Ik geloof dat hier als eigenaar tusschen gesteld mag worden J. Hoofman te Haarlem, als in wiens verzameling van Eynden en van der Willigen (III p. 243) een dergelijke schilderij van Jan Steen vermelden. Na Hoofman's dood in 1799 schijnt het stuk toegedeeld te zijn aan zijn dochter, die met den heer P. N. de Quarles gehuwd was, want in het andere gedeelte, dat eerst in 1846 te Haarlem onder den hamer kwam, is het niet te vinden. Een tweede schilderij van Jan Steen met dezelfde voorstelling, het laatst te zien geweest op de veiling van de coll. Demidoff van San Donato (Parijs 1868), had een niet minder doorluchtigen stamboom: Seger Tierens (1743), Tak (1781), Roothaan en de Robiano (1837).

Bestaande reproducties naar de verschillende schilderijen zijn steeds vermeld, maar tot mijn bevreemding niet, wanneer deze zich in tijdschriften of algemeen verspreide verzamelwerken bevinden, als bv. de medicijn-proever van Adriaan Brouwer, waarvan niet iedereen de etsen van Eisenhardt en Reim bij de hand heeft, maar gemakkelijk de Gazette des beaux-arts (1885 I p. 169) kan opslaan, waar een goede houtsnede er naar te vinden is. Ditzelfde geldt van de verschillende reproducties die in den Klassischen Bilderschatz staan, en niet aangegeven zijn.

Een bijzonder woord van dank verdient de samensteller voor de practisch ingerichte registers, waardoor het bv. gemakkelijk gemaakt wordt, die stukken in den catalogus terug te vinden, die in vroegere catalogi onder andere namen geboekt stonden.

De heer Weizsäcker heeft ook getracht, uit een typografisch oogpunt met iets fraais voor den dag te komen, en voor dat pogen heeft hij zeker aanspraak op erkentelijkheid. Maar ik voor mij kan de opmerking niet achterhouden, dat het gebrek aan marge storend is voor aantekeningen makende bezoekers, en dat de plaatsing der schildersnamen aan de binnenzijde van het hoofd der bladzijden mij onpractisch voorkomt, want in den catalogus bladerend ziet men ze niet.

De gekozen lettersoort acht ik beslist te groot, maar dit is een kwestie van smaak.

Amsterdam.

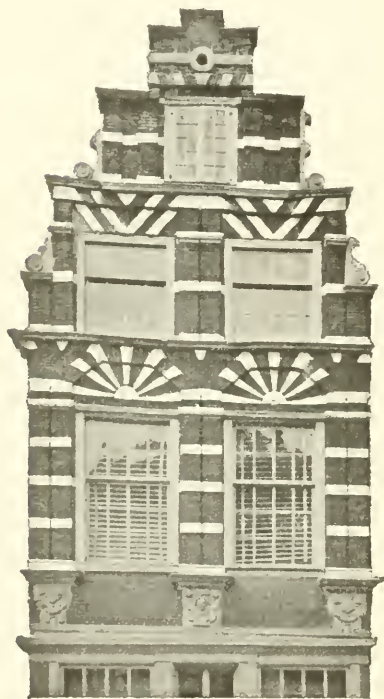
E. W. MOES.

Oude Gebouwen te Dordrecht. Dordrecht, Blussé en Co. 1900. 103 bladz. met 40 illustraties, prijs f 1.—

Een paar jaar geleden verscheen te *Brugge* een boekken: «*Promenades dans Bruges*» par Charles de Flou met 153 afbeeldingen in lichtdruk, alle, zorgvol gekozen hoeksken of kunstschaten dier voorheen

zoo beroemde en nog zoo merkwaardige stad voorstellende; welnu, aan die keurige gids met zijn schat van wetenswaardigheden, deed mij onmiddellijk denken het boekje, getiteld: *«Oude Gebouwen te Dordrecht»* dezer dagen door de *«Vereeniging tot Instandhouding van Oude Gebouwen in Dordrecht»* in 't licht gegeven.

Smaakvol uitgevoerd en geïllustreerd met een veertigtal goed gekozen en door Roelofsen & Hübner te Amsterdam uitsiekend uitgevoerde lichtdrukken, is dit werkje voor een ieder die *Oud-Dordrecht* wil leeren kennen en genieten, een waardevolle wegwijzer langs een 600 perceelen, die alle, 't eene meer, 't andere minder, nog iets uit het verleden hebben bewaard.



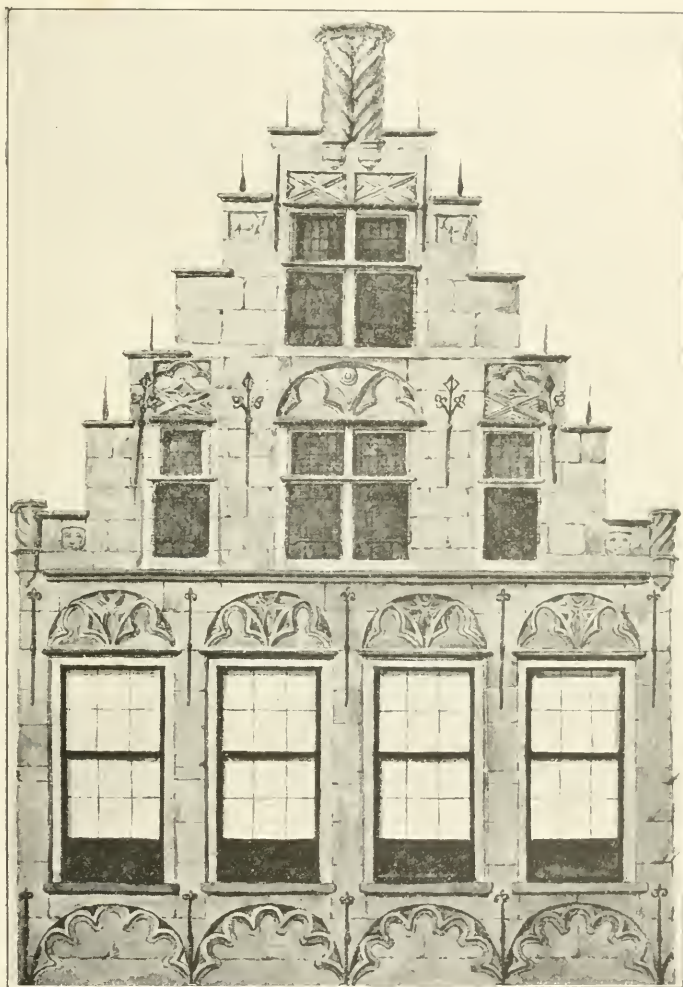
De heer J. C. Overvoorde, de ijverige Gemeente-Archivaris, gaf bij wijze van inleiding, een uitvoerig overzicht vooral over de verschillende Dordtsche geveltypen, zooals deze zich vanaf het laatst der gothiek tot aan de komst der XIX^{de} eeuw, achtereenvolgens hebben ontwikkeld; geveltypen, door een 25-tal afbeeldingen karakteristiek teruggegeven; door een tweetal reproducties van tekeningen uit de bekende collectie van Mr. S. van Gijn zijn de zandsteen gothische maaswerk-gevels uit het begin der XVI^{de} eeuw vertegenwoordigd; door een zestal lichtdrukken de speciaal Dordtsche gevel-type, met hare 't zij halfronde, 't zij meer platte raambogen rustend op-, of

overgaande in daartoe wederzijdsch uitgekraagde en zelve ook voorspringende pilastertjes of colonnetjes, terwijl een tiental afbeeldingen de hoofd-varieteiten in de pilaster-gevels duidelijk aangeven.

Aan de Groote Kerk met toren, die overigens niet in detail behandeld en besproken wordt, zijn een drietal zeer goede afbeeldingen en daaronder een uitnemend geslaagd interieur gewijd, het sierlijke Munt-poortje, dat van het Bagijn-hof en ook de eigenaardige Groot-hoofds-poort zijn mede afgebeeld, alsook verschillende der vele vlechtwerken in bak- en bergsteen van enkele friezen en boogvullingen, terwijl op een verzamel-blad een 25-tal anker-typen zijn voorgesteld. Met

veel zorg is voorts in chronologische volgorde aangegeven, al hetgeen de stad tot voor eenige jaren nog, straat aan straat, voor interessants of eigenaardigs te zien gaf en grootendeels nog te zien geeft.

Hoezeer zonder bezwaar enkele no's, welke zeer weinig kunst- of waardevols meer blijken te bezitten, gemist hadden kunnen



worden en daartegen een plan der stad, waarop al het nog bezienswaardige met zijn nummer aangewezen, vooral voor *niet-Dordtenaren* van nut ware geweest, vormt toch dit werkje eene hoogst waardevolle bijdrage tot onze vroegere gevel-architectuur en is het voor hen, welke

de architectuur in Dordrecht willen bestudeeren, inderdaad onmisbaar.

Blijkbaar met ingenomenheid is eenige malen een gezegde van *Lübke* aangehaald, waarin deze beweerd, dat Dordrecht eigenlijk *de stad* is, om onzen Nederlandschen Architectuur-stijl te bestudeeren, ik zou die bewering in zóó ruimen zin, echter niet gaarne willen onderschrijven, wel, dat in Dordrecht, in meerdere mate dan in eenig andere Nederlandsche stad, verschillende werkelijk karakteristieke woonhuis-gevel-typen nog, 't zij in haar geheel, 't zij ten deele, zijn bewaard gebleven; te wenschen is het daarom, dat het streven der vereeniging, te behouden wat er nog rest, in ruime mate bij voortduring bijval en steun moge vinden, en wel in die mate, dat zij binnenkort, gelijk in *Brugge*, aan ieder eigenaar van een merkwaardigen gevel, mits deze onveranderd blijve, kosteloze restauratie of instandhouding kan aanbieden. .

De uitgave van dit boekje strekt mede tot waardeering en zoo-doende tot behoud van het interessante dat er nog rest, van daar dan ook zekerlijk de groote zorg aan de uitgave besteed en de geringe prijs van f 1.—, waarvoor de Vereeniging het verkrijgbaar heeft gesteld.

Die Vereeniging, die blijkbaar over goede werkkrachten en zoo ik hoop tevens over eene gevulde kas beschikt¹⁾, zou nu van lieverlede al datgene moeten bijeenbrengen, wat noodig is, om een volledig studie-werk in 't licht te geven over:

«De Bouw-, de Beeldhouw- en de Schilder-kunst in vroegere eeuwen te Dordrecht»; met een zoodanig werk tot stand brengen, zou zij zekerlijk eene tweede, voor de kunstgeschiedenis van ons land, hoogst nuttige en belangrijke taak hebben verricht.

's Gravenhage, 3 Juli 1900.

C. H. PETERS.

Verslagen van Vereenigingen.

Gemeente-museum te Utrecht.

Het «Verslag over het voorgevallene in de gemeente-verzamelingen in 1899» te Utrecht, munt uit zoowel door het aantal als de belangrĳheid der aanwinsten. Vooral de topografische atlas werd op een wijze vermeerderd, als nog in geen vorig jaar is kunnen geschieden, waartoe

1) Uit de bij het bestuur ingewonnen inlichtingen blijkt, dat de gevulde kas tot de pia vota behoort.

de voornaamste aanleiding de veiling Royaards van den Ham geweest is. Het gaat niet aan, hier zelfs maar een uittreksel te geven van de lijst, die in het verslag als de meest vermeldenswaardige genoemd worden. Slechts zij gemeld, dat onder de teekenaars namen als Claes Jansz. Visscher, Herman Saftleven, A. Beerstraaten, Pieter Saenredam, Jacob van Ruysdael en Jan de Beyer niet ontbreken.

Wat het Museum Hoogeland betreft, hierover wordt een gedeelte van het verslag ingenomen door de beschouwingen over de inrichting van een nieuwen catalogus, den lezers van dit Bulletin reeds voldoende bekend. Van de aanwinsten wordt bijzonder genoemd een fraai gebeeldhouwd en verguld kapiteeltje, afkomstig van het oude orgel van den Dom, dat op een boelhuis werd aangekocht.

Naar aanleiding van een schenking van 21 moderne schilderijen, oppert de Directeur het denkeeld, het Museum Kunstliefde met het Museum Hoogeland te vereenigen. Met de onvoldoende herbergiging der schilderijen in het Museum Kunstliefde voor oogen, verdient dit voorstel zeker ernstige overweging.

Zaanlandsche Oudheidkundige Vereeniging J. Honig Jz. Jr.

In het «Jaarlijksch Verslag van den toestand der vereeniging tot uitbreiding en instandhouding der Zaanlandsche Oudheidkundige Verzameling» J. Honig Jz. Jr. te Zaandijk, over 1898—1899« wordt met voldoening melding gemaakt van het bezoek van H. H. M. M. de Koninginnen aan de oudheidkamer gebracht bij Hoogstderzelver verblijf in de Zaanstreek. Een opsomming der aanwinsten is aan het verslag toegevoegd.

Verslag over den toestand van het West-Friesch Museum te Hoorn, gedurende het jaar 1899.

De «Oud-Hollandsche taveerne» werd voorloopig voltooid. Voor de meubilering hebben de Commissarissen tot de finantieële aangelegenheden en eigendommen der Ned. Herv. Gemeente zes antieke stoelen in bruikleen afgestaan.

Bedenkelijk schijnt ons de maatregel dat sommige eikenhouten voorwerpen in het Museum, die geleidelijk van de hen vroeger bedekkende verflagen waren ontdaan, wederom gekleurd zijn. Moge het bij die proefneming blijven.

Na een opsomming der aanwinsten wordt met voldoening vermeld, dat het gemeentebestuur de restauratie van de Oosterpoort voltooid heeft.

Gelre.

Uit de Handelingen der 2^{de} Algemeene Vergadering van de Vereeniging «Gelre,» gehouden te Zutphen 17 Mei 1899, citeeren wij: In Mei l.l. werd onze aandacht gevestigd op het gevaar voor slooping of misvorming, waarmede de antieke gevel van het voormalige St. Petersgasthuis in Rijnstraat te Arnhem werd bedreigd. Gaarne werd deze gelegenheid aangegrepen om te toonen, dat ook de geschiedenis in steen ons ter harte gaat, doch wij moeten met leedwezen constateeren, dat onze pogingen om het dreigende gevaar te bezweren, niet met het gewenschte gevolg bekroond werden. Even weinig succes had onze tusschenkomst bij de kerkelijke commissie te Tiel ten behoeve van de grafzerken in de St. Maartenskerk aldaar.

Stedelijk Museum te Leiden. Verslag over 1899.

De herstelling van het tapijtwerk van het beleg werd door Mej. 't Hooft voltooid en van de muur- en haardtegels werd een staalkaart tot tableau vereenigd.

Aangekocht werden: een schilderij «Vanitas» van Carel van der Pluym uit 1055, van welken schilder, vriend en leerling van Rembrandt tot heden geen werk bekend was, en een schilderij van Jacob van Torenvliet, die nog door geen werk in het museum was vertegenwoordigd.

Onder de aanwinsten worden vermeld 5 fraaie baveelaars uit de collectie Van Wijck en een aantal 17^{de} eeuwse kerfstokken. Enkele in het Museum verdwaalde archivaliën werden terecht aan het stedelijk archief afgestaan.

Bij het verslag is een 11^{de} supplement gevoegd van den catalogus. Wij geven in overweging deze supplementen voortaan slechts aan eene zijde te drukken, waardoor het mogelijk wordt de nummers uit te knippen en in den catalogus bij te plakken.

Stedelijk Museum te 's Gravenhage. Verslag over 1899.

Aan het «Verslag van de Commissie van beheer over de verzameling van geschied- en oudheidkundige voorwerpen te 's Gravenhage over 1899» ontleenen wij de mededeeling, dat een nieuwe druk van den Hollandschen catalogus der schilderijen ter perse is.

Onder de aanwinsten staat vermeld een stilleven (eend en ander gevogelte) van Carel Hardy, een zeldzaam Haagsch schilder, die de leermeester geweest is van Jacobus Biltius, en van wien het Museum te Brunswijk een enorm groot stilleven bezit; en een gezicht op den Hofvijver, van het Buitenhof gezien, toegeschreven aan Joost Cornelisz. Droochsloot.

Verslag over 1899 van het Museum voor Kunstnijverheid te Haarlem.

De verzameling oude kunstvoorwerpen werd aangevuld met een verguld zilveren beker van het St. Jacobsgild te Haarlem van 1698, waarvan deksel, onderste gedeelte van den kelk en voet rijk versierd zijn.

Museum te Nijmegen. Verslag over 1899.

In het «Verslag der Commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nijmegen, over 1899», staat, als ieder jaar, wederom een nauwkeurig bewerkte lijst van de aanwinsten. Volgens de afzonderlijke vermelding verdienen hiervan eenige voorwerpen de bijzondere aandacht:

Vooreerst een Germaansche beitel van dioriet, gevat in een klos van hertshoorn, uit welke omstandigheid blijkt, dat deze beitel niet direct aan het vermoedelijk houten handvat was bevestigd, maar door middel van dezen hertshoornen klos.

Belangrijk onder de Romeinsche voorwerpen zijn voorts een vierkant gegoten fleschje van groen glas, met een letter op elk der vier hoeken van den bodem, een met zilver gemonteerde fibula en een zware bronzen schepschaal van uitnemende bewerking. De beide laatste voorwerpen zijn geheel ongeschonden.

De Commissie plaatste op haar begrooting «pro memorie» een post voor de restauratie van de Karolingsche kapel, daarmede de hoop te kennen gevende, dat eindelijk eens hiertoe zal worden besloten.

Provinciaal Museum in Drenthe. Verslag over 1899.

Door vertraging in den bouw konden de nieuwe lokalen in 1899 nog niet betrokken worden.

Tallooze urnen en ander vaatwerk (1536 stuks) werden aangekocht, waaronder meer dan duizend alleen uit Zweeloo, verder 76 beitelts en 30 stuk afgods- en andere beeldjes uit Odoorn. Men vergelijke hierover het artikel van Mr. Joosting in Bulletin No. 4.

In tegenwoordigheid van den heer Landweer werden evenals in 1898 tumuli ontgraven, waarbij een urn en eenige bronzen voorwerpen gevonden werden.

Vereeniging „Rembrandt”.

In de 8 Juni gehouden algemeene vergadering der Vereeniging Rembrandt bracht de voorzitter, de heer Jac. Ankersmit het verslag uit over de gebeurtenissen in 1899. Verscheiden aankopen van kunstwerken waren te vermelden. Uit den boedel van den kunsthandelaar Stein te Parijs werd voor f 23,306 aangekocht een zilveren reliekhouders, in 1362 vervaardigd door den goudsmid Elyas Scerpsswert, te Utrecht; door het rijk was de helft der koopsom beschikbaar gesteld, de andere helft werd door bijdragen van het Kon. Oudheidkundig Genootschap, het Prov. Utrechtsch Genootschap, de Rembrandt-Vereeniging zelve en ruime giften van particulieren samengebracht. Het stuk is geplaatst in het Rijks-Museum in de afdeeling van het Nederlandsch-Museum.

Een uitgebreide verzameling oude muziekinstrumenten, nagelaten door wijlen den heer J. C. Boers, orkest-directeur te Delft, werd aangekocht voor f 4300 en geplaatst in het Rijks-Museum in de afdeeling voor geschiedenis en kunst. De halve koopsom betaalde het rijk, het overige werd door giften van particulieren samengebracht. Twee fraaie schilderijen van Anthonie Palamedesz. werden voor f 5000 aangekocht; zij werden door het rijk overgenomen en in het Rijks-Museum in Amsterdam en het Mauritshuis te 's Gravenhage geplaatst. Van vroegere aankopen werden door het rijk overgenomen: twee portretten op koper, een schilderij van Claes Hals, een gedeelte van de op de auctie Pitcairn Knowles in 1895 aangekochte teekeningen, enz.

Hoewel het verslag over het volgend boekjaar vooruitlopend, releveerde de voorzitter nog den aankoop van een prachtig landschap van Rembrandt, afstammend van de collectie van Landsdowne en in Mei 1900 in veiling te Londen aangekocht voor ruim f 28,000.

Aan het Museum van Oudheden te Groningen en aan het Provinciaal Museum te Assen, verstrekte de Vereeniging rentelooze voorschotten,

teneinde gewenschte aankopen voor deze Musea, waarvoor de benoodigde gelden niet onmiddellijk beschikbaar waren, te helpen tot stand brengen.

Het centraal comité der Inhuldigungsfeesten schonk aan de Vereeniging van het netto-overschot der in 1898 gehouden Rembrandt-tentoonstelling een bedrag van f 20,978.22. Een legaat van den heer J. Scheltema, te Noordwijkerhout, f 10,000, werd in 1899 geïnd.

De voorzitter wees er op, dat door dergelijke schenkingen de Vereeniging steeds nader werd gebracht tot het groote doel: ten allen tijde te kunnen beletten, dat kunstschaten, nog in ons land aanwezig, hoe groot hunne waarde ook zij, naar het huitenland verhuizen. In 1895 had wijlen de heer D. Franken Dzn. daarvoor den eersten steen gelegd, door eene schenking van f 100,000. Sedert werd het kapitaal der vereeniging niet onbelangrijk vermeerderd. Maar toch, tegenover de groote waarde der genoemde kunstschaten, moet er nog veel gebeuren, alvorens de vereeniging kan verklaren op alle eventualiteiten voorbereid te zijn.

Het kapitaal der vereeniging bedraagt thans f 94,989.42½, terwijl het Speciaal-Fonds Franken door gekweekte rente is aangegroeid tot f 113,921.74½. De vereeniging telt 310 leden en 26 donateurs. Aan contributies werd ontvangen f 3,154, tegen f 3,066.50 in 1891. De aan de beurt van aftreden zijnde bestuursleden werden met algemeene stemmen herkozen.

(V. R. C.)

Oude Monumenten.

Arnhem.

Over de restauratie der St. Walburg te Arnhem kunnen we het volgende meedeelen:

Aan den zuidkant van den kooromgang moeten nog drie travées hersteld worden en een gelijk aantal daarboven in het koor.

Men is nu bezig met de travée, welke tegen den zuider dwarsbreuk aansluit, en de beide daarboven liggende van het koor; de overige drie worden tegelijk met den laatsten schraagboog in 1901 voltooid.

Van den beer tegen den kooromgang is het steenhouwwerk gereed; men stelt er thans de ornamentale deelen van.

De voet van dezen beer staat in de garfkamer en zou daar stellig eene wanstaltige figuur maken, indien de architect daaraan niet eene goede oplossing had gegeven door hem als schouw te behandelen.

Het gewelf van het koor is te halver hoogte opgetrokken en

kan eerst geheel worden voltooid, wanneer in het volgende jaar de bovengenoemde schraagboog is aangebracht.

De houten, met koper bekleede lantaren van den toren, die zeer bouwvallig is, zal ingevolge raadsbesluit van 9 Jnni geheel worden vernieuwd. De kosten zijn op ongeveer f 2000 geraamd.

Wat de restauratie van den toren betreft, de plannen daartoe zijn gereed, doch het geld ervoor ontbreekt, aangezien de Tweede Kamer eene aanvraag om subsidie heeft verworpen en de regeering aarzelt, om thans nog dienaangaande eenig voorstel te doen. (*N.R. Ct.*)

Het laatst verschenen verslag der Vereeniging voor de restauratie van de Groote Kerk te Arnhem maakt met voldoening melding van den loop der werkzaamheden. Voltooid werden een bovenbeer van het koor Noordzijde, de eerste beer van het transept aferekend met aangrenzende goten en balustraden, alsmede de daarbij behoorende schoorboog. Voorts is het leidendak van den zijbeuk tot aan den vijfden beuk hersteld en de achtste beer opnieuw opgesteld. De dubbele schoorboog is nagenoeg gereed gemaakt om gesteld te worden, terwijl aan het gewelf in het koor is doorgewerkt en de graten van witte steen voor dat gewelf zijn gemaakt.

Langzamerhand nadert het tijdstip, waarop de restauratie van het koor voltooid zal zijn. (*Bwk. Wbl.*)

's Gravenhage.

Het orgel in de Nieuwe Kerk te 's-Gravenhage is onlangs geres-taureerd. Kerkvoogden der Nederlandsch Hervormde Gemeente vragen thans vrijwillige bijdragen om ook de deuren of luiken die met schilderwerk van den Haagschen schilder Theodoor van der Schuur versierd zijn, weder in behoorlijken staat te brengen. Van der Schuur was hofschilder van Koningin Christina van Zweden en heeft in Den Haag o. a. het zolderstuk en een schoorsteenstuk in de vergaderzaal der Staten-Generaal geschilderd. De bedoelde orgeldeuren stellen voor: David zijne psalmen dichtend, Zacharias stom uit den tempel komend, de begroeting van Maria en Elisabeth en Simeon met het Christuskind. Zij dateeren van het jaar 1702, toen Van der Schuur reeds 74 jaar oud was. De kosten eener deskundige restauratie zijn op vierhonderd gulden geraamd.

(*N. R. Ct.*)

Kampen.

Heden zijn de steigerwerken verwijderd voor den te Kampen gerestaureerden hoofdgevel van het voormalige raadhuis. De daktraceering werd weer scherp van lijnen; de baldakijns (boven de 6 beelden) waarvan nog slechts enkele sporen het vroeger bestaan aanwezen, zijn evenals de kruisvensters opnieuw aangebracht. De 18e eeuwse trap, die het geheel zoo schaadde en ontsierde, is verwijderd. (Vad.)

VEILINGEN.

In de groote zaal van het Casino te 's Hertogenbosch en in een tijdelijk aangebouwde loods waren de voorwerpen tentoongesteld die de bestanddeelen der tweede veiling van den Bogaerde (19 Juni en de volgende dagen) zullen uitmaken.

Er zijn twee prachtcatalogi van uitgegeven. Het mag gezegd worden, dat deze boeken, flinke quarto deelen, zich kunnen laten kijken. De lichtdrukken geven uitnemend den indruk der kunstvoorwerpen weder.

Het zwaartepunt der verzameling ligt in de antiquiteiten, meer dan in de schilderijen, zoowel quantitatief als kwalitatief. Van de schilderijen krijgt men over het algemeen den indruk, dat de verzamelaar geen recht vertrouwen had in zijn kunstkennis en wellicht ook zijn smaak en dat hij daarom het liefst portretten kocht van personen, die door hun historische bekendheid, hun uitwendig voorkomen of door een elegant of curieus kostuum de aandacht trokken. Zoo vindt men hier niet onverdienstelijke portretten van Maurits, Willm III en Willem IV, van Cornelis Tromp, Gustaaf Adolf, deze beide laatste in verscheiden exemplaren. Andere minder bekende personen zijn Jacob Visser, «capitein van een compagnie mariniers of zeesoldaeten, edelmoedig voor 't Vaderland gesneuveld by Woerden op den 12 van Wijnmaent 1672», zooals het opschrift luidt (No. 24 door D. v. Hagen geschilderd) en ook Petrus Veenlant, een aanvoerder der watergeuzen «Obiit in armis pro patria», in 1573 te Schagen begraven. Voorts leden van de familie van Hogendorp, Storm van 's Gravenzande, van Amstel van Mijnden en anderen.

Als schilderwerk zijn onder de portretten ook eenige niet onverdienstelijke stukken. Zoo bijvoorbeeld het krachtige mansportret op naam van Aelbert Cuyp (No. 9), eenige bijzonder goed geslaagde Jacob Delft's,

waaronder een door zijn schoonvader Michiel van Miereveld onvoltooid gelaten, door hem afgewerkt stuk, benevens een Cornelis Tromp op 25-jarigen leeftijd. Voorts noteeren wij een paar Eliassen, een Govert Flinck, een jongmensch staande naast een roode tafel (No. 61), een vrouweportret van den Hoornschen schilder Jacques Waben (No. 106), waartoe een mansportret van nog krachtiger hand en schitterender coloriet behoort en eindelijk als curiositeiten een paar portretten van Hercules Sanders en een van S. Duwart.

Een meesterstukje in zijn soort en tevens een raadsel voor kritiek is het kleine oude vrouwtje op naam van Frans Hals, zittende naast een tafel met een crucifix. Is er in den toets veel dat aan den Haarschen grootmeester herinnert, geheel en al past het toch niet in zijn stijl en het is te onvast van modelé. Tot dusver is onder al de door verschillende kenners genoemde namen geen een die den algemeen bijval heeft kunnen verwerven.

Van de overige schilderijen verdient in de eerste plaats een miniatuur-portretje van Thom. de Keyser de aandacht; voorts is er een goede Ad. Pijnacker, een enorme Casper de Crayer, afkomstig uit de abdij van Afflichem bij Antwerpen, een middelmatige Anthonie Palamedesz, een passable Brueghel en een zeldzame Dirk Langendijk. Van de twee aan Jan Steen toegeschreven stukken is het kleine een sujet den meester waardig; een man die door vrouwen afgeranseld wordt.

De eerste indruk van de tentoonstelling der antiquiteiten is, niet-tegenstaande het smaakvolle arrangement, die van vermoeienis over het vele dat hier bijeengebracht is.

Toch is er veel wat de aandacht waard is. Een slaapkamer-ameublement met betimmering en verscheiden fraaie kasten in de eerste afdeeling zullen zeker de aandacht trekken, die zij verdienen.

De beide stellen van vijf pullen, het eene van Japanschen, het andere van Delftschen oorsprong, zullen de liefhebbers doen water-tanden. Onder het zilverwerk is een unieke collectie van eenige honderden boogschuttersschilden, met de namen der overwinnaars, van historisch belang. Zij zijn meest alle uit Noord-Brabant afkomstig, de oudste zijn uit de zestiende eeuw. Het zijn vogels of cartouche-vormige plaquettes, min of meer geornamenteerd. Van enkele schutterscorporaties is een geheele serie bewaard gebleven, aan een ketting bijeengevoegd.

Ook is er in deze afdeeling een scheepsuurwerk, dat, af te gaan op de inscriptie «de Ruyter 1666», aan M. Azn. de Ruyter zou kunnen behoord hebben. Een tweede inscriptie noemt bovendien: William Barclay, Chevalier, captain of marine, als eigenaar.

Voor verdere bijzonderheden verwijzen wij naar den opulent geïllustreerden catalogus.

(N. R. Cz.)

Op de veiling van Heeswijk is voor het Rijk aangekocht: voor f 7100 een zeer mooi stel gekleurd Delftsch aardewerk, 5 pullen van circa 80 c.M.; een kan voor f 51, en een kruik voor f 80.

Men schrijft ons over de veiling van oude schilderijen, die 16 Juni te Londen plaats vond.

Het eerst kwamen een aantal schilderijen uit de verzameling der familie Ward, de Earls of Dudley, onder den hamer. Hierop volgden een aantal van verschillende herkomst. Het begon met een Hobbema, die 6200 guineas, d. w. z. bijna tachtig duizend gulden opbracht. Toch was het geenzins een eersterangs schilderij: donker in het gebladerte en onrustig in de compositie, niet gesigneerd, wat bij Hobbema eene zeldzaamheid is en velen aan de echtheid deed twijfelen, zoodat het een zeer geruimen tijd duurde eer de eerste inzet van 500 guineas gedaan werd.

De Rembrandt, een portet van een jongmensch van aantrekkelijk uiterlijk, uit den vroegen tijd des schilders, was zeer vuil en moeielijk te beoordeelen. Ook de echtheid van dit stuk werd zeer ten onrechte betwijfeld. Na een zorgvuldige reiniging zullen de koopers (de firma P. & D. Colnaghi) waarschijnlijk tot het inzicht komen een koopje te hebben gedaan voor hunne 630 guinjes.

Een aardig portretje door Aelbert Cuyp werd ons als het portret van den schilder voorgesteld. Of het werkelijk den artiest zelf voorstelde, zooals het uitknipsel uit een ouden veilingscatalogus op de keerzijde ons wilde doen gelooven, is bij het ontbreken van een volkomen authentiek portret van A. Cuyp moeilijk te beslissen; onmogelijk, wat leeftijd of costuum aangaat, was het in geen geval. Een tweede portret door A. Cuyp ging onder den naam van Van der Helst en bracht 125 guinjes op. Het was een werk uit de jeugd van den schilder.

Een zoogenoemde Gerard ter Borch was een goed en karakteristiek werk van een Rotterdammer Jac. Ochtervelt, beter van kwaliteit en met 200 guinjes goedkooper betaald, dan de late en zwakke Pieter de Hooch die tot meer dan het vijfvoudige bedrag werd opgejaagd, waarschijnlijk alleen omdat de laatste naam een beteren klank heeft dan de eerste.

Als curiositeiten voor ons land van topografisch belang vermelden wij nog een wintergezicht van Antonie Beerstraten op de Nieuwe Kerk met haar onvoltooiden toren en het Stadhuis te Amsterdam, en een gezicht in de Buurkerk te Utrecht door Pieter Saenredam. Beide stukken gingen voor een prikje weg.

(N. R. Cl.)

Korte Mededeelingen.

In de Maasgouw No. 5 geeft de heer A. J. Flament een opsomming van de kostbaarheden in het bezit van de St. Urbanus- en St. Antonius-schutterij te Baerlo, en in No. 6 van die in het bezit van het oude schuttersgilde „St. Martinus“ te Horn.

Verschenen is een Vermeerderde herdruk van het Supplement op den Catalogus der prentverzameling over Alkmaar en omstreken, behoorende tot het Stedelijk Museum te Alkmaar.

Vianen bezit nog tal van schilderijen van het edel geslacht van Brederode. Op de bovenzaal van het stadhuis o. a. hangt een doek van den Haarlemschen schilder Hendrik Cornelisz. Vroom ($\pm$ 1640). Dit stuk behoeft noodig herstelling. Het stelt de inhuldiging voor van Walraven III, heer van Brederode, in 1591. Batesteins torens steken boven het sombere geboomte uit. Op den voorgrond stroont de Lek, met een aantal rijk getuigde zeilschepen.

Dit doek heeft stellig waarde. Zal de Viaansche municipaliteit of het rijk in deze helpen?

N. R. Ct.

Herr James Simon in Berlin erwarb kürzlich in Wien ein ovales Miniatuurporträt auf Kupfer, sehr gut durchgeführt, das tergo echt signiert ist:

J. VAN MIERIS

Venezia 1689.

Die Italienische Reise des Jan van Mieris wird durch diese Bezeichnung näher bestimmt. Im J. 1686 liess er sich noch in die Leidener Malerzunft aufnehmen, und 17 März 1690 starb er in Rom.
Berlin.

MAX J. FRIEDLÄNDER.

Den 31 Mei 1900 herdacht «de Vereeniging tot uitbreiding der verzameling van Kunst- en Oudheden op het stedelijk Museum te Haarlem» haar 25-jarig bestaan. De Oprechte Haarlemmer bevat naar aanleiding hiervan een overzicht van de belangrijkste aanwinsten en van hen, die door hunne bijdragen het museum steunden.

In zijn in «Eigen Haard» geplaatste «Herinneringen aan Holland in Spanje» schrijft de heer W. O. S. Nieuwenkamp:

Op een reis door Spanje ontmoet men hier en daar, zoo goed als op bijna alle deelen van den aardbol, schoone gedenkstukken van Hollandsche kunst- en andere herinneringen aan ons kleine landje. Zoo is het in Aranjuez aan de Taag. Dit stadje namelijk is op aanraden van een Spaansch gezant in den Haag, Marques Grimaldi, geheel naar Hollandsch model gebouwd en aangelegd. De huizen zijn laag, een of twee verdiepingen, van baksteen gebouwd, met hooge daken, met veel dakraampjes, precies als de huizen in een oud Hollandsch stadje. De ramen bestaan uit kleine ruitjes, in lood gevat, zooals ze bij ons nog maar zelden voorkomen. De stoelen zijn er knopstoelen, als op de schilderijen van Steen en Ostade, en elke deur is van een klopper voorzien. De binnenplaatsjes zijn vooral heel aardig, met galerij en wenteltrapje. Ook de omtrek van Valencia herinnert aan ons vaderland, vooral aan Gelderland. Daar zijn de boerenhuisjes als op de Veluwe. Wit, met hooge rieten daken, en boomen, vooral knotwilligen er omheen, een heel verschil met de gewone Spaansche boerderijen, groote sombere steenen gebouwen, zonder een enkelen boom erbij, geheel omringd door een hoogen steenen muur met slechts één ingang en staande te midden van eenzame, door de zon geblakerde vlakten. Hier en daar ontmoet men ook Hollandsche kunst, vooral in de kerken; zoo in de kathedraal te Toledo, waar de lange reeks ramen in 't middenschip geschilderd zijn door Jacob Dolfin (1418), Luis en Zasquin van Utrecht (1429) en van Alberto de Holanda (1525). Een van de schoonste ingangen van deze kerk is de Leeuwenpoort, door een Middel-nederlander gebouwd in 1460. De twee kolossale bronzen deuren zijn aan de binnenzijde van hout en geheel overdekt met basreliefs van den Hollander Diego Copin, van wie ook het koorgestoelte is in de kathedraal te Leon.

Den 1 Juli l.l. herdacht Jhr. Mr. V. S. L. de Stuers zijn zilveren feest als Referendaris der afd. K. en W. Veel is door hem in die 25 jaren

verricht voor de aan hem toevertrouwde belangen en in menig opzicht dankt Nederland hem de herleving van de officieele belangstelling in wetenschap en kunst. Gaarne voegen wij onze gelukwensen bij de vele, die hem van allerhande zijden op dezen gedenkdag gebracht zijn. Verschillende bladen wijdden hem artikelen, o. a. «Eigen Haard» een artikel van Mr. S. Muller Fzn., met portret naar de schilderij van P. de Josselin de Jong; het weekblad «de Amsterdammer» een artikel van E. Gossehalk, de «Nieuwe Rotterdamsche Courant» een artikel van Dr. H. J. Dompierre de Chaupepié, enz.

De heer J. W. Bernards viert heden (16 Juni) zijn zilveren feest als concierge bij het Koninklijk kabinet van schilderijen te 's Gravenhage. Ieder, die den flinken bewaarder van het Mauritshuis kent, heeft ongetwijfeld vaak ondervonden hoe beleefd en bereidvaardig deze beambte, die met duizenden bezoekers van alle nationaliteit jaarlijks omgaat, in zijn betrekking is. Zijn ijverige en trouwe plichtsbetrachting in 's rijks dienst is eenige jaren geleden beloond met het verleenen van de zilveren eeremedaille der orde van Oranje Nassau.

N. R. Ct.

Te Leeuwarden zal in de maand Augustus vanwege het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde en de Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer een tentoonstelling van antieke goud- en zilverwerken worden gehouden.

N. R. Ct.

EEN NIEUW SOORT VANDALISME.

In de N. R. Ct. werd voor eenige dagen «ter verplaatsing» te koop aangeboden «de antieke gevel van de Steenrotse te Middelburg.»

Door het bewerken van het bijgevoegd register werd de verzen- van het bulletin vertraagd.

REGISTER.

Aalten, Restauratie der kerk, 27

Aanwinsten van het Friesch Museum te Leeuwarden, 71—73, 165, 166, 172; van het Kon. Penning-Kabinet te 's Gravenhage, 71, 159—163; van de «Lakenhal» te Leiden, 74; van het «Mauritshuis» te 's Gravenhage, 13, 14, 34, 35, 70, 120—123, 159; van het Stedelijk Museum te 's Gravenhage, 229; van het Museum Boymans te Rotterdam, 74, 131; van het Museum «Kunstliefde» te Utrecht, 163, 164; van het Museum «Oud-Dordrecht» te Dordrecht, 130, 131, 164; van het Museum voor de provincie en de stad Groningen, 42—44, 49, 50, 164, 165, 173; Ned. Museum voor Geschiedenis en Kunst te Amsterdam, 3—7, 29—34, 48, 49, 119—120, 200, 229, 235; van het Prov. Museum van Oudheden te Assen, 17, 18, 125—130, 230; van het Rijksmuseum van Schilderijen te Amsterdam, 7—12, 115—119, 197—199, 212, 213, 229; van het Stedelijk Museum te Haarlem, 164; van het Stedelijk Museum te Leiden, 228; van het Stedelijk Museum te Utrecht, 15—17, 226, 227; van het Museum te Nijmegen, 229.

Aardewerk, Delftsch, in het Nederl. Museum te Amsterdam, 4, 5; Spaansch, Moorsch, uit de 15^e eeuw, 200.

Abondio (Antonio), Venus en Amor, 6.

Aelst (Willem van), Fruitstuk, 13.

Aldewerelt (Harmen van), Varken op de leer, 134.

Amersfoort, Beschrijving van het Museum der Vereeniging «Flehités», 170, 171.

Amman (Joost), Plaketten in den stijl van, 61.

Amstel van Mijnden (van), Familieportretten, 233.

Amsterdam, Aanwinsten van het Ned. Museum voor Geschiedenis en

- Kunst, 3—7, 29—34, 48, 49, 119, 120, 200, 229, 235; aanwinsten van het Rijksmuseum van Schilderijen, 7—12, 115—119, 197—199, 212, 213, 229; Atlassen betreffende, 92—94; Poging tot behoud van de Nieuwezijds Kapel, 55, 56; Schikking der schilderijen in het Rijksmuseum, 115—119, 141; Wintergezicht op de Nieuwe Kerk en het Stadhuis, door Antonie van Beerstraten, 235.
- Antwerpen, Inname van het kasteel van. Plaketten naar prenten naar M. de Vos, 65.
- Aremberg (Johan van Ligne graeff tho), Glasschilderingen betreffende, te Bellingwolde, 49, 50.
- Arnhem, Mislukte poging tot behoud van den gevel van het voormalige St. Petersgasthuis, 228; Restauratie van de beide altaarstukken afkomstig uit het St. Agnetenk ooster, 211, 212; Restauratie der Groote Kerk, 27, 45, 232; Restauratie der St. Walburgkerk, 231, 232.
- Assen, Aanwinsten van het Prov. Museum van Oudheden, 17, 18, 125—130, 239.
- Ast (Balthasar van der) (?), Schotel met vruchten en schelpjes, 91.
- Avondmaalbekers in Friesland, 73.
- Baen (de), Portretten van de Witten door, gerestaureerd, 164.
- Baker (Herbert), Over Kaapsche architectuur, 133.
- Bast (Pieter), Profiel van Leiden, 132.
- Beauneveu (André), als tijdgenoot van Elyas Scerpswert, 69, 70.
- Beeldhouwkunst, Noord-Nederl., in het Ned. Museum te Amsterdam, 5—7, 119, 120, 148—154; Noord-Nederlandsche, uit de 15^e eeuw, te Rotterdam, 81—84, te Utrecht, 137—140.
- Beerstraten (Antonie), Wintergezicht op de Nieuwe Kerk en het Stadhuis te Amsterdam, 235.
- Behang, Beschilderd, door Aert Schouman, met tafereelen uit «Il pastor fido» van Guarini, 19.
- Beker van het St. Jacobsgild te Haarlem, 229.
- België, Eigenmachtige verkoop van beeldhouw- en schilderwerk uit de kerken, door de regering strafbaar gesteld, 146—148.
- Bellingwolde, Glasschilderingen betreffende den graaf van Aremberg, 49, 50.
- Berchem (Nic.), Koeheders onder een rotspoort, 90; Vee, 122; Vee-stuk, 222.
- Berckheyde (Gerrit), Forum Romanum, 134, 135; Gezicht te Rome, 135.
- Berckheyde (Job), Italiaansch stadsgezicht, 135.
- Bernards (J. W.) Zilveren feest als conciërge van het Mauritshuis, 238.
- Beudeker (Jan Jansz.), 182.
- Beijeren (Abr. van), Stilleven van doode vogels en keukengerei, 90.
- Bilt (de), Beeldhouwwerk opgegraven op «het klooster» aan, 15, 16.
- Bles (Hendrik), Prediking van Johannes den dooper, 90; Vlucht naar Egypte, 90; Copie naar, 90.
- Bloot (Pieter de), Kermis op het ijs, 135.

- Bodecker (Joan Frederik), 182.
- Boekbanden in het Ned. Museum te Amsterdam, 6, 7
- Boekbeoordeeling 35, 36, 70, 71, 74—80, 132—135, 166—173, 222—225.
- Boogschuttersschilden, Zilveren en andere kostbaarheden, 234, 235
- Borch (G. ter), Schrijfstertje, 207, 209, 210; 235
- Bosch (Pieter van den) [?], Vrouwtje appelen schillend, 90.
- Boume,- Portret van Laurentia C. E. van Harten, 183.
- Bouwtrant, Hollandsche, in Spanje, 236, 237.
- Brakenburgh (Richard), Interieur met personen, 122.
- Brand (B.), Portret van den reus Cajanus, 183.
- Breda, Onderhoud Spanjaarsgat, 28.
- Brederode, Onderhoud slot, 28.
- Brekelenkam, Kleermakerswerkplaats, 207, 208.
- Brielle, Restauratie toren, 27.
- Briosco (Andrea), Plakette, 6
- Briot (François), Bellona, Plakette naar, 59, 60.
- Brouwer (Adriaan). De medicijnproever, 223; 209.
- Brueghel (Jan), Bergachtig landschap, 90.
- Brueghel (Pieter), Spreekwoordenschilderij, 137.
- Buren, Onthulling monument uit fragmenten van het oude kasteel, 50.
- Campen (Jacob van), «Het oordeel», 171.
- Catalogus. Beschrijvende, van de looden zilversmidsplaketten in het Ned. Museum te Amsterdam, 58—65; van de Noord-Nederlandsche beeldbouwwerken van de renaissance af in het Nederl. Museum te Amsterdam, 148—154.
- Cats, Gezicht op de Oude kerk te Amsterdam, 94
- Claesz (Pieter), Stilleven, 198
- Codde (Pieter), Echtpaar hand in hand (portretten?) 159.
- Coninxloo (Gilles van), Landschap met Hosea, 90; Latona en de Lycische boeren, 90.
- Copie of repliek van Albert Cuyp's Gezicht op Dordrecht, 154—159,
- Copin (Diego), Basreliefs in de kathedraal te Toledo, 237
- Corneles (Pieternella) schenkt een avondmaalschotel aan de kerk te Bleskensgraaf, 130, 131.
- Cornelis van Haarlem (Corn.), Plakette in den stijl van, 65.
- Coster (Vinc. Jacobsz), Marmeren buste door Hendr. de Keyzer, 119, 120, 152.
- Crayer (Casper de), 234.
- Cuyp (Albert), Gezicht op Dordrecht naar of door, ? 154—157, 201—205; Hoenders, 35; Kermis op het ijs, toegeschreven aan, 135; Mansportretten, 233, 235; Twee portretten, 164; Riviergezicht met reizigers, toegeschreven aan, 90; Zelfportret? 235.
- Delft (Jacob), Portret van Cornelis Tromp, 233; Vrouwenportret, 90.

- Delft, De graftombe van Piet Hein, door Pieter de Keijser, 154;
Onderhoud Prinsenhof, 28; De oudste gebouwen, 47, 74—78.
- Diervormen van invloed op de versieringskunst, 6, 72.
- Does (Simon van der), Schapen, 122.
- Dolfin (Jacob), Glasschildering in de kathedraal te Toledo, 237.
- Doomer, De Dam te Amsterdam, 94.
- Dordrecht, Aanwinsten van het Museum «Oud-Dordrecht», 130, 131, 164; Basreliefs van het koorgestoelte, door Terwen, 150; Oude gebouwen, 223—226; Plan tot restauratie van een gevel, 75, 88.
- Dou (Gerard), Kiezentrekker, 207; (?) Man en vrouw zitten geld te wegen, 123; Marktkoopman, 211; Vrouw aan het venster met kaarslichtje, 90; Vrouwje appelen schillend, toegeschreven aan, 90; Copieën naar, door van Staveren en Laquy, 210, 211.
- Droochsloot (Joost Cornelisz.), Gezicht op den Hofvijver, toegeschreven aan, 229.
- Drijfwerk, Zilveren, 6, 57—65, 130, 131, 228, 229.
- Dürer's invloed op de bas-reliefs uit de Groote Kerk te Gouda, 149.
- Dusart (Cornelis), 207, 210.
- Dussen (van der), Copie van het portret van, naar Jan van Scorel, 195.
- Duwart (S.), Portret, 234.
- Duyster (W. C.), Brand bij nacht, 91; Maskerade, 91.
- Dyck (Anth. van), Copie van het portret van H. Liberti, 195.
- Dyrcxsz (Peter) «Die beeldedrucker», aangenomen als burger van Utrecht 1446, 214.
- Eeden (F. W. van), benoemd tot eere-directeur van het museum van kunstnijverheid te Haarlem, 51.
- Eggers (Bartholomeus), Buste, 148.
- Elias (Nic.) 234.
- Email, Bronzen kandelaartje, verguld en geëmailleerd, 200.
- Emmen; Urnen-vondst in de omstreken van, 125—130, 229.
- Emmer Compascuum, Een houten voetpad gevonden, 140, 220—222.
- Everdingen (Allard van), 182, 183.
- Everdingen (Caesar Bovetius van), 183.
- Faan (gem. Oldekerk), Opgravingen, 42, 43.
- Fabritius (Barend), Hemelvaart van Maria, 135.
- Ferguson (William Gouw), Bloemstuk, 171; Doode vogels, 171; Stuk met wild, 171.
- Flinck (Govert) (?), Copie naar Rembrandt's «Christus verschijnt aan Magdalena als tuinier», 121, 122; Jongmensch staande naast een roode tafel, 234.
- Flötner (Peter), Plakette, 6, 60.
- Frimmel (Th. van), Galerie Jos. v. Novák in Prag. Beschreibendes Verzeichnis, 133—135.
- Gebouwen (Oude) te Delft, 47, 74—78; te Dordrecht, 223—226.

- Geest (Wijbrand de), Zelfportret en portret zijner vrouw, 8, 9.
 Glasschilderingen door Hollanders in de kathedraal te Toledo, 237.
 Goltzius, «De deugden» van, op looden plaketten, 6, 65.
 Gouda, Restauratie kerk en glazen, 27.
 Goud- en zilverwerken, Tentoonstelling van antieke, te Leeuwarden, 237.
 Goyen (J. van) (?), Brand bij nacht, 91; Riviergezicht, 13, 14.
 Graaff (J. J.), Oude kunst en grootkapitaal, 79, 80.
 Graat (Barend) (?), Heer en dame met hun zoon in een landschap, 212;
 Portret van Abraham Ortt, 116; Portret van Johan Ortt, 116.
 Graf, Overblijfsels van een Heilig, opgegraven aan de Bilt, 15, 16.
 Grafmonumenten der 15^e eeuw uit de Mariakerk te Utrecht, 137—140.
 Grave, Onderhoud Hampoort, 28.
 Graven, Oude, in Groningen bij Faan (gem. Oldekerk) en Wijtwerd, 42—44.
 's Gravenhage, Aanwinsten van het Kon. Penning-kabinet, 71, 159—163;
 Aanwinsten van het «Mauritshuis», 13, 14, 34, 35, 70, 120—123, 159;
 Aanwinsten van het Stedelijk Museum, 229; Geschiedkundige tentoon-
 stelling van het Nederl. Zeewezen, 19, 20; Gezicht op den Hofvijver
 van het Buitenhof gezien, toegeschreven aan Joost Cornelisz. Drooch-
 sloot, 228; Onderhoud Gevangenpoort, 28; Restauratie van het orgel
 in de Nieuwe Kerk, 232; Restauratie-plan voor de Grafelijke zalen,
 46, 47.
 Groningen, Aanwinsten van het Museum voor de prov. en de stad,
 42—44, 49, 50, 165, 165, 173; Restauratie van het «Olde Recht-
 huis», 83—88.
 Haarlem, Aanwinsten van het Stedelijk Museum, 164; De H.H. van
 Eeden en von Saher benoemd tot eere-directeur en directeur van
 het Museum van kunstnijverheid, 51; Restauratie Groote of St.
 Bavokerk, 27; Beker van het St. Jacobsgild, 229.
 Haeften (Laurentia Clara Elisabeth), Portret van, door Boume, 183.
 Haeghen (Vict. van der), Mémoire sur les documents faux relatifs aux
 anciens peintres, sculpteurs et graveurs flamands, 165—169.
 Hagen (D. van), Portret van Jacob Visser, 233.
 Hagen (Joris van der), 199.
 Hals (Claes), Vrouwenfiguurtje, 13, 230.
 Hals (Dirk), De buitenpartij, 7, 8.
 Hals (Frans), Klein oud vrouwtje zittend naast een tafel met crucifix,
 toegeschreven aan, 234; Mansportret, 120, 121.
 Hanneman (Adriaen), Mansportret, 134.
 Hardy (Carel), Stilleven, 229.
 Harlingen, Tentoonstelling betreffende Oud-Harlingen in het Friesch
 Museum te Leeuwarden, 212.
 Hattem, Restauratie kerk, 27.
 Heem (Johannes de) (?) Schotel met vruchten en schelpjes, 91.
 Heemstede, Onderhoud monument, 28.

- Heeswijk, Beschouwingen over de wapenverzameling, 18, 19, 29—34.
 Heiligenbakkerijen, Nederlandsche, 213—219.
 Heiligerlee, Onderhoud monument, 29.
 Heim (Piet), Tombe door Pieter de Keijser, 154.
 's Hertogenbosch, Afbraak der St. Barbara-kapel en St. Antonius-kapel, 136, 137; Opgravingen, 179; Restauratie St. Janskerk, 27.
 Heusden. Model van of copie naar de graftombe van Joh. Th. Baron van Friesheim in de Herv. kerk, verv. door J. B. Xavery in terra cotta, 6.
 Hobbema (M.), Landschap, 235; Watermolen onder boomen, 91.
 Hogendorp (van), Portretten van de familie, 233.
 Holanda (Alberto de), Glasschildering in de kathedraal te Toledo, 237.
 Holbein (Hans), Portret van Jane Seymour naar of door, (?) 157—159, 202—205.
 Holwerd, Gouden ring gevonden in den Ooster Polder bij, 71, 72.
 Hooch (Horatius de), Zuidelijk landschap, 163, 164.
 Hoogh (Pieter de), Binnenhuis, 207, 208; Dame op de mandoline spelende, 91; Verwoestingen te Delft door het springen van de buskruitfabriek, 35.
 Hoogstraten (Samuel van), Vrouw aan het spinnewiel, 135.
 Hoorn, Restauratie Oosterpoort, 228; «Oud-Hollandsche taveerne» voltooid, 227.
 Houtsnijwerk in het stadhuis te Lochem door Jan Frederik Lenderik, 89.
 Huchtenburgh (Johan van), 183.
 Hunebedden, Onderhoud van, 28.
 Hunsow, iets omtrent de oude Drentsche stad, 125—130.
 Jaarverslag van den Nederl. Oudheidkundigen Bond, 23—26, 189—192.
 Jansen (F. of P.), Kortegaard, 197.
 Joest (Jan), Das Leben Jesu von, geschildert auf den Flügeln des Hochaltars zu Kalkar, 169.
 Jong (Ludolph de), Riviergezicht met reizigers, toegeschreven aan, 90; Vossejacht, 198, 199.
 Kalraet (Barent van), Galoppeerende ruiters, 135.
 Kampen, Restauratie van den voorgevel van het voormalige raadhuis, 233.
 Kapiteelen uit de Groote of St. Laurentiuskerk te Rotterdam, 81—83, 137.
 Ketel (Corn.), Portret van Vinc. Jacobsz. Coster, 152.
 Keijser (Hendrik de), Beeld der «Razernij», toegeschreven aan, 151, 152; Gepolychromeerde terra-cotta buste van een jongen man, 152, 153; Marmeren buste van Vincent Jacobsz. Coster, 119, 120, 152.
 Keijser (Hendrik en Pieter de), Model in gebakken aarde van «den liggenden Prins» voor de Delftsche graftombe, 153.
 Keijser (Pieter de), Tombe van Piet Hem in de Oude Kerk te Delft, 154.
 Keijser (Thom. de), Miniatuur-portretje, 234.

- Keijser (Willem de), Gevelsteen van het Nieuwezijds Huyszittenhuis te Amsterdam, toegeschreven aan, 153, 154.
- Koedijck (?), Binnenhuis, 208.
- Koninck (Salomon), Pilatus weigert het verzoek der opperpriesters tot verwijdering van het opschrift aan het kruis van Christus, Koning der Joden, 74.
- Kunstvoorwerpen, De staat geve in bruikleen aan provinciale of stedelijke musea, 194—196.
- Laen (D. J. van der), 203, 204.
- Lairesse (Gerard de), Mars en Venus, 123; Verkondiging aan Maria, 91.
- Lamberts (Gerrit), Ingang van de Nieuwezijds Kapel in de Wijde Kapelsteeg te Amsterdam, 93.
- Langendijk (Dirk), 234.
- La Sizeranne (Robert de), Les prisons de l'art, 78, 79.
- Ledenvergadering, Algemeene, 185—189.
- Leeuwarden, Aanwinsten van het Friesch Museum, 71—73, 165, 166, 172; Oude voorwerpen gevonden, 165, 166; Tentoonstelling van antieke goud- en zilverwerken, 237.
- Leiden, Aanwinsten van het Stedelijk Museum, 74, 228; Restauratie Hogelandsch Kerk, 21; Tentoonstelling van prenten en teekeningen betreffende, 131, 132.
- Lenderink (Jan Frederik), Houtsnijwerk in het stadhuis te Lochem 89.
- Liberti (H.), Copie van het portret naar Ant. van Dyck, 195.
- Lochem, De restauratie van het stadhuis, 89, 90.
- Maastricht, Onderhoud Helpoort, 29; Restauratie St. Servaaskerk, 28; Restauratie O. L. V. Kerk, 28.
- Maes (Nic.), Binnenhuis, 209; «Gebed zonder einde», 209.
- Magnus Hendricksz, Bijbelband, 7.
- Magnus (Albertus), Sneeversiering, 7.
- Man (Cornelis de) (?), Binnenhuis, 208.
- Mander (Karel van), 183.
- Martsen (Jan) de Jonge, Paard met drie omstanders, 91.
- Matham (Jac.), Looden plaketten naar «de deugden» gegraveerd door, 6, 65.
- Maurits, Portret, 233.
- Medemblik, Onderhoud Kasteel van Radboud, 29; Restauratie kerk, 28.
- Meer (Jan van der) de jonge, Berglandschap, 122.
- Meerhout (Joh.), Stad aan een rivier, 91.
- Meerssen, Restauratie kerk, 28.
- Memling (Hans), Zelfkastijding van den H. Hieronymus, 91.
- Metsu (Gabriel), Dame aan het spinet, 91; De Haringkoopvrouw 207, 209.
- Meyer (Hendrik), 182.
- Meyer (Hendrick de) Gezicht op Rhenen, toegeschreven aan, 135.
- Middelburg, Toestand van het Raadhuis, 45, 46; Te koop aangeboden gevel, 238.

- Miereveld (Michiel van), 234.
 Mieris (Frans van) de oude, 207, 211.
 Mieris (Jan van), Miniatuurportret op koper, 236.
 Molenaer (Jan Miense), Boerenvreugd, 91.
 Monnikendam, De waag 37, 38.
 Monumenten, Het belang van inventarisatie der, en kunstschaten, 196.
 Moucheron (Frederick de), Boschrijk landschap, 122.
 Muiderslot, Onderhoud, 29.
 Munten, Gouden, uit den tijd van Karel V te Utrecht, 16.
 Museum-catalogussen, 98—115.
 Muurschilderingen ontdekt te Wadenoyen en Zoelen, 178.
 Muziekinstrumenten aangekocht voor het Nederl. Museum uit de verzameling J. C. Boers, 48, 49, 230.
 Mytens (Jan), Herdersidylle, 199.
 Neer (Aert van der), Maanlandschap, 91.
 Neer (Egdon van der), Bergachtig landschap, 91: Het Nieuwe Testament, toegeschreven aan, 14.
 Netscher (Casper), Het Nieuwe Testament, toegeschreven aan, 14.
 Nieulandt (Willem van) (?), Gezicht op den Engelenburg, 91.
 Nole (Colijn de), 150.
 Noort (Pieter van), Vischstukken, 195.
 Nooy (Wouterus de), 183.
 Nouts (Michiel), Dame in leunstoel, 107.
 Novák (Jos. van), Beschreibendes Verzeichnis der Galerie, in Prag, von Th. v. Frimmel, 133—135.
 Nijmegen, Onderhoud Kronenburgertoren, 29; Voorgenomen slooping van de Kapel Marienberg en de Boddelpoort, 174, 178; Restauratie van de Karolingische Kapel, 229; Aanwinsten van het Museum, 229.
 Ochtervelt (Jac.), 207, 210, 235.
 Odoorn, Opgraving van urnen en ander vaatwerk, 17, 18, 125—130, 230.
 Oostbroek, Beeldhouwwerken vermoedelijk afkomstig van het vrouwenklooster, 15, 16.
 Ostade (Adriaen van), 207—209.
 Ostade (Isaac van), 207, 209.
 Oudheidkunde, Een viertal punten van groot belang, 192—197.
 Ouwater (Izaak), 183.
 Overvoorde, (J. C.), Catalogus van de prentenverzameling der gemeente Dordrecht, 35, 36.
 Palamedesz (Anth.), Corps de garde. pendants, 74; Musiceerend gezelschap, 159, 197, 198, 239.
 Plaketten in het Ned. Museum, 6, 57—65.
 Pluym (Carel van der), «Vanitas», 74, 228.
 Poel (Hgb. van der), Vrouw op een deel, 122.
 Poortugaal, Urnenvondst, 50.

- Pot (Hendrik Gerritsz.), 182.
- Potter (Pieter Symonsz), Man met gitaar, 121.
- Pijnacker (Adriaan), Kan, 5.
- Quellinus (Artus), Buste, 148.
- Rademaker, Binnen-Amstel, 94.
- Rathgen (Friedr.), Die Konservierung von Alterthumsfunden, 80.
- Reecamp (Johannes) abt van Aduard, 124.
- Reede (Goert van), Borstbeeld op zilveren penning, 15.
- Reede van Nederhorst (Gerard van), Portret, 15.
- Reede van Nederhorst (Godard van), Portret, 15.
- Reede van Renswoude (Johan van), Adelsdiploma met miniatuur versierd, 15.
- Regenputten, Oude Romeinsche, opgegraven te Leeuwarden, 165, 166.
- Rembrandt, Portret van Gose Centen, 116; Copie van: «Ghristus verschijnt aan Magdalena als tuinier», door Govert Flinck (?) 121, 122; Manskop, 91; Minerva in haar studeervertrek (?), 34, 35; Portret van een jongmensch, 235; Rivierlandschap, toegeschreven aan, 134; Saul en David, 13; De steenen brug over de vaart, 199, 230.
- Reygens (Augustijn), Een theebusje, 5.
- Rhenen, Gezicht op, toegeschreven aan Hendrik de Meijer, 135; Restauratie toren, 28, 57; Verovering door Hertog Jan II van Kleef in 1499, 10—12.
- Rieke, Veilng van den Atlas van, 92—94.
- Ring, Bewerkte gouden, gevonden in den Oosterpolder bij Holwerd, 71. 72.
- Rolduc, Restauratie Abdijkerk, 28.
- Rombouts (Gilles), Boerenhuis bij een sluis, 91; Boerenhuizen onder boomen, 91; Duin-landschap met bruggetje, 91.
- Rombouts (Sal.), Schoenmakerswerkplaats, 91.
- Rotterdam, Aanwinsten van het museum Boymans, 74, 131; Gezicht op de Maas, door Pieter de Bloot, 135; Kapiteelen uit de Groote of St. Laurentiuskerk, 81—83, 137.
- Rubens (P. P.) Christus nederdalend ter helle, 91, 92; Diana en Actaeon, 91.
- Ruisdael (Jac. van), Amstelgezichtjes, 94; Duingezicht van Haarlem af gezien, 164; Eiken aan de Zuiderzee, 91; Ingang van het dorp, 91; Copie, 92.
- Ruisdael (Salomon van) Rivierlandschap, 134; Winterlandschap met avondlucht, 92.
- Ruyſch (Rachel), Bloemstuk, 122, 135.
- de Rijp, Restauratie glazen, 28.
- Rijswijk, Onderhoud Monument, 29.
- Saenredam (Pieter Jansz.), Gezichten op de Maria- en de Buurkerk te Utrecht, 138, 226, 235.
- Saher (von) benoemd tot directeur van het Musen van kunstnijverheid te Haarlem, 51.

- Sanders (Hercules), Portretten, 234.
- Savry (Jacobus), Profiel van Leiden, 132.
- Scerpswert (Elyas), Chef-reliquaire van den H. Fredericus, 49, 65—70, 230.
- Schaleke (Corn. van der), Landschap bij maneschijn, 92.
- Schaleken (Godfried), Herder en herderin, 92.
- Schellinck, Gezicht op het oude Stadhuis te Amsterdam, 94.
- Scheltema (F. Adama van), In memoriam, 95.
- Schouman (Aert), Beschilderd behang, 19.
- Schouten, De Nieuwe-Zijds-Kapel te Amsterdam, te zien van het Rokin. 93; De poortjes op den Vijgendam te Amsterdam, 94.
- Schuur (Theodoor van der), Restauratie van de geschilderde orgeldeuren in de Nieuwe kerk te 's Gravenhage, 232.
- Scorel (Jan van), Familietafereel, 124, 125; Copie van het portret van van der Dussen, 195.
- Six, collectie, 205—211; Romeinsche munten, 159—163.
- Slingeland (P. van), Vrouwkje appelen schillend 90; Interieur, 122.
- Sluis, Restauratie Raadhuis en Beffroi, 28.
- Soestdijk, Onderhoud monument, 29.
- Sonje (Jan), Italiaansch landschap met waterval, 135.
- Soolmaker (Jan), Italiaansch landschap met kudde, 135; Italiaansch landschap met vee, 122.
- Staatsbegrooting voor 1900, 27—29, 57.
- Staelbent (Adr. van), Dorp met een overtoom, 92.
- Staveren (van), Kluizenaar, 211.
- Steen (Jan), Bruiloft, 207; Man door vrouwen afgeranseld, 234; Mozes slaat water uit de rots, 222, 223; Oestereetster, 207; «Wein, Weib und Tabak», 92.
- Stomme (J. J. de), Vier portretten, 124.
- Stoop (Dirk), Ruitergevecht, 92.
- Storck (Abr.), Bickerseiland. 94; Schepen in een haven, 123.
- Storck (J.), De Nieuwe brug te Amsterdam, 94.
- Storm van 's Gravezande, Familieportretten, 233.
- Srijens, Onderhoud kasteel, 29.
- Stuers (Jhr. V. S. L. de), 25-jarig jubileum als Referendaris der afd. K. en W., 237, 238.
- Tapijtbehangsel (Verdure), Vlaamsch of Fransch, in het Ned. Museum te Amsterdam, 200.
- Teilingen, Onderhoud slot, 29.
- Teniers (David), Stilleven in een keuken, 92.
- Tentoonstelling, Geschiedkundige, van het Nederl. Zeewezen te 's Gravenhage, 19, 20.
- Terwen, Basreliefs van het koorgestoelte te Dordrecht, 150.
- Testamenten, Gewenschte wijziging van enkele bepalingen in het belang der kunst, 193, 194.

- Tiel, Mislukte tusschenkomst ten behoeve van de grafzerken in de St. Maartenskerk, 228.
- Tol (Dom. van) Vrouw bij den dokter, 92.
- Torenvliet (Jacob van), 74, 228.
- Tromp (Cornelis,) Portret door Jacob Delff, 234.
- Troost (Cornelis), Portretten van heer en dame, toegeschreven aan, 213.
- Trother (Alys Frane), Old colonial houses of the Cape of Good Hope, 133.
- Ulenburgh (Henriken van), Portret door Wibrand de Geest den oude, 8, 9.
- Ulf (van der), De Dam te Amsterdam, 94.
- Urn gevonden te Poortugaal, 50
- Urnen, opgegraven te Faan (gem. Oldekerk), 42, 43; en ander vaatwerk in het museum te Assen, 17, 18, 125—130, 230.
- Utrecht (Luis en Zasquin van), Glasschildering in de kathedraal te Toledo, 237.
- Utrecht, Aanwinsten van het museum «Kunstliefde», 163, 164; Aanwinsten van het Stedelijk museum, 15—17, 226, 227; Gezichten op de Maria- en de Buurkerk, door P. Saenredam, 138, 226, 235; Grafmonumenten uit de Maria-kerk, 137—140; Onderhoud Kloostergang van Dom en St. Marie, 29; Verzameling van aquarellen van alle gebouwen die werden afgebroken, 16, 17; Vondsten van pijpaarden beeldjes en hunne gietvormen bij afbraak der wallen, 216.
- Vaatwerk gevonden in Drenthe, 125—130.
- Valtherbrug, 140, 220—222.
- Veen (Octavio van), Portret van Federigo Origoni, 134.
- Veenlant (Petrus,) Portret, 233.
- Veere, Onderhoud voormalige kerk, 29.
- Velde (Adr. van de), Bok en schaap, 122; Oestereters, toegeschreven aan, 207; De veerpont, 92.
- Velde (Willem van de) de Jonge, Zeestuk, 198.
- Velthuysen (Lambert en Werner van), Kniestukken door Jan van Wijckersloot, 16.
- Venne (Adr. v. d.), Aanbidding der wijzen uit het Oosten, 92, Kermis op het Buitenhof, 92.
- Vermeer (Joh.), Figuurstuk, 210; Het lezende meisje, 210; Het Nieuwe Testament, 14.
- Vianen (Adam van), Rebecca en Eleasar. Plakette, 63; Zilveren schenkan, 6.
- Vianen (Paulus van), Apollo en Daphne. Plakette, 64; Argus en Mercurius. Plakette, 63; Calisto door Juno bestraft. Plakette, 63, 64; Heilige familie. Plakette, 62 Landschap. Plakette, 63.
- Vianen, Inhuldiging van Walraven III tot heer van, door Hendr. Corn. Vroom, 236.
- Visser (Jacob), Portret door D. van Hagen, 233.

- Vois (Arie de), 211.
- Vondel-verzameling van A. Th. Hartkamp, 180.
- Vos (Maerten de), Plaketten naar prenten naar, 65.
- Vreden (Joest van), (?) Een madonna-relief te Zoeterwoude, 213—219.
- Vries (Adriaan de), Bronzen bustes te Weenen, 152.
- Vries (Roelof van), Boerenwoning tusschen boomen, 92.
- Vroom (Hendr. Cornelisz.), Inhuldiging van Walraven III tot heer van Vianen, 236.
- Waben (Jacques), Vrouwenportret, 234.
- Wadenoyen, Muurschildering ontdekt in het koor van de kerk, 178.
- Wapenverzameling te Heeswijk, 18, 19, 29—34.
- Wassenaer (Andries bastaard van), Portret, 198.
- Weenix (Jan), Dood wild, 121.
- Weenix (Jan Baptist), Italiaansch landleven, 121.
- Weizsäcker (Heinr.), Catalog der Gemälde-Galerie des Städtischen Kunst-instituts in Frankfurt a. M., 222. 223.
- Wieling (Nicolaas), Heilige familie, 123.
- Willem III, Portret, 233.
- Willem IV, Portret, 233.
- Wilsum, Herstelling van den kerktoeren, 178, 179.
- Wit (Jacob de), 182.
- Woerden, Onderhoud voormalig raadhuis, 29.
- Wouerman (Jan), Schimmel staande bij een hut, 198.
- Wouerman (Ph.), Ruiterij in een legerkamp, toegeschreven aan, 122, 123; Schimmel bij den hoefsmid, 92.
- Wouerman (Philip of Pieter), Het uittrekken der bezetting van eene door Frederik Hendrik (?) veroverde vesting, toegeschreven aan, 9, 10, 39—42.
- Wttewael (Joachim), Verkondiging aan de herders, 197.
- Wulfraat (Matthys), Heer en dame in een vertrek, 212.
- Wurfbain, Veiling van den Atlas van, 92—94.
- Wyckersloot (Jan van), Twee kniestukportretten van Lambert en Werner van Velthuysen, 16..
- Wijk bij Duurstede, Onderhoud kasteel, 29.
- Wynants (Jan), Duinlandschappen, 92; Landschap, 122.
- Wijtwerd, Oud graf, zoogenaamde «Stolp», 43.
- Xavery (J. B.) Model voor of kopie naar de graftombe van Johan Theod. Baron van Friesheim in de Herv. Kerk te Heusden, 6.
- Ijsselstein, Onderhoud slottoren, 29.
- Zalt-Bommel, Onderhoud Huis van Maarten van Rossum, 29.
- Zieriksee, Onderhoud toren, 29.
- Zilversmids-plaketten (Looden), Catalogus van de in het Ned. Museum voor gesch. en kunst te Amsterdam tentoongestelde, 6, 57—65.
- Zoelen, Muurschilderingen ontdekt, 178.

- Zoeterwoude, Madonna-relief van Joest van Vreden (?), 213—219.
Zutphen, Restauratie der Sint Walburgskerk, 28, 44, 45.
Zweeloo, Urnen en vaatwerk opgegraven, 230.
Zwolle, Plan tot slooping van het reventer van het Bethlehemsche
klooster, 88, 89.
Zyl, (Gerard Pietersz van), Genrestukje, 159.

GETTY CENTER LIBRARY



3 3125 00612 2762

